

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

132. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2019. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János, PhD, tudományos munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum); *Balla Tibor*, az MTA doktora, egyetemi tanár (Nemzeti Közszerkeleti Egyetem); *Bognár Zolán*, PhD, egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem); *Csákvári Kriszta*, kutató, térképtáros (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Térképtár); *Dán Vanda*, egyetemi hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum), egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem); *Jobst Ágnes*, PhD, történész-könyvtáros, könyvtárvezető (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára); *Juhász Krisztina*, tudományos segédmunkatárs (MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport); *Kemény Krisztián*, főlevéltáros (Hadtörténeti Levéltár); *Kiss Gábor*, PhD, levéltárvezető (Hadtörténeti Levéltár); *Kozák-Kígyóssy Szabolcs László*, PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem); *Kruppa Tamás*, PhD, tudományos főmunkatárs (MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport); *Lázár Balázs*, PhD, osztályvezető (Hadtörténeti Intézet); *Ligeti Dávid*, PhD, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár); *Mészáros Kálmán*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Sípos Ferenc*, újságíró; *Somogyi Gréta*, PhD, szerkesztő (Hadtörténeti Közlemények Szerkesztősége); *Szabados János*, PhD, egyetemi adjunktus (Szegedi Tudományegyetem), tudományos segédmunkatárs (MTA-SzTE Oszmán-kori Kutatócsoport); *Tóth Ferenc*, az MTA doktora (Bölcsészettudományi Kutatóközpont); *Veszprémy László*, az MTA doktora, igazgató (Hadtörténeti Intézet)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol),
Márkus Andrea (francia), *Nasinszky Dezső* (oros) és *Zachar Viktor Kriszta* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, M. Szabó Miklós, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimir Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: kincsesbene@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapestén a Hírlap Ügyfélszerkeleti Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., Postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

KRUPPA TAMÁS

MARCIARE VERSO CONSTANTINOPOLI. DE HOGYAN?

Törökellenes tervek és tervezetek 1594–1595-ben*

Írásomban két szöveg kapcsán szeretném bemutatni azokat a nehézségeket, amelyek a hosszú háború második évében, 1594-ben történtek, s melyeket keserű tapasztalatokkal a hátuk mögött fogalmaztak meg egyfelől a pápai diplomaták, másfelől a magyar tanácsosok.

Egyik szövegünk egy Gianfrancesco Aldobrandini, VIII. Kelemen pápa unokaöccse számára készült követi instrukció.¹ A pápa rokonát azért küldte Spanyolországba Camillo Borghese, a későbbi V. Pál pápa után, hogy a törökök ellen harcoló koalíció számára II. Fülöp spanyol királytól anyagi és katonai segítséget szerezzen.² Az anyagi kérést illetően nyitott kapukat döngtetett, mert az említett Borghese útja, ha másban nem is, de egy 300 000 scudóra rúgó segély kilitálásba helyezésének ügyében sikeres volt.³ VIII. Kelemen számára azonban a pénznél sokkal fontosabb volt – és ebben sem Borghesének, sem az őt követő Aldobrandininek nem sikerült áttörést elérnie –, hogy II. Fülöp indítson tengeri hadműveleteket az Oszmán Birodalom ellen.⁴ Ennek előképe kétségtelenül a lepantói diadalt 1571-ben kivívó törökellenes liga volt.⁵ A tengeri hadműveletek azonban csupán egy részét képezték volna annak a gigantikus szövetségnek – itt nyilván nem szabályos szerződéssel megpecsételt oszmánellenes koalícióra kell gondolnunk –, amely legalábbis a pápai remények szerint a Hormuzi-szoroson és a Vörös-tengeren észak felé egészen Grúziáig, Örményorszáig, nyugaton a Földközi-tengertől egészen Oroszorszáig fogta volna össze a törökellenes erőket. Mindez természetesen nem volt előzmények nélkül. Már a XV. században megfogalmazódtak hasonló tervezetek, időben legközelebb pedig azok a tárgyalások érdemelnek figyelmet, amelyeket Báthory István lengyel király folytatott e tárgyban XIII. Gergellyel, majd V. Sixtusszal.⁶ Ezzel a kérdéssel korábban hosszabban is foglalkoztam, ezért most itt annyit szükséges megemlíteni, hogy a Báthory tárgyalásain megfogalmazódó haditerv lényege egy moldvai vajdaságon keresztül déli irányba, Konstantinápoly ellen mért fölcsapás volt. A hadjáratban lengyel, erdélyi, román és délszláv (a szövegben rác) csapatok részvételével számolt. Ez volt egyébként a legrövidebb útvonal, amelyen keresztül a leggyorsabban lehetett ellenséges területre áthelyezni a hadszínteret.⁷

* Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatásával.

¹ Jaitner 1984. 278–303. o.

² Pályafutásáról legújabban Brunelli 2018. 38–39. o.

³ ASVe Senato, Germania, filza 21, fol. 313v.

⁴ Niederkorn 1993. 197–207. o.

⁵ Magyarul: Zimányi 1983.; Capponi 2010.

⁶ Ezekről legújabban és bővebben lásd Kruppa 2014. 29–154. o.

⁷ Meglepőnek tűnhet a Habsburgok hiánya, amelynek az volt a magyarázata, hogy Báthory II. Miksa császárral, majd fiával, II. Rudolfal sem volt jó viszonyban, akik tegyük hozzá, nem is fogadták volna el egyik legnagyobb ellenlábasuk vezető szerepét egy oszmánellenes koalícióban.

Az elemek tehát már régóta rendelkezésre álltak, és a turcica-irodalmat elnézve, meglehetősen variálhatóak voltak. Az instrukció értékét főleg az adja, hogy a benne foglaltak a tizenöt éves háború időszakában zsinórmértékül szolgáltak a Szentszék törökök elleni háborús politikájához. Ennek kézzelfogható bizonyítéka, hogy az instrukcióból egy *discurso* is készült,⁸ amely szolgálai követi a követi utasítás szövegét, és az feltehetően nemcsak a király előtt hangzott el, hanem kikerült a nyilvános térbe is. A szövegnek megmaradt egy olyan változata is, amely VIII. Kelemen keze nyomát viseli, azaz az instrukcióban foglaltak a szó szoros értelmében az ő elképzeléseinek lenyomatai.⁹ Ne feledjük, Ippolito Aldobrandini korábban pápai legátusként járt Lengyelországban, az ő feladata volt Miksa főherceg kiszabadítása, aki lengyel trónkövetelőként esett fogságba 1588-ban.¹⁰ Tehát ismerte a régiót és annak legfontosabb szereplői közül személyesen is megismert néhányat. Emiatt a szöveg kitüntetett szereppel bír, és érdemesebb a tüzetesebb tanulmányozásra.

A másik szöveg nem kevésbé érdekes: míg az előbbi évtizedekkel ezelőtt nyomtatásban is napvilágot látott, ez a másik tudomásom szerint eddig nem keltette fel a kutatás figyelmét. Az előlapra írt cím szerint a szöveg Nádasdy Tamás *Opiniója* lenne. Egy másik kéz által írt megjegyzés ugyanakkor helyesen és jogosan hívja fel a figyelmet, hogy mivel a nádor 1562-ben meghalt, aligha adhatott tanácsot feltételezhetően 1595-ben a császárnak. Éppen ezért szerzőként a magyar tanácsosokat (Magyar Tanács?) jelöli meg. A dolog tehát első pillantásra teljesen egyértelműnek tűnik: Nádasdy Tamás valóban nem lehetett a szerző, ráadásul a szöveg többes szám első személyben szólítja meg a császárt. Ennek ellenére elképzelhető, hogy bár a másolat készítője elírta a nevet, a szerző mégis köthető lenne egyetlen személyhez, a törökök által retteggett erős fekete béghez, azaz Nádasdy Ferenchez. Nem teljesen bizonyos ugyanis, hogy ez a vélemény a magyar tanácsosok közös szellemi terméke. A többes szám első személy még nem zárja ki, hogy a szerző egy közöség, jelen esetben a magyarok, még csak nem is feltétlenül a magyar tanácsosok nevében – akikre egyébként a szövegben nem találunk utalást – nyilatkozzon meg.

Nádasdy mellett azért próbálok érvelni, mert van néhány olyan adat, amely kétségtelenül közvetve, de arra utal, hogy a magyar tanácsosok között a dunántúli főúr különösen aktív volt, nemcsak a harcmezőn, hanem a politikai koncepciók írásbeli megfogalmazását illetően is. Cesare Speciano prágai pápai nuncius például még 1592-ben beszámolt Nádasdyval folytatott tárgyalásáról, melynek során a főúr több javaslatot is megfogalmazott. Ezeket sajnos nem részletezi. Egy másik levelében is utalt a grófnak egy magyar ügyben írott feljegyzésére, amit rejtelve elküldött Rómába.¹¹ Az iratot sajnos nem találtam, de nem tartom elképzelhetetlennek, hogy valami hasonló lehetett ahhoz, amelyről az alábbiakban bővebben is szót ejtek. Tomaso Contarini prágai velenicei követ hasonló kontextusban idézi a gróft 1593. szeptember 21-ei jelentésében, ami arra enged következtetni, hogy ekkor is készülhetett valamilyen az általunk elemzendő szöveghez hasonló irat, kérvény, ha műfajilag talán nem is *opinio*. Contarini értesülésének lényege, hogy a magyar urak ott akarják hagyni váraikat, mert azokat nem tudják fenntartani, ezért Nádasdyn keresztül azt kéri az uralkodótól, hogy ne várja meg a birodalmi gyűlést, hanem azonnal küldjön segítséget. Ugyanis minden órában várják Kanizsa, Tata, Veszprém és Palota elestét.¹²

⁸ AGS Estado, Legajo 965. 108–120. o.

⁹ ASV Fondo Borghese III, vol. 17A, fol. 49r.–52v. Marginália: Scritta da mano propria di papa Clemente VIII.

¹⁰ Kruppa 2014. 169–190. o.

¹¹ Mosconi I. 66., 102. o.

¹² ASVe Senato, Germania, filza 20, fol. 150r.–v.

Nádasdy szerzőségét alátámasztani látszik híres udvari prédikátorának, Magyarai Istvánnak *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című műve, amely a protestáns oldal szemléletét tükrözi a háború gyakorlati kérdéseivel kapcsolatban.¹³ Magyarai ezt a művét Nádasdynak ajánlotta. Ráadásul a főúr birtokainak elhelyezkedése miatt teljes mértékben ki volt szolgáltatva a török nyugati irányú előrenyomulásának. Amikor tehát az *Opinio*¹⁴ azt fejtegeti, hogy a védekező háború nem ér semmit, illetve, hogy a béke csak a törököknek használ, mert az ország így elvesz, nem csupán az antiturcica-irodalom közhelyeit ismételteti, hanem e helyen teljes joggal gondolhatott a saját birtokaira is.

Ezek kétségtelenül csak közvetett, de nyomós érveket szolgáltatnak ahhoz, hogy feltételezzük: az ismeretlen kéz a keresztnevet illetően hibásan ugyan, de a valóságnak megfelelően tulajdonította Nádasdy grófnak a szerzőséget. Ám akárkit is tekintünk szerzőnek, kétségtelen, hogy az írat magyar szempontból, a magyarok véleményét tükrözve fogalmazott meg javaslatokat a háború folytatásának módjáról.

A címlapon olvasható másik bejegyzés, amely amellett tört lándzsát, hogy az írat összeállító magyar tanácsosok voltak, az írat megszületésének időpontjaként az 1595. évet jelöli meg. Ha azonban tüzetesebben elolvassuk a szöveget, kiderül, hogy az időpontot kissé korábbra kell helyeznünk. Egy helyen ugyanis a *következő* hónap január 10-ére Pozsonyba vagy Nagyszombatba összehívandó országgyűlésre történik utalás, amiből következik, hogy az írat 1594 decemberében íródott és elkészítését nyilván nem véletlenül a januári országgyűlés elé időzítették.¹⁵

Aldobrandini instrukciója ehhez az időponthoz egészen közel, november 19-én született meg. A katonai helyzet Szinán nagyvezír sikerei következtében súlyos volt, és mindenképpen reagálni kellett rá: igen tanulságos látni, hogyan látta ugyanazt a problémát a Szentszék, illetve a magyarok.

Mivel az instrukció valamennyivel korábban kelt, először annak elemzésével kezdem. Aldobrandininek Fülöp spanyol király előtt térképpel kellett demonstrálnia az imént említett súlyos katonai helyzetet: Győr eleste után a keresztény kézben maradt főbb véghelyek, mint Kassa, Kanizsa és Szatmár, gyengén vannak megerősítve, és olyan helyen fekszenek, hogy igen nehéz ostrom esetén segítséget bejuttatni.¹⁶ Pozsony és Eger sem erősek, bár ezek előnyös helyen fekszenek, de egy hosszabb ostromot ezek sem bírnának ki. Morvaország felé csak a kicsi Érsekújvár fekszik, amely azonban egy közepes erejű török seregnek sem képes még néhány napig sem ellenállni. Ugyanez a helyzet néhány további rosszul megerősített vár, mint Komárom, Hemet (?), Calore (?), amelyeket csak az emberi erő képes tartani, és ezek ostrom esetén még azelőtt el fognak esni, mielőtt Aldobrandini Spanyolországba ér. Ha ez valóban megtörténik, akkor Csehország, Ausztria és a többi Habsburg tartomány közvetlen veszélybe kerül. Ezt a komor képet még tovább lehetett fokozni: a legnagyobb veszély Bécset fenyegeti, amely szintén nem rendelkezik megfelelő védművekkel. Ezek felépítéséhez

¹³ Magyarai 1979.

¹⁴ A továbbiakban nagybetűs alakban használom.

¹⁵ „...pro decimo die futuri mensis Januarii, iam hic Posoniivel tirnaviae celebrari posse putarent.” MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 3.

¹⁶ Rómában bizonyosan pontos információkkal rendelkeztek a magyar végvárrendszer főbb támpontjainak számító erősségek állapotáról, hisz Madridban Aldobrandininek adatokkal kellett alátámasztania az instrukció ezzel kapcsolatban tett megállapításait. Hozzá kell azonban tenni, hogy az említett várak hosszú éveken át tartó, jelentős összegeket felemésztő erődítési munkálatokon mentek keresztül. A sommás ítélet ezért nem teljesen tűnik megalapozottnak. Ha azonban az itáliai várak, városok védműveivel hasonlítjuk ezeket össze, akkor végső soron jogosnak kell elfogadnunk ezt az olasz, illetve szentszéki nézőpontból tett megállapítást. A magyarországi végvárrendszerről lásd: Szántó 1980.; Pálffy 2010. 136–186. o. A hadmérnökök túlnyomó része Itáliából érkezett. Egyikük életrajzához lásd: Domokos 2010.

40 000 munkás kellene, akik több hónapon keresztül folyamatosan dolgoznának, de ennek semmilyen jelét nem látni, annál inkább a lakosság menekülésének. De még ha feltennénk is, hogy sikerül megerősíteni, a város hosszú ostromot nem lenne képes kiállni mezei sereg nélkül, magára hagyatva.

A fenti helyzetértékelés fényében az instrukció két, igen rövid idő alatt megfontolandó dolgot javasol öfelségének: az egyik, hogy egész május hónapra helyeztesse készenlétbe a flottát Szicília körül, elhárítandó egy esetleges támadást a dél-itáliai partok ellen, illetve, segítse meg rokonát, a császárt: márciusban el kell indítani a csapatokat a magyarországi harctérre. De ne legyenek köztük németek, mert ők sajnos nem váltak be, hanem vallonok, olaszok, spanyolok és svájciak. Visszatérve a flottára, V. Károly példáját idézi, aki nemcsak Bécsset mentette fel az ostrom alól, hanem Afrikába is hadjáratot vezetett. Ugyanezt kellene tennie Fülöpnek is, akinek egy 30-40 000 fős hadsereget, amilyen gyorsan csak lehet, el kell küldenie Szicíliába, hogy elterelhessék a török erőket a magyarországi harcterről.

Az instrukció itt egy nagyon lényeges problémára világított rá: a pápaság, mint látni fogjuk, nagyon is racionális érvekkel élve és valós problémákra reagálva döntött a háború támogatása mellett. Ugyanakkor nem volt mindegy, hogy a főhadiszíntér hol húzódik. Fodor Pál kutatásai rávilágítottak arra, hogy a tizenöt éves háború előestéjén egyáltalán nem volt biztos a szárazföldi háború, amely mellett Szinán pasa kardoskodott, mivel volt egy tengeri frakció is, amelyet Ferhád pasa vezetett, amit saját jól felfogott érdekében az angol diplomácia támogatott. Egy tengeri háború első sorban az itáliai partokat érte volna, amit érthető módon a háborúban résztvevő pápaság mindenképpen szeretett volna elkerülni. Hogy mekkora a veszély, nemcsak az itáliai félszigeten még eleve nem élő friuli és otrantói támadások emléke, amelyek egyébként nem meglepő módon az instrukció szövegében is visszaköszönnek, hanem a legfrissebb tapasztalatok is ékesszólóan megmutatták. Cicala Szinán pasa, akinek a rokonsága keresztény maradt, ezért reményeket táplált a pasa át-, pontosabban visszatérésével kapcsolatban a katolikus vallásra, éppen 1594 nyarán portyázott Reggio Calabriában.¹⁷ Az időzítés nem lehetett véletlen, mint ismeretes, a másik Szinán pasa, a nagyvezír ekkor vezette második hadjáratát Magyarországra, aki a jelek szerint gondoskodott a keresztény erők megosztásáról.¹⁸ Az instrukció fel is hánytorgatja, hogy a nápolyi alkirály hajói akkor jelentek meg a megtámadott partoknál, amikor Cicala már hazafelé hajózott. A tengeri hadműveletek, illetve a tengeri haderő megjelenése az instrukcióban nemcsak a már említett itáliai partok elleni támadástól való félelem miatt volt fontos, hanem azért is, mert a XV. század óta minden oszmánellenes háborús terv nem kihagyható elemét képezték.¹⁹

1594 végén azonban a legfőbb problémát nem a tenger, hanem a szárazföld okozta. Világos volt, hogy az abban az évben elért sikerek után az oszmán hadsereg itt fog próbálkozni.²⁰ Ezen azonban

¹⁷ A török hajóhad megjelenése alkalmat adott arra, hogy felkelést szervezzenek a spanyol uralom ellen, a felszabadított terület pedig a szultán alattvalója lesz. Ebbe keveredett bele a híres olasz filozófus és teológus Tommaso Campanella. *Bartl* 1974. 58. o.

¹⁸ A Porta tartott attól, hogy a pápát a többi itáliai és más hatalom, például a spanyolok is követni fogják, és csatlakoznak a császárhoz. Dél-Itália biztonságának problémájára hosszan kitér az instrukció. Lásd: *Jaitner* 1984. 285–286. o., az erők megosztásának szándékáról: uo. 289. o.

¹⁹ A kérdésnek úgy tűnik, volt foganatja. A bailo egyik decemberi jelentésében arról számolt be, hogy a spanyol király 100 gályát tart készenlétben, ami miatt a szultán parancsot adott 120 gálya felszerelésére. ASVe Senato, Constantinopoli, filza 40, fol. 389r.

²⁰ A máltai (1565) valamint a lepantói (1571) sikerek után az Oszmán Birodalom tengeri hadereje nem tett több komoly kísérletet a Földközi-tenger medencéjében kialakult status quo megváltoztatására. De ez csak erre a régióra érvényes. Éppen ezért félrevezető a nyugat-európai fősodratú történetírás által a magyarországi helyzet ismeretének hiányában kialakított vélemény, amely szerint Lepantó megállította volna az oszmán előrenyomulást. Nem megállította, hanem más irányba terelte.

nem kizárólag katonai eszközöket kell értenünk. A pápai diplomáciát meglehetősen aggasztotta, hogy a császári udvar egyáltalán nem zárkózott el a békétől. Rómába több forrásból szivárogtak a hírek a tárgyalásokról.²¹ Ez természetesen megjelenik az instrukcióban is, mégpedig történeti távlatba helyezve. Nem hiányzanak, olvassuk, a császár környezetében azok, akik szerint békét kellene kötni: ez természetesen nem lehetetlen, de kemény feltételek elfogadása árán valósulhat csak meg. Ha III. Murád szultán módszerei nem különböznenek elődeitől, akkor úgy járna el, hogy némi könnyű területnyereség után köt egy hamis békét (*finta pace*) adó fizettetésével és egyéb megalkadó feltételekkel. Utána pedig mint egy lassú lázzal ölt betegség, a török lépésről lépésre bármiféle kockázat nélkül elpusztítja és aláveti a vele békét kötött uralkodó maradék földjét. A szultánok ugyanis ezt tették a görögökkel (értsd bizánciakkal), velenceiekkel, perzsákkal, moldvaiakkal és a magyarokkal. Mindig ugyanazt a módszert követték, hogy tudniillik egy előnyösnek tűnő békét kötöttek – ami feltételei alapján első látásra jobbnak tűnt a háborúnál. A mostani szultánnak és az őt befolyásoló harcias Szinánnak más módszere. Most úgy tűnik, hogy nagyobb a tét, és reménytelen egy olyan béke, amely az eddigiekhez hasonlóan, legalábbis látszólag, lélegzetvételnyi szünetet biztosít. A békét természetesen most is meg lehetne kötni, de ennek ára egész Magyarország lenne. Ennek három oka van: először, mert eleve ez a törökök szándéka, másodszor a császár nem elég elszánt, hogy megtartsa az országát, harmadrészt pedig maguk a magyarok is inkább választják a török igát, mint hogy elviseljék egy látszatbéke elviselhetetlen terheit.

Az első ok abban gyökerezik, hogy Szülejmán meghódította az országot, és átadta Jánosnak. Ferdinánd azonban elűzte, de a szultán újra visszaszerezte János fiának, János Zsigmondnak és anyjának az országot, és átadta nekik Erdélyt. Mivel az egészet a magáénak tekintette, Ferdinánd uralmát nem fogadta el, akinek a területét adóval kellett megváltania. Mivel a törökök előtt nyilvánvalóvá vált a császár gyengesége, igen valószínű, hogy ez alkalommal a királyság bekebelezése mellett fog dönteni. A szultán, akinek az arroganciáját Szinán és eddigi sikerei fűtik, most már Ausztriáért is adót követel.²² Talán Bécsért is akarja, emlékezve arra, hogy Szülejmán Buda alatti sikere (1541) után ugyanezt a követelést fogalmazta meg.

Az eszmeifuttatás roppant érdekfeszítő. A szöveg szerint Ferdinánd és Szülejmán szultán is erőszakot alkalmaztak a magyarok ellen, és ezáltal szerezték meg a királyságuk felett a hatalmat. A szultán háborúval tette adófizetővé a magyarokat, Ferdinánd pedig Jánost elűzve csikarta ki jóváhagyásukat a trónra, tehát ő is erőszakot alkalmazott. Ne feledjük, ebből az instrukcióból *discurso* készült, amelyet adatokkal, térképekkel alátámasztva elő kellett Gianfrancescónak adni egy másik Habsburg, II. Fülöp, vagy mondhatjuk úgy is, V. Károly fia, a néhai Ferdinánd, a magyar király unokaöccse előtt. Nyilván tisztában voltak azzal, hogy a Habsburg dinasztikus álláspont finoman szólva nem esik egybe az itt lefektetett véleménnyel. De ne feledjük azt sem, hogy ez az instrukció a pápa saját kezű javításait, szellemi munkájának nyomát viseli magán, azé a pápáét, akinek első kézből származó információi voltak a térségről.

Visszatérve az instrukciónak a Magyarország bekebelezését illető eszmeifuttatására, az országot fenyegető második okként azt olvassuk, hogy a császár nem eléggé elkötelezett a maradék

²¹ ASV Fondo Borghese III. vol. 48–49, fol. 7r.–v.

²² „Ma hora che i Turchi hanno scoperta tanta debolezza nell'imperiali et che come s'è detto, non resta loro cosa difficile da espugnare, è verisimile che vorranno ridurre tutto il regno in provincia et farlo governare da' loro offitiali come cosa propria, se ben s'ode che sinam fatto anco arrogante più del costume suo che pure è arogantissimo, per la vittoria dimanda non solo questo, ma anco che l'Imperatore paghi tributo per l'Austria o forse che ceda insieme Vienna, ricordandosi che il medesimo dimandò Solimano doppo la sconfitta dell'essercito di Ferdinando sotto Buda et Pesto.” *Jaitner* 1984. 290–291. o.

ország rész megtartása iránt, amelynek legfőbb oka, hogy az általa kormányzott országrész jövedelméhez képest a török adó, valamint a fenntartás terhei jóval magasabbak. Vagyis pénzügyi szempontból nem éri meg neki magyarországi uralmának fenntartása. Ennek demonstrálására a követnek részletes kimutatásokat (!) kellett bemutatnia a királyság jövedelmeiről, a várak helyőrségéről (amelyet 22 000 főre tett), azok összetételéről, amelyeknek a létszámát azonban a császári udvar a perzsa háború kitörése miatt egy szerencsétlen döntés következtében erősen lecsökkentette. Nem tudom, hogyan jutottak ezekhez a mondhatni bizalmas iratokhoz, a szöveg mindenesetre teljesen egyértelműen fogalmaz, amikor azt írja, hogy Aldobrandini egy pontos leírást fog kapni a várakról, azok helyőrségeiről, a gyalogos és lovas katonák arányáról.²³ Sajnos ezeket az iratokat egyelőre nem találtam. A költségeket azonban jelentősen megnöveli, hogy a császár nem minden évben fizette meg a tisztességes ajándékot, azaz adót, hanem néhány évvel elmaradásban volt, így körülbelül 4-5 évnit, azaz 120-150 000 aranyat (magyar dukátban ez 100 ezer) egy összegben is ki kellene fizetnie a szultánnak. Ám ez csak a rendes adó (*ordinario*), az ehhez kötelezően járó ajándékokkal (*extraordinario*) ez az összeg a többszörösére rúg.²⁴

A harmadik ok a magyarokban gyökerezik. Még ha a szultán meg is hagyná a császárnak az országrészt, nyilván egy előnytelen béke árán, hajlandó lenne tovább finanszírozni a maradék terület védelmét, az állandó portyák és a parasztok sanyargatása miatt, akikről évi 400 000 magyar aranydukátnyi összeget zsarolnak ki új uraik, nem valószínű, hogy béke esetén megmaradnának a császár hűségén, mivel a béke ezt az állapotot konzerválná.²⁵

Összességében tehát, a vészforgatókönyv bármelyik verziójának megvalósulása estén a végeredmény ugyanaz: vagy elvész Magyarország, vagy folytatódik a háború. Ezután számba veszi azokat az erődöket, amelyek a további törökök előrenyomulásnak gátat vehetnek, és úgy találja, hogy azok nem elégségesek. A felsorolásban szerepel Károlyváros, Graz, Kanizsa, Nagyszombat, Érsekújvár, illetve külön tárgyalja a pápaságot és Velencét különösen érdeklő dalmáciai végeket, ahol a szóba jöhető erősségek Zengg (Senj), illetve a név szerint nem említett Palmanova, amelyet Velence néhány évvel korábban kezdett el építeni.²⁶ A konklúzió, hogy az 1594-ben kieső Győrt egy Bécs irányába történő támadás esetén nem lehet pótolni, Friuli és Isztria pedig szintén a nem elégséges határvédelem miatt igen fenyegetett helyzetben vannak.²⁷ Ráadásul az adriai partok az

²³ „...secondo la descrizione che si darà a Vostra Eccellenza luogo per luogo et numero per numero, acciò n'habbia più piena notizia, li quali pressidii ch'erano di gente essercitata et valentissima, parte a piedi, parte a cavallo...” Jaitner 1984. 291. o. (Kiemelések tölem: K. T.)

²⁴ Ebből természetesen elhamarkodottan vonnánk le azt a következtetést, hogy a Habsburgok egyszerű matematikai kalkuláció alapján lemondtak volna a magyar királyságról, amelyet olyan hosszú idő után sikerült csak birtokba venniük. Itt inkább arról lehet szó, hogy a pápai célkitűzés, azaz a támadó háború szempontjából nem látták elkötelezettnek a császári udvart, amely érthető módon a korábban Lazarus von Schwendi által lefektetett védelmi doktrínának megfelelően inkább a kevesebb erőforrást felemésztő, bár további területvesztéssel fenyegető békét látta célszerűbbnek és kifizetődőbbnek. Érdekes lenne tudni, hogyan jutottak Rómában a fentebb idézett számokhoz, hol kalkulálhatták ki pl. ezt a 400 000-es összeget. Megjegyzendő, hogy ha ezeket reálisnak fogadjuk el és megszorozzuk a békeévek számával, akkor olyan hatalmas összeg jönne ki, hogy annak fényében valóban megfontolásra érdemes volt a béke helyett egy olyan gyors döntést hozó háború indítása, amelyet egykor Báthory, később az ő nyomában a Szentszék tervezett és remélt.

²⁵ A császár „saria astretta da pagare li presenti tralaciat per quattro o cinque anni, su che ha fondato il Turco il pretesto della presente guerra... il presente è di cento milla ducati ungari d'ordinario, et altrettanto suole importare l'extraordinario che si dona alli Bassà... sino a questo tempo fossero soliti di cavare più di 400.000 ducati ungheri l'anno dagli habitatori, che così redimevano le raccolte o le vendemmie loro, perché non fossero guaste.” Jaitner 1984. 291–292. o.

²⁶ Jaitner 1984. 292–293. o. Palmanova építésével kapcsolatban lásd: Mosconi I. passim.

²⁷ Jaitner 1984. 293. o.

albániai kikötők irányából tengeri úton is könnyen elérhetőek. Cicala említett dél-itáliai portyája feltárta a partvédelem hiányosságait. Az áttekintés és a gondolatmenet láthatóan arra fut ki, hogy az egyetlen megoldás egy támadó háború (*gagliarda guerra*), amelynek érdekében a követnek ki kellett eszközölnie a spanyol király katonai, ha ez nem megy, akkor legalább anyagi segítségét.²⁸ A jelentősebb várak áttekintéséből feltűnően hiányzik a korábban pedig érintett Komárom, amely Győr eleste után a védelem fő terhére viselte a Duna-völgyben Bécs és Ausztria felé, de ide számíthatjuk még Magyaróvárt és Pozsonyt is. A pápai és velencei követjelentések több alkalommal kitérnek arra, hogy a császári hadvezetés elé tornyosuló dilemmák egyike az volt, hogy a katonai helyzetre és a fenyegetettségre való tekintettel vajon Komáromot vagy inkább Bécset erősítsék-e inkább meg. Mindkettőre ugyanis nem volt elég forrás.²⁹

A fentiekből következik, hogy a törökök elleni harcot akár védelemről, akár megelőző csapásról, azaz támadásról is lenne szó, a felvázolt helyzet fényében Róma meglátása szerint sem lehetett kivitelezni egy szövetségi rendszer támogatása nélkül. Ennek egyik fontos eleme lett volna a spanyol király: az instrukció felhívja a figyelmet, hogy nemcsak Velence és Róma, hanem az egész itáliai félsziget a spanyol birtokokkal egyetemben fenyegetett helyzetben van. A spanyol királyra, folytatja az instrukció, Báthory István lengyel király fent említett haditervében szintén nagymértékben számított.³⁰ Azt használta tehát fel, de az eredetivel ellentétben, amely a két uralkodó közti ellentét miatt a császárnak nem juttatott lényeges szerepet, itt feladatát a folyók folyási iránya által is megkönnyített déli irányú hadműveletek irányításában jelölte meg. Ez így is³¹ komoly presztízsveszteséget jelentett volna számára és felértékelte volna Erdély fejedelmének, Báthory Zsigmondnak, Báthory István unokaöccsének szerepét. És egy másik ifjú uralkodót, III. Zsigmond lengyel királyt, akinek a császári udvarhoz fűződő viszonyát a Habsburg feleség ellenére a Moldva hovatartozását illető nézeteltérések, valamint Jan Zamoyski főkancellár személye és politikája komolyan megterheltek. Mindez magyarázatot ad arra, hogy a pápa miért akarta eredetileg Erdélybe küldeni az egész pápai hadsereget, miért ragaszkodott olyan sokáig az erdélyi hadmenethez, illetve ennek kivitelezése érdekében csapatai magyarországi átteleltetéséhez.³² Ezeket a reményeket Erdély belépése a háborúba, a sikeres havasalföldi hadjárat, valamint a lengyelekkel, egészen 1597-ig elhúzódó ligatárgyalások táplálták. Mindez ugyanakkor arra is magyarázatot látszik adni, hogy – természetesen Bécs és a Német-római Birodalom védelmének unos-untalan hangoztatott szempontja mellett – a császár miért húzta-halasztotta a Lengyelországban tartózkodó követeknek a liga megkötéséhez szükséges teljhatalmú megbízatás elküldését,³³ és miért állt olyan sokáig ellen Báthory Zsigmond Mária Krisztiánával kötendő házassága tervének.³⁴ Ez utóbbira a pápai és San Clemente követ révén a spanyol diplomácia nyomásgyakorlása nélkül aligha került volna sor. A kelet-közép-európai hatalmakra tehát vagy a főcsapás iránya, vagy ennek változása esetén az oszmán erők megosztása és a nyugati irányú nyomásának gyengítése céljából volt égetően szüksége Rómának.

²⁸ Jaitner 1984. 294. o.

²⁹ ASVe Senato, Germania, filza 22, fol. 200r.–v.

³⁰ Jaitner 1984. 284–287. o.; Kruppa 2014. 37., 136., 139. o.

³¹ Ezzel összefüggésben igen figyelemre méltó, hogy az instrukció többször is utal a császár és a spanyol király nem kifejezetten jó viszonyára, a közöttük lévő, közelebbről nem részletezett nézeteltérésre, amelynek megoldására éppen a háború adott volna alkalmat. Jaitner 1984. 87. o.

³² Erről legújabban Kruppa 2018. 662–679. o.

³³ Kruppa 2015. 419–420. o.

³⁴ Erről lásd Benda Kálmán kismonográfiáját. Benda 1985.

Másik nagyjából ebben az időben kelt irat, amely mint fentebb már utaltam rá, nem instrukció vagy *discorso*, hanem *opinio*, vélemény, magyar környezetből származik. Speciano pápai követ – és elődei is – folyamatos kapcsolatot tartott a magyar előkelőkkel. A pápai és a velencei követ levelezéséből kibogozhatóan Nádasdy mellett főleg Pálffy Miklós véleményére voltak kíváncsiak, amin szintén nem kell csodálkozni, hisz e két főúrnak nemcsak a magyar rendek között, hanem a császári udvarban is nagy tekintélye volt. Az egyeztetés, ahogyan erre fent utaltam, már a háború kezdetén elkezdődött. Alig foglalta el 1592-ben az új nuncius, Cesare Speciano állomáshelyét, rögtön felvette velük a kapcsolatot. Pálffy katolikus volt, Nádasdy lutheránus, Speciano ezért érezhetően nagyobb figyelmet szentelt ez utóbbi személyének, akit még csak nem is burkoltan rá akart bírni az áttérésre. Erre többször tett utalást, amit azonban Nádasdy elegánsan háritott. Mindez nem akadályozta meg, hogy a teendőket illetően folyamatosan egyeztessenek. Azt nem tudom, hogy az alább ismertetésre kerülő *Opinio* elkészítésében mennyire játszottak szerepet a nunciussal folytatott megbeszélések, a tőle nyert információk, de bizonyosnak látszik – már csak a közös érdekek és célok miatt is, illetve hogy a császári udvar akadékoskodó tanácsosaival³⁵ szembeni fellépés hatékonyságát növeljék –, hogy valószínűleg segítették egymás munkáját.

A szöveg 6 pontban foglalta össze a teendőket. 1. A következő évi hadműveletek sikeres kivitelezésének fontos előfeltétele a katonaság túlkapásainak megszüntetése, amelyet a lakosság kárára – amibe beleértendő a papság is (ez jelzi, hogy katolikus szempontok figyelembevételével íródott a szöveg) – követték el. Mindez az első olvasásra meglepőnek tűnhet, hisz azt szoktuk meg, hogy első helyre a háború idejét, ahogy annak idején megfogalmazták, azaz a pénzt helyezik. De itt nem ez történt, sőt, az erkölcsi tényező jelentőségét a tervezetben éppen az mutatja, hogy a többihez képest meglehetősen hosszan foglalkozik ezzel, ami mindenképpen jelzi azt, hogy a feljegyzés készítője vagy készítői igen súlyos problémaként értékelték.

Ennek kapcsán nem kerülhet meg a valláserkölcsi szempont, amire szövegünk is utal: ha a keresztény katonaság vadállati módon viselkedik a keresztény lakossággal szemben,³⁶ a gondviselés aligha fogja segíteni a háború ügyét, amelyet éppen a hit védelme, a kereszténység oltalma érdekében vállaltak fel. Hogyan lehet igazságos egy háború, hogyan lehet ennek a terhét elfogadtatni a lakossággal, ha azt érzi, hogy a háborút, amelyben a keresztény oldalról finoman szólva addig képtelenek voltak sikereket felmutatni, nem is annyira a pogányok, hanem ellene viselik? Talán nem véletlen, hogy mondandóját az *Opinio* minden más szempont elé helyezve éppen a vallási, vagy ha másik oldalról közelítjük meg, a pszichológiai tényező fontosságának hangsúlyozásával kezdi. A morális–pszichológiai felkészültség minden háború sikeres megvívásának talán legfontosabb előfeltétele volt korábban, de később is.

2. A háború idege, a pénz. *Opinio* azonban ezt is szoros összefüggésbe hozza a katonaság féktelen és kegyetlen magatartásának első pontban kifejtett problémájával. Az eddigi kudarc okaként ugyanis a fizetetlen katonák szabados életét, és az abból fakadó fegyelmezetlenséget jelölte meg. Sőt az irat szerint az erdélyi vállalkozás kudarcának is ez volt az oka.³⁷

³⁵ A nuncius több kódexben fennmaradt levelezése tele van a császári tanácsosokkal szemben megfogalmazott panaszokkal. Erről a most általunk tárgyalt időszakra, az 1592–1594-es évekre vonatkozóan lásd a kiadott anyagot. *Mosconi* I. passim.

³⁶ MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 3–4.

³⁷ MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 4. A valláserkölcsi szempontnak az első pontban történő megfogalmazása ugyanakkor felhívja a figyelmet arra a lehetőségre, hogy a Magyar Tanács klérusból származó tagjai szerepet játszottak a szöveg megfogalmazásában.

3. A katonák válogatása. Az *Opinio* az elején leszögezi, hogy legjobb a magyar katonaság lenne, mert harcedzett, türi a fájdalmakat, nem viszi magával a családját a táborba, ismeri a terepet és az ellenséget.³⁸ De az állandó harc miatt igen megfogyatkozott a száma, ezért a kieső létszámot mind a lovasságot, mind a gyalogságot illetően idegen nemzetek fiaival kell pótolni. Ebben elsősorban lengyelekre, kozákokra, spanyolokra és olaszokra lehet számítani. Igen érdekes, hogy németeket nem említ, de amikor azt hangsúlyozza, hogy felesleges nők, gyerekek, hordárok és markotányosnők tömegét a táborba vinni és ott etetni őket, egészen bizonyosan a németekre céloz. Köztudomású, hogy elsősorban ők voltak azok, akik a családjukkal együtt vonultak hadba. Tapintatosan eljárva, nem nevesítve őket, az *Opinio* a pápai instrukciótól eltérően nem tart igényt a szolgálatukra.³⁹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ennek ellenére a német kontingens, már csak a többi nemzethez viszonyított nagy száma miatt is, nem volt mellőzhető.

Lovasságból 10 000 arkebúzost, azaz lovas lövést, illetve 10 000 vérttest tart szükségesnek, mivel a török sereg is elsősorban lovasságból áll. Talán ez az oka, hogy a gyalogság pontos létszámáról nem ejt szót. Arról azonban igen, hogy lándzsásokra és egyéb nem lövész gyalogosokra nincs szükség, mert a tapasztalatok szerint nem váltak be; Ferdinánd főherceg azonban Horvátországban hasznukat tudná venni. A katonaságot nem néhány hónapra, hanem a háború folyamán végig fizetni kell, ami nyilván tetemes anyagi terhet jelentene. Az *Opinio* ugyanis kiköti, hogy a katonaságot ne részenként, hanem a nagyobb hatékonyság érdekében egyszerre vessék be, máskülönben megismétlődnek az elmúlt év rossz tapasztalatai. Ehhez össze kell hívni az országgyűlést, melynek szerepét a magyar rendekével végig hangsúlyozza, tehát nagyon ügyel arra, hogy a háború fontos döntéseibe a magyarokat is avassák be. Végül a nagy törökellenes liga megkötését, beleértve a perzsákat is, természetesen ez a szöveg is ajánlja.⁴⁰

4. A tisztikart illetően levonja az elmúlt év keserű tapasztalatait. Rögzíti, hogy hadimesterségben járatos, vezetésre alkalmas, rátermett tisztekre van szükség, akik a nyílt mezei harcokban éppen úgy képesek megállni a helyüket, mint a várostromokban. 5. A tüzéség és a hozzá szükséges elegendő mennyiségű muníció biztosítását tartja szükségesnek, itt is a rossz győri tapasztalatokat, valamint az ellenség ez irányú felkészültségét hangsúlyozza.⁴¹ Az utolsó pontban a hadsereg ellátásnak másik nagyon fontos területét, a katonák élelemellátásának megfelelő megszervezését ajánlja.⁴²

6. Az utolsó nagy egység azzal foglalkozik, hogy az előfeltételek megteremtése után a felhalmozott, megfelelően kiválogatott, fizetett, ellátott és irányított élőerőt hogyan vessék be: felvázolja a következő évi haditervet. Ahogyan a szöveg már korábban is utalt rá, az oszmán erők megosztásának céljából egy kombinált, több irányból elindított hadműveletet javasol. Jóllehet számoltak a tengeri hadműveletekkel is, de úgy tűnik, hogy a jövő évet illetően a tervezés kizárólag a Magyar Királyság területén folytatandó hadmozdulatokat részletezi. A szövegből kibogozhatóan ez alapvetően két nagy hadművelési zóna elkülönítését jelenti. Az egyik támadás, mert a haditerv támadó, és nem védekező jellegű, a tiszántúli régióban indulna meg Báthory Zsigmond vezetésével, akihez az erdélyi, havasalföldi, moldvai csapatok, valamint a rácok mellé a felső-magyarországi csapatok

³⁸ Hasonló javaslatot fogalmazott meg 4 évvel később Zacharias Geizkoffler birodalmi fillérmester. MOE IX. 10., 73. o. Egyébként nem teljesen világos, hogy milyen előző évi erdélyi kudarcra utal a szöveg.

³⁹ MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 5.

⁴⁰ MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 6.

⁴¹ MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 6–7.

⁴² MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 7.

nagy részét, az összes nélkülözhető erőt kell rendelni.⁴³ Ennek a hadseregnek Lippát és Temesvárt, valamint a kisebb várakat, például Beccsét és Beccskereket kellene elfoglalnia. Az első kettő rossz állapotban van, bevételük nem lenne nehéz. Ha közben megérkezne a felmentő sereg, akár a szultán, akár Szinán, akár egy másik pasa vezetésével, nem kell kitérni előlük, hanem vállalni kell a nyílt mezei csatát (*de tota rerum summa proelio*), amelyre már egy egyesült keresztény sereg vonulna fel.⁴⁴ Nem avat be a részletekbe, hogy erre pontosan hogyan kerülne sor, csak annyit rögzít az irat, hogy a csatát alföldi területen kell megvívni azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy eldöntse a háború további menetét. Az *Opinio* ugyanis úgy folytatja, hogy győzelem esetén a keresztények ölébe hullana Gyula kivételével egész Alsó-Magyarország, amelyet körülzárással foglalnának vissza, mivel a hadsereg a győztes csata után tüstént Buda megvívására sietne.⁴⁵ A kételkedők ellene vethetik, hogy vereség esetén mindez nem valósulna meg, de az általuk elképzelt védekező stratégia (*cum bello illo imaginario*), ahogyan a jelen helyzet és a múlt példái is igazolják, maga lenne a vereség, mivel ez által a maradék országrész is elveszne. A kockázatok csökkentését, és ez által a győzelem esélyének növelését szolgálná, ha a mozgósítás minden számba jöhető szereplőt, például a parasztságot is elérné. A parasztok mindennapi kapcsolatban állnak a hódítókkal, vagyis ismerik őket és nem félnek tőlük („*quibus Turcae propter quotidianam consuetudinem minus sunt formidabiles*”).⁴⁶ Bár a szöveg nem fejt ki, úgy vélem arra gondol, hogy a nyugati országokból érkező haderő magatartását és harckészségét – bármennyire is képzett –, mivel nem ismeri a törököket, befolyásolhatják a kegyetlenségükről terjengő híresztelések.

Ha ellenben veszünk, folytatja az *Opinio*, akkor sincs nagy baj, mert nyilván a török is nagy veszteségeket fog szenvedni, ez esetben az erőket gyorsan össze kell vonni a további ellenállás érdekében. A kockázatokat nagymértékben csökkentené, ha Báthory Zsigmondnak megadnák a kért segítséget, ellenkező esetben kénytelen lesz az ellenséghez csatlakozni, ami a törököket fogja erősíteni. Ezzel visszautal a szöveg elejére, ahol azt olvashatjuk, hogy bár folynak a tárgyalások az erdélyi követekkel, a magyarok mégsem tudnak semmi konkrétat, csak azt, hogy még nincs meg egyezés. Győzelmük és az erdélyiek elidegenítése esetén a törökök Komáromot fogják ostrom alá venni (ahogy 1594-ben), amely ha elesik, tényleg megnyílik az út Bécs felé. Ezért azt javasolja, hogy a lehető legnagyobb mértékben segítsék meg Báthoryt, és ne engedjék a háborút Bécs előterébe. A történelem ugyanis azt mutatja, hogy minden állam az ellenség területére próbálja vinni a háborút, mert ezáltal lesz csak képes megakadályozni, hogy az ellenség rendezze sorait és összeszedje erejét. Éppen ezért nagy gondot kell fordítani arra, hogy a császár a hadseregét megfelelő

⁴³ Lásd ehhez Contarini 1595. január 31-i jelentését, amelyben arról számol be, hogy a szövetségtörést illető tárgyalásokon megegyeztek 10 ezer főnyi katonai segítségül küldéséről. Ez tehát teljes mértékben egybevág mind az *Opinio*, mind az instrukció által kilátásba helyezett katonai segítség tervével. ASVe Senato, Germania, filza 22, fol. 327v.–328r. Néhány hónappal később ez nagyon ambíciózusan 8000 lovasra és 5000 gyalogosra módosult, az állomány alapvetően németekből állt volna, akik a felső-magyarországi magyar csapatokkal együtt az erdélyi erőkön felül 30 000-es haderőt állítottak volna ki. A létszámmal kapcsolatban a követ kifejezte kétségeit, hivatkozva a korábbi 10 000-es számra. *Hurmuzaki* III/2. 98. o.

⁴⁴ MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 7.

⁴⁵ MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 7. A haditerv hasonlít a Fabio Genga erdélyi követ által Rómában előterjesztett erdélyi javaslatához, valamint az 1597-es erdélyi tervezethez, amely közvetlen célként szintén Temesvár elfoglalását tűzte ki célul, utána azonban Nándorfehérvár ostromára, valamint a tiszántúli régió felszabadítására került volna sor. *Kruppa* 2014. 341. o. Ennek oka feltehetően az, hogy ez a haditerv nem számolt a császári hadsereggel való egyesüléssel, tehát jóval kisebb méretű haderő számára szabott feladatokat. Az események megmutatták, hogy Temesvár mégsem volt olyan gyenge, és nem tudták elfoglalni annak ellenére, hogy a felmentésére érkezett tatár-török sereget az erdélyi csapatoknak sikerült megverni és elkergetni a vár alól (Lippa elfoglalása viszont sikerült a Maros völgyi várakkal egyetemben).

⁴⁶ MNL OL MKA E 144. Acta publica, fasc. 39, nr. 19, 7.

módon tartva biztos és jó pozíciót vegyen fel. Így lesz képes arra, hogy gyorsan felvonuljon a várak megostromlására. Láttuk, hogy ez az érv az instrukcióban is szerepelt.

A végén az *Opinio* alázatosan arra kéri az uralkodót, hogy a magyarokat ne helyezze leghátra, mivel a mindennapi gyakorlat és a kereszténység védelmében szerzett tapasztalataik miatt nem alábbvalóak a többi nemzetnél. Ugyanez a helyzet a vezetőikkel, akikre rá kell bízni a magyar csapatok vezetését,⁴⁷ mivel a katonák a szokások miatt, és mert ők a természetes uraik, jobban engedelmeskednének nekik, amire egyébként a múlt (1566) tapasztalatai, valamint az ország törvényei amúgy is kötelezik az uralkodót.

A két szöveg különböző környezetben született, mégis szemmel láthatóan vannak közös vonásaik. Továbbra is megválaszolatlan a kérdés, hogy vajon mennyire hatott az egyik a másikra. Fentebb adatokat hoztam arra, hogy folyt egyeztetés a prágai nuncius irodája és azon keresztül a pápai udvar, valamint a Habsburg-kormányzat magyar tisztviselői között. Ezt elárulja az is, hogy az 1595. évi hadműveleteket, de megkockáztathatjuk, hogy a háború általános menetét illetően is, hasonlóképpen gondolkoztak.

Ennek egyik közös eleme, bizonyítéka, hogy mindkét szöveg, ha a későbbi, megvalósult hadműveletekkel hasonlítjuk össze, jóval nagyobb szerepet szánt a császár keleti szövetségeseinek, különösen az erdélyi fejedelemeinek. A pápai instrukció utalt arra, hogy VIII. Kelemen szinte teljes mértékben az elődei – akikre szintén világosan célzott – és a Báthory által megtárgyalt haditervet preferálta. Az *Opinio* ugyan nem említi meg Báthory nevét, de egyértelműen megfogalmazza, hogy a háború irányát minél távolabb kell vinni Bécs, és tegyük hozzá, a Magyar Királyság dunántúli és Felső-Magyarország Morva- és Csehország felé eső részeitől, és természetesen a Horvátországhoz közel eső itáliai területektől az ország keleti területei, pontosabban annak a török uralom alá eső részei felé. Ezt a célt kizárólag megfelelő nagyságú és erejű fegyveres erő segítségével lehet kivitelezni, ami egyet jelent azzal, hogy a magyar csapatok tekintélyes részét Báthory Zsigmond parancsnoksága alá akarták helyezni. A pápa eredeti terve szintén az volt, hogy a teljes pápai hadsereg Erdélybe vonul, segítendő az erdélyi sereg hadmozdulatait. Tehát, ha nem is olyan mértékben, mint az instrukció, de az *Opinio* is a Báthory-féle haditerv elemeit vette át, amely a háború súlypontját az Erdélyi Fejedelemséget és a román vajdaságokat magában foglaló régióba, a hagyományos főhadszíntérnek számító Duna-völgytől jóval keletebbre helyezte. A terv bizonyosan nem volt ismeretlen a magyar urak előtt. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy Rudolf követi Lengyelországban sikertelen kísérletet tettek, hogy megszerezzék Báthory háborús terveinek a dokumentációját.⁴⁸

Mindkét szöveg elengedhetetlennek tartja a döntő nyílt ütközet keresését, amely mindkét helyen háborút eldöntő lépésként fogalmazódik meg. Tehát egyértelműen offenzív jellegű háború megvívását javasolják, amelyben logikailag benne van, hogy csak egyértelmű keresztény fölény esetén tartják elfogadhatónak a békét a Portával. Ugyanis más-más okokból, de teljesen egyetértéssel abban, hogy a békének nevezett fegyverszünet, amely az oszmán jogi gondolkodásnak teljes mértékben megfelelt, hosszú távon kizárólag oszmán érdekeket szolgál. Ennek nemcsak elvi-stratégiai oka van, hanem egy nagyon konkrét aggodalom is meghúzódik a háttérben: az udvar két háborús év után is nyitva hagyta a meg egyezés lehetőségét a szultánnal,⁴⁹ kereste a béke lehetőségét.

⁴⁷ Lásd a magyar rendek kérését az 1598. évi országgyűlésen: MOE IX. 136–138. o.

⁴⁸ Kruppa 2015. 221. o.

⁴⁹ Lásd például a velencei követ május 20-i, ill. augusztus 4-i beszámolóinak rejtjelzett részeit, amelyek szerint a pápa nem biztos abban, hogy a császár nem fog békét kötni, és hogy a katonai sikertelenségek okát egyeseik annak tulajdonítják, hogy az udvar kapcsolatot tart fenn a törökkel. ASVe Senato, Germania, filza 21,

gét egy nyilvánvalóan számára előnytelen katonai-politikai helyzetben is, miközben a háború egyik legfontosabb potenciális szövetségesevel, az erdélyi fejedelemmel egyre húzódott a megegyezés.⁵⁰ Erre egyértelmű utalást találtam az *Opinió*ban. Közvetlen tárgyalásokról a Portával ebben az időszakban nem tudok, csak a következő, 1595-ös évben, de már 1594 végén is bizonyos volt, hogy a Porta az erdélyi és román vazallusait nem hajlandó kiengedni a markából. A megegyezés köztük és a császári udvar között az eddigi politikával való nyílt szakítást, és a császár egyértelmű háborús szándékát jelentette volna. Nem véletlen tehát, hogy a pápai diplomácia mindent elkövetett, hogy kicsikarja a megegyezést a Portával való szakításban már félúton lévő Báthory és Rudolf között. Ezt a magyar rendek is (el)várták, tehát bizonyos, hogy ebben támogatták mind a Prágában tárgyaló Alphonso Carrillót, mind Cesare Specianót.

A november 10-ei dátumú instrukció és a decemberben megszületett *Opinio* tehát azoknak a sorsdöntő heteknek, hónapoknak a lenyomata, amikor eldőlt a háború kérdése. Az 1595 januárjában összehívott pozsonyi országgyűlés megszavazta az erdélyi–Habsburg szövetséget, és még ugyanebben a hónapban meghalt Murád szultán. A szokásoknak megfelelően és a háború ellenére csausok jelentek meg az udvarban, hogy a békéről tárgyaljanak. Nem találtak zárt ajtókra. Ennek tárgyalása azonban most kívül esik témánkon.

Az instrukció és a javaslat különböző mértékben és retorikailag is másképpen megfogalmazva, de nem németbarát. Az instrukció szinte provokatívan domborítja ki Báthory és a pápaság együttműködését, amely Habsburg ellenérzések közepette bontakozott ki Antonio Possevino jezsuita diplomata közvetítésével, aki egyszerre volt a király és a pápai kúria csúcspanatistája. Sőt, még tovább megy ezen a Habsburgok számára kellemetlen intermezzón, és egészen nyíltan a magyar történelem Habsburg-ellenes, Szapolyai–Báthory-féle interpretációját fogalmazta meg. Ennek a magyarázata bizonyosan nem a pápai udvar Habsburg-ellenes törekvéseiben gyökerezik, ugyanakkor az sem nagyon hihető, hogy a háborús propaganda hevében estek volna túlzásokba a mondandó formába öntésekor. Fentebb említettem, hogy van egy pápai kéz által írt változat is – Jaitner nem ezt az egyébként jóval rövidebb változatot adta ki –, de ebben is benne maradt a pápa keze nyoma. Ez egészen egyértelművé válik, amikor a szöveg egyes szám első személyre vált, ami nagyon árulkodó.⁵¹ Az instrukció gondosan és többször átolvasott szöveg, tehát a Báthory, illetve magyar-párti részek bizonyosan nem véletlenül kerültek bele. Megfogalmazásának egészen bizonyosan határozott lendületet adott Fabio Genga, a fejedelem egyik olasz kegyencének római követsége 1594 őszén.⁵² Az olasz kegyenc ekkor benyújtott a pápának egy tervezetet a háború folytatásának módjáról, amely nem meglepő módon nagyon hasonlított a Báthory István-féle tervekhez.⁵³ A követségnek választ kellett adnia a nyári-őszi rokongyilkosságig fajuló politikai leszámolásokra is, ezeknek ugyanis nem volt pozitív visszhangjuk katolikus berkekben sem. Zsigmond egyértelműen és meggyőzően demonstrálta elszántságát a törökökkel való szakításra és a pápa által szorgalmazott Szent Ligába való belépésre.

fol. 148r., 331r. A békekötési hajlandóságot illető gyanúkról lásd még uo., filza 22, fol. 147r., 157r.–v. Ugyanitt találunk egy feljegyzést a béke elleni érvekkel, ill. hogy a békével a ruméliai beglerbég kereste meg a császárt. Uo. fol. 172r.–175r., egy másik példány: fol. 216r.–221v. Egy november 29-i jelentés szerint Győr elfoglalása után a törökök egyszer egy tatár követen, két másik alkalommal pedig Mehmed pasa által ajánlottak békét. Uo. fol. 205r.

⁵⁰ Ezekről részletesen lásd: Szilas 2001. 47–71. o.

⁵¹ ASV Fondo Borghese III, vol. 17A, fol. 50v.

⁵² Erről lásd Kruppa 2004. 1166–1193. o.

⁵³ Szövege: Kruppa 2015. 355–362. o.

Az erdélyi követelések legfontosabbika az egyébként Habsburg dinasztikus, őrscsaládi, vagyis mindkét ág érdekeit szolgáló Báthory–Habsburg-szerződés kieszközlése volt, melynek ügye 1594 őszén elakadt, s ezt próbálta a pápai diplomácia II. Fülöp segítségével kimozdítani a holtpontról. Ez magyarázza szerintem azt is, hogy az instrukció végén a francia, illetve flandriai helyzet, majd Cicala pasa ügyének taglalása után mintegy mellékesen visszatérnek a fejedelem ügyére, és tolmácsolják a kúria kérését, hogy Báthory Zsigmondnak a király adományozza oda az Aranygyapjas rendi tagságot, amely egyébként a fejedelem egyik feltétele volt a császárral való szövetséget illetően.⁵⁴

Az *Opinio* természetesen nem megy el a németellenességben, mint az instrukció, de a katonaság kegyetlenségeinek taglalása, valamint a családtagok és egyéb oda nem illő társaság kizárása a táborból a német katonaság kritikájaként fogható fel, amelynek visszasságait, vagy a katonaság szempontjából sajátosságait egyébként protestáns és katolikus források vallási felekezettől függetlenül kritikaként fogalmazták meg,⁵⁵ amit az is alátámaszt, hogy a felállítandó hadseregben nem számoltak velük.

A két irat eltérő környezetben, eltérő műfajban és eltérő célokból született meg, de egy s ugyanazon problémára, az 1594 végén a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben előálló politikai-katonai helyzetre reagáltak és annak fényében fogalmazták meg megoldási javaslatukat. Az iratok pillanatfelvételnként rávilágítanak a magyar–erdélyi–szentszéki kapcsolatok egy aspektusára, amikor ennek a három hatalmi tényezőnek az érdekei – a magyarok esetében itt most nem a magyar királyra, hanem a magyar rendekre gondolok – felekezeti hovatartozástól függetlenül legalább részben, taktikai szövetség formájában valóban egybeestek, és bizonyosan nagy szerepet játszottak abban, hogy a prágai császári udvar, hosszas ingadozás és bizonytalankodás után, de végül az offenzív háború mellett döntött. Ennek első fényes eredményei Esztergom visszavétele és a havasalföldi hadjárat voltak. A folytatás már nem sikerült ilyen fényesen, de az már nem tanulmányunk témája.

BIBLIOGRÁFIA

- Baranyai Decsi 1982. Baranyai Decsi János magyar törtéiája (1592–1598). Ford. *Kulcsár Péter*. Budapest, 1982.
- Bartl 1974. *Peter Bartl*: Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und osmanischem Reich: zur Türkenkriegsproblematik an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. Wiesbaden, 1974.
- Benda 1985. *Benda Kálmán*: Erdély végzetes asszonya. Budapest, 1985.
- Brunelli 2018. *Giampiero Brunelli*: La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601). Roma, 2018.
- Capponi 2010. *Nicoló Capponi*: Lepanto 1571. Milano, 2010.
- Domokos 2000. *Domokos György*: Ottavio Baldigara: egy itáliai várfundáló mester Magyarországon, Budapest 2000.

⁵⁴ Jaitner 1984. 303. o.

⁵⁵ Baranyai Decsi 1982. 272. o.; *Lymbus* 1990. 80–82. o. Később az ún. szerencsi kiáltvány egyik vádpontja lesz.

- Hurmuzaki* III/2. Documente privitoare la Istoria Românilor III/2 (1576–1600). Ed. *Eudoxiu Hurmuzaki*. Bucuresci, 1888.
- Jaitner* 1984. Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den Europäischen Fürstenhofen 1592–1605. Bd. I. Hrsg. *Klaus Jaitner*. Tübingen, 1984.
- Kruppa* 2004. *Kruppa Tamás: Erdély és a Szentszék kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez* (Fabio Genga római tárgyalásai 1594 és 1596-ban). *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 4. sz. 1166–1193. o.
- Kruppa* 2014. *Kruppa Tamás: A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervék és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)*. (Collectanea Vaticana Hungariae II/V.) Budapest–Roma, 2014.
- Kruppa* 2015. *Kruppa Tamás: Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából, (Humanizmus és reformáció.)* Budapest, 2015.
- Kruppa* 2018. *Kruppa Tamás: Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális megírt erdélyi hadivállalata 1595–1596-ban. Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 3. sz. 662–679. o.
- Lymbus* 1990. Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból. Ford. *Balázs Mihály – Monok István – Varga András – Tar Ibohya*. (Lymbus. Művelődéstörténeti Tár, II.) Szeged, 1990. 37–100. o.
- Magyari* 1979. *Magyari István: Az országokban való sok romlásoknak okairól*. S. a. r. *Makkai László*. Budapest, 1979.
- MOE IX. Magyar Országgyűlési Emlékek IX. 1598–1601. Szerk. *Fraknói Vilmos*. Budapest, 1885.
- Mosconi* I. La nunziatura di Praga di Cesare Speciano I. (1592–1598). Ed. *Mosconi, Natale*. Brescia, 1966.
- Niederkorn* 1993. *Jan Paul Niederkorn: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolf“ II. (1593–1606)*. Wien, 1993.
- Pálffy* 2010. *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História Könyvtár. Monográfiák 27.)* Budapest, 2010.
- Szántó* 1980. *Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon: 1541–1593*. Budapest, 1980.
- Szilas* 2001. *Szilas László: Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*. (METEM könyvek 34.) Szeged, 2001.
- Zimányi* 1983. *Zimányi Vera: Lepanto*. Budapest, 1983.

RÖVIDÍTÉSEK

AGS	Archivio General de Simancas
ASV	Archivio Segreto Vaticano, Roma
Segr. Stato	Segreteria di Stato
ASVe	Archivio di Stato di Venezia, Venezia
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MKA	Magyar Kamara Archivuma

Tamás Kruppa

MARCIARE VERSO CONSTANTINOPOLI. BUT HOW?

Plans and Projects against the Turkish 1594–1595

(Summary)

The research article introduces the difficulties conceived by the Pope's diplomacy and the Hungarian councillors about the bitter experiences of the second year of the long war, in 1594 through two sources, an ambassador's instruction made for the nephew of Pope Clement VIII, Gianfrancesco Aldobrandini and Tamás Nádasdy's *Opinio*.

The article introduces in detail the two sources together with their history of formation. It also specifies the issue of the authorship of the *Opinio* according to which it is the *Opinio* of Tamás Nádasdy based on the information upon the sleeve, however, as a note written by a different hand correctly warns us, since the Palatine deceased in 1562, he could not give advice to the Emperor in 1595. That is why the author is specified as the Hungarian councillors (Hungarian Council?). At first glance it really seems to be evident that Tamás Nádasdy could not be the author of the work; furthermore, the text speaks to the Emperor in first person plural. Despite all of this, it is imaginable that the person who wrote the copy missed the name, and the author could still be connected to one certain person, to the strong "Black Bey" feared by the Turkish, Tamás Nádasdy. It is not completely certain that the opinion was produced by several Hungarian councillors. The first person plural does not exclude that the author should speak in the name of a community, the Hungarians, not evidently in the name of the Hungarian councillors, and the article also enumerates several further arguments by the authorship of Tamás Nádasdy.

The two documents were conceived in different environments, genres and with different purposes, but they reacted to the same problem, the military situation evolving in the Kingdom of Hungary and Principality of Transylvania, and they conceived their proposals of solution based on it. The documents highlight an aspect of the relations of Hungary, Transylvania and the Holy See as a snapshot, that these three factors of powers had the same interests independently of their religious identity, at least in the form of a tactical alliance, and the all of this certainly played in a serious role in the fact that after long hesitation the Emperor's Court in Prague finally decided on an offensive war against the Turkish.

Tamás Kruppa

MARCIARE VERSO CONSTANTINOPOLI. ABER WIE?
Pläne und Entwürfe gegen die Türken in den Jahren 1594–1595

(Resümee)

Die Studie stellt anhand zweier Schriften, der Gesandteninstruktion, die für Gianfrancesco Aldobrandini, dem Neffen von Papst Clemens VIII. verfasst worden war, sowie der *Opinio*, die von der Forschung bisher Tamás Nádasdy zugeordnet wurde, diejenigen Schwierigkeiten vor, die von der päpstlichen Diplomatie sowie den ungarischen Räten mit den bitteren Erfahrungen im zweiten Jahr des Langen Türkenkrieges, 1594, im Rücken formuliert worden waren.

Die Studie stellt die beiden Quellen zusammen mit ihrer Entstehungsgeschichte im Detail vor. Dabei präzisiert sie auch die Frage des Verfassers der *Opinio*. Demzufolge handelt es sich beim Text zwar aufgrund des Titels auf dem Deckblatt der Quelle um die *Opinio* von Tamás Nádasdy. Aber eine Anmerkung, die von einer anderen Hand stammt, weist richtig und zurecht darauf hin, dass der Palatin, der im Jahr 1562 verstorben war, vermutlich im Jahr 1595 dem Kaiser wohl kaum Ratschläge habe erteilen können. Deshalb werden als Verfasser die ungarischen Räte (der Ungarische Rat?) angeführt. Die Sache scheint also auf den ersten Blick vollkommen eindeutig zu sein: Tamás Nádasdy konnte tatsächlich nicht der Verfasser gewesen sein, noch dazu spricht der Text den Kaiser in der ersten Person Mehrzahl an. Trotzdem ist es vorstellbar, dass der Ersteller der Kopie den Namen zwar falsch geschrieben hat, der Verfasser jedoch trotzdem mit einer einzigen Person in Verbindung gebracht werden könnte, nämlich mit Tamás Nádasdy, dem von den Türken gefürchteten starken schwarzen Bey. Es ist nämlich nicht ganz sicher, dass diese Meinung das gemeinsame geistige Produkt der ungarischen Räte darstellt. Die erste Person Mehrzahl schließt noch nicht aus, dass sich der Verfasser im Namen einer Gemeinschaft äußert, in diesem Fall im Namen der Ungarn, und nicht einmal unbedingt in dem der ungarischen Räte, auf die wir im Übrigen im Text keinen Verweis finden. Die Studie führt auch weitere Argumente für die Autorschaft von Tamás Nádasdy an.

Die zwei Schriften entstanden zwar in einem abweichenden Umfeld, aus unterschiedlichem Zweck und vertreten eine abweichende Gattung, reagierten jedoch auf ein- und dasselbe Problem, nämlich die politisch-militärische Situation, die sich Ende 1594 im Königreich Ungarn und im Fürstentum Siebenbürgen herausgebildet hatte, und sie formulierten ihre Lösungsvorschläge im Licht dieser. Die Schriften beleuchten als Momentaufnahme einen Aspekt der Beziehungen zwischen Ungarn, Siebenbürgen und dem Heiligen Stuhl, als die Interessen dieser drei Machtfaktoren – unabhängig von der Glaubenszugehörigkeit – zumindest teilweise, in Form eines taktischen Bündnisses tatsächlich identisch waren. Sie spielten mit Sicherheit eine große Rolle dabei, dass sich der kaiserliche Hof in Prag nach langem Zögern und vielen Unsicherheiten schließlich für den Offensivkrieg entschied.

Tamas Kruppa

MARCIARE VERSO CONSTANTINOPOLI. MAIS COMMENT ?

Projets et plans contre les Turcs en 1594–1595

(Résumé)

L'étude présente les difficultés exprimées par la diplomatie papale et les conseillers hongrois après les expériences amères vécues en 1594, deuxième année de la longue guerre, sur la base de deux textes : l'instruction donnée à l'ambassadeur Gianfrancesco Aldobrandini, neveu du pape Clément VIII et l'Opinio, une source jusqu'alors attribuée à Tamás Nádasdy par les chercheurs.

L'étude décrit en détail les deux sources et leur origine tout en précisant l'identité de l'auteur de l'Opinio : Certes, selon le titre qui figure sur la couverture de la source, il s'agit de l'Opinio rédigé par Tamás Nádasdy, mais une observation écrite à la main par une autre personne souligne à juste titre que le palatin Nádasdy décédé en 1562 aurait eu du mal à conseiller l'empereur en 1595 et la source serait l'œuvre des conseillers hongrois (du Conseil hongrois ?). Au premier abord, il est donc évident que Tamás Nádasdy ne pouvait pas en être l'auteur. En outre, le texte s'adresse à l'empereur à la première personne du pluriel. Néanmoins, il se peut que seul le prénom soit faux et que la source soit écrite par une seule personne : Tamás Nádasdy redouté par les Turcs, appelé le bey noir fort. Il n'est pas certain que cette opinion soit l'œuvre commune des conseillers hongrois, car la première personne du pluriel peut aussi signifier que l'auteur parle au nom d'une communauté, le cas échéant, au nom des Hongrois et pas forcément au nom des conseillers qui ne sont même pas mentionnés dans le texte. L'étude avance plusieurs arguments pour étayer que l'auteur de la source est Tamás Nádasdy.

Le contexte, le genre littéraire et la finalité des deux documents sont différents, mais ils parlent du même problème, à savoir de la situation politique et militaire au Royaume de Hongrie et dans la Principauté de Transylvanie à la fin de l'année 1594. Les deux proposent aussi des solutions. Comme un instantané, les documents reflètent un aspect particulier des relations entre la Hongrie, la Transylvanie et le Vatican dont les intérêts étaient semblables malgré leur différence de confession. Ces trois puissances sont donc devenues des alliées tactiques et cette alliance a considérablement contribué à la décision de la cour impériale de Prague qui, après de longues tergiversations, a opté pour une guerre offensive.

Тамаш Круппа

MARCIARE VERSO CONSTANTINOPOLI. НО КАКИМ ОБРАЗОМ?

Антитурецкие замыслы и планы в 1594–1595 годах

(Резюме)

Исследование посредством двух текстов – посольской инструкции написанной для Джанфранческо Альдобрандини, племянника папы VIII. Климента и источника, который на основе исследований до сих пор цитировался как «Опинио/Обзор» Тамаша Надашди, - представляет те трудности, которые стояли за спиной папской дипломатии и венгерских советников, которые делились горькими опытами во втором году долгой войны 1594-ого года.

В исследовании подробно рассматриваются два источника, вместе с историей их возникновения. В ходе этого также уточняется вопрос авторства «Опинио» согласно чему написанной заголовки на лицевой стороне источника текст является «Опинио» Тамаша Надашди, но заметка, написанная другой рукой, правильно и справедливо указывает на то, что поскольку наместник умер в 1562-ом году, предположительно он вряд ли мог давать совет императору в 1595-ом году. Именно по этому автором он указывает венгерских советников (Венгерский совет?). Дело на первый взгляд кажется вполне одногласным: Тамаш Надашди действительно не мог быть автором, вдобавок текст обращается к императору от первого лица множественного числа. Несмотря на это можно представить что, хотя исполнитель копии ошибся в имени, но автор может быть связан с единственной личностью, могущественным черным бейом, Тамашом Надашди, которого боялись турки. Не совсем вероятно, что это мнение является совместным интеллектуальным продуктом венгерских советников. Заявление от первого лица множественного числа ещё не исключает, что автор высказывается от имени общины, в данном случае венгров, даже и безусловно не венгерских советников, на которые мы не находим ссылки в тексте. Наряду с авторством Тамаша Надашди, в исследовании приводятся и ряд других аргументов.

Хотя эти два документа были написаны в разных средах, различных жанрах и целях, но они реагировали на одну и ту же проблему: военно-политическое положение Венгерского Королевства и Княжества Трансильвании сложившиеся в конце 1594-ого года и в свете этого сформулировали свои предложения. Эти документы мгновенным снимком освещают один аспект отношений между Венгрией, Трансильванией и Святым Престолом, когда интересы этих трех властей, независимо от религиозной принадлежности, отчасти совпадали в форме тактического союза и, они безусловно, сыграли большую роль в том, что Пражский Императорский Двор, после длительного периода колебаний и неопределенности, в конечном итоге принял решение наступательной войны.

ÚJABB JAVASLAT A VEZEKÉNYI CSATA ÉRTELMEZÉSÉHEZ*

Bevezetés

1652 őszén Izmael aga, Kara Murád budai pasa (1650–1653)¹ konstantinápolyi ágense (kapukethüdája) a következő mondatot vágta Simon Reniger, a Habsburgok oszmán fővárosban szolgáló rezidensének (1649–1666)² a fejéhez, mikor az 1652. augusztus 26-án Vezekénynél lezajlott összecsapásról vitatkoztak: „Ja, ir habt aber stückh mit euch gehabt.” (Igen, de nálatok ágyú [tarack] is volt.) Ez a mondat véleményem szerint jelen tanulmány szempontjából kulcsfontosságú információt hordoz.³ Az alábbiakban a történelmi kontextus, a csata résztvevői és a csatával kapcsolatos eddigi eredmények összegzése és (újra) értékelése után a már ismert, illetve eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert források részletes elemzése alapján mutatom be, mi lehetett a csata kimenetele, milyen hivatalos és nem hivatalos utakon terjedtek a vezekényi történések hírei, illetve milyen információkat adtak tovább vagy éppen hallgattak el a felek, ennek milyen okai lehettek, és ez mennyiben befolyásolhatta a csata történéseiről alkotott képet. Az összecsapás különféle mozzanatainak részletekbe menő elemzése nem képezi e tanulmány tárgyát, csupán a csata végkimenetele és az információáramlás állnak a vizsgálat homlokterében.

Történelmi kontextus

Ismert tény, hogy az 1606 és 1663 közötti békeidőszak nem jelentett egyúttal konfliktusmentes időszakot is, joggal kapta ez a közel hat évtizednyi periódus is a „háborús békeévek” nevet.⁴ Mivel a zsitvatoroki békében nem jelöltek ki konkrét határvonalat, ez mindkét fél számára „kiskaput” biztosított az adóztatáshoz és hódoltatáshoz.⁵

* A tanulmány az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájának keretében készült, a kutatást a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum (COHU2018-2019-282 313) ösztöndíja támogatta. A nehezen olvasható és értelmezhető latin kifejezések értelmezésében nyújtott segítségért köszönet illeti Bara Pétert és Brandl Gergelyt.

¹ *Gévay* 1841. 40. o.

² Simon Reniger végjelentését Alois Veltzé adta ki. *Veltzé* 1900. 77–163. o. A Szegedi Tudományegyetem kutatói 2013 és 2018 között Papp Sándor vezetésével a „Hétköznapi és birodalmi politika a Köprülü-restauráció idején” című 109 070 sz. OTKA projektben a rezidens jelentéseinek kiadását készítették elő. A munka során egy közel 1500 oldalnyi korpusz jött létre. A munkálatoknak jelen tanulmány szerzője is részese volt. A kutatócsoport munkája során készített, Reniger tevékenységét érintő tanulmányok a teljesség igénye nélkül: *Cziráki* 2014.; *Cziráki* 2015.; *Papp* 2016.; *Tóth* 2018.

³ Az Izmael agától vett idézet lelőhelyét lásd: Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. október 21. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 73.

⁴ A fogalomról lásd: *Pálffy* 1996. 192. o.; *Illik* 2010. 12–14. o.

⁵ A határkijelölés kérdéséről lásd: *Czigány* 2013. 70–74. o.; *Czigány* 2018. 76–77. o. A kölcsönös adóztatásról/hódoltatásról és kártételekről lásd: *Szakály* 1981. 59–349. o.; *Szakály* 1997. 7–377. o.; *Illik* 2010. 29–194. o.; *Illik* 2013. 13–101. o. Musztafa bég, a vezekényi török vezér is a következő indokot hozta a csata kapcsán írt levelében: „Mi az magunk jószágát akartuk holdítani, valamint Nagyságod az oda át való jószágot holdítja.”

A harmincéves háború alatt mindkét fél a béke megőrzését tartotta szem előtt,⁶ azonban a jövedelemkiegészítésként szolgáló kölcsönös portyák ebben az időszakban is egymást érték, amit a folyamatosan hosszabbított békeszerződések szövegei is tükröznek.⁷

Az 1648. esztendő mindkét birodalom életében vízvázasztónak tekintendő. A vesztfáliai béke megkötésével a Habsburgok válláról nagy teher esett le, és a fennmaradt császári hadsereg egy részét áttelepíthették a magyarországi végvidékre, ami nem kevés konfliktust eredményezett a magyar és erdélyi politikai elittel.⁸

Az Oszmán Birodalom 1648 után az 1645-ben elkezdett Velence ellen vívott háború (1645–1669)⁹ mellett belpolitikai válságba is került. Ősszel a janicsárok letették, majd kivégezték Ibrahim szultánt (1640–1648), és a gyermek IV. Mehmedet ültették trónra.¹⁰ Ezzel pedig egy meglehetősen zűrzavaros időszak (1648–1656) vette kezdetét, ami kihatással volt a határvidékre is. A budai beglerbégi posztot a vezekényi csata idején az a Kara Murád pasa töltötte be, aki 1649-ben nagyvezírként Johann Rudolf Schmiddel 20 évre meghosszabbította a Habsburg–oszmán békét Konstantinápolyban.¹¹ Simon Reniger nem jósolt nagy jövőt Murád pasának, mert ő is részt vett 1648-ban Ibrahim szultán meggyilkolásában,¹² a vezír azonban három éven keresztül meg tudott maradni a hódoltság központjának beglerbégjeként.

A határvidéken 1651-ben és 1652-ben – tehát a megújított béke ratifikációját követően – látványosan megnőtt a kölcsönös portyák száma. 1651-ben a törökök Kiskomárom alá vonultak és ostromolni kezdték a várat, amire válaszul a végvári katonaság Segesdet vette ostrom alá.¹³ Szintén 1651 őszen Felső-Magyarország ellen indult rablóportya, melynek következtében Johann Dietz futárt küldtek Konstantinápolyba panaszokkal, aki azonban útja során portyázó magyar hajdúk támadásának áldozatává vált, így nem jutott el az oszmán fővárosba.¹⁴ 1652 tavaszán Isaszeg erődjének építése kapcsán került sor komolyabb összecsapásokra.¹⁵

Musztafa bég levele Batthyány Ádámnak. Esztergom, 1653. március 28. Idézi: *J. Újváry* 2006. 969. o. Az oszmánok magyar királysági hódolttatási jogalapja természetesen merőben más volt, mint a hódoltságba adóztatni visszajáró magyaroké.

⁶ A kérdésről lásd: *Hiller* 1992. 22–93. o.

⁷ A XVII. század első felének Habsburg–oszmán békeszerződéseinek adatbázisát lásd: *Papp* 2018. 95–99. o.

⁸ A kérdés foglalkoztatta Pálffy Pál nádort (1649–1653), Lippay György esztergomi érseket (1642–1666), a komáromi főkapitány (1639–1651) majd haditanács-alelnök (1651–1657) Johann Christoph Puchheimet, illetve Batthyány I. Ádám Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányt (1633/1637–1659) és II. Rákóczi György erdélyi fejedelmet is. A kérdésről szóló szakirodalmat a teljesség igénye nélkül lásd: *Czigány* 2004. 99–106. o.; *Fundárek* 2008. 959–963. o.; *Fundárek* 2009. LV–LX. o.; *Kármán* 2011. 209–215. o.; *Fundárek* 2015. 261–270. o.

⁹ A kandiai háború eseményeire lásd: *Zinkeisen* 1856. 730–1004. o.; *Setton* 1991. 137–243. o.; *Eickhoff* 2010. 5–268. o.

¹⁰ A birodalom válságáról és a történeésekről lásd: *Hammer-Purgstall* 1829. 447–658. o.; *Zinkeisen* 1856. 794–807. o.; *Kerekes* 2008. 147–157. o.; *B. Szabó – Sudár* 2013. 933., 936–938., 943–944., 947–948., 953–954., 961–962., 967–969. o.

¹¹ Az előkészületekről és a tárgyalásról lásd: *Hammer-Purgstall* 1829. 492–493., 558–559. o.; *Zinkeisen* 1856. 813., 867–869. o.; *Meienberger* 1973. 117–129. o.; *Cziráki* 2015. 847–866. o.

¹² Reniger vonatkozó jelentéseire hivatkozva lásd: *Höbelt* 2012. 8–9. o.

¹³ A kiskomáromi és a segesdi afférról lásd: *Szvitek* 2008. 61–63. o.; *Tóth* 2018. 256–258. o.

¹⁴ Az esetről lásd: *Szabados* 2016a. 197–207. o.; *Szabados* 2016b. 563–573. o.

¹⁵ Az eset további, részletekbe menő vizsgálatot igényel, annyi bizonyos, hogy Koháry István szécsényi (fő)kapitány katonái voltak a portya résztvevői. A Haditanács levele Forgách Ádámnak. Bécs, 1652. március 23. MNL OL P 287. Fasc. HH fol. 294.; Koháry István levele Forgách Ádámnak. Szécsény, 1652. március 14. Uo.: fol. 295.

Az uralkodó, III. Ferdinánd (1637–1657) 1652 nyarán Prágába utazott felesége koronázása és a birodalmi rendekkel való tárgyalás céljából,¹⁶ emiatt az Udvari Haditanácsot egy jelenlévő és egy Bécsben hátrahagyott osztályra bontották, az utóbbi vezetésével Annibale von Gonzaga herceg (1602–1668) bécsi városparancsnokot (1643–1668)¹⁷ bízták meg, a végvidéki főkapitányoknak pedig meghagyták, hogy engedelmeskedjenek neki.¹⁸ Az esztergomi Musztafa bég a Habsburgok kérésére – immár többet ízigen¹⁹ – leváltották tisztségéből, azonban 1652 augusztusában ismét beiktatták, és a neki kiutalt birtokokat indult hódoltatni. Ennek következtében került sor az Esterházyak sajnálatos halálához vezető összecsapásra.

A csata főszereplői

A vezekényi csatában a keresztény oldalon harcolók parancsnoka Forgách Ádám (1612–1681) bányavidéki/érsekújvári végvidéki és dunáninneni kerületi főkapitány (1644–1663)²⁰ volt. Előbbi funkciója az alá tartozó végvárok (Érsekújvár, Szőgyén, Verebely, Léva, Drégelypalánk, Nógrád, Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják, Füle, Ajnácskő, Somoskő, Szádvár, Pozsony),²¹ utóbbi pedig a kerületéhez tartozó vármegyék nemesi katonasága fölötti rendelkezést biztosította számára.²² Később a tárnokmesteri (1663–1679), majd országbírói adminisztrátori (1670–1681) tisztet viselő generális a nádor (1618–1621) Forgách Zsigmond (1565–1621) fiaként grazi tanulmányait követően katonai pályára lépett, először szécsényi (fő)kapitány (1622–1643), aztán felső-magyarországi (1643–1644), majd érsekújvári főkapitány lett a vár 1663-as elfoglalásáig.²³ A vezekényi csata alatt tehát ő parancsolt a bányavárosi főkapitányság és a dunáninneni kerület haderejének.

A csata fontosabb résztvevői közül mindenképpen érdemes kiemelni a nádor (1649–1653), Pálffy Pál (1592–1653)²⁴ öccsét, Pálffy Miklóst (†1679),²⁵ aki Forgách mellett a csata egyik vezére volt.²⁶ Ugyanígy jelen volt a csatatéren verebelyi kapitányként (1652–1660/1663?) Esterházy Zsigmond (1626–1691) is.²⁷ Esterházy Pál nem szemtanúi, de kor-

¹⁶ A háttérrel lásd: Höbelt 2008. 312–315.; Hengerer 2012. 304–319. o.

¹⁷ Sienell 2001. 82–84. o.

¹⁸ III. Ferdinánd levele Forgách Ádámnak. Bécs, 1652. június 11. MNL OL P 287. Fasc. HH fol. 290.; III. Ferdinánd levele Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1652. június 11. MNL OL E 199. 2. doboz, fol. 5–6. Az utasítás a Haditanács iktatókönyve alapján minden végvidéki főkapitánynak kiment. Vö.: A Hofkriegsrat levele Philipp von Mansfeldnek, Adolph Ehrenreich Puchheimnek, Batthyány Ádámnak, Wesselényi Ferencnek, Forgách Ádámnak. Bécs, 1652. június 11. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 80v. Nr. 50. A szétválasztás megnehezítette a kommunikációt, ami a vezekényi csata kapcsán is látható lesz. A nehézkes kommunikációra példaként lásd: Szabados 2016b. 569–573. o.

¹⁹ Musztafa bég különleges karrierje egy külön tanulmányt érdemelne, ami a szerző reményei szerint az eddig rendelkezésre álló források alapján el fog készülni a közeljövőben.

²⁰ Pálffy 1997. 271. o.

²¹ Pálffy 2010. 34. o.

²² Pálffy 1997. 258. o.

²³ Életére lásd: Bártfai-Szabó 1910. 501–503. o.; Szabó 2010. 302–304. o. Születési dátumát tisztázta: Szabó 2014. 296. o.

²⁴ Pálffy Pálról lásd: S. Lauter 1989. 9–32. o.; Fundérek 2009. XV–LXXII. o.

²⁵ Királyi tanácsos (1649), főajtónálló-mester (1650–1662), később Pozsony vármegye főispánja és a vár kapitánya (1654–1679), koronaőr (1671–1679), királyi főkamrás (1662–1679). Fallenbüchl 2002. 227. o.

²⁶ Esterházy 1989. 318. o.

²⁷ Szabó 2010. 293. o.

társnak tekinthető beszámolója alapján Serényi Pál érsekújvári vicegenerális (1645–1656)²⁸ is jelen volt a csatatéren, ezt azonban más adatok nem erősítik meg,²⁹ és ez *elvileg* ellent is mondana Forgách 1648-ben kiadott katonai rendtartásának, amelynek 18. pontja szerint „a fő- és vicekapitány egyszersmind ki ne menjenek, egyik mindenkor ott benn maradjon”.³⁰ A gyakorlat azonban úgy tűnik, más lehetett, mert mint alább látni fogjuk, nagy valószínűséggel Serényi Pál sem tartózkodott Érsekújvárban az összecsapás időpontjában, tehát ebben az esetben maga Forgách írta felül saját korábbi rendelkezését. A források alapján az érsekújvári német katonaság parancsnoka, Johann Walter (al)ezredes³¹ is képviseltette magát az összecsapásban.

A csatában részt vett a négy elesett Esterházy-családtag is, akiknek sajnálatos halála miatt vált híressé tulajdonképpen maga az összecsapás. László gróf (1626–1652), a hajdani Miklós nádor (1625–1645)³² fia és egyben Batthyány (I.) Ádám Kanizsával szembeni végvidéki és dunántúli kerületi főkapitány (1633/1637–1659)³³ veje számított a familia legprominensebb tagjának.³⁴ Ő pápai (fő)kapitányként vett részt a csatában, ami kérdésessé teszi részvételi jogosultságát is, hiszen Pápa a győri végvidéki főkapitánysághoz, vagyis Philipp von Mansfeld (1643–1657)³⁵ parancsnoksága alá tartozott.³⁶ Ez ellen indokként az hozható fel, hogy Esterházy „magánemberként”, udvari katonaságával vett részt az akcióban.³⁷ Ez a többi elesett rokonáról már nem mondható el, hiszen Esterházy Ferenc (1617–1652) gyarmati kapitányként (1642–1652), Tamás (1625–1652) lévai vicekapitányként (?–1652), a legfiatalabb, Gáspár (1628–1652) pedig csallóközi hadnagyként vett részt a csatában,³⁸ így ők Forgách Ádám parancsnoksága alá tartoztak.

A török csapatok parancsnoka az esztergomi Musztafa bég volt. Az Esterházy Pál által „rabló bég”-nek nevezett oszmán tisztviselő valóban régóta részese volt már a végvidéki katonai konfliktusoknak. Nagyon is elképzelhető, hogy valóban őt kell értenünk a már 1636-ban említett Musztafa pasa esztergomi bég személye mögött is,³⁹ hiszen 1658-ban a budai pasához küldött Dr. Johann Friedrich Metzger „öreg Musztafá”-nak nevezi az

²⁸ Pálffy 1997. 272. o.

²⁹ Vö. a 92. jegyz. bejegyzéseivel.

³⁰ Illésy 1892. 572. o. Forgách feltehetően csak az érsekújvári katonaság felét vihette magával a csatába. Vö.: J. Újváry 2006. 948. o.

³¹ Walter érsekújvári parancsnokságáról lásd: Haiczl 1932. 155–156. o. Érsekújvárba való megérkezéséről lásd: Johann Walter levele Ottavio Piccolomininek. Érsekújvár, 1650. augusztus 30. ÖStA KA AFA Kt. 132. VIII. Nr. 10. A tanulmányban idézett, Walterről szóló források következtlenül használják az Obrist (Oberst) és Oberstleutnant megnevezéseket, ezért maradtam az (al)ezredes megjelölésnél.

³² Esterházy Miklósról és politikájáról összefoglalóan lásd: Hiller 1992. 34–98. o.

³³ Pálffy 1997. 269–270., 280. o.

³⁴ Esterházy László életéről és halálának utóéletéről lásd: Marti 2013. 28–197. o.

³⁵ Pálffy 1997. 277. o.

³⁶ Berényi 2001. 23., 29. o. Mindazonáltal a J. Újváry Zsuzsanna által idézett, Zichy István győri vicegenerálistól származó mondat, miszerint „Generális Uram is ő Nagysága nem lesz ellentartó, csak takarodhassanak az szegény végbeliek”, véleményem szerint nem Forgách Ádámra, hanem inkább Philipp von Mansfeldre, mint Esterházy László és Zichy István felettesére vonatkozik. Vö.: Zichy István levele Batthyány Ádámnak. Győr, 1652. augusztus 4. Idézi: J. Újváry 2006. 946. o. Zichy Istvánról lásd: Pálffy 1997. 278. o.

³⁷ Az információ, miszerint Esterházy László az udvari katonaságával ment, Esterházy Pál felterjesztéséből származik. Vö.: J. Újváry 2006. 944. o. 13. jegyz.

³⁸ Berényi 2001. 23. o.; Csámpai 2007. 15–16. o.

³⁹ Musztafa pasa esztergomi bég levele Pálffy Istvánnak. Esztergom, 1636. március 5. Jedlicska 1910. 152. o. Nr. 278. A korábbi szakirodalom nem valószínűsíti az azonosságot, azonban az elvi lehetősége megvan annak, hogy Musztafa bég már ekkortájt is Esztergomban tartózkodott, hiszen más források szerint családja

akkor éppen a pozsegai szandzsákat vezető béget.⁴⁰ A béget számos alkalommal letették Esztergom éléről, majd ismét visszahelyezték oda.⁴¹ A jelenlegi utolsó róla szóló információnk 1660-ból származik, amikor Balassa Imre foglyaként említik a források.⁴² Az eddig rendelkezésre álló adatok alapján az esztergomi katonaság tisztjeinek jó része jelen lehetett az összecsapáson,⁴³ de a hódoltság más szandzsájaiból is érkeztek katonák a Musztafa által vezetett portyára.⁴⁴

A vezekényi csata historiográfiája

Eddig Tésai Foglár Imre, R. Várkonyi Ágnes, Szabó Péter, Berényi László, Hausner Gábor, J. Újváry Zsuzsanna, Lothar Höbelt, valamint Marti Tibor foglalkoztak behatóban a vezekényi csatával vagy annak utóéletével. Tésai Foglár Imre nem minden esetben jelölte meg forrásait, az összecsapás leírásakor azonban a XVIII. századi történetíró Katona Istvánra, illetve egy korabeli – valószínűleg ma már nem létező –, kommentált ábrázolásra hivatkozott, amelyen megörökítették a csata menetét.⁴⁵ Az olykor egyenesen szépirodalmi stílusú leírás természetesen tartalmaz pontatlanságokat,⁴⁶ azonban mégis az eddigi legteljesebb leírást nyújtja a vezekényi történésekről, és a többi forrással ütköztetve a nem megfelelő adatok többsége kiszűrhető. R. Várkonyi Ágnes úgy állította be az összecsapást a nagyszámú török veszteség ellenére, mint amelyet egyik fél sem nyert meg, és az eseményt az alulfizetett végvári katonaság következményeként tálalta.⁴⁷ A művészettörténész Szabó Péter a számára rendelkezésre álló kiadott forrásokra támaszkodva ismertette a csata lefolyását is, elsősorban Esterházy Pál naplója alapján, és arra a következtetésre jutott, hogy bár a magyarok hősiiesen küzdöttek, de a törököké lett a győzelem.⁴⁸ Berényi László egy meglepően új megközelítéssel állt elő a csata 350. évfordulója kapcsán részben az Udvari Haditanács dokumentumaira, részben egy német nyelvű beszámolóra támaszkodva, miszerint nem egy, hanem két összecsapás zajlott volna le: az egyik Taszárnál, a másik pedig Vezekénynél, amelyek közül az előbb említett – amelyet

Esztergom elfoglalása óta rendelkezik hódoltsági birtokokkal. Erről a kérdésről a vezekényi csata után Budára küldött Dr. Johann Friedrich Metzger 1652 őszén készített jelentésére hivatkozva lásd: *Höbelt* 2012. 15. o. A timár birtokok örökölhetőségéről lásd: *Dávid – Fodor* 2004. 485–486., 488–489., 498. o.

⁴⁰ „...der alte Mustaffa, gewester beeg zu Gran, aniezo bassa zu Posega...” Johann Friedrich Metzger levele Annibale Gonzagának. Schakalosch (Túriszakállás), 1658. július 16. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 31.; Musztafa feltehetően nem pasa, hanem szandzsákbég volt az ekkor Kanizsa alá tartozó pozsegai szandzsák élén. Vö.: *Birken* 1976. 30., 46. o. A Rákóczi Györggyel való összecsapásban való részvételére más adatokkal is rendelkezünk. Vö.: *J. Újváry* 2006. 962–963. o.

⁴¹ Musztafa bég esetében elképzelhető, hogy esetében nem típusal, hanem kivétellel van dolgunk az oszmán igazgatási rendszer tekintetében.

⁴² Hátrahagyott Haditanács levele Forgách Ádámnak. Bécs, 1660. október 13. MNL OL P 287. Fasc. HH fol. 347.

⁴³ A veszteségek alapján úgy tűnik, az esztergomi tisztikar nagy része jelen volt. Vö.: *J. Újváry* 2006. 952. o.

⁴⁴ Tudjuk, hogy a hatvani bég is jelen volt. Vö.: *J. Újváry* 2006. 948., 952. o.

⁴⁵ *Foglár* 1842. 33. o.; A ábrázolás címe: „Vera delineatio conflictus cum turcis, initi ad Nagy-Vezekény”. Ez feltehetően nem azonos Küsel metszetével, hanem inkább a XIX. századi festmény alapjául szolgáló metszet lehetett. Vö.: *Berényi* 2001. 29–30. o. 40. jegyz.

⁴⁶ A leírás említ egy bizonyos Isolani márkít, akinek kilétét teljes homály fedi, mivel más kortárs forrásokban nem kerül elő a neve.

⁴⁷ *R. Várkonyi* 1985. 1043–1045. o.

⁴⁸ *Szabó* 1989. 16–20. o.

az Esterházyak magánvállalkozásaként interpretál – vereséggel, utóbbi pedig győzelemmel zárult volna. Eredményeit mind magyarul, mind németül közzétette.⁴⁹ Hausner Gábor hadtörténész is rekonstruálta a csatát, de ismeretterjesztő cikkében sajnos nem hivatkozott pontosan forrásaira. Arra jutott, hogy mindkét fél veszteségeket szenvedett, de az összecsapás az Esterházyak elvesztése ellenére összességében a császáriaknak kedvező eredménnyel zárult.⁵⁰ J. Újváry Zsuzsanna egy, a Batthyány család levéltárában talált, Musztafa bég által írt levél másolata alapján egészítette ki ismereteinket a csata kapcsán. Ő elvetette Berényi két csatáról szóló elméletét, és annak ellenére, hogy ő is említi az ágyúhasználat jelentőségét, szerinte a törökök arattak győzelmet Vezekénynél.⁵¹ Csámpai Ottó alapkutatások nélkül csupán összefoglalta munkájában a vezekényi csatáról szóló addigi ismereteket.⁵² Lothar Höbelt az összecsapás nemzetközi vetületét emelte ki, első sorban az oszmán belpolitika és a kandiai háború fényében, így a csata konkrét lefolyásával kevesebbet foglalkozott. Úgy vélte – Simon Reniger rezidens és Pálffy Pál nádor levelei alapján –, hogy Velencének érdekében állt támogatni a határvidéki összecsapásokat, hogy ezáltal elterelhesse a figyelmet az ellene folyó küzdelemlről. Konstantinápolyban egy velencei kémnek tartott tolmács be is vallotta a kínzások következtében, hogy Murád pasa pénzt fogadott el a Köztársaságtól. Állítólag Murád pasánál járt is Budán két velencei ebből a célból.⁵³ Höbelt szerint az általa vizsgált bécsi iratok alapján a császáriak győzedelmeskedtek, és a törökök azért nem támadták a szekértáborot, mert németek voltak benne, és Forgách is ezért menekült meg. Ezen kívül ő is felhívta a figyelmet a tábori ágyú használatának jelentőségére is.⁵⁴ Újabban Esterházy László biográfusaként Marti Tibor írt a csatáról, ő a Vezekényről szóló, Prágában tartózkodó velencei követ jelentéseit építette bele disszertációjába, és főként az Esterházyak halálhírének terjedését vizsgálta.⁵⁵

⁴⁹ Berényi 2001.; Berényi 2002. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Berényi által említett Schleder történetíró a szövegét egy az egyben (még az oldalszámokat is!) a Theatrum Europaeum c. kiadványból vette át, melynek szövegét közölte már korábban *Adelheid Schmeller-Kitt* is. Vö.: *Schleder* 1685. 295–296. o.; *Schmeller-Kitt* 1964. 57–58. o.; *Theatrum Europaeum* 1685. 295–296. o.

⁵⁰ Hausner 2002. 27. o.

⁵¹ J. Újváry 2006. Mindazonáltal szükséges megjegyezni, hogy bár J. Újváry Zsuzsanna szerint Musztafa bég fia lehetett a levél szerzője, valószínűbb, hogy a levél esetében – másolat lévén – pusztán elírásról lehet szó. A szövegben a következő szerepel: „Mi, Musztafa bék, esztergami kapitány bék fia”. Musztafa bég levele Batthyány Ádámnak. Esztergom, 1653. március 28. J. Újváry 2006. 969. o. Más, Musztafa bég által írt levelekben azonban a következő titulust olvashatjuk: „My Mustaffa bek capitany bek fia, hatalmas, győzhetetlen teoreok chiaszarnak estergamj vegh hazanak mostan feo gonduisseleioe es helj tartoia etc.”. Musztafa bég levele Forgách Ádámnak. Esztergom, 1649. február 7. MNL OL P 1888. Forgách család gácsi ága, Missiles, 3. tétel, Nr. 64. fol. 75.; „Musstafa bek kapitani bek fia hatalmas es győzhetetlen Teörök Czaszar Esztergami veg hazaban mostan Fő Szanczak Beke es Fő gondviselője s helj tartoia”. Musztafa bég levele Lippay Györgynek (?). Esztergom, 1654. november 28. Esztergomi Prímási Levéltár, Esztergom, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis X. Nr. 196. 23. cs., p. 138. (Másolata: MNL OL X 725. 2654. sz. filmtári tekercs.) Elképzelhető, hogy Musztafa apja korábban a dunai flotta parancsnoka lehetett, ezért nevezi magát kapitány bég fiának. Ezúton köszönöm Pap Sándor szíves szóbeli közlését a kérdés kapcsán.

⁵² Csámpai 2007.

⁵³ Az információ Renigertől származik még februárról és Pálffy Pál elevenítette fel. Vö.: Simon Reniger III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. február 11. ÖStA HHSStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 71–72. Höbelt 2012. 10. o. A Habsburgok budai hírszerzője azonban – a német származású renegát, Hans Caspar – a Haditanácstól ebben a témában hozzá intézett kérdésre adott válasza alapján nem tudott az említett velenceiekről. Vö.: Szabados 2018. 95. o. 490. jegyz. A téma valóban előkerült a Haditanács ülésein is, mert foglalkoztatta Georg Adam Kuefstein haditanácsost is. Vö.: 94. jegyz.

⁵⁴ Az említett érv Murád pasa szájából hangzott el. Vö. Höbelt 2012. 11–13. o.

⁵⁵ Marti 2013. 185–192. o.

A szakirodalomban – elsősorban megfelelő források híján – tehát nem számít eldöntött kérdésnek a csata lefolyásának pontos rekonstrukciója, illetve az összecsapás végkimenete. Az alábbiakban ehhez a kérdéskörhöz kívánok újabb adalékokkal szolgálni.

A legpontosabb rekonstrukciót talán Hausner Gábor készítette – ábrán is szemléltetve az eseményeket –, bár az általa hozott adatok és nevek alapján nagy valószínűséggel ő is támaszkodott Foglár Imre munkájára, illetve Esterházy Pál leírására is.⁵⁶ A csata feltételezett lefolyását így az ő verziója szerint ismertetem röviden, bár ő is hangoztatta a rendelkezésre álló források ellentmondásait. A Hausner-féle rekonstrukció alapján a fáradt törököt ágyútűzzel óhajtották megzavarni, és a zűrzavarra építve akarták kiszabadítani a foglyokat, azonban a törökök rájuk támadtak. Forgáchék kartácstűzzel indítottak, majd a törökök rohamozni kezdték őket, de nem tudták megbontani a szekértábor, ezért a jobb-szárnyra összpontosították erejüket, ahol elesett Esterházy László és Gáspár. A balszárnynon azonban nem tudtak sikert aratni a Walter vezette vasasok miatt. Az összecsapás három és fél órán keresztül tartott, feltehetően a sötétedés vetett véget neki.⁵⁷

A vezekényi csata a források tükrében

A vezekényi összecsapásról készült szemtanúi forrás sajnos csekély számban maradt ránk. Ilyennek tekinthető mindenképpen Forgách Ádám Ottavio Piccolomi (1599–1656) császári generális és titkos tanácsos (1639–1656)⁵⁸ számára augusztus 30-án készített beszámolója, amelyhez csatolta a szőgyéni kapitány neki írt leveleinek másolatát is.⁵⁹ A rendelkezésre álló adatok alapján az alábbi kép rajzolódik ki a csata előzményeiről és az összecsapás történéseiről. Forgách Ádám jelentése szerint Musztafa bég 3000 törökkel Nyitrára tört,⁶⁰ Forgách a feltehetően kémektől kapott hírek („nach empfangener Khundschaft”) után katonáival (600 magyar és német lovas, 150 muskétás és 150 hajdú) elvonult a foglyok kiszabadítására az ország védelméül. A fáradtnak vélt ellenség hirtelen tört rájuk, így kénytelenek voltak megütközni velük.⁶² A generális Walter (al)ezredes 120 lovasát nevezi meg, mint akik négyszer is visszaverték az ellenség rohamát, aztán a török végül inkább menekülőre fogta.⁶³ Forgách tarackok használatáról egyáltalán nem írt jelentésében. Az említett haderőt egészíthette ki Esterházy László serege, illetve a többi

⁵⁶ Ugyanis Hausner Gábor is említi elemzésében azt a bizonyos Isolani márkit, akinek kilétét eddig homály fedi, illetve ő is a résztvevők közé sorolja Serényi Pált is. Vö.: 46. és 92. jegyz.

⁵⁷ Hausner 2002. 27. o.

⁵⁸ Schwarz 1943. 318–320. o.

⁵⁹ Az iratok eredeti jelzete: Forgách Ádám levele Ottavio Piccolomininek. Érsekújvár, 1652. augusztus 30. ÖStA KA AFA Kt. 134. 1652. August Nr. 22c. A szőgyéni kapitány levelei Forgách Ádámnak. Szőgyén, 1652. augusztus 27. és 29. ÖStA KA AFA Kt. 134. 1652. VIII. Nr. 22a–b. Az iratokat meglehetősen hiányosan közölte: Schmeller-Kitt 1964. 52–55. o. Az iratokat szintén elemezte: Höbelt 2012. 11–14. o.; J. Újváry 2006. passim. Mindazonáltal a kiadott szövegből úgy tűnik, Schmeller-Kitt nem tudott minden szót feloldani a kéziratból, ezért értelemszerűen mondatok találhatók a szövegben, és úgy tűnik, minden számára nem megfejthető szót nemes egyszerűséggel kihagyott az átiratból, ami valóban olykor értelmetlenné teszi azt az olvasó számára.

⁶⁰ Esterházy Pál is ugyanezt említette 1652. szeptember 5-én kelt, uralkodónak szóló felterjesztésében. Vö.: J. Újváry 2006. 944. o.

⁶¹ Foglár leírása alapján is kém hozta a hírt Forgáchnak. Foglár 1842. 21. o.

⁶² Foglár szerint is a törökök kezdték a támadást. Foglár 1842. 50. o.

⁶³ Forgách Ádám levele Ottavio Piccolomininek. Érsekújvár, 1652. augusztus 30. Schmeller-Kitt 1964. 52–53. o.

végvárból érkező katonaság, így a létszám valóban 1000-1200 főre tehető. A Foglár-féle magyar nyelvű leírás 4-5000 törökről tud, akik csak lovasok voltak. Forgách későbbi jelentése szerint egy elfogott török elmondása alapján az újonnan tisztjébe beiktatott Musztafa bég beszélt rá a portyára Murád pasát. A törökök korábbi, augusztusi pusztításait Forgách Ádám és Zichy István Batthyány Ádámnak írt levelei⁶⁴ és a Haditanácsnak küldött jelentése is megerősítik.⁶⁵ A Foglár-féle munka annyiban biztosan téved a csata leírásakor, hogy Walter (al)jezredesről azt állítja, nem volt jelen, és csak utólag küldött erősítést a generálisnak, pedig, mint már láttuk, Forgách maga is kiemelte a német tiszt szerepét az összecsapás kimenetelét illetően.⁶⁶

A szögyéni⁶⁷ kapitány annyival egészítette ki a fent ismertetett, csatával kapcsolatos információkat, hogy a török még az eset után is rabolt a környéken, és mentette a korábban eltulajdonított javait. A tudósítás szerint huszonegynéhány („etliche und 20”) szerkérrel vitték halottjaikat a törökök, és még nagy számban feküdtek az erdőben is holtan.⁶⁸ A kapitány kiküldött emberei öt török foglyot ejtettek, a parasztoktól pedig úgy tudja, hogy Ömer hajdani esztergomi bég és annak fia is elestek a csatában.⁶⁹ Augusztus 29-én szintén Szögyénből jelentették Forgáchnak, hogy a törökök még mindig szállítják innen-onnan a holttesteket Esztergomba, ami jelentős embervesztésre enged következtetni. Az informálódással megbízott (kőhíd)gyarmati⁷⁰ bíró állítása szerint összesen 800 török esett el, sebesült meg, vagy került fogságba. Musztafa bég elmondása szerint – aki személyesen beszélt a gyarmati bíróval – sok magyar is a csatatéren maradt, mert éjjel saját magukra lőttek. A törökök körében a váciak és esztergomiak közül hullottak el legtöbben, és a váci és hatvani bég is a csatatéren maradt, a máshonnan jött törökök elesési arányát viszont ekkor még nem tudták. Ezen kívül még Musztafa bég lova is megsérült.⁷¹ Ezek az adatok és a már ismert, több alkalommal elemzett veszteségi listák⁷² azt támaszt-

⁶⁴ J. Újváry 2006. 945–946. o.

⁶⁵ Forgách Ádám levele a Haditanácsnak. 1652. augusztus. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Anw. Exp. fol. 371r. Nr. 29.; Zichy István levele Batthyány Ádámnak. Győr, 1652. augusztus 4. J. Újváry 2006. 946. o.

⁶⁶ *Foglár* 1842. 33., 44. o.

⁶⁷ Ma: Svodin, Szlovákia.

⁶⁸ „...wie auch ohne daß sehr vill verwundet und ein große zalln sein auch zerstreutter und todt in den wäldern gebliben.” A szögyéni kapitány levele Forgách Ádámnak. Szögyén, 1652. augusztus 27. *Schmeller-Kitt* 1964. 53–54. o. Az idézetet a fentebb ismertetett eredeti szövegből vettem.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Ma: Kamenný Most, Szlovákia, Párkánytól (Štúrovo) 7 km-re. Nem azonos a mai Balassagyarmattal.

⁷¹ „Der richter von Jarmath hat unterweegs gestorbn Türckhen 50 nacher Gran geschückht und bey andern dörfren noch khein aufhörung mit einfühung solcher körper. Ich hab befohlen unter großer straff alles zu zehllen. Der richter sagt, es werden wohl auf ein 800 von dem Türckhen todt geschettigte und gefangene sein. Der Mustaffa beeg hat zu Jarmath dem richter selbst gesagt, dem richter Andreas, daß vill Ungarn gebliben, haben sie sich in der nacht selbst geschoßen. Eß ist nicht zu sagen, wievil türckhische pferdt geschettigt sein. Der meiste thail ist von den Vaz und Granern gebliben. Der beeg bon Vaz und Hatuan ist auch hin von den frembden Türckhen wißen sie noch gar nit, wievil verlohren sein, dan biß dato schür alle tag von denselben in den wäldern gefangen werden. Des Mustaffa beegs roß ist unter den sattl mit 2 kuglen geschettigt, welcher er dem paurn selbst gezaigt.” A szögyéni kapitány levele Forgách Ádámnak. Szögyén, 1652. augusztus 29. *Schmeller-Kitt* 1964. 54–55. o. Az ÖStA KA AFA Kt. 134. 1652. August Nr. 22b. jelzetű dokumentum alapján kiegészítettem Schmeller-Kitt átirását, a központosítást értelemszerűen igyekeztem használni.

⁷² J. Újváry Zsuzsanna elemezte Forgách Ádám veszteséglistáját más forrásokkal egyetemben. Forgách Ádám 52 főnyi veszteséget említ, azonban ebbe feltehetően nem tartozik bele az Esterházyak – elsősorban László gróf – magánkatonasága, amivel együtt már 100 fő fölötti veszteség körvonalazódik. J. Újváry 2006. 948–954. o.

ják inkább alá, hogy a törökök maradhattak alul a küzdelemben – de legalábbis arányai-ban nagyobb veszteségeket könyvelhettek el –, aminek lehetséges okára alább még visz-szatérek.

Béctől Konstantinápolyig – A csata utóélete és az információáramlás útjai

Az eddigi feldolgozások szinte mind külön forrásként kezelték Forgách Ádám és Simon Reniger beszámolóját a vezekényi történekekről. Utóbbi esetében általában a Rozsnyai Dávid hagyatékában fennmaradt memoriálé-fordításra,⁷³ valamint Reniger egyik jelenté-sének a Batthyány-levéltárban őrzött másolatára hivatkoztak.⁷⁴ A szakirodalom Renigert „jól informált”-nak nevezi.⁷⁵ Fel kell azonban tennünk a kérdést: honnan tájékozódott Reniger az eseményekről? Ehhez viszont előbb a csatáról készített jelentések és a levele-zés kronológiájának összeállítása szükséges,⁷⁶ melynek során a témában folytatott hiva-talos és magánlevelezést is be kell vonni a vizsgálatba. Renigert ugyanis, mint látni fog-juk, hivatalos úton csak meglehetősen későn értesítették a történekekről. Ennek oka pedig minden bizonnyal a csatáról való minél pontosabb kép kialakítására való törekvés lehetett.

Mint már említettem, Forgách Ádám augusztus 30-i Piccolomininek írt jelentése az egyetlen, teljes terjedelemben fennmaradt, szemtanú által írt dokumentum a csata kapcsán. Tudjuk azonban, hogy nem csak ő jelentett az eseményekről. Piccolominihez Forgáchon kívüli csatornákon is eljutott az összeütközés híre, és a történekek nem kis pánikot okoz-tak a morvaországi településeken, amit a titkos tanácsos szeptember 4-én megírt a nádor-nak.⁷⁷ Pálffy Pál már korábban, augusztus 28-án közölte a történeket Piccolominivel – a levél mellékletei sajnos nem maradtak ránk⁷⁸ –, tehát úgy tűnik, hogy a korszak adottsá-gaiból kifolyólag csupán elcsúszhatott az információáramlás. A nádor levele Pozsonyban kelt, így valószínűleg a Pálffy-familiáris Sigray János is a nádor révén szerzett tudomást a sajnálatos esetről a csata másnapján, és megörökítette azt naplójában.⁷⁹

Az Esterházy László révén érintett, és a Magyar Királyságbéli végvári katona-ság ideiglenes irányításáért felelős⁸⁰ Philipp von Mansfeld győri végvidéki főkapitány (1643–1657)⁸¹ szintén már augusztus 29-én értesítette az udvart a történekekről, amiről

⁷³ *Szilágyi* 1877. 179–182. o. A dokumentumot egyelőre ismeretlen okból téves, 1651-es dátummal látták el.

⁷⁴ *J. Újváry* 2006. 949. o.

⁷⁵ *Berényi* 2001. 25. o.

⁷⁶ A Haditanács kettéválása miatt hasonlóan nehéz összeilleszteni a képet, mint a futár Johann Dietz halála kivizsgálásának esetében. Vö.: *Szabados* 2016b. 569–573. o.

⁷⁷ Ottavio Piccolomini levele Pálffy Pálnak. Prága, 1652. szeptember 4. ÖStA KA AFA Kt. 134. 1652. September Nr. 2.

⁷⁸ „Zu vorsözung meiner schultigkheit aber, übersende Eur Fürstlichen Gnaden ich ein sehr traurige zeitung, wie der einschluß vermag.” Pálffy Pál Ottavio Piccolomininek. Pozsony, 1652. augusztus 28. ÖStA KA AFA Kt. 134. 1652. August Nr. 28.

⁷⁹ „27. Posonium venimus, allata sunt pessima (?) nova quod [!] (quod) de comes Ladislaus Esterhazi a turcis sit interemplus [!] (helyesen: interemptus), cujus mors tali Regno dolorem attulit...” Sigray János nap-lója. ÖStA HHStA Sammlung Kos Kt. 1. Bd. 1. fol. 50v. A szöveg értelme szempontjából ez az olvasat tűnik a legvalószínűbbnek.

⁸⁰ 1652. tavaszán a török elleni fellépés koordinálásával ugyanis Mansfeldet mint rangidős tisztet bízták meg. Vö.: *Szabados* 2019. 185. o. 23. jegyz.

⁸¹ *Pálffy* 1997. 277. o.

Batthyány Ádámot is tájékoztatta.⁸² Az első vonatkozó bejegyzés a Bécsben Hátrahagyott Haditanácsnál szerepel,⁸³ a másik pedig a generális közvetlenül Prágába küldött vagy Bécsből az uralkodóhoz továbbított jelentése.⁸⁴ Úgy tűnik, Forgáchnak e jelentés kapcsán küldtek parancsot Bécsből a részletek leírása végett, hiszen, mint láthattuk fentebb, ő csak Piccolomininek jelentett előtte.⁸⁵ Másnap azonban már úgy tűnik, kézhez kapták a gróf jelentését is, melyet az idő rövidsége miatt nem valószínű, hogy a bécsiek felszólítására készített, tehát minden bizonnyal ebben az esetben is a korabeli híráramlás jellemzőiből adódó csúszás figyelhető meg.⁸⁶ Sajnos nem tudni, vajon ezek az adatok mennyiben egyeznek meg a Piccolomininek elküldött levélben lévőekkel, az is elképzelhető, hogy maga Piccolomini továbbította őket Bécsbe.

Pálffy Pál augusztus 29-én tudatta a hírt Batthyány Ádámmal, részleteket azonban nem közölt levelében, csupán részvétet nyilvánított a gróf vejének halála kapcsán.⁸⁷ Augusztus 31-én – feltehetően Mansfeld és Forgách idézett tudósításai alapján – már Bécsbe is eljutott a csata híre, mert az ekkor Felső-Ausztriát irányító, korábban Konstantinápolyba küldött nagykövet (1628–1629), Johann Ludwig von Kuefstein (1582–1656)⁸⁸ grófnak haditanács-tag, egyúttal magyar indigenátussal rendelkező unokatestvére, Georg Adam von Kuefstein (1605–1656)⁸⁹ is említette az eseményt egy levelében, ám ekkor még csak az Esterházyak halálát és Walter (al)ezredes döntő szerepét emelte ki.⁹⁰

⁸² „Ich habe die gantze Bach meiner schuldiggkheit nach alßbalt per posta ihrer ksl. Mt. den 29. Augusti datiert überschickhet...” Philipp von Mansfeld levele Batthyány Ádámnak. Győr, 1652. szeptember 3. MNL OL P 1314. Nr. 30 881. (Másolata: MNL OL X 7435. 4862. sz. filmtári tekercs.)

⁸³ „Mansfeld berichtet, wie die batalia zwischen dem Forgach undt Tirken abgeloffen undt das oberst-leutnant Walter were sein hail gewesen. Von Teitschen weren nur 4 soldaten geschedigt, die Hungarn aber mechtig eingebiess, warbey 4 Esterhazi gebliben.” Philipp Mansfeld a Hátrahagyott Haditanácsnak. Győr, 1652. augusztus 29. (?). ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp. 1652. Hint. August. fol. 371v. Nr. 34. A bejegyzésre Berényi László is hivatkozott a saját, két csata létét feltételező tézisének bizonyítandó. *Berényi* 2001. 25., 30. o.

⁸⁴ „Mansfeldt von 29. Augusti bericht, wie es mit deß graven Forgachen und denen Türckhen gehabten rincontro hergangen.” Philipp Mansfeld jelentésének továbbítása a Jelenlévő Haditanácsnak. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp. 1652. Anw. September, fol. 266v.–267r. Nr. 8.

⁸⁵ „Forgach soll berichten, wie es in einen verlautendten rincontro mit den Türckhen hergangen.” Hátrahagyott Haditanács levele Forgách Ádámnak. Bécs, 1652. augusztus 30. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 306. 1652. Hint. Reg. fol. nélkül, Nr. 50.

⁸⁶ „Recipisse auf seinen bericht, wie es in vorgangenen treffen hergangen.” Hátrahagyott Haditanács levele Forgách Ádámnak. Bécs, 1652. augusztus 31. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 306. 1652. Hint. Reg. fol. nélkül Nr. 51.

⁸⁷ Pálffy Pál levele Batthyány Ádámnak. Pozsony, 1652. augusztus 29. *S. Lauter* 1989. 170–171. o. A rá következő, 1652. szeptember 1-jén kelt levélnek voltak mellékletei is – Forgách Ádám és Pálffy Miklós csatáról szóló beszámoló –, amire már J. Újváry Szusanna is felhívta a figyelmet, azonban hollétük eddig ismeretlen. Vö.: *J. Újváry* 2006. 956. o.

⁸⁸ Életéről és 1628–1629-es konstantinápolyi követségéről lásd: *Kuefstein* 1915. 259–279. o.

⁸⁹ Adam Georg von Kuefstein életére lásd: *Kuefstein* 1915. 308–341. o.

⁹⁰ „Vor etlich wenig tagen sind die Türggen auf denen pergstettrischen gränitz eingefallen, dann der graf Forgatsch mit etlich hundert man entgegen gegangen und unglukselig getroffen, das der graf Esterhazy, des verstorbenen palatini sohn sambt 4 seiner vettern tod gebliben, und alles verlohren gewest weren, wan sie der obrist Walter nicht mit seinen unterhabenten teutschen reutern und 200 mußcetarn entsetzet hatte.” Georg Adam Kuefstein levele Johann Ludwig Kuefsteinnek. Bécs, 1652. augusztus 31. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, G4 Tom. XIV. p. 83. Érdekes, hogy ez a levél László grófnak kívül ír négy Esterházyról, tehát elképzelhető, hogy ekkor még úgy tudták, hogy Esterházy Zsigmond is életét veszítette.

Az uralkodóhoz valamikor szeptember legelején juthatott el a vezekényi összecsapás híre.⁹¹ III. Ferdinánd szeptember 2-án Prágából további vizsgálatot és jelentéseket rendelt el a csata kapcsán a Bécsi Hátrahagyott Titkos és Deputált Tanácsosok és a Hátrahagyott Haditanács számára, és egyúttal az Esterházyak posztjának pótlását, illetve a magyarországi német katonák mielőbbi ellátását is megparancsolta. Talán Esterházy László csatában való részvétele vethette fel azt a kérdést, hogy tulajdonképpen ki parancsolt a magyar seregrésznek, hiszen, mint már fentebb előkerült, a pápai kapitány hivatalosan Mansfeld beosztottja volt, tehát Forgách nem parancsolhatott volna neki. De ugyanígy a már említett, a parancsnok vagy helyettese állandó jelenlétét elváró végvári szabályzat is szolgálhatott a végvidéki főkapitánynak feltett kérdés okaként. Serényi Pál személyes jelenléte Vezekénynél a fentebb már említett bejegyzéssel meggyőzően cáfolható, hiszen tanúsága szerint a vicegenerális ekkor Prágában tartózkodott, és ha jelen lett volna személyesen a csatában, nyilván őt mint szemtanút hallgatták volna meg elsőként.⁹² És mivel ő Prágában volt, Forgách pedig a csatában, így valóban nem tartózkodott se a parancsnok, se a helyettese a végvidéki központban.

Mindeközben azonban már szízároghattak ki további információk is a csata kimeneteléről – feltehetően Forgách részletesebb jelentéséből és annak mellékleteiből⁹³ –, mert Georg Adam Kuefstein szeptember 3-án összességében 800 halott és sebesült törökről tudósította linzi rokonát, sőt, a törökök védekezéssel kapcsolatos tervét is említette, ami szintén amellet szól, hogy ők maradhattak alul. A haditanácsos ezen kívül még a csata és a végvidéki helyzet Lothar Höbelt munkájában is tárgyalt, korábban már említett nemzetközi vetületét is szóba hozta, vagyis, hogy veszélybe kerülhet a fennálló béke, főleg, ha a törökök Velencével megegyeznek.⁹⁴

⁹¹ Harrach bíboros és a Prágában tartózkodó velencei követ is szeptember elején értesültek az eseményekről. Vö.: *Martí* 2013. 188. o. Mansfeld is úgy számolt, hogy valamikor augusztus legvégén érhet majd Prágába a hír: „... meiner rechnung nach werden ihrer ksl. Mt. den 31. Augusti früher tags zeit mein schreiben erhalten haben.” Philipp von Mansfeld levele Batthyány Ádámnak. Győr, 1652. szeptember 3. MNL OL P 1314. Nr. 30 881. (Máslata: MNL OL X 7435. 4862. sz. filmtári tekercs.)

⁹² „Über das neuliche in der gspannschafft Neitra beschehene rícontro sol deitlichere information von Forgatsch, Puechamb undt Walter eingezogen werden. Item undter weíßen commando die hungerische völkher ausgangen sein. Paulus Sereni soll mit negsten expedirt und nach haus zu seinem commando geschickt werden. Anstat der 3 Esterhazy sein andern subiecta vorzuschlagen.” III. Ferdinánd levele a Hátrahagyott Haditanácsnak. Prága, 1652. szeptember, d. n. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp. 1652. Hint. fol. 377v. Nr. 3.; „Über den zwischen den Forgachen und denen Türckhen vorgangene rincontro information einzuziehen, darüber zu berichten und dem Forgachen zu befehlen, daß er drey subiecta für die hauptmanschafft Giarmath, obrist wachtmeister stöll zu Neuheusl und vice capitaneatu zu Lewenz subiecta auf jedes orth vorschlage, daß der Paul Sereni von hier [ti. Prag] ehíst wider zurückh in seinen posto nach Neuheusl gelangen werde und die österreichische stöllen ermahnet, daß denen Teutschen völkhern in Ungarn ihre vorpflegungs gelder anticipaté bezalt werden sollen.” Jelenlövő Haditanács levele a Hátrahagyott Titkos és Deputált Tanácsosoknak. Prága, 1652. szeptember 2. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. 1652. Anw. Reg. fol. 99r. Nr. 2.

⁹³ „Empfang der relation der mit den Türckhen vorgangenen tráfßen.” Hátrahagyott Haditanács levele Forgách Ádámnak. Bécs, 1652. szeptember 3. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 306. 1652. Hint. Reg. fol. nélkül, Nr. 9.

⁹⁴ Kuefstein a Velence és törökök közötti béke lehetőségét emelte ki: „In jüngsten rencontre, so auf dem perckstettischen granitz zwischen den Turgen und grafen Forgatsch vorbey gegangen, sein der Turgen über 800 gebliben und geschädiget worden. So viel die zeitung geben, wollen sie sich wehren. Gott gebe, daß es nicht ein mahl einen bruch gebe, absonderlich wenn, wie die zeitung geben, zwischen den Türckhen und Venedigern es zu einem friden khommen solte.” Georg Adam Kuefstein levele Johann Ludwig Kuefsteinnek. Bécs, 1652. szeptember 3. ELTE EKL G4 Tom. XIV. pag. 86.

Az uralkodó vizsgálódási parancsát csak szeptember 6-án továbbították Bécsből Forgáchnak,⁹⁵ Adolph Ehrenreich Puchheim komáromi főkapitánynak (1651–1664),⁹⁶ illetve Walter (al)ezredesnek.⁹⁷ A bejegyzések alapján úgy tűnik, valóban alapos vizsgálatot kívántak folytatni a csata kapcsán, hiszen a továbbiakban még Pálffy Miklós összeaspásban személyesen részt vevő trombitásától is érkezett beszámoló a történeteket illetően.⁹⁸ A bekért jelentések aztán meg is érkeztek szeptember első felében.⁹⁹ Feltehetően az is a részletes tájékozódás részét képezte, hogy Forgách a fogoly törökök közül egyet Bécsbe küldött, akit a császári főtolmács Michel d’Asquier (1625–1664)¹⁰⁰ hallgatott ki.¹⁰¹ Mindazonáltal valószínűleg ebben az esetben is adódhatott némi kommunikációs csúszás a Jelenlévő és Hátrahagyott Tanácsok között, mert a bejegyzések dátumai alapján a Bécsi Titkos és Deputált Tanácsosok már a Prágából küldött parancs beérkezése előtt további jelentéseket a császárhoz az összes érintettől.¹⁰²

Úgy tűnik, hogy a törökök újbóli csapatösszevonása és az erre való reakcióként tervezett válaszlépések megszervezése egy időre elvonta a figyelmet a vezekényi eseményekről.¹⁰³ Mindeközben azonban Forgách Ádám rosszakarói valószínűleg kihasználták a helyzetet, hogy befeketítsék őt az Esterházyak halála miatt. Első adatunk ennek kapcsán

⁹⁵ „Betreffend einschickhung gründlicher bericht, wie es aigentlich mit dem zwischen ihm und denen Türckhen vorgangenen treffen hergangen und anstatt der Esterhasi andere subjecta vorschlagen.” A Hátrahagyott Haditanács levele Forgách Ádámnak. Bécs, 1652. szeptember 6. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 306. 1652. Hint. Reg. fol. nélkül, Nr. 18.

⁹⁶ Pálffy 1997. 284. o.

⁹⁷ „Graff Adolff von Puchheim obristen zu Commorn, in simili obristen Walter betreffend bericht, wie es aigentlich mit deme zwischen dem Forgatsch und Türckhen jüngsthin vergangenen treffen hergangen seye.” A Hátrahagyott Haditanács levele Adolph Ehrenreich Puchheimnek és Johann Walternek. Bécs, 1652. szeptember 6. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 306. 1652. Hint. Exp. fol. nélkül, Nr. 20.

⁹⁸ „Palatinus schliest bey Niclaßen Pálffy trompeters außag, welcher bey dem, den 26. Augusti mit dem Tirken beschehenen trefen gewesen ist.” Pálffy Pál levele a Hátrahagyott Haditanácsnak. Hely és dátum nélkül (1652. szeptember), ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp., 1652. Hint. Exp. fol. 380r. Nr. 21.

⁹⁹ „Forgách schliest bey sub sigillo volanti, was er an Ihrer ksl. Mt. wegen des mit denen Tirken gehalten rícontro schreibt.” Forgách Ádám levele a Hátrahagyott Haditanácsnak. Hely nélkül, 1652. dátum nélkül (szeptember). ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp. 1652. Hint. fol. 382v. Nr. 39.; „Walter beschreibt das vorige rícontro, so den 26. Augusti geschehen.” Walter levele a Hátrahagyott Haditanácsnak. Hely és dátum nélkül (1652. szeptember), uo. fol. 384v. Nr. 56.; „Adolph Erich relation von dem unglücklichen Forgatschischen rícontro mit dem Tirken gegen Tapolchan, bey welchen 4 Esterhazi gebliben.” Adolph Ehrenreich Puchheim levele a Hátrahagyott Haditanácsnak. Hely és dátum nélkül (1652. szeptember), uo. fol. 384v. Nr. 57.; „Walter wegen des giengsten trefen wie die 4 Esterhazi gebliben.” Walter a Hátrahagyott Haditanácsnak. Hely és dátum nélkül (1652. szeptember), uo. fol. 385r. Nr. 58.

¹⁰⁰ Életrajzára lásd: Hamilton 2009.

¹⁰¹ „Den von graff Forgach heraufgeschickhten gefangenen Türckhen zu examiniren,” Hátrahagyott Haditanács levele Michel d’Asquier-nak. Bécs, 1652. szeptember 7. ÖStA HKR Prot. Bd. 306. 1652. Hint. Reg. fólió nélkül, Nr. 27.; „d’Asquier solle den alhier gebrachten gefangenen Türckhen befragen, ob er nicht wisse, daß der Mustaffa beghe auf des vesiers zu Offen commando den jüngst vorgangenen straff verrichtet hette.” Hátrahagyott Haditanács levele Michel d’Asquier-nak. Bécs, 1652. szeptember 10. uo. fólió nélkül, Nr. 34.

¹⁰² „Geheime und Deputierte Ráthe zu Wienn von 2., 4. und 5. Septembris, wie auch der erzbischoff, palatinus Hungariae, Forgach, Manßfeldt, Puechhaimb und Walter berichten, wie daß treffen zwischen dem Forgach und Türckhen abgeloffen, darbey 4 Esterhasi gebliben” Titkos és Deputált Tanácsosok levele a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, dátum nélkül (1652. szeptember). ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652 Exp. 1652. Anw. Exp. fol. 268v. Nr. 25.

¹⁰³ A szervezkedés feltárása további, részletekbe menő kutatást igényelne, itt most nincs mód kitérni rá, de a Haditanács iktatókönyveiből kiindulva a végvidéki főkapitányok és a nádor levelezéséből minden bizonynyal rekonstruálni lehet a továbbiakban a történeteket. Mindazonáltal az az állítás megdőlne látszik – nem csak ezen források, hanem más, későbbi adatok alapján is –, hogy Vezekény után a felek jó ideig nem intéztek volna támadásokat egymás ellen. Vö.: R. Várkonyi 1985. 1045. o.; Hausner 2002. 27. o.

Csáky Istvántól származik, aki másoktól vett információk alapján írta Kevicki Jánosnak, hogy „azt írják nekem, Forgács Ádám uram szerzette ezt az fordulást [ti. a vezekényi csatát], de maga mindjárt oda hagyta őket és szokása szerint első volt az elszaladásban...”¹⁰⁴ Szintén ő írta fiának, ifj. Csáky Istvánnak¹⁰⁵ a következőt: „Szegei Esterhasi Laszlot három attiafau el vesztette Forgach uram, maga io szerint nem latta az ellenseget midőn el szaladot.”¹⁰⁶ Bizonyító erejű forrás híján egyelőre nem tudni, ki vádolhatta meg Forgáchot, és a fennmaradt levélkivonatok alapján erre ő maga is kíváncsi volt.¹⁰⁷ A Haditanács iktatókönyveiből annyi derül ki, hogy Csáky László országbíró (1649–1654)¹⁰⁸ augusztus 27-én tudósított a vezekényi csatáról, tehát valószínűleg tőle szerezhetett tudomást az esetről Csáky István is.¹⁰⁹ Az mindenesetre biztos, hogy a csata és az Esterházyak halálának híre ez idő tájt már elterjedt, és az ekkor felső-magyarországi főkapitányi címet (1647–1655)¹¹⁰ viselő majdani nádor (1655–1667), Wesselényi Ferenc¹¹¹ és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660)¹¹² nem adtak hitelt az említett híreszteléseknek. A levél tanúsága szerint Forgáchot a magyar politikai elit bizonyos tagjai vádolhatták meg, hiszen Wesselényi arra utal, hogy a vádló valószínűleg nem is katona.¹¹³

A kérdést tovább árnyalta a budai renegát kém, Hans Caspar¹¹⁴ időközben befutott jelentése is, melynek kivonata szerint a budai pasa megjutalmazta a Forgách elleni csatában helytálló törököket.¹¹⁵ Minden bizonnyal erre a jelentésre utalt Szelepcsényi György

¹⁰⁴ Csáky István levele Keviczki Jánosnak. Szepes, 1652. szeptember 3. *Kemény* 1892. 576. o.

¹⁰⁵ Ifj. Csáky Istvánról lásd: *Barta M.* 2016.; *Barta M.* 2017.

¹⁰⁶ Csáky István levele ifj. Csáky Istvánnak. Szepes, 1652. szeptember 3. MNL OL Csáky család központi levéltára, P 71. 111. cs. Fasc. 260. p. 39. (Másolata: MNL OL X 10531. 51 525. sz. filmtári tekercs). Az információt ezúton is köszönöm Barta M. Jánosnak.

¹⁰⁷ „Weil er [ti. Forgách] schon hievor von dem mit Tirken gehabtten rícontro berichtet, wuste kein andere grintliche relation zu thuen. Er sey selber bey diser occasion capo gewesen und wuste von keinem beschehenen fehler. An dem graf von Mansfeldt hette er kein absonderliches schreiben empfangen, da aber, was wider ihne were einkommen, bittet umb deßen communication, damit er sich verantworten könne.” Forgách Ádám levele a Hátrahagyott Haditanácsnak. Hely és dátum nélkül (1652. szeptember). ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp. 1652. Hint. fol. 382v. Nr. 40.

¹⁰⁸ *Fallenbüchl* 2002. 66. o.

¹⁰⁹ „Graff Ladislaus Chiaki vom 27. Augusti wegen der jüngsten graff Forgachischen action mit denen Türkchen. Csáky László levele a Jelenlévő Haditanácsnak. Hely nélkül, augusztus 27. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp. 1652 Anw. fol. 273r. Nr. 54.

¹¹⁰ *Pálffy* 1997. 273. o.

¹¹¹ Wesselényi Forgách Ádámhoz szeptember 2-án Szendrőről írt levelének fogalmazványát Marti Tibor közölte disszertációjában: *Marti* 2013. 191. o.

¹¹² A levelet a pontos jelzettel idézi: *Marti* 2013. 190. o.

¹¹³ „Hát nem szánlak vitez Fiam, hanem áldalak, s ez ket dologhra kerlek, hamis ragalmazó irigy[i]d nyelvéen meg ne indúly, raita ne busuly, mert en tudom, ket fele nielu foghia vitézi voltodat, mint rosz lapdás lapdáját hanni, edgy ki irigid, masika az ki vitezí dolgot nem tud, s nemhogy méltó volna io híred gazlására, de midőn chak árnyékod kapásához nem volna erdemes.” Wesselényi Ferenc levele Forgách Ádámnak. Szendrő, 1652. szeptember 7. Idézi: *Marti* 2013. 191. o.

¹¹⁴ Életről és tevékenységéről rövidebb, magyar nyelvű összefoglalót lásd: *Szabados* 2016c. 81–92. o. Teljesebb életrajzát német nyelven lásd: *Szabados* 2018. 52–57., 62–64., 68–71., 78–82., 90–98., 104–109., 110–121., 126–134., 149–164., 167–180. o.

¹¹⁵ „...Hans Caspar von Todtes bericht, wie der Türkchen straiß nacher Neutra angestellt und wie die ienige Türkchen, so sich in dem gehabtten rícontro mit dem Forgach wohl gehalten, vom vezir zu Ofen remunerirt worden...” Hans Caspar levele ismeretlen személynek. Buda, dátum nélkül (1652. szeptember). ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652 Exp. 1652. Anw. fol. 275v. Nr. 77. Az eredeti iratot feltehetően a raudnitzzi Lobkowitz-levéltárban őrzik, amely jelenleg sajnos nem hozzáférhető a kutatók számára.

kancellár (1644–1666)¹¹⁶ Lippay György esztergomi érseknek (1642–1666)¹¹⁷ írt levelében, melyben szintén megjelennek a Forgáchot gyalázó szavak: „Forgach noha ugy hánkódot mintha nyertessen iarván megh érdemlette volna az muralis coronat, hogy maghát salválván az szekerek között az szeghiny Ezterhaziakat el rontotta, de az en emberim megh irták ennekem, michoda festumot tartottak az Törökök Budan azért az victoriaért, es az mj Budaÿ kémünk is megh irta eő Fölseghenek, azért innéd ne várjon hát az iő Forgach semmi dicheretet, se gratiarum (?) actiot”¹¹⁸ Egyelőre homály fedi, kik lehetnek a kancellár emberei, a Hans Casparra való utalás azonban teljesen világos. Az idézett kivonat alapján viszont Hans Caspar nem ünneplésről, hanem csak bizonyos, a csatában helytálló törökök megjutalmazásáról írt. A törökök pedig általában hősként tekintettek a keresztények elleni küzdelemben elhunyt társaikra.¹¹⁹

Eközben a Haditanács döntése alapján Johann Friedrich Metzger haditanácsi titkár Budára küldése mellett döntöttek, aki tárgyalásokat folytatott Murád pasával a történetekről, azonban átütő erejű eredményt nem hozott küldetése.¹²⁰

Ezen a ponton kell visszakanyarodnunk Simon Reniger tájékoztatásának kérdéséhez. Egy fennmaradt instrukció alapján már szeptember elején tájékoztatták őt Musztafa bég újbóli beiktatásáról és hódoltató akciójáról, a levél beérkezését azonban ő maga csupán október 31-én regisztrálta.¹²¹ Reniger jelentései alapján úgy tűnik, legalább három különféle csatornán keresztül érkeztek hozzá a csatával kapcsolatos információk. Legelőször szeptember 25-e előtt pár nappal – tehát közel egy hónappal az események után – egy végvidékről érkező törökön keresztül jutottak el a hírek Konstantinápolyba, akinek állítása szerint Forgách Ádám és Nádasdy Ferenc¹²² is odavesztek az összecsapásban másokkal egyetemben, de a rezidens szerint Budáról és más helyekről egyelőre nem érkezett hivatalos információ.¹²³

Ezt követően II. Rákóczi György révén érkeztek újabb hírek Konstantinápolyba. A fejedelemtől jövő írás lefordítása és annak Portán való bemutatása a renegát tolmács, Zülfikár aga¹²⁴ feladata volt. Az aga Reniger tudósítása szerint felületesen olvasta el a levelet, és tartalmát úgy állította be az Oszmán Birodalom irányítói előtt, mintha ők győz-

¹¹⁶ Tusor 2003.

¹¹⁷ Tusor 2015. XII–XIV. o.

¹¹⁸ Szelepcsényi György levele Lippay Györgynek. Prága, 1652. szeptember 18. Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis X EPL AS AR Cl. Nr. 196. 19. cs. p. 39. (Másolata: MNL OL X 725. 2652. sz. filmtári takeres.). A szövegrész nehezen olvasható, értelemszerűen a fent szerepeltetett kifejezés illik a mondatba az idézet végén.

¹¹⁹ Ágoston 2014. 212. o.

¹²⁰ Küldetésének rövid elemzését lásd: Höbelt 2012. 15. o.

¹²¹ III. Ferdinánd levele Simon Renigernek. Prága, 1652. szeptember 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 99. A hivatkozott irat valamiért az egy évvel korábbi dokumentumok közé került a rendezés során. A beérkezésről: Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. október 31. uo. Kt. 125. Konv. 3. fol. 109.

¹²² Nádasdyról lásd: Toma 2012. Nádasdy Ferenc azonban nem vett részt az összecsapásban, tehát az információ nem hiteles.

¹²³ „Vor drei tagen ist ein türkischer schlaff von gräniz khommen. Der hat dem groß vezir referirt, die Türkhen hetten auff EKM gräniz hinein gestraiff. Wie herr graff Forgach und Nadosti auff sie loß gangen, weren sie geschadigt worden und baide herrn graven neben vill andern todt bliben. Von Ofen ist zwar noch khein relation” ... P. S. „Wegen deß strayffs, wo herr graff Forgach bliben soll sein, ist weiter nichts einkhommen, villeicht continuirt es nit.” Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. szeptember 25. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 34–35.

¹²⁴ Életére és tevékenységére lásd: Kármán 2016.

tek volna, aztán pár nap múlva a levél újbóli elolvasásakor eszmélt rá, hogy az valójában a magyarok győzelmét tartalmazta, ami miatt meglehetősen frusztrált lett, hiszen a korábbi interpretációja már a szultán elé is eljutott.¹²⁵ A rezidens mindenesetre gyanúsna vélte, hogy Budáról semmilyen információt nem küldtek még a kérdéses összecsapásról, ami mögött a törökök alulmaradását és a budai pasa szándékos hallgatását sejtette.¹²⁶

A Bécsben Hátrahagyott Haditanács – feltehetően a fentebb vázolt alapos vizsgálódás eredményeinek tükrében – 1652. szeptember 18-án küldött tájékoztatást Simon Renigernek, ami csak október folyamán érkezett meg Konstantinápolyba, és amelyben részletes tájékoztatást nyújtottak számára a csata történéseiről és veszteségeiről, hiszen Pálffy Pál nádor és Hans Caspar beszámolóját is elküldték neki, mellékletekkel kiegészítve.¹²⁷ A dokumentumok sajnos nem maradtak ránk, de feltételezhetjük, hogy ezek az iratok képezték a már említett memoriálé tartalmát, amit Reniger szokásának megfelelően olaszra fordítva adott oda tolmácsának, Panajotinak,¹²⁸ hogy ő fordítsa azt oszmán-törökre a nagyvezír számára.¹²⁹ Rozsnyai Dávid későbbi török deák hagyatékába Zulfikár aga révén kerülhetett a dokumentum – feltehetően az aga fia adta át Rozsnyainak¹³⁰ –, aki minden bizonnyal megszerezte azt az erdélyiek számára és oszmán-törökből magyarra fordította. Tehát a vázoltak alapján úgy tűnik, hogy az egyik, eddig a csatával kapcsolatban hivatkozott dokumentum esetében egy zömében német nyelvű levelekre épülő olasz memoriálé oszmán-török fordításának magyarra való visszafordításával van dolgunk. Ami a Batthyány család levéltárában lévő másolatot illeti, feltehetően egy Reniger által Bécsbe küldött jelentés mellékletének másolata vagy kivonata lehet.¹³¹ Azt is tudjuk, hogy októberben már konkrétabb hírek érkeztek a hódoltsági törököktől is, misze-

¹²⁵ „Er [ti. Rákóczi] hatt zwar geschriben, daß etwaß vorüber gangen und viel fornehme hungarische herrn thailß verwundt, thailß nidergemacht, aber die Hungarn hetten daß veldt erhalten. Der Sulficar aga hett nit recht achtung geben und den brief auß hungarischer sprach in favorem der Türckhen verdolmetscht, solchen den groß vezier eingehendigt und auch sunst vill darvon gepredigt, waß daß für ein victori, der sultan hette in persohn nit grossere ehr khönnen einlegen. Gott straffe die Hungarn, weillen sie continuö wider den friden handlen und alzeith anfangen. Zweifels ohne wardt der groß vezier diese zeithung auch den sultan referirt haben, aber zween tag hernach, alß der Sulficar aga den brief noch ein mahl über lesen, befandte er daß contrarium, daß der sieg auf der Hungarn seithen gestanten. Befandte sich confundirt und wuste nit, wie er der sach abhelffen solt.” Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. október 11. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 59.

¹²⁶ „Von Ofen ist zwar ein currier khumben, brachte aber nichts dergleichen. Interim hatt man schon in gemain daß wider spiel geredt, weillen aber von Ofen nichts avisirt worden, glaubt der groß vezier weder eins, weder daß andere. Ist waß vorüber geloffen und auf der Türckhen seithen übel außgeschlagen, so last es der vesier von Ofen gwiß vermänteln und verduschen.” Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. október 11. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 59.

¹²⁷ A császári parancsot lásd: III. Ferdinánd levele Simon Renigernek. Prága, 1652. szeptember 18. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 33. A beérkezés: „Item waß mit ihro excellenz herr graffen Forgätschen den 26. Augusti für ein treffen vorübergangen unnd wie feindtlich der Mustaffa beg zu Gran mit 3.000 biß in 4.000 mann in der gespanschaft Neutra gehaust. Ir excellenz palatinus in Hungarn haben mir auch diß fahls mehr andere particularia beygeschlossen und von allen außführlich parte geben.” Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. október 21. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 66.

¹²⁸ Panajoti munkásságára lásd: *Hering* 1994.; *Janos* 2005–2006.; *Cziráki* 2016. 35–36. o.

¹²⁹ „Ich hab die notturfft alsobaldt auf daß papier zusamben gezogen und den Panioti zu verdolmetschen geben, damit ich den vezier und die Ottomanische Portten so wohl schriftlich alß mündtlich genuesamb informiren khönnen.” Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. október 21. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 68.

¹³⁰ Papp Sándor szíves szóbeli közlése.

¹³¹ Amennyiben így van, úgy a dokumentum valóban nagy forrásértékkel rendelkezik, tekintve, hogy a vonatkozó bécsi iratok között nem található a levél.

rint Murád pasa győzelemként állította be a történeteket, és Forgách lovát el is adták a piacon.¹³² Későbbi információk alapján tudjuk, hogy egy nevesebb foglyot is ejtettek a csata alatt, név szerint Szilágyi Jánost.¹³³

A keresztény fél felülkerekedése mellett szóló érvek

Ha a két oldal csatában résztvevő embermennyiségét összevetjük, nyilvánvalóan kitűnik – amint ezt a fentebb említett munkák is megállapítják –, hogy a törökök a létszám tekintetében legalább háromszoros túlerőben lehettek. Hogyan volt lehetséges akkor, hogy a keresztények közül csupán hozzávetőleg 100 fő, míg a törökök közül legalább 800 fő esett el, sebesült meg súlyosan és/vagy került fogságba? A válasz a régebbi és újabb források fényében kézenfekvőnek tűnik. A törökök feltehetően lovasságukkal vágta neki a Nyitrára irányzott portyának.¹³⁴ Ágoston Gábornak az oszmánok tűzfegyverhasználatáról szóló munkájából tudjuk, hogy a szpáhi katonaság kevésbé kedvelte a tűzfegyvereket, inkább a közelharc híve volt.¹³⁵ A Forgách által irányított csapatról viszont tudjuk – hiszen mind Esterházy Pál, mind Foglár Imre feketén-fehéren leírják, és Hausner Gábor csatarekonstrukciós rajzán is szerepel –, hogy tűzfegyverekkel bántó gyalogosokkal és tüzérséggel, vagyis könnyű tábori ágyúkkal (tarackokkal) is fel volt szerelve. A források szerint még az összecsapás legelején vetették be a tüzérséget – mivel a később kialakult közelharc miatt kockázatosabb lett volna –, ami okozhatott komolyabb veszteségeket még akkor is, ha Hausner Gábor megállapítása alapján csupán kartácstűzzel indítottak.¹³⁶ A tüzérség bevetését erősíti meg a tanulmány címében szereplő, Izmael agától származó mondat is, ami alátámasztja a törökök már említett, közelharc kapcsán tanúsított hozzáállását, ez pedig nyilván más megvilágításba helyezi Musztafa bég később keletkezett levelének tartalmát. Ő ugyanis azt hangsúlyozta Batthyány Ádámnak írt levelében, hogy Esterházy László – Forgách Ádámmal ellentétben – vitézül harcolt, nem futott meg a németekhez a szekerek mögé, harc közben vágta le.¹³⁷ A csata alatt tehát valószínűleg volt egy pont, amikor Esterházyék kitörtek – mivel László gróf nem tartozott Forgách parancsnoksága alá, nem tudni, ez mennyiben tekinthető magánakciónak –, és vagy túl messzire előrementek, vagy Forgách nem tudta fedezni őket a szekértáborból,

¹³² Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. október 31. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 112–113.

¹³³ Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1655. március 17. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 127. Konv. 2. fol. 135.

¹³⁴ Takáts Sándor igen hasonló példát hoz a XVI. századból, ahol szintén török portyázó lovasság vágott le győri gyalogos hajdúkat egy összecsapásban. *Takáts* 1915. 336–346. o. A portyákon a lovasság bevetése logikus, hiszen csak a lovasság volt képes gyors támadásra és visszavonulásra, azonban megfelelő források híján nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a törökök részéről csupán lovasság volt jelen a csatában.

¹³⁵ *Ágoston* 2014. 211–212. o.

¹³⁶ „...s mivel az mieink igen idején kezdtek tarackkal löni” *Esterházy* 1989. 318. o. (Kiemelés tőlem: Sz. J.); *Hausner* 2002. 27. o. „...az közepét, az hol az tarackok, muskétások gyalogok és fegyveresek voltak, azt nem ütötte meg [a török].” Veszteséglista a vezekényi csatáról. Idézi: *J. Újváry* 2006. 951. o. Ez utóbbi bejegyzés azonban némileg ellentmond a Metzger budai pasánál tett látogatásáról szóló jelentésében található információknak: „Ob nun die Ottomaner befelch gehabt, die Teutsche anzugreifen oder nit? Habe es der effectus genuegsam gezaigt, in dem sie, Türckhen, zum viertenmalhl feindtlich an die wagenburg gesezt, dennoch den kürzern gezogen und daß velt quittiren müessen.” Johann Friedrich Metzger levele III. Ferdinándnak. Bécs, 1652. október 23. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 91.

¹³⁷ Musztafa bég levele Batthyány Ádámnak. Esztergom, 1653. március 28. *J. Újváry* 2006. 969. o.

mivel akkor rájuk is lőnie kellett volna, így viszont a török túlerő végzett velük a közel-harcban. Ez alátámasztható a *Theatrum Europaeum*ban és a feltehetően a gyűjtemény alapjául szolgáló korabeli újsághírekben szereplő leírással is, legalábbis abban a tekintetben, hogy az Esterházyak leszakadtak a keresztény csapatról. Az újsághírek nagy valószínűséggel még a részletes vizsgálatok előtt keletkeztek, tehát forrásértéküket is ennek megfelelően kell kezelni.¹³⁸ Azonban a korabeli újságok és kiadványok is egyöntetűen a keresztények győzelmét hangsúlyozták, ami egybecseng a ránk maradt jelentésekkel és II. Rákóczi György Portára küldött, Reniger által ismertetett információival, valamint a budai pasa hallgatásával is.

Azt viszont szükséges hozzátenni az említettekhez, hogy a négy Esterházy feltehetően nem ugyanazon a helyen esett el, mert a leírások szerint Esterházy Tamás és Gáspár éppen az ellenkező szárnyon harcoltak, mint László gróf.¹³⁹ Ami tehát bizonyos: Forgách Ádám többnyire valóban a szekérvár mögül irányította az összecsapást, azonban a keresztény csapat parancsnokaként ez nem róható fel neki hibaként, ő maga sem tartotta annak.¹⁴⁰ A négy Esterházy pedig a csatatéren maradt. Ennek konkrét okát csak abban az esetben lehetne rekonstruálni, ha egyéb, leíró jellegű kortárs források kerülnének elő a csata lefolyásáról. Erre azonban sajnos kevés az esély, még a Lobkowitz család kutatók számára jelenleg nem hozzáférhető levéltárának iratanyaga, illetve Pálffy Miklós és Forgách Ádám Pálffy Pálnak írt, eddig lappangó levelei¹⁴¹ kecsegtetnek némi reménnyel ez ügyben, ahol megbújhat még a korábban említett, csak kivonatokban vagy utalásokban rendelkezésre álló dokumentumok egy része. Viszont valóban felmerülhet kérdésként, amit Lothar Höbelt is feszegetett: békeidőben mit kerestek vajon a tábori ágyúk Forgách csapatánál? A törökök nagy veszteségi aránya és megfutamodásuk ugyanis, mint láttuk, bizonyos tekintetben nekik volt köszönhető, a fentebb ismertetett Forgách-féle jelentésben azonban egy árva szó sem esik róluk. Valószínűleg nem véletlen, hogy a bevezetőben idézett mondatával Izmael aga is azonnal ezt hozta fel érvként, mikor Reniger végre kihúzta belőle, hogy az összecsapásra valóban sor került. Két lehetőség áll fenn: vagy nem jutott el a rezidenshez a jelentésben is szemmel láthatóan elhallgatott információ a tarackok használatáról, vagy pusztán „hivatalból” tagadta a budai pasa ágensének vádját, mert szerinte sem-

¹³⁸ Az egyik korabeli újságban Pozsonyból érkező hírként szerepel az alábbi bejegyzés, tehát elképzelhető, hogy Pálffy Pál már említett, sajnos nem ismert, Piccolomininek küldött levélcsoatlmányaira vagy a közvetlenül a csataterőről érkező információkra alapozhatták a híreket: „und wird von Pressburg berichtet, daß sich die Türcken in unterschiedliche Truppen abgetheilt den 25. passato in der Gegend Neuhäusel sehen lassen und zwar die vier Graffen Esterhazy mit ihren Völkhern einen Außfall gethan und die Türcken, welche umb Neuttra 15 ungehuldigte Dörffer geplündert und angezündet, in die Flucht gebracht, weil sie aber biß zu einem unbewusten hinterhalt allzuweit nachgezetzt, als haben die Türcken gedachte 4 Graffen sampt ihren meisten Völkern nider gemacht, die übrigen auch neben vielen andern Christen und den gemachten Raub mit sich hinweg geführt, haben auch dem Graffen Forgatsch, welcher ihnen mit 500 Hussaren zu Hilf kommen wolte, starck zugesetzt, der doch durch den Obrißten Walter mit seinen Teutschen (welche die auff eine im freyen Felde geschlagene Wagenburg zum andernmahl angefallene Türcken mit zimlichen Verlust abgetrieben) secundiret, worüber der Türcken in 500 geblieben, 2 Fahnen erobert, auch viel geraubtes Viehe und gefangene Christen recuperiert und erlöset worden.” *Europäische Sambstägige Zeitung*, 38. (1652) <http://brema.suub.uni-bremen.de/zeitungen/17/periodical/pageview/1030454> (A letöltés időpontja: 2019. augusztus 31.)

¹³⁹ *Foglár* 1842. 45. o. A már idézett veszteséglistán a következő szerepel: „Az másik szárnyán az hadnak szegény Esterházy Tamás volt Gáspárral.” Idézi: *J. Újváry* 2006. 951. o.

¹⁴⁰ Vö. a 107. jegyz. bejegyzésével.

¹⁴¹ Vö. 87. jegyz.

miféle ágyút nem használtak, hanem a létszámhátrányban küzdő katonák vitézsége döntött.¹⁴² Azonban az összecsapás elején bevetett kartácstűz okozta kár nagy valószínűséggel befolyásolta a csata végkimenetelét is.

Összegzés

Tanulmányomban kísérletet tettem a vezekényi csata körülményeinek és az összecsapásról szóló információk áramlásának alapos vizsgálatára. A mélyfúrás során az alábbi eredmények születtek: 1. A források alapján a veszteségek arányaiból és Murád pasa hallgatásából következően erősen valószínűsíthető, hogy – elsősorban az ágyúhasználat és a vasas lovasság kitartása miatt – a törökök húzták a rövidebbet az összecsapás során, és ezért igyekeztek a minél hamarabbi visszavágásra lehetőséget keresni. 2. A korszak kommunikációs lehetőségeiből adódóan az információk több alkalommal elcsúsztak egymás mellett, így időbe telt, míg minden résztvevőtől és érintettől bekérték a jelentéseket, és tisztázódtak a vezekényi történések, a teljes dokumentáció holléte azonban jelenleg sajnos nem ismert. 3. Simon Reniger konstantinápolyi rezidenshez csak jóval az események után és legalább három különböző úton jutottak el az összecsapással kapcsolatos információk, így neki is időbe telt, amíg képet kapott a történekekről és azt bemutathatta a Portán.

A négy Esterházy elestéhez vezető összecsapással kapcsolatban tehát megállapítható, hogy az ő sajnálatos haláluk – elsősorban Esterházy Lászlóé – minden bizonnyal közrejátszott abban, hogy a kezdeti pánikkeltő hírekből kiindulva, illetve a veszteséglisták létszámarányai ellenére az utókor a törököktől elszenvedett vereségként könyvelte el a csata kimenetelét. A vezekényi csata természetesen nem az első és nem is az utolsó a békeidőszak alatti kisebb-nagyobb végvidéki összecsapások sorában, azonban az Esterházy családot ért tragédiát figyelembe véve nyilvánvalóan az egyik legjelentősebb összecsapásnak számít.

BIBLIOGRÁFIA

- Ágoston* 2014. *Ágoston Gábor*: Európa és az oszmán hódítás. Budapest, 2014.
- B. Szabó – Sudár* 2013. *B. Szabó János – Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. (2. rész.) *Századok*, 147. (2013) 4. sz. 931–999. o.
- Barta M.* 2016. *Barta M. János*: Csáky István és Rottal János levelezése (1660–1674). In: Szóra bírni az újkort: A III. KoraújkorÁSZ doktorandusz konferencia tanulmányai. Szerk. *Bodnár-Király Tibor – Hende Fanni – Pataki Katalin*. Budapest, 2016. 8–32. o.

¹⁴² „'Khain ainziges stückh', andworttete ich, 'aber sunst dapfere soldaten, ob zwar umb ein guets weniger alß der eurigen.'“ Simon Reniger levele III. Ferdinándnak. Konstantinápoly, 1652. október 21. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 3. fol. 73.

- Barta M.* 2017. *Barta M. János: Csáky István szatmári főkapitánysága. Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 3. sz. 719–744. o.
- Bártfai Szabó* 1910. *Bártfai Szabó László: A Hunt-Pazman nemzetség beli Forgách család története.* Esztergom, 1910.
- Berényi* 2001. *Berényi László: A vezekényi csata. Turul*, 74. (2001) 21–31. o.
- Berényi* 2002. *Berényi László: Die Schlacht bei Vezekény. Burgenländische Heimatblätter*, 64. (2002) 3. sz. 95–120. o.
- Birken* 1976. *Andreas Birken: Die Provinzen des Osmanischen Reiches.* Wiesbaden, 1976.
- Csámpai* 2007. *Csámpai Ottó: Négy Esterházy egy hullása. A vezekényi csata – 1652.* Budapest, 2007.
- Czigány* 2004. *Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* Budapest, 2004.
- Czigány* 2013. *Czigány István: A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén.* In: Batthyány Ádám és köre. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 67–90. o.
- Czigány* 2018. *Czigány István: A „nyitott határ” – egy hadtörténelmi paradoxon hatása. Néhány gondolat a Magyar Királyság 16–17. századi oszmánellenes védelmi rendszerének sajátosságairól. Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 73–85. o.
- Cziráki* 2014. *Cziráki Zsuzsanna: Zur Person und Erwählung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649–1666).* In: Wiener Archivforschungen – Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hg. Cziráki Zsuzsanna – Fundárek Anna – Manhercz Orsolya – Peres Zsuzsanna – Vajnági Márta. Wien, 2014. 157–164. o.
- Cziráki* 2015. *Cziráki Zsuzsanna: Habsburg–Oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). Századok*, 149. (2015) 4. sz. 835–871. o.
- Cziráki* 2016. *Cziráki Zsuzsanna: Language Students and Interpreters at the Mid-seventeenth-century Habsburg Embassy in Constantinople. Theatrum Historiae*, 19. (2016) 27–44. o.
- Dávid – Fodor* 2004. *Dávid Géza – Fodor Pál: Az oszmán tímár-birtokos haderő nagysága és összetétele a XVII. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 481–509. o.
- Eickhoff* 2010. *Ekkehard Eickhoff: Velence, Bécs és a törökök: nagy átalakulás Délkelet-Európában: 1645–1700.* Ford. Katona Tamás. Budapest, 2010.

- Fallenbüchl* 2002. *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Budapest, 2002.
- Foglár* 1842. Magyar hősök emlékei Bars vármegyében. Korszaki jegyzékekből összeszedte *Tésai Foglár Imre*. Pest, 1842.
- Fundárek* 2008. *Fundárek Anna*: Egy királysági politikus és az erdélyi fejedelmi udvar a 17. század közepén: Pálffy Pál országbíró és nádor erdélyi kapcsolatai (1646–1653). *Századok*, 142. (2008) 4. sz. 943–966. o.
- Fundárek* 2009. *Fundárek Anna*: Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. (Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff /1647–1650/). Wien, 2009.
- Fundárek* 2015. *Fundárek Anna*: „Und wollen in scherz und ernst in lieb und leidt, allzeit gute freunt sein...” Die Zusammenarbeit von Franz Nádasdy, Hans Christoph von Puchheim und Adam Batthyány bei der Überführung von deutschen Söldnern in die Festungen gegenüber von Kanizsa. In: Die Familie Nádasdy vom 16. bis 20. Jahrhundert. Tagungsband der 29. und 30. Schlaininger Gespräche. 2009/2010. Hg. *Rudolf Kropf – Karin Sperl*. Eisenstadt, 2015. 357–370. o.
- Gévay* 1841. *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Haiczl* 1932. *Haiczl Kálmán*: Érsekújvár múltjából. Érsekújvár, 1932.
- Hamilton* 2009. *Alastair Hamilton*: Michel d’Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 72. (2009) 237–241. o.
- Hammer-Purgstall* 1829. *Joseph von Hammer-Purgstall*: Geschichte des Osmanischen Reiches. Großentheils von bisher unbenützten Handschriften und Archiven. Bd. 5. Vom Regierungsantritte Murad des Vierten bis zur Ernennung Mohammed Köprili’s zum Grosswesir. 1623–1656. Pest, 1829.
- Hausner* 2002. *Hausner Gábor*: A nagyvezekényi csata, 1652. augusztus 26. *Rubicon*, 13. (2002) 2. sz. 24–27. o.
- Hering* 1994. *Gunnar Hering*: Panagiutis Nikusios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel. *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, Bd. 44. (1994) 143–178. o.
- Hiller* 1992. *Hiller István*: Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645. Esterházy-Studien. Wien–Köln–Weimar, 1992.
- Höbelt* 2008. *Lothar Höbelt*: Ferdinand III. (1608–1657) Friedenskaiser wider Willen. Graz, 2008.
- Höbelt* 2012. *Lothar Höbelt*: Friedliche Koexistenz – unfriedliche Grenze: der Hintergrund der Schlacht von Vezekény 1652. *Burgenländische Heimatblätter*, 73. (2012) 1. sz. 1–34. o.

- Illésy* 1892. *Illésy János*: Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. (1892) 1. sz. 569–576. o.
- Illik* 2010. *Illik Péter*: Török dúlás a Dunántúlon: török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. Budapest, 2010.
- Illik* 2013. *Illik Péter*: Metszetek a török kor mindennapjaiból: Tanulmányok a 17. századi magyar hódoltsági peremvidékről. Budapest, 2013.
- Esterházy* 1989. *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. S. a. r. *Iványi Emma*. Bev. és szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 1989.
- J. Újváry* 2006. *J. Újváry Zsuzsanna*: „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll” A vezekényi csata és Eszterházy László halála. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 4. sz. 943–972. o.
- Janos* 2005–2006. *Damien Janos*: Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century. *Archivum Ottomanicum*, 23. (2005–2006) 177–196. o.
- Jedlicska* 1910. Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Szerk. *Jedlicska Pál*. Budapest, 1910.
- Kármán* 2011. *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011.
- Kármán* 2016. *Kármán Gábor*: Zülfikár aga portai főtölmács. *Aetas*, 31 (2016) 3. sz. 54–76.
- Kemény* 1892. *Ifj. Kemény Lajos*: Vegyes közlések. Kassa városa levéltárából. *Történelmi Tár*, 3. sorozat, 15. k. 1892. 569–576. o.
- Kerekes* 2008. *Kerekes Dóra*: Tradicionális birodalom – modern birodalom (Az Oszmán Birodalom a 17. század első felében). *Aetas*, 23. (2008) 4. sz. 140–157. o.
- Kuefstein* 1915. *Karl Gr. Kuefstein*: Studien zur Familiengeschichte in Verbindung mit der Landes- und Kulturgeschichte. III. Teil. 17. Jahrhundert. Wien–Leipzig, 1915.
- Martí* 2013. *Martí Tibor*: Gróf Esterházy László (1626–1652) Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, 2013.
- Meienberger* 1973. *Peter Meienberger*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Bern–Frankfurt am Main, 1973.

- Papp* 2016. *Papp Sándor*: Egy Habsburg-követ, Simon Reniger oszmán kapcsolathálózata. *Aetas*, 31. (2016) 3. sz. 40–53. o.
- Papp* 2018. *Papp Sándor*: Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (vázlat és adatbázis). *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 86–99. o.
- Pálffy* 1996. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. o.
- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288. o.
- Pálffy* 2010. *Pálffy Géza*: A szécsényi seregszék eddig ismeretlen jegyzőkönyve (1656–1661). Különleges betekintés a szécsényi végvárvasos mindennapjaiba az 1650–1660-as évek fordulóján. (Bevezető tanulmány). In: A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). Szerk. Szabó András Péter. Salgótarján, 2010. 14–57. o.
- R. Várkonyi* 1985. *R. Várkonyi Ágnes*: Országgyesítő kísérletek (1648–1664). In: Magyarország története 1526–1686. II. k. Főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1985. 1043–1154. o.
- S. Lauter* 1989. Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). Szerk. S. Lauter Éva. Budapest, 1989.
- Schleder* 1685. *Johannes Georgius Schleder*: Irenico polemographia sive Theatri Europaei continuati septennium das ist siebenjährige historisch ausgeführte Friedens- und Kriegsbeschreibung. Frankfurt am Main, 1685. Vol. VII.
- Schmeller-Kitt* 1964. *Adelheid Schmeller-Kitt*: Historisches Material zur Geschichte der Burg Forchtenstein. Wien, 1964.
- Schwarz* 1943. *Henry Frederick Schwarz*: The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century. Cambridge, 1943.
- Setton* 1991. *Kenneth M. Setton*: Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century. Philadelphia, 1991.
- Sienell* 2001. *Stefan Sienell*: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Frankfurt am Main, 2001.
- Szabados* 2016a. *Szabados János*: Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán. Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei. In: Szóra bírni az újkort. A III. KoraújkorÁSZ doktorandusz konferencia tanulmányai. Szerk. Hende Fanni – Pataki Katalin – Bodnár-Király Tibor. Budapest. 2016. 192–216. o.

- Szabados* 2016b. *Szabados János*: „...Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens...” (Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében). *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 2. sz. 559–581. o.
- Szabados* 2016c. *Szabados János*: A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” – Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz. *Aetas*, 31. (2016) 3. sz. 77–92. o.
- Szabados* 2018. *Szabados János*: „Ih awer befleise mih, daß ih sie beidte zue nahbarn mahen khan.” – Die Karriere des deutschen Renegaten (Hans Caspar) in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext. Doktori (PhD) értekezés. I. k. Szeged, 2018.
- Szabados* 2019. *Szabados János*: Egy kényes végvidéki diplomáciai affér 1652 tavaszán – Mehmed csasz megíúsított pozsonyi küldetése. In: „...ugy irhassak mint volt”. Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Söth Sándor László tiszteletére. Szerk. *Bagi Zoltán Péter*. Györ–Szeged, 2019. 183–196. o. (Megjelenés alatt)
- Szabó* 1989. *Szabó Péter*: A végtisztesség. A főüri gyászszertartás mint látvány. Budapest, 1989.
- Szabó* 2010. A szécsényi seregszék jegyzökönyve (1656–1661). Szerk. *Szabó András Péter*. *Pálffy Géza* bevezető tanulmányával. Salgótarján, 2010.
- Szabó* 2014. *Szabó András Péter*: Egy felső-magyarországi katolikus főúr pelengéren. Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1644–1645). In: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményének Értesítője*, 2. (2014) 291–342. o.
- Szakály* 1981. *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981.
- Szakály* 1997. *Szakály Ferenc*: Magyar intézmények a török hódoltságban. Budapest, 1997.
- Szilágyi* 1877. Rozsnyai Dávid történeti maradványai. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1877.
- Szvitek* 2008. *Szvitek Róbert József*: Kiskomárom végvár szerepe a dél-dunántúli végvári rendszerben. Doktori (PhD) disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2008.
- Takáts* 1915. *Takáts Sándor*: A török portya. In: *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. I. k. Budapest, 1915. 336–346. o.
- Theatrum Europaeum 1685. *Theatrum Europaeum*. Bd. 6. Frankfurt am Main, 1685. (1651–1657.)

- Toma* 2012. *Toma Katalin*: Egy dunántúli nagyúr erdélyi kapcsolatai. Nádasdy III. Ferenc és II. Rákóczi György. *Századok*, 146. (2012) 5. sz. 1161–1188. o.
- Tóth* 2018. *Tóth Hajnalka*: Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről. *Századok*, 152. (2018) 2. sz. 247–284. o.
- Tusor* 2003. *Tusor Péter*: Szelepcshény V. György. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest, 2003. 303–310. o.
- Tusor* 2015. „Írom kegyelmednek, mint igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Szerk. *Tusor Péter*. Budapest, 2015.
- Veltzé* 1900. *Alois Veltzé*: Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Constantinopel Simon Reniger von Reningen, 1649–1666. Hg. *Alois Veltzé*. Wien, 1900.
- Zinkeisen* 1856. *Johann Wilhelm Zinkeisen*: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Vierter Theil. Zunehmender Verfall und neuer Aufschwung des Reiches bis zu dem Frieden zu Vasvar und dem Falle von Candia in den Jahren 1664 und 1669. Gotha, 1856.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Alte Feldakten
AR	Acta Radicalia
AS	Archivum Saeculare
Cl.	Classis
Exp.	Expeditur
EPL	Esztergomi Prímási Levéltár
HHStA	Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien
HKR Prot.	Protokollbücher des Wiener Hofkriegsrates
KA	Kriegsarchiv
Konv.	Konvolut
Kt.	Karton
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
E 199.	Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Wesselényi
P 71	Csáky család levéltára
P 287.	Forgács család gácsi ágának levéltára
P 1314.	A Batthyány család levéltára
P 1888.	Forgách család gácsi ágának levéltára
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
Reg.	Registratur

János Szabados

ANOTHER PROPOSAL TO THE INTERPRETATION OF THE BATTLE OF VEZEKÉNY

(Summary)

In the research article I examine the circumstances and consequences of a famous confrontation of the Habsburg and Ottoman Empire, the battle of Vezekény of 26 August 1652 which resulted in the death of several members of the Esterházy noble family. Based on known and new resources, I explore the most important participants of the battle and made a proposal to the possible result of the fight. Furthermore, I reconstruct the spread of the news about the battle and the investigation of the Imperial War Council. Based on all of this, it turns out that the documents that have been considered separate sources up to now – the reports of the Christian commander of the battle Ádám Forgách and the resident of Constantinople Simon Reninger – are organically related to each other, and it also turns out of them that the resident of Constantinople received precise news about the battle only one month after the event. The examination also highlights that the light cannons used by the Christian party could also play an important role in the result of the battle, because the sources prove their deployment. However, the reports are strangely silent about them, while the Turkish among others considered the use of these cannons to be the reason of their defeat.

János Szabados

EIN WEITERER VORSCHLAG ZUR DEUTUNG DER SCHLACHT VON VEZEKÉNY

(Resümee)

In der Studie untersuche ich die Umstände und Folgen eines berühmt gewordenen Gefechts des habsburgisch-osmanischen Grenzgebietes, der Schlacht von Vezekény am 26. August 1652, die zum Tod von vier Mitgliedern der Familie Esterházy führte. Aufgrund der bekannten und neuen, bislang in die Untersuchung nicht einbezogenen Quellen kläre ich die wichtigsten Teilnehmer der Schlacht bzw. mache einen Vorschlag zum möglichen Ausgang des Gefechts. Darüber hinaus rekonstruiere ich die Verbreitung der Nachrichten über den Zusammenstoß und den Verlauf der Untersuchung des Hofkriegsrates. Aufgrund dieser Informationen wurde klar, dass die bislang als separate Quellen gehandhabten Dokumente – Berichte des christlichen Kommandanten der Schlacht, Ádám Forgách, sowie des Residenten von Konstantinopel, Simon Reniger – in Wirklichkeit in engem Zusammenhang miteinander stehen, bzw. dass der Resident von Konstantinopel erst einen Monat nach der Schlacht genauere Nachrichten über die Ereignisse erhielt. Die Untersuchung beleuchtet ebenfalls, dass auch die von der christlichen Partei verwendeten leichten Feldkanonen (Haubitzen) eine wichtige Rolle beim Ausgang der Schlacht spielen konnten, weil zur Verfügung stehende Quellen ihren Einsatz beweisen. Die Berichte dagegen schweigen interessanter Weise über sie. Die Türken wiederum führten ihre Niederlage unter anderem auch auf den Einsatz der Kanonen zurück.

János Szabados

UNE NOUVELLE SUGGESTION POUR L'INTERPRETATION DE LA BATAILLE
DE VEZEKENY

(Résumé)

Dans cette étude, j'examine les circonstances et les conséquences de la célèbre bataille de Vezekény qui eut lieu le 26 août 1652 aux confins militaires entre la Monarchie de Habsbourg et l'empire ottoman et qui a coûté la vie à quatre membres de la famille Esterházy. Sur la base des sources connues ou jusqu'alors inexploitées, j'apporte des éclaircissements sur les principaux participants de la bataille et je formule aussi une suggestion quant à l'issue possible de la bataille. En outre, je reconstitue la propagation des informations relatives à la bataille et l'enquête menée par le Conseil de guerre de la Cour, ce qui me permet de constater que des documents traités jusqu'alors comme des sources indépendantes (les rapports d'Ádám Forgách, chef chrétien de la bataille et de Simon Reniger, résident des Habsbourg à Constantinople) sont en fait étroitement liés et que le résident à Constantinople a obtenu des renseignements plus précis sur la bataille seulement un mois après l'affrontement. L'étude met aussi en évidence que les obusiers utilisés par les chrétiens ont dû considérablement influencer sur l'issue de la bataille, car leur utilisation est prouvée par une source. Curieusement, les rapports n'en parlent pas, alors que les Turcs ont en partie attribué leur défaite à l'utilisation des canons.

Янош Сабадош

НОВЕЙШЕЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ДЛЯ ТРАКТОВКИ СРАЖЕНИЯ У ВЕЗЕКЕНЬ

(Резюме)

В исследовании я изучаю обстоятельства и последствия одного из печально известных столкновений на Габсбургско-Османской пограничной области, битвы у Везекень, имевшей место 26-ого августа 1652-ого года, в результате которой погибли четыре члена семьи Эстерхази. Основываясь на известных и новых источниках, которые до сих пор еще не были подключены в исследование, я выясняю важнейших участников битвы и предлагаю возможный исход сражения. Кроме этого, я реконструирую распространение вестей гласящих о столкновении и ход расследования, проведенного Дворцовым Военным Советом. На основе этого проливался свет на то, что документы, которые до сих пор рассматривались как отдельные источники - отчеты христианского командира битвы Адама Форгача и резидента Габсбургов в Константинополе Симона Ренигера, - фактически в действительности находятся в органической взаимосвязи друг с другом, и также что Константинопольский резидент только лишь спустя месяц после битвы получил более важные известия о случившемся. Исследование также освещает тот факт, что используемые христианской стороной легкие полевые лагерные пушки (гаубицы), также могли играть важную роль в исходе битвы, поскольку имеется источник доказывающий их введение. При этом эти отчеты, особым образом умалчивают о них, а турки же среди прочих использование пушек приписывали причиной их поражения.

PARMÁTÓL LOBOSITZIG. SZENT-IVÁNY LÁSZLÓ EZREDES KATONAI PÁLYÁJA

Bevezetés

Bár a XVIII. századi magyarországi katonai karrierek – különösen az évszázad derekáig – jellemzően a huszársághoz kötődtek, tanulmányom főszereplője lipótszentiváni Szent-Ivány László gyalogostisztként jutott el az ezredesi rendfokozatig a császári-királyi hadseregben. Minden bizonnyal a tábornoki előléptetés sem volt számára elérhetetlen, de lobositz-i hősi halála véget vetett pályájának. Szent-Ivány életútja sok más szempontból sem tipikus. Egy német gyalogezredben kezdte karrierjét még az 1730-as évek elején, és különösebb összeköttetések nélkül, tucatnyi hadjáratot végigküzdvé jutott feljebb a ranglétrán.¹ Szent-Ivány ezredes az egyik úttörője a Habsburgok hadseregében katonáskodó karriert befutott magyar köznemeseknek, akik közül a felvidéki származásúak, ellentétben a huszárság felé törekvő többi magyarral, gyakran a gyalogostiszti szolgálatot választották. Ennek több oka is lehetett. A lipóti, szepesi vagy sárosi nemeseknek általában nem jelentett problémát a hadsereg német szolgálati nyelve, továbbá nem derogált számukra a gyalogsági szolgálat, melynek megkezdése, a „felszerelkezés” jóval olcsóbb is volt egy fiatal tiszt számára, mint a lovassági.

Szent-Ivány László pályájával kapcsolatban a magyar gyalogság fejlődésére is rámutathatunk. A császári hadszervezetben a magyar hajdúk és tisztjeik elsősorban a könnyűgyalogság szerepét játszották, mely azonban a török elleni felszabadító háborúk végeztével veszített jelentőségéből. A Rákóczi-szabadságharc fejleményei azt is megmutatták, hogy a hazai gyalogságnak csak alárendelt szerep juthat egy nyugati hadsereggel szemben. Szatmár után a birodalom hadügyének irányítói, így maga Savoyai Eugén természetes módon a magyar hadikultúra állapotának és a hadsereg igényeinek megfelelően a huszár csapatnem fejlesztésére, gyarapítására helyezte a hangsúlyt. A magyar rendi ajánlatot a portális gyalogezredek felszerelésére még 1741-ben is némi gyanakvás és kelletlenség övezte Bécsben.² Többek között Szent-Ivány Lászlóra várt a feladat, hogy ezt a bizal-

¹ A korszak magyar vagy magyarországi tiszt karrierjeivel Zachar József foglalkozott. *Zachar* 2004. Vizsgálata szerint a Mária Terézia és II. József uralma alatt elindult folyamatoknak köszönhetően a hadsereg legfelsőbb állománycsoportjában, a tábornoki karban a magyarok vagy magyar honosok aránya 1790-re már megközelítőleg 15%-os volt, vagyis nagyjából megfelelt a hazai kontingens arányainak a cs. kir. hadseregben. *Zachar* 2004. 278. o. Zachar József másik adata szerint 1683 és 1815 között közel 1300 magyar jutott ezredesi pártens birtokába a császári hadseregben. *Zachar* 2002. 252–253. o. Ez a hatalmas szám korántsem túlzó, ha csak azt vesszük számításba, hogy a sem különösebben befolyásos, sem különösebben vagyonos lipótszentiváni Szent-Ivány családból hárman is ezredesi ranghoz jutottak a XVIII. század derekától a napóleoni háborúk végéig. A XVIII. század vége felé és a napóleoni korszak idején Réfi Attila és Nagy-L. István kutatásai révén a huszárság elitje (*Réfi* 2014.) és egy magyar gyalogezred vizsgálatán keresztül a gyalogostiszti pályafutások jellegzetességei is megragadhatók (*Nagy-L.* 2017.). Remélhetőleg hamarosan az 1787 és 1815 közötti időszak magyar cs. kir. tábornokairól is napvilágot fog látni egy adattár és feldolgozás. Előmunkálatait lásd: *Nagy-L.* 2019.

² *Éble* 1897. 164–167. o.

matlanságot eloszlassa. A hétéves háború nagy csatáit tekintve elmondhatjuk, hogy ezt a feladatot sikeresen végrehajtották. A regularizált magyar gyalogság méltó párja lett a többi császári-királyi ezrednek.

Származása és a katonai pályájának kezdete

A későbbi ezredes 1717 körül született a kisbirtokos lipótszentiváni Szent-Ivány Mihály és Fejérváry Éva gyermekeként³ a család Szent-Ivány Mihálytól származó ágában, aki Zemplén megye alispánja és országgyűlési követe volt 1668 és 1680 között. Más források szerint László atyja Miklós névre hallgatott, édesanyjának (Mihály második feleségének) teljes neve pedig komlóskeresztesi Fejérváry Éva,⁴ mely Sáros vármegyei család később szintén számos jeles katonát (és egy miniszterelnököt, Fejérváry Gézát) adott az országnak.

A későbbi katonai nyilvántartások, mustrajegyzékek sem túlzottan bőbeszédűek és meglehetősen ellentmondásosak a származást illetően. A Szirmay-gyalogezred (később Esterházy, 1798 és 1918 között a cs. kir., majd cs. és kir. 37. számot viselte) történetében közölt 1743. évi⁵ mustralista szerint Szent-Ivány kapitány származási helye a „Sáros megyei Hanusfalva”.⁶ Az alakulat bécsi Hadilevéltárban őrzött 1750. évi mustralistája szerint az akkor már alezredes Szent-Ivány László a 34. életévében jár, evangélikus vallású, nőtlen, származási helye pedig szintén a Sáros megyei Hanusfalva.⁷ Az Esterházy-ezred 1756 mustrájakor azonban az immáron ezredes és ezredparancsnok származási helyeként viszont már a „magyarországi Szentiván” került feltüntetésre, talán inkább a nemesi előnévre való utalással, mintsem a valós születési hellyel. A mustramester (vagy írnoke) azonban az ezredes életkorában tévedett vaskosat, amikor a negyven felé közeledő, ekkor 24. éve a Habsburg-dinasztiát szolgáló Szent-Ivány Lászlót akkurátusan 48 és ¼ évesnek vette.⁸

A nemes ifjak katonai, katonatiszti pályájának megkezdésében és az előrejutásban nagy szerepe volt a hadseregben már magasabb rangot elért rokonoknak, családi barátoknak. A regimentek élén álló ezredtulajdonosok (általában magasabb rangú tábornokok) gyakorlatilag szabad kezet kaptak az alacsonyabb rangú tisztek kinevezésében, mely tiszti állásokat egyrészt áruba bocsáthatták, másrészt a fiaikat, unokaöccseiket, távolabbi rokonaikat, esetleg klientúráik tagjait vették fel tisztjelöltnek, ily módon indítva el őket a katonatiszti pályán. E nyílt nepotizmusban azonban a kortársak semmiféle kivetnivalót nem találtak. A gyors előrejutás másik útja, a rangvásárlás alighanem meghaladta volna a kisbirtokos sárosi Szent-Iványiak lehetőségeit. Már önmagában az öltözet és a felszerelés előteremtése is komoly terhet rótt a családi kasszára. Egy tiszti rang „bekerülési költsége” más nagyságrendet képviselt, és valószínűleg elérhetetlen volt számukra. Károlyi Ferenc gróf például az általa alapított huszárezredben nem kevesebb, mint 1000 ezüsto-

³ Veress 1910. 601. o.

⁴ Szluha 2000. 692. o. (XIII. leszármazási tábla)

⁵ Finke 1896. 9. o.

⁶ A Varannótól 23 km-re található Hanusfalvát később Tapolyhanusfalvának nevezték át, hogy megkülönböztessék a szepességi Hanusfalvától. Ma: Hanušovec nad Topľou, Szlovákia.

⁷ ÖStA KA ML IR 37 Kart. Nr. 3367.

⁸ ÖStA KA ML IR 37. Kart. Nr. 3370.

rintot követelhetett egy főhadnagyi kinevezésért 1735-ben.⁹ Egy német ezredben az árak még magasabbak voltak.

Családi kapcsolatot sejtethünk tehát az ifjú Szent-Ivány László katonai pályakezdésében, aki 1732 körül (mindössze 15-16 éves korában) egy sziléziai legénységű, akkor 1719-től gróf Friedrich Heinrich Seckendorf altábornagy (végül tábornagy¹⁰) tulajdonában álló gyalogezred (a későbbi 18. császári-királyi gyalogezred) kötelékébe léphetett. Az ezredtörténet szerint az ifjú magyar nemes, akinek ekkor még katonai rangja sem volt, a zászlósok után egyszemélyes kategóriaként, önkéntesként („voulonteur”) csatlakozott a regimenthez, amikor az az itáliai harcterre indult 1733-ban, de a krónika azt is elárulja, hogy Szent-Ivány egyben báró Karl Seckendorf százados (nyilvánvalóan az ezredtulajdonos közeli rokona) sógora is volt.¹¹ A Horánszky-féle családfa szerint azonban László két nőtestvére, Mária és Borbála egy Okolicsányihoz, illetve egy Radvánszkyhoz ment nőül,¹² de egy kortárs, 1743-as kiadású lexikon alapján Karl Seckendorf alezredes egy „Szent-Ivány kisasszonyt” vett nőül, továbbá a genealógia cédula-adatbázis¹³ adatai szerint viszont Szent-Ivány Mihály Platthy Erzsébettel való első házasságából származott egy Ilona nevű lány, aki 1703-ban született és 1733-ban ment férjhez „báró Seckendorf Károly kapitányhoz”.¹⁴ Hogy hol és miként ismerkedett meg egymással báró Seckendorf és Szent-Ivány Ilona, az meglehetősen rejtélyes, mivel a Seckendorf-ezred ebben az időszakban nem állomásozott ezekben a felvidéki vármegyékben,¹⁵ ami okot adhatott volna ilyen kapcsolatok kialakulására a helyi nemesség és a tisztikar között. Akárhogy is jött létre a frigy, e rokonság révén Szent-Ivány László megkezdhetette szolgálatát a hadseregben mint tiszti pályára kijelölt fiatal nemes. Hamarosan egy, a XVIII. században mondhatni megszokott „örökösödési” háború kitörése lehetőséget teremtett számára, hogy gyakorolhassa választott mesterségét.

1733-ban II. Ágost lengyel király halálával ismét kiéleződtek az európai nagyhatalmak közötti feszültségek. A megüresedett trónra ketten is pályáztak. Franciaország támogatását élvezte XV. Lajos apósa, Leszczyński Szaniszló, míg Ágost szász hercege mögött Oroszország és a Habsburgok sorakoztak fel. Bár ezt az 1733 és 1735 között zajló háborút lengyel örökösödési háborúnak szokás nevezni, egyik legfontosabb hadszíntere Itália volt. Franciaország szövetségese a szárd király és egy francia–spanyol expedíciós hadsereg 1733 késő őszén előzönlötték a Milánói Hercegséget. A következő év tavaszán egy negyvenezeres császári sereg kelt át az Alpokon gróf Claude Florimond de Mercy tábornagy parancsnoksága alatt a tartomány visszaszerzésére, soraiban a Seckendorf-ezreddel és az ifjú Szent-Iványval. A visszavonuló francia–spanyol–szárd koalíciós erők de Broglie és Coigny marsallok parancsnoksága alatt Parmánál vetették meg a lábukat, ahol 1734. május 29-én az évszázad egyik legvéresebb, jóllehet mostanra teljesen elfeledett csatájára

⁹ Ságvári 2013. 43. o.

¹⁰ Wrede 1898. 241. o.

¹¹ Treuenfest 1882. 124. o.

¹² Horánszky 1940. (5. tábla)

¹³ Ezt az adatbázist Szent-Ivány Zoltán hozta létre a XIX. század legvégén a Szent-Ivány-nemzetség tagjairól. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található a P 1873. 11/b. jelzetten.

¹⁴ MNL MOL P 1873. 11/b. A genealógiai cédula szerint Ilona első házastársa Berzeviczy Miklós tábornok volt, ez azonban téves adat. Szent-Ivány Ilona valószínűleg fordítva, Karl von Seckendorf halála után ment férjhez Berzeviczyhez.

¹⁵ Az ezred 1731 végéig Itáliában, majd 1732-től Belgrádban, illetve egy zászlóalj Budán állomásozott.

került sor. Mercy kíméletlen makacssággal vezette rohamra csapatait az elsáncolt francia–szárd állások ellen, de egy lövés az ő életének is véget vetett, és hat másik császári tábornok is elesett. Bár a Seckendorf-ezredet csak a második lépcsőben, a szélső jobbszárnyon a csata vége felé vetették be, súlyos veszteségeket szenvedett. Elesett az ezredparancsnok, gróf Formentini ezredes, de gyakorlatilag a teljes tisztikar megsebesült vagy hősi halált halt.¹⁶ Szent-Ivány önkéntes valószínűleg nem járt messze attól, hogy katonai pályafutása rögtön a tűzkeresztséggel érjen véget: „Karl Seckendorf százados úr felesége testvérének, Szent-Iványi L[adislaus]-nak, aki a hadjárat alatt önkéntesként a gránátosoknál [az ezred gránátos századában] látott el szolgálatot, átlőtték testét” – ahogy a hivatalos jelentés fogalmaz.¹⁷ – Azonban nagy szerencsével túlélte ezt a sebesülést, bár valószínűleg jó néhány hónapra szolgálatképtelenné vált.

A birodalom számára kudarcos háborút 1735 végén zárta le az előzetes békeszerződés a harcoló felek között. Bécs csak orosz segélycsapatok bevonásával tudta megőrizni pozícióját. Szentpétervár segítségének azonban súlyos ára volt. A kivérzett dunai monarchiának csatlakozni kellett Anna cárnő Törökország elleni hadjáratához, így a császári sereget Itáliából és a Rajna mellől 1736 tavaszán jórészt a Magyar Királyság déli határán vonták össze. Sebéből felgyógyulva Szent-Ivány is visszatért a Seckendorf-ezred kötelékébe, ám a következő nyárig nem történt érdemleges harci cselekmény. A császári főerő Zimony környékén összpontosult. A Seckendorf-ezred, melynek tulajdonosát a császár 1737 áprilisában a török elleni sereg főparancsnokává nevezte ki, nagyrészt Belgrád helyőrségébe nyert beosztást. 1737 januárjában az ezred tisztikarát és az ezredtörzset a származási hely és a szolgálati idő szerint összeírták. Eszerint Szent-Ivány ekkor már zászlósként, azaz tisztjelöltként volt jelen a regimentben, ahol rajta kívül mindössze két magyar honost, az ezredkáplánt és egy alfelesert találjuk. A tisztikarban és a zászlósok között nem meglepő módon az ezredtulajdonos „földijei”, a frank nemesség, illetve egyéb birodalmi németek domináltak.¹⁸ A néhány nappal későbbi szemle alkalmával, az ifjú zászlóst két tiszttel, egy zászlóssal és 20 legénnyel együtt az ezredparancsnok Szlavóniába küldte toborzó körútra, hogy a kivérzett ezred sorait újoncokkal töltsse fel.¹⁹ Mind a korábbi gránátosoknál folytatott szolgálat, mind ez a toborzási feladat azt sugallja, hogy Szent-Ivány László jó kiállású fiatalembernek számított, és talpraesett, nagy reményekre jogosító tisztjelöltként tekintettek rá előljárói.

Az ezred 1737 nyarán Ludwig Andreas Khevenhüller tábornagy seregtestében részt vett Vidin²⁰ sikertelen ostromában, majd szeptember 27-én Szent-Ivány zászlós minden bizonnyal harcolt a Timok-folyó mentén vívott eldöntetlen ütközetben.

Bár Szent-Ivány László zászlós az 1737. október 22-i mustra alapján számos más tiszttársával együtt jelen volt az ezrednél, de betegsége miatt szolgálatképtelenként tartották

¹⁶ *Treuenfest* 1882. 123–124. o.

¹⁷ A Seckendorf-ezred veszteségjelentése a parmai csatáról: ÖStA KA AFA 1734-13-78a.; *Treuenfest* 1882. 124. o.

¹⁸ Specification... Belgrád, 1737. január 12. ÖStA KA AFA 1737. Türkenkrieg, 1737-13-198/u.2.

¹⁹ A Seckendorf-ezred állománytáblája, Belgrád, 1737. január 13. ÖStA KA AFA 1737. Türkenkrieg, 1737-13-198/u.

²⁰ Ма Видин, Bulgária.

nyilván.²¹ Az ezredtörténet szerint a Seckendorf-regiment 1737/38 telén Erdélyben volt beszállásolva.

A következő év nem sok dicsőséget hozott a császári fegyvereknek. A bánsági hadjáratban 1738 nyarán az ezred részt vett a kornyai (július 4–5.) és a mehádiai (július 15.) ütközetben, de a tartományt nem sikerült megvédeni, és áldozatul esett a török portyáknak.²²

A családtörténeti feljegyzés szerint Szent-Ivány 1738 augusztusában a katonai bíróság tagjaként részt vett abban az eljárásban, amely Piccolomini ezredes ellen indult, aki feladta a mehádiai sáncokat a törököknek. Bár valóban folyt ilyen vizsgálat,²³ nem találtuk meg ezen értesülés, vagyis Szent-Ivány közreműködését bizonyító adat forrását.

1739 nyarán a hadműveletek súlypontja ismét a szerbiai hadszíntérre tevődött át. Határozatlansága és kudarcai miatt az ezredtulajdonost, Seckendorf tábornagyot leváltották a sereg éléről, Bécsbe rendelték, hadbíróság elé állították és bebörtönözték. Utódja, Olivier Wallis tábornagy sem járt több sikerrel. A zimonyi táborban összevont főszereg, benne a Seckendorf-ezred és az időközben hadnaggyá avanzsált Szent-Ivány László 1739. július 22-én előrenyomult a Duna mentén, hogy szétverjen egy kisebb török csapatot, amit Wallis a nagyvezéri főszereg elővédjének vélt. Grockánál azonban a keskeny völgyben a törökök csapdát állítottak a császáriaknak. A grockai ütközetben a nehéz terepen a Habsburg haderő nem tudta érvényesíteni harcászati fölényét, és a kaotikus harcban óriási veszteséget szenvedett. A csatáról készült hivatalos jelentés viszont megemlíti Szent-Ivány hadnagyot, aki valószínűleg az ezredlővegeket vezényelte.²⁴ A fiatal tiszt ezúttal is balszerencsés volt, de nem sérült meg. A császári gyalogság hely híján nem tudott szétbontakozni és beavatkozni az ütközetbe, mindössze a két ezred néhány százada került tűzbe, köztük éppen a Seckendorf-regiment.

Szolgálat az osztrák örökösödési és sziléziai háborúk alatt. A karrier felívelése

A birodalom sikertelen török háborúját nagy területi veszteségekkel járó béke követte 1739 szeptemberében. A következő évben azonban olyan esemény következett be, amely egyenesen a Habsburg Monarchia létét veszélyeztette. 1740. október 20-án váratlanul elhunyt VI. (III.) Károly császár és magyar király. Bár a dinasztia leányági örökösödésének elismerését nemzetközi szerződésekkel bátyázta körbe, leányának, Mária Terézia főhercegnőnek uralkodási jogát az osztrák–cseh tartományok felett fegyverrel kellett megvédenie a bajorokkal, szászokkal, majd a Sziléziára támadó porosz II. Friggyessel szemben. A hamarosan kirobbanó osztrák örökösödési háborúban a Seckendorf-ezred a Bánátból Szegeden, a Kiskunságon, Pesten, Győrön, Mosonon, Ausztrián és Morvaországon keresztül a Prága ellen nyomuló bajor–szász és az őket támogató francia segélyhadak ellen vonult. Az ezred két zászlóaljja Georg Christian Lobkowitz herceg, tábornagy hadtestébe került beosztásra, azonban Szent-Ivány hadnagy a túlnyomórészt kiképzetlen és felszerelésen újoncokból álló harmadik zászlóaljjal besorozult a bajor–szász–francia szövetségesek által körülvárt Prágába. A város védművei nagyon

²¹ Standes und Dienst Tabella. ÖStA KA AFA 1737. Türkenkrieg, Supplement 1737-12-9.

²² *Treuenfest* 1882. 135–137. o.

²³ ÖStA KA AFA 1738. Türkenkrieg, 1738-10-69. (488. Kart.)

²⁴ „H[err] lieut[nant] Szent-Ivány hingegen bey denen Stücken comandirt.” Jelentés az ütközetéről: Mirava, 1739. július 25. ÖStA KA AFA Türkenkrieg. 1737-7-26.

rossz állapotban voltak és az őrség is igen csekély számú és gyenge harcértékű csapatokkal volt feltöltve, ezért a bajor–francia erők az 1741. november 25-éről 26-ára virradó éjszaka egyetlen rohammal elfoglalták a Cseh Királyság fővárosát. Az őrséget részben a bajorok, részben a franciák ejtették hadifogságba. Szent-Ivány László öt tisztársával és 438 katonával francia fogságba esett.²⁵ A császáriak ellentámadása miatt azonban a szövetségesek beszorultak Prágába, és az ostromlókából hamarosan ostromlottak lettek. Szent-Ivány számára ez a balszerencse a lehető legrosszabbkor történt, hiszen előmenetele ekkor meglódulhatott volna.

Magyarországon Mária Teréziát a rendek nemhogy elismerték királynőjüknek, de az országgyűlésen az 1741 évi 63. törvénycikk értelmében önkéntes segítségül a nemesség keményes felkelését és a nádori porták alapján kivetett 21 622 újoncot ajánlották meg. Ebből a kontingensből hat új „magyar nemzeti gyalogezredet” kellett megszervezni, melyek fokozatosan a Habsburg Monarchia véderejének szerves részévé váltak, jelentősen megnövelve a Magyar Királyság szerepvállalását a császári–királyi hadseregben. Szent-Ivány hadnagy pályafutása újabb fordulatot vehetett volna az új gyalogezredek létrejöttével, melyeknek tisztikarát igyekeztek magyar nemesekkel feltölteni. Ezek egy részét a vármegyék jelölték, másokat pedig – elsősorban magyar tiszteket²⁶ – a többi ezredből vezényelt át a Haditanács.²⁷ Az újonnan felállítandó negyedik gyalogezred (*Legia Quinta*) gróf Szirmay Tamás ezredes parancsnoksága alá került, és mai földrajzi fogalmaink szerint a Felvidék középső és északkeleti részéről, illetve az Alföld északi részéről verbuválódott.²⁸ Szent-Ivány hamarosan levélben jelezte Szirmaynak igényét egy kapitányi helyre, levelezésüket azonban megszakította a hadnagy hadifogsága. Mivel a franciák a kor szokásainak megfelelően kiengedték „parolára,” Szent-Ivány 1742. január 20-án a csehországi Iglóból²⁹ erősítette meg kérelmét és várt mielőbbi választ Szirmay ezredestől, „mert itten el hadni és oda [Magyarországra] hijába menni nagy károm essik”.³⁰ Szirmay válasza minden bizonnyal pozitív volt, mert az 1742 decemberében a Csehországon keresztül Felső-Pfalzba vezényelt ezredről felvett mustra szerint az előírt húsz kompániával a hadszíntérre vonuló ezred rangsorban 11. századát Szent-Ivány László kapitány vezényelte, akit (az egykori Seckendorf-) a Marschall-ezredből 1742 áprilisában, századosi rangban „a magyar gyalogsághoz” vezényeltek szolgálattételre.³¹ Ha az egykori Seckendorf-ezredben (melynek tulajdonosa ekkor a bajor választó haderejét vezényelte egykori bajtársai ellen) Szent-Ivány esetleg idegenül érezte magát, akkor ez az érzés a Szirmay-ezredben alighanem elmúlt. Az ezredtörténetben közölt mustra³² alapján a regiment tisztikara egy-két kivételtől eltekintve magyarokból, még hozzá felvidéki megyékből szár-

²⁵ *Treuenfest* 1882. 147–149. o.

²⁶ Az ezredparancsnokokat és törzstiszteket természetesen a Haditanács nevezte ki. *Alexich* 1891. 116. o.

²⁷ A császári–királyi Udvari Haditanácsot a továbbiakban röviden Haditanácsnak nevezem.

²⁸ Kiskun kerület, Heves, Borsod, Torna, Abaúj, Zemplén, Sáros, Gömör, Szepes vármegyék, illetve Kassa, Nagybánya, Felsőbánya, Eperjes, Bártfa, Szepes, Lőcse és Késmárk városok tartoztak a Szirmay-ezred kiegészítési területéhez. *Finke* 1896. 9. o.

²⁹ Ma Jihlava, Csehország.

³⁰ Szent-Ivány László hadnagy sajátkezű magyar nyelvű levele Szirmay Tamás ezredesnek. MNL MOL Szirmay-levéltár, P 1844. 374. tétel, 207–208. fol.

³¹ Lieut[enant] Ladislaus von Zsentiwani [sic!] ult [imo mense] April zu der Ung [arischen] Inf[anterie] als Haubt[mann] abgang. ÖStA KA ML IR 18 Kart. Nr. 1399.

³² Kosteletz (Csehország), 1742. december 31. Közli: *Finke* 1896. 14–17. o.

mazó nemesekből állt. Édesanyja révén közeli rokon lehetett Fejérváry László százados, de a Péchy, Görgey, Eördögh, Fáy, Ottlik stb. családokból származó tisztek is alighanem mondhattak maguknak Szent-Ivány öst, és viszont. Mindez természetesen nem véletlen. Az 1741. évi 63. törvénycikk erejével felállított magyar ezredek tisztikarát ekkor még nagyrészt a megyék jelölték, a Haditanácsnak csak egyetértési joga volt.

A Szirmay-ezred 1743-ban a csehországi, felső-pfalzi, majd a bajorországi és a rajnai hadszíntéren harcolt a bajor választó és a francia király csapatai ellen. A Habsburg sikerek nyomán előbbi kénytelen volt hamar kiválni a háborúból, mivel 1741 folyamán a Prágát elfoglaló franciák a Rajnához szorultak vissza. 1743 nyarán elhunyt az ezred első parancsnoka,³³ báró Szirmay Tamás ezredes.

Se szeri se száma a kisebb-nagyobb ütközeteknek, melyekben az ezred részt vett. Szent-Ivány százados azonban valószínűleg inkább a magyarországi toborzásban működött közre. Az újonnan felállított „magyar nemzeti ezredek” soraiban alighanem komoly gondot okozott a katonai fegyelem fenntartása. 1744 tavaszán Szent-Ivány Bécsből egy zászlóalj élén az Ingolstadt-nál állomásozó ezredhez indult. Még a császárvárosban kérést intézett a Haditanácshoz, hogy amennyiben olyasféle zendülés történne, mint amire korábban Magyarországon is sor került, alkalmazhat-e rögtönítélő bíraskodást, és kaphat-e ezáltal pallosjogot legényei felett.³⁴ A zászlóalj ideiglenes parancsnoksága ürügyén Szent-Ivány később megragadta az alkalmat, hogy őrnagy elöléptetést kérvényezzen a hadvezetésnél, kívánsága azonban ekkor még nem teljesült.³⁵

Szirmay halála után jó egy évvel, 1744 májusában az ezred élére kezdetben vezénylő ezredesként – egészen 1747. évi tábornoki kinevezéséig – gróf galántai Esterházy József ezredes került. A szükségzavú haditanácsi protokollum-bejegyzésekből kiderül, hogy a parancsnok-tulajdonos és az ezred tisztikarának viszonya nem mindig volt felhőtlen. Esterházy igyekezett kemény kézzel fogni mind a legénységet, mind a tisztjeit, akik elé magas követelményeket támasztott.³⁶ Szent-Ivány őrnagy elöléptetése mindenesetre nem sokat várattott magára. 1745 februárjában az ezredtulajdonos az Albrecht őrnagy kilépésével megüresedett őrnagy (főstrázsamster, Obristwachtmeister) posztra Szent-Iványt ajánlotta a Haditanács figyelmébe, s a kinevezés valószínűleg hamarosan meg is történt.³⁷

1744 nyarán azonban II. Frigyes hadüzenete révén a birodalom hadereje újra szembe került a legveszélyesebb ellenséggel, a porosz hadsereggel. A csehországi porosz betörés miatt a Lotaringiai Károly tábornagy vezette cs. kir. hadsereget (benne az Esterházy József-gyalogezredet) a Rajnától Bajorországon és Pfalzon keresztül átcsoportosították cseh területekre. 1744 őszén az ezred nem vett részt nagyobb ütközetekben, mivel a Habsburg hadvezetés „kisháborús” módszerekkel, a felörlés taktikájával igyekezett

³³ Amint a többi újonnan alapított magyar gyalogezrednél, a későbbi 37. gyalogezred első ezredtulajdonosi kinevezésére is csak 1747-ben került sor, addig a tulajdonosi jogokat az Udvari Haditanács gyakorolta.

³⁴ „[Szent-Ivány] fraget sich an ob nicht, falls ein Tumult gleich es in Hungarn vorhin geschehen, entstehen wurde, Standrecht halten lass[en] dürffē, folglich das Ius Gladii angedürffen lassen möge.” ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1744. Martius/929. Bd. 722. A kérést az ezredtörténet is idézi: *Finke* 1896. 24. o.

³⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1744. Aprilis/758. Bd. 722.

³⁶ Pedantériájára és hadi tudományokban való elmélyültségére jó példa az 1747-ben az ezrede számára összeállított szabályzata: *Esterházy 1747.*, mely Christopher Duffy brit hadtörténész szerint az 1749. évi központi szabályzat előtti utolsó jelentős „privát” regula volt, hatással az előbbire is. *Duffy* 2003. 502. o.

³⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1745. Febr./783. (Bd.787) A Szent-Ivány Zoltán-féle cédulakatalógus szerint 1744. december 26-tól datálódik őrnagy kinevezése.

kiszorítani Frigyet Csehországból. Ez teljes sikerrel járt, és az Esterházy-ezred magyar inszurgensekkel megerősítve már sziléziai területen tudott áttelelni.

1745 tavaszán az Esterházy-ezred, gróf Esterházy Ferenc tábornagy, az ezredparancsnok atyjának hadtestébe beosztva, több kisebb-nagyobb ütközetben is részt vett sziléziai területen. Szent-Ivány őrnagy ekkor egy kitüntetett fontosságú küldetésben kapott szerepet. Az Odera menti Cosel³⁸ erődjét Esterházy tábornagy ostromlóvegek híján nem tudta szabályos ostrommal elfoglalni, ezért döntés született a városka rajtaütés általi bevételéről. A feladatra egy 200 horvát pandúrból, 100 dragonyosból, egy-egy század esztergomi és győri nemesi felkelőből, némi tűzérségből és 200 válogatott katonából, az Esterházy-gyalogezredből (utóbbiakat Szent-Ivány vezette) álló különítményt jelölték ki, melynek élére gróf Adolf Nikolaus Buccow ezredes, a későbbi hírhedt erdélyi kormányzó került. Május 25-én hajnalban a csapat, mely a gyorsabb és észrevétlenebb mozgás érdekében tűzérseget sem vitt magával, ötven lépésre sikeresen megközelítette Cosel külső vizesárkait.³⁹ A porosz őrség azonban észrevette a támadókat és lövéseket adott le, azonban Szent-Iváynak sikerült a pandúrok és a saját emberei élén gyorsan átkelni az árkon, átmászni a falon és behatolni az erődbe. Talán ekkor sérült meg az őrnagy könnyebben a lábán. A pandúrok a védők heves tüze ellenére kiiktatták a bástyák őrségét, és Cosel védői (mintegy 600 fő, körülbelül százan estek a harcban) rövid időn belül megadták magukat. Szent-Ivány őrnagy teljesítményéről a jelentés igen hízelgő képet fest: „A Tekintetes Esterházy-ezred és a főstrázsamester úr bravúros bátorságának, aki lábán könnyebben megsebesült, jókora része volt az elért sikerben” – fogalmazott Buccow ezredes.⁴⁰ A rajtaütés után még az a hír is elterjedt, hogy Szent-Ivány halálos sebet kapott. A Haditanácsnak írt jelentésben parancsnoka, Esterházy József ezredes cáfolta ezt a rémhírt, jelentve, hogy az őrnagy sebéből Troppauban lábadozik.⁴¹ A coseli rajtaütés sikerét azonban hamarosan semmivé tette a főserég június 4-ei hohenzollerni veresége. 1745 nyarán a Lotaringiai Károly által vezetett cs. kir. sereg ismét Csehországba szorult vissza. Az ez év őszén elszenvedett további vereségek miatt Mária Terézia kénytelen volt a december 25-i drezdai békében átengedni Sziléziát a porosz királynak.

A háború azonban tovább folyt a Francia Királyság ellen a rajnai és az itáliai fronton. Az Esterházy-ezred 1745–1746 telét Magyarországon töltötte, majd kora tavasszal mindhárom zászlóalja Itáliába indult, hogy részt vegyen a francia–spanyol Bourbon koalíció Milánó elleni támadásának elhárításában. Nádasdy Ferenc lovassági tábornok seregtestébe beosztva áprilisban részt vett a Taro folyócskánál, Parmánál, Rottófredónál vívott ütközetekben és a június 16-ai győztes piacenai csatában.⁴² A következő év folyamán jelentős hadi eseményekre nem került sor. Nádasdy hadtestét Genova ostromára jelölték ki, így az Esterházy-ezred is a Ligur-tenger partján állomásozott.

Az ekkor harmincadik életéve körül járó, de már így is közel másfél évtizede katonáskodó Szent-Ivány őrnagy felett a számos hadjárat fáradalmai és a többszöri sebesülés minden bizonnyal nem múltak el nyomtalanul. 1747 júliusában az ezredparancsnok kérelmezte a Haditanácsnál, hogy „mivel Szent Iványi főstrázsamester a tábori szolgálat

³⁸ Ma Kožle, Lengyelország.

³⁹ Österreichischer Erbfolge Krieg... Bd. VII. 447. o.

⁴⁰ Cosel, 1745. május 27. Közl.: *Finke* 1896. 41. o.

⁴¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1745. Jun./599. Bd. 789.

⁴² *Finke* 1896. 48. o.

ellátására már nem képes”, ezért számára „vigaszul”⁴³ alezredesi rang adományozását és a Magyarországon állomásozó zászlóalj élére történő kinevezését javasolja. Mivel őrnagy⁴⁴ beosztásra alkalmas tiszt nincs az ezredben, az Andrássy-ezredből Dreslar százados kinevezését javasolja.⁴⁵

1747 augusztusában Esterházy József ezredest vezérőrnaggyá (generális-főstrázsa-mesterré) nevezték ki, egyben beiktatták az ezredtulajdonosi méltóságba. Az ezredparancsnoki beosztás így átmenetileg megüresedett. A szokásoknak megfelelően a rangban soron következő báró Vécsey József alezredes, a Kassán állomásozó garnizon-zászlóalj parancsnoka rögvest kérvényezte is a Haditanácsnál ezredesi előléptetését és a regiment élére történő kinevezését. Ezt a megerősítést valószínűleg formaságnak gondolta, és már Itáliába is utazott az ezredhez átvenni beosztását. Az itáliai császári-királyi erők főparancsnoka, Maximilian Ulysses Brown tábornagy az Esterházy-ezred élére viszont nem őt, hanem gróf Draskovich Józsefet szánta, aki a Forgách-ezredben szolgált, és hősiességével kitűnt a véres assiettai csatában 1747 júliusában. Brown 1748 januárjában ki is nevezte Draskovichot ezredesnek. Kínos helyzet alakult így ki, hiszen az alakulatnak két parancsnoka is volt egy rövid ideig. A Haditanács elnöke március 20-ai feljegyzésében értesítette az uralkodót, hogy Vécsey a Draskovics gróf ezredparancsnoki kinevezését „ilyen vagy olyan módon” visszavonatni akarja, máskülönbön rangját „Öfelsége lába elé helyezi”. Húsz éve szolgál, így megelőzi Draskovicsot minden szempontból. Miért kell neki most ilyen megaláztatást átélni? – panaszkodott a báró.⁴⁶ Panaszai azonban nem találtak meghallgatásra. Draskovics maradt az ezred élén, így 1748 augusztusában egyik este a parancs- és jelszóhirdetésre (*Parole*) összegyűlt tisztikar és Nádasdy tábornok jelenlétében Vécsey teátrálisan lemondott alezredesi rangjáról és távozott. Brown tábornagy jelentésében a megüresedett alezredesi helyre Szent-Ivány őrnagyot javasolta, mint „igen érdemdús” tisztet.⁴⁷ Vécsey sértődése miatt Szent-Ivány végülis előre léphetett.

Genova sikertelen ostroma után a hadi események lassan véget értek Itáliában, és 1748 áprilisában megkezdődött a nagy európai háborút lezáró békekonferencia. Ennek nyomán 1748 októberében megkötötték az aacheni szerződés, mely nagyrészt a *status quo*-t rögzítette. Mária Terézia uralmát minden európai hatalom elismerte, de Nagy Frigyes is megtarthatta Sziléziát, Spanyolország pedig Parma, Piacenza és Guastalla hercegségeivel gazdagodott.

A birodalom kincstárát alaposan megviselte a hosszas háború, emiatt mind Szent-Ivány alezredes, mind az ő helyére kinevezett Ottlik őrnagy kénytelen volt egyelőre korábbi zsoldjával beérni, bár ez ebben a korszakban korántsem volt példátlan.⁴⁸ Szent-Ivány 1748 decemberében jelentette, hogy az ezred megkezdte a kivonulást Itáliából, mivel a hadve-

⁴³ „Pro consolatione”. Ekkor az alezredesi beosztás még betöltött volt, talán Esterházy számított tábornoki kinevezésére és így az előléptetések által az ezredesi és alezredesi helyek megüresedésére.

⁴⁴ Itt Major, ellentétben a szöveg elejével, ahol Obristwachtmeisterként szerepel.

⁴⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1747. Jul./270. Bd. 829.

⁴⁶ A Haditanács elnöke Harrach gróf feljegyzése Mária Teréziának. Bécs, 1748. április 20. ÖStA KA HKR 1748 Prot. Exp. Mai/373. Bd. 829.

⁴⁷ ÖStA KA HKR 1748. Prot. Exp. Aug/158. Bd. 829. Szent-Ivány őrnagy megüresedett helyére Ottlik százados lépett.

⁴⁸ Finke 1896. 55. o. A korabeli dokumentumok ezt „Gage Karrenz”-nek nevezik, rendszerint békeidőben, vagy háború végén, illetve béke-diszlokációban lévő tisztek esetén alkalmazták jellemzően egy év időtartammal. (Nagy-L. István szívélyes közlése.)

zetés Morvaországot jelölte ki állomáshelyül. Maga Szent-Ivány azonban 1749 júniusában szülőföldjéhez közel, Kassán és Eperjesen teljesített szolgálatot a garnizon-zászlóalj parancsnokaként,⁴⁹ de az év folyamán Draskovics ezredes távollétében magát az ezredet is vezényelte egy darabig. A garnizon-zászlóalj⁵⁰ főleg invalidus katonákból állt, akik leginkább az újonckiképzéssel foglalkoztak, így az őrnagyból alezredessé történő előléptetés a rendszer sajátosságai folytán korántsem jelentett nagyobb felelősséget és több munkát. Inkább jól megérdemelt pihenés volt ez számára annyi szakadatlan háborús év után.

Az igencsak megfogyatkozott létszámú magyar ezredek kiegészítése volt most a legfontosabb feladat a hadvezetés számára. Draskovics ezredet kinevezték a magyarországi toborzás felügyelőjévé, az Esterházy-ezred élére azonban nem Szent-Ivány, hanem egy bizonyos gróf Kálnoky ezredes került. Szent-Ivány a garnizon-zászlóalj élén 1750 októberében Budán, majd 1752 decemberében Székesfehérváron állomásozott, ahol a helyőrségi parancsnokságot is átvette. Szent-Ivány legfőbb gondja a toborzás volt, ami a gyalogság számára mindig komoly nehézségekbe ütközött Magyarországon. 1752 nyarán az alezredes kezdeményezte a Haditanácsnál, hogy a felvidéki megyék (Szepesség, Sáros, Torna) mellett a regiment Heves, Zemplén és Borsod vármegyékben, illetve a hajdúkerületben is toborozhasson. Kérése azonban süket fülekre talált, ahogy az ezredtulajdonos ismételt kérvényei is a toborzókerület áthelyezéseiről.⁵¹

A toborzás mellett az alezredesnek székesfehérvári helyőrség-parancsnokként egy régóta húzódó per is feladatot adott, ami a szabad királyi város és a katonaság között már évtizedek óta folyt a „garnizon-legelő” ügyében, melyet a polgárok szerint a katonaság egyszerűen elvett a várostól. Miután Székesfehérvár a „legmagasabb helyen” tett panaszt az ügyben, Lobkowitz herceg, tábornagy, ekkor budai főhadparancsnok utasította Szent-Iványt, hogy tájékoztassa az ügyben. Az alezredes válaszában kijelentette, hogy a város panasza nem jogos, mert még 1719-ben gróf Johann Georg Caraffa tábornok az említett ingatlant megvásárolta a várostól. Ezt Szent-Ivány egy adásvételi szerződéssel bizonyítani tudta, amit csatolt jelentéséhez. A peres ügy azonban, ismerve a korabeli jogszolgáltatást, újabb évtizedekig húzódhatott, de már az ő közreműködése nélkül.⁵²

Szent-Ivány László ezredparancsnokként. Közelképek egy magyar regiment életéből

Kálnoky gróf ezredparancsnoki megbízatása nem tartott sokáig. Szent-Ivány alezredes már 1752 tavaszán áthelyezését kérelmezte az uralkodónál „tekintettel régi, hűséges és bátor háborús szolgálataira, katonai tapasztalataira és egyéb jól ismert tulajdonságaira” a másik ezredhez (a Gyulai-regimenthez), Kálnoky gróf, ezredes rangjára és beosztására. A Haditanács elsősorban az alezredes érdemeire, a szolgálati és a szabályzati ügyekben való jártasságára és a fegyelem fenntartásában szerzett érdemeire való tekintettel támogatta Szent-Ivány kinevezését, teljes ezredesi és ezredparancsnoki fizetéssel.

Az alábbiakban közöljük a kinevezési pátens szövegének fogalmazványát, amely Bécsben, 1752. július 10-én kelt:

⁴⁹ ÖStA KA HKR 1749. Prot. Exp. Jun/314. Bd. 839.

⁵⁰ Nagy-L. 2013. 34. o.

⁵¹ Finke 1896. 70–74. o.

⁵² ÖStA KA HKR 1752 Exp. Jan/73. Bd. 868.

„Hogy a Mi [Mária Terézia] magyar nemzeti Esterházy-regimentben szolgáló Szent-Ivány alezredest az ő alázatos kérésére és tekintettel a nevezett érdemeire az elmúlt nehéz és véres harcok során, melyekben részt vett és az fenséges Ausztriai Házat sok éven keresztül hűségesen, bátran és hasznosan szolgálta mind békében, mind háborúban melyek során mindig tanújelét adta tisztességének és ügyességének, továbbá a hadi tudományokban való tapasztalatának és más jó tulajdonságainak, úgy a belé helyezett bizalommal fogva a Mi valóságos császári-királyi gyalogsági ezredesünnké nevezzük ki.”⁵³

A lutheránus vallású ezredparancsnoknak hamarosan egy kínos parancsnak kellett eleget tennie, miután magyarországi állomáshelyéről elutazott az ezred tábori zászlóaljainak állomáshelyére, a morvaországi Olmütz vidékére.⁵⁴ A Haditanács 1752 szeptemberében elrendelte, hogy a Colleredo- (egy német ezred) és az Esterházy József-ezredekben szolgáló nem katolikus zászlótartókat vagy nevezzék ki más altiszti beosztásba, vagy bocsássák el az alakulatoktól. Ezek szerint a bigottan katolikus dinasztia hadseregében szolgálhattott akár protestáns tábornok (vagy ezredes, mint maga Szent-Ivány) is, de a szűzmáriás ezredzászlókat kizárólag katolikusok érinthették...⁵⁵

Az ezredparancsnoknak valószínűleg sok gondot jelentett beosztott tisztjeinek kihágásai, sokan adósságokba verték magukat.⁵⁶ Közülük is kiemelkedett egy bizonyos Öhrling százados, majd őrnagy, aki számos magánszemélynek és tiszttársának tetemes összegekkel tartozott. Szabója éveken keresztül bombázta a Haditanácsot panaszaival, mígnem a legfelsőbb katonai kormányshoz utasította Szent-Iványt, hogy vonassa le a szabó által követelt 85 forint 35 krajcárt Öhrling járandóságából.⁵⁷

1755 elején a regimentet Morvaországból Nyugat-Csehországba, Éger környékére vezényelték. Ugyanezen év januárjában a mindössze 24. életévében járó gróf Károlyi Antal alezredest kinevezték az Esterházy-regimenthez aggregátus⁵⁸ ezredesnek arra az esetre, ha bármilyen okból az ezredparancsnoki beosztás megüresedne. A gazdálkodási ügyek kivételével Károlyi gróf vezette az ezredet a parancsnok Szent-Ivány ezredes távolléte esetén. Szent-Ivány László 1755 májusában, miután az ifjú gróf megérkezett ezredéhez, levélben fordult Károlyi Antal atyjához, Károlyi Ferenc lovassági tábornokhoz. A levélben magát a „háború iskolájában sok tapasztalatot szerzett” tanítóként jellemezte, „akit az a megtiszteltetés ért, hogy ebből az Ön fiának ezt-azt átadhatok”. A levél ezután az alábbi barokk reverenciával teli sorokkal záródik: „Én és az egész ezred örvendezik, hogy egy olyan ezredest kaptunk, aki már most, jelenlegi éveiben [egy 24 éves, öt éve szolgáló fiatalemberről van szó, aki eddig még nem szagolt puskaport – L. B.] képességeit és tapasztalatát tekintve az ezredesi rangot túlszárnyalja, és azt a reményt kelti, hogy az Ön fiát egykoron majd a legnagyobb hősök és legnagyobb tábornokok között fogjuk látni.”⁵⁹

⁵³ ÖStA KA Bestallungen, 1752-8662. Szent-Iványt Ferenc császár is előléptette. A két kinevezés ugyanakkor kelt azonos szöveggel, de Ferenc császári és nem császári-királyi ezredessé nevezte ki őt.

⁵⁴ *Finke* 1896 74. o.

⁵⁵ ÖStA KA HKR 1752 Prot. Reg. Sept/357. Bd. 874.

⁵⁶ 1753-ban egy Waltenheim nevű hadnagyon próbálták behajtani a tartozásukat a székesfehérvári polgárok a Haditanácson keresztül, mely utasította Szent-Iványt az intézkedésre az ügyben. Waltenheim azonban közben elhunyt, és az adósságot hátrahagyott örökségéből kellett rendezni. ÖStA KA HKR 1753. Justiz-267. Bd. 881.

⁵⁷ ÖStA KA HKR 1755. Justiz. Jun/38. Bd. 896.

⁵⁸ Mai fogalmaink szerint tartalékos állományban lévő tiszt, aki csökkentett fizetésben részesült.

⁵⁹ Lásd a mellékletben az 1. levelet.

Amíg az ezredparancsnokság a tisztek esetében általában adósságokkal vagy lovas-üggyel és házassági engedélyekkel volt kénytelen foglalkozni, addig a legénységi állomány körében a dezertálás volt a legfőbb probléma. Még 1753-ban a frankföldi Ansbachban fogtak el hat dezertőrt az Esterházy József-ezredből, akiket Szent-Ivány jelentése alapján az ottani őrgroffal kötött szerződés értelmében a császári hadsereg nürnbergi toborzóhelyének adtak át.⁶⁰ 1754-ben az ezredes a Bánságot kormányzó udvari bizottságot értesítette, hogy egy bizonyos Rostás Pál nevű dezertőrnek kegyelmet ad és elbocsátja a hadsereg kötelékéből, de „a szokásos módon” helyette egy újoncot kér.⁶¹

Az ezredek valósággal lopkodták egymás elől a potenciális újoncokat, ami alól az Esterházy-regiment sem volt kivétel. Szent-Ivány ezredes 1754 nyarán panaszt emelt és kárpótlást követelt a Haditanácsnál a Baden-Baden regimentben szolgáló Reindl alezredes ellen, mert elzáratta az Esterházy-ezred egy káplárját és egy közlegényét. Az ügy során azonban Reindl jelentéséből kiderült, hogy a káplár Újvidéken „ráígért” a német ezred toborzóinak ajánlatára, és ezért a négy, már felcsapott újonc dezertált az alakulattól és belépett az Esterházy-regimentbe. A haditanácsi határozat megfedte Szent-Iványt elutasítva panaszát, egyben felhívta a magyar ezredes figyelmét arra, hogy az ügy kapcsán inkább a Baden-Baden-ezrednek járna kárpótlás.⁶²

Miután az ezredet 1755-ben a csehországi Égerbe vezényelték, több kínos eset is előfordult az ottani egyházi intézményekkel kapcsolatban. Először az azilumjogot kihasználva egy bizonyos Domaszko József nevű katona menekült a jezsuita rendház templomába, miután egyik bajtársát szándékosan meggyilkolta. Szent-Ivány kérte a bűnös kiadatását az egyháztól, de mind a helyi előljárók, mind a regensburgi konzisztórium ragaszkodott az azilumjog fenntartásához és visszautasította a kérést, annak ellenére, hogy az illetőt hadbírószági eljárás során elítélték. Az ügy lezárására sajnos nem kapunk választ a haditanácsi aktákból.⁶³

Egy szodomiával vádolt Lorenz Klinger nevű közlegény „bűntársaival”, majd egy bizonyos gyilkosságban vétkes Johann Votschitz szintén a helyi dominikánus kolostorba menekült. Az egyház az ő esetükben is megtagadta a vádlottak kiadatását, így az ezredes elrendelte a kolostor megfigyelését. A helyzet odáig fajult, hogy Szent-Ivány ezredes 1756 márciusában egy különbírószágot létrehozását javasolta a hadsereg, az egyház és a politikai kormányzatok részvételével az ilyen esetek eldöntésére. A Haditanács egyelőre nem adott helyet az ezredes javaslatának, és az egyházi autonómiára tekintettel vonakodott döntést hozni.⁶⁴ Május folyamán azonban sikerült a dominikánus kolostorból a gyilkossággal vádolt Votschitz kiadatását elérni, azonban az épületben bujkáló többi szökevény esetében az apát ismételten visszautasította az azilumjog felfüggesztését.⁶⁵

1755 tavaszán az Esterházy József-ezredet a Csehországban állomásozó többi 11 gyalog- és három lovasezreddel együtt megmustrálták. A szemléről készült jelentés⁶⁶ elma-

⁶⁰ ÖStA KA HKR 1753. Publ. Jul/52. Bd. 879.

⁶¹ ÖStA KA HKR 1754. Publ. Okt/75. Bd. 887.

⁶² ÖStA KA HKR 1755. Justiz. Okt/810. p. Bd. 896.

⁶³ ÖStA KA HKR 1755. Justiz Jun/2. Bd. 895.

⁶⁴ ÖStA KA HKR 1756. Justiz Reg. März-56. Bd. 904.

⁶⁵ ÖStA KA HKR 1756. Justiz Reg. Mai-38. Bd. 904.

⁶⁶ A mustratáblázatokkal ellentétben a szemlékről készült szöveges jelentések általában nem maradtak ránk. Az 1755. évi mustrajelentések véletlenszerűen kerültek el a selejtezészt, a fent idézettek a Kriegsarchiv, régi tábori akták fondjában találhatók: ÖStA KA AFA 1755-8-1. Kart. Nr. 589.

rasztalja a regimentet a pazarló gazdálkodás miatt, melynek révén a regiment-kasszában lévő összeg a mustra időpontjában, 1755 áprilisában igencsak csekély volt. Alig 1810 forintra és 25 krajcárra rúgott, bár a könyvelés szerint az Esterházy-ezred 15 890 forintra rúgó aktívummal rendelkezett. Ez csekély készpénz-állomány aggodalomra adhat okot a mustramester szerint, mivel csak tíznapi zsoldra futja. „Ebből a napnál is világosabban kiderül, hogy ha az ezrednek marsolnia kéne, ennél jóval többre [készpénzre] lenne szüksége, hogy a kellő tábori eszközöket és egyéb kellékeket beszerezze, nem beszélve arról, hogy valamennyi [zsoldot] előlegeznie is kéne” – írja a szemlélő hadbiztos jelentésében. Szerinte az ezrednél folyó pazarlás legfőbb oka, hogy a regiment a korábbi mustrajelentések szerint is csillagászati összegeket költ egyenruhára és felszerelésre, melynek értéke az 1755. évi tavaszi szemle alkalmával 12 358 forintra rúg. Ezzel ellentétben az úgynevezett halott-kasszában⁶⁷ nemhogy nem található pénz, hanem még adós is 1721 forinttal. Ez nem meglepő, sőt „...kész csoda, hogy ennyivel, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyszerű katonának mennyi szükségtelen kacattal, úgymint lakkozott flintával,⁶⁸ kardbojt-tal és minden más haszontalansággal” kellett rendelkezniük. A mustramester már korábban is felhívta Szent-Ivány ezredes figyelmét a spórolásra, azonban az ezredparancsnok a jelentés szerint elengedte a füle mellett a dorgáló szavakat és nem kezdett a „szükségtelen kacatok” kiadásába. Az ezredesre „magasabb helynek” (vagyis a Haditanácsnak) kellene az ezredpénzzel való takarékosabb gazdálkodás ügyében nyomást gyakorolni, javasolta a mustrajelentés.

Az 1755. évi őszi mustrajelentés⁶⁹ ismét szomorúan szögezte le, hogy az Esterházy József-ezredben a korábbi „pazarló gazdálkodás” folytatódott, és az ezred pénzügyi mérlege meglehetősen szerény. A nyár folyamán nemhogy megtakarítást ért volna el, de egyenesen 8204 forintra csökkent a pénzmennyiség. Ebből az egyenruha-készlet értéke 5198 forint, így készpénzben mindössze 2487 forint áll rendelkezésre. „Hogy ezért a súlyos pazarlásért Szent-Ivány ezredes, vagy inkább az ezredtulajdonos viseli a felelősséget, innen nem dönthető el pontosan, de legfőbb ideje a drága egyenruha-készlet felszámolásának.” A mustramester természetesen ezúttal is felhívta Szent-Ivány figyelmét a spórolásra.

Bár a zsoldfizetés pontosságára nem lehet panasz, és a közemberek is megkapják járandóságukat, ennél az ezrednél a legsúlyosabb a dezertálás mértéke, a megmustrált alakulatok közül – folytatódik a jelentés. Egyedül a harmadik zászlóaljtól a legutóbbi tavaszi szemle óta 62 fő szökött át a szomszédos Ansbach-Bayreuth Örgörősfővezérbe. A határ környékén „valósággal rajzanak” a porosz toborzók, akik szökésre csábítják a császári-királyi katonákat. A további dezertálásokat csak úgy lehetne megakadályozni, ha az ezredet visszavonnák a határterületről és egy másikat vezényelnének ide – vélte a mustramester.

A törzstisztek közt harmónia uralkodik, azonban a főtisztek között sok az elégedetlen. Ennek oka főleg a magyarországi garnizon-zászlóalj és a Csehországban állomásozó tábori zászlóaljak közötti gyakori átvezénylés. Ez hatalmas költségekkel jár az egyes tisztek számára. A pénzhány miatt saját zsebből kell az utazást fizetni, az érintett tisztek óhatatlanul eladósodnak. Ráadásul az átvezénylések oka az alacsonyabb rangú tisztek szerint

⁶⁷ Todten Cassa, pénzalap, melyből az elhunyt katonák özvegyeit és árváit segélyezték.

⁶⁸ A szövegben: Flinte-Laquir.

⁶⁹ ÖStA KA AFA 1756-13-384a.

gyakran csak az előljárók rosszindulata. A mustramester szerint jelentősen javítaná a hangulatot az ezred tisztikarában, ha a hadvezetés rövid úton megtiltaná a tisztek cserélgetését a két távoli tartomány között, vagy legalábbis haditanácsi engedélyhez kötné.

A szemlélő, talán kissé túllépve hatáskörén, több érdekes egyéb észrevételt is tett, melyek kiváló betekintést engednek a korabeli hadsereg belső életébe. Bár az ezred főleg protestánsokból áll, az ezredlelkész zavartalanul misézhet. A felcser semmit sem tesz tudása gyarapítására, hogy betegek minél hamarabb, gyógyultan térhessenek vissza a szolgálatba.

A civil lakosság részéről kihágásokra nincs panasz, csak azt nehezményezik az égeri polgárok, hogy a náluk állomásozó század kiadásait „rossz, idegen pénzben” intézi, mert a „jó császári érméket” felváltják. Ezt az értesülést a mustramester nem tudja cáfolni, és a városnak különösebb oka nem lehet a panaszra, annál is inkább, mert bár a hadsereg jó pénzben veszi a húst és a sört tőlük, a polgárok ezeket külföldi, rossz pénzért szerzik be.

Arról, hogy a tisztikarban komoly problémák voltak, egy másik dokumentum is tanúskodik.⁷⁰ 1755 júniusának elején az Esterházy József ezred tisztikara írásbeli panaszt nyújtott be a mustramesternek, melyben hat pontban foglalták össze sérelmeiket, melyek előljáróik, az ezred törzstisztei és az ezredtulajdonos részéről érték őket. A panaszosok szerint Esterházy ezredparancsnoksága óta nem kevesebb, mint hetven tisztet üldözött el az ezredtől, mégpedig „rossz bánásmód, gyötrések és szidalmak” útján. A törzstisztek „szeszélyeik, szenvedélyeik és elfogultságok” miatt a valamiért célkeresztbe került tiszteket a nyilvános jelentéseik alkalmával nem megfelelő módon kezelik, és olyan hangon beszélnek velük, „ami megfosztja őket becsületükről.” Gyakran az egész ezred előtt nyilvánosan összezavarják, megalázzák és megszégyenítik a kipécézett tiszteket. 1754-ben az egész ezred előtt egyetlen századnak kellett gyakorlatoznia, hogy a hibákat megmutassák. A legkisebb hiba miatt, olyan indokokkal, melyeknek „csak a képzelet szab határt,” ezeket a tiszteket a profoszhoz küldik és keresztvasra verik, akár 4-5 héten át, megszegve a katonai törvényeket, amivel az illető renoméját rombolják, és súlyos költségeket okoznak neki. A vasra verés ráadásul ellentétes a tiszt előjogokkal és becsülettel.

A leginkább problémás azonban az a szokás, amit a mustramester a jelentésébe is belefoglalt, vagyis a tisztek költségtérítés nélküli önkényes áthelyeztetése a magyarországi garnizon-zászlóaljából a csehországi ezredhez, mely gyakorlat „többeket a legmélyebb szegénységbe taszított”. Mindemellett a felesleges és drága egyenruhák beszerzése annyira tönkretette anyagilag a tisztikart, hogy most, amikor a kötelesség szólítaná őket az ellenséges fenyegetés miatt, az egész testület nem tudna többet, mint tíz dukátot készpénzben felmutatni. „Úgy bánnak velünk törzstiszteink, mintha nem is [magyar] királyi tisztek [sic, császári nélkül!], hanem saját lakájaik és rabszolgáik lennének” – kezdi utolsó pontját a panaszirat. Legutóbbi sérelme az volt a tisztikarnak, hogy bár a Haditanács elrendelte, hogy a tiszteknek nem kötelező az ezredzenekar fenntartásához hozzájárulni, a tábornok úr [Esterházy József] megkérdezte a tisztikar véleményét az ügyben, úgy, hogy a maga részéről szívesen venné, ha továbbra is fizetnének a tisztek; az ismertetett végzatúráktól tartva, melyek minden bizonnyal bekövetkeztek volna, senki sem merte a hozzájárulást megtagadni. Ebből a mondatból is kiderül, hogy a panaszok elsődlegesen az ezred-

⁷⁰ ÖStA KA AFA 1755-8-1m.

tulajdonos, Esterházy József tábornok ellen irányultak, és kevéssé az ezredparancsnok, Szent-Ivány ellen. Természetesen ebben a helyzetben az ő felelőssége is megkerülhetetlen.

A panaszíratot a teljes tisztikar nevében nyújtották át a mustrabiztosnak, akinek azt a főhadbiztosnak kellett továbbítania, hogy közbenjárjon a Haditanácsnál a panaszok megszüntetése érdekében. Vagyis a panaszosok közvetlenül nem mertek vagy tudtak a legfelsőbb hadügyi kormányzékhoz fordulni ügyükkel. A beadvány hitelét azonban némileg rontja, hogy hiába keresünk konkrét neveket a beadvány aláírói között, így az érintett előjárók könnyedén mondhatták, hogy csak néhány bajkeverő áll az ügy mögött.

A hadbiztos, egy bizonyos Sartori von Ehrenbichl 1755. június 23-i jelentésében különféle elszámolások és pénzügyi jelentések mellett továbbította a főhadbiztosnak Bécsbe az ezred „teljes tisztikarának” panaszíratát. Sartori mindenesetre igyekezett a beadvány életet tompítani. Bár az irományt még a szemle előtt megkapta, hiába beszélt minden egyes tiszttel a törzstisztek távollétében, szemtől szembe senki sem vállalta véleményét. Az állítólagos visszaélésekről sokan nem is tudnak. Az ezredtől távozott hetven tiszt többsége eladta rangját, ezért távozott, és a panaszírat szerzője jobban tenné, ha a tiszti hivatás kótyavetyélése ellen emelné fel a szavát. A vasra verések kapcsán a hadbiztos megjegyezte, hogy ez egyetlen esetben fordult elő, amikor az illető tiszt a havi zsoldját Magyarországon és Csehországon is felvette, és a család kiderülése után sem tudta azt visszafizetni. Ha megbüntetése nem is volt jogszerű, de mindenképpen méltányos volt az elégtétel.

Az egyetlen pont, amit a panaszíratban a hadbiztos némileg jogosnak talált, a tisztek sűrű, saját költségén történő átvezénylésével kapcsolatos panasz volt. Ha azonban ezt az ezred parancsnoksága azért teszi, hogy a békétleneket és vizsályt szítókat eltávolítsa a többi tiszt mellől, akkor ez is igazolható. Az ezredzenekar költségei havi 40 krajcárt jelentenek minden tiszt számára, ami talán senkit sem dönt anyagi romlásba – zárja le röviden az ügyet Sartori.⁷¹

A vádat, ami a tisztekre kényszerített többlet-kiadásokat illeti a felesleges egyenruhák miatt, a hadbiztos meg sem említi, bár e panasz meglehetősen összhangban áll a mustrajelentésében hangoztatott hasonló értelmű kifogásával. Sartori talán nem akarta kiéleznii az ügyet és magas rangú haragost szerezni a tábornoki karban Esterházy gróf személyében.

Házassági tervek

Szent-Ivány László ezredes 1755/56 telét és 1756 tavaszát tartós szabadságon,⁷² a Késmárkhoz közeli szepességi Keresztfalván az ott birtokos stáncsicsi és gradecki Horváth család vendégeként töltötte. Az egész szepességi és sárosi nemességet átszövő rokoni kapcsolatok mellett Szent-Iványt bajtársi kötelék is fűzte a ház lakóihoz, mivel az egyik fiatal, Horváth Márkus az ő alárendeltségében szolgált Itáliában. A lassan 40. életévében járó ezredes úgy vélte, hogy eljött az ideje a nősülésnek, és eljegyezte a ház urának, Horváth Gergelynek (házastársa báró Hellenbach Anna Mária) Borbála nevű lányát.

⁷¹ A teljes iratot közli: Lázár 2018.

⁷² A Haditanács 1756 áprilisában jóváhagyta Szent-Ivány ezredes számára, hogy szabadságát három hónappal meghosszabbítsa és engedélyezte számára a tavaszi mustra alóli távolmaradást. ÖStA KA HKR 1756 Prot. Publ. Apr. 85/28. Bd. 899/2.

Egészségi állapota azonban nem volt a legjobb. Amikor 1756 februárjában egy ízben vissza akart térni ezredéhez Csehországba, útjának Turóc megyei állomásán rosszul lett a szíve miatt, súlyos állapotba került. Szerencséjére sógora, a nyugalmazott Berzeviczy tábornok segítségére sietett, a Liptó megyei Németlipcsébe vitette a beteget és ott a Festetich-huszárezred kirurgusa ápolta tovább. 1756. február 24-én kelt magyar nyelvű, sajátkezü levelében tájékoztatta másodezredesét, Károlyi Antalt, hogy túl van az életveszélyen, de még az ágyat nyomja.⁷³

1756 nyarán éppen menyasszonya családjánál vendégeskedett, amikor sürgős értesítést kapott, hogy jelenjen meg ezredénél, mivel a Poroszországgal való háború egyre elkerülhetetlenebb. A formálódó Habsburg–francia–oros–svéd–szász szövetség ellen Nagy Frigyes egy megelőző csapást kívánt mérni, hadai 1756 augusztusában betörték Szászországba és a pirnai táborban kapitulációra kényszerítették a választófejedelem és lengyel király hadseregét. Hamarosan kitört a gyakran hétéves háborúnak nevezett összecsapás, melyet akár világháborúnak is nevezhetünk, hiszen az európai hadszínterek mellett Kanadában, Indiában és a világtengereken is háborúztak a szembenálló felek.

Szent-Ivány László ezredes esküvőjét így a téli időszakra halasztották, amikor a hadsereg amúgy is szállásra vonul és az ifjú pár a nászutat is megejtheti majd. Szent-Ivány ezredes a protestáns szokásoknak megfelelően móringlevelet állított ki. Vagyis visszalépése vagy halála esetén ő vagy örökösei bánatpénzt fizetnek a menyasszonynak, nem is csekély összeget, hanem 6000 rajnai forintot, továbbá az ezredes számos személyes tárgya, „javatskája” is Stancsics-Horváth Borbálát illette. A móringlevél aláírásakor talán senki sem gondolta, hogy ez az aktus nem marad pusztán jogi formáság.

Az ezredesnek tehát szabadságát megszakítva táborba kellett szállnia. Menyasszonyával folytatott levelezéséből kalandos és nehéz útvonalát is ismerjük. Keresztfalváról Liptó megyébe utazott, majd tutajon a sebes Vág folyón Trencsénig, onnan előfogaton „roppant rossz utakon” Morvaországon át ezrede csehországi állomáshelyére, Égerbe utazott. Útja több mint három hétig tartott.⁷⁴ Útközben Szent-Ivány levelek sorát intézte menyasszonyához, és a kor szokása szerint egyik leveléhez csatolta miniatűr arcképét is.⁷⁵

Hősi halála Lobositznál

A császári főszereg Brown tábornagy parancsnoksága alatt Kolinnál összpontosult, hogy a várható porosz támadást kivédje. Az augusztus végi Szászország elleni invázió hírére a hadvezetés a pirnai táborban körülfalt szászok felmentését határozta el. Szeptember 14-én indult el a főszereg a kolini táborból, hogy Égeren keresztül Szászország irányába operáljon. Szent-Ivány tehát éppen időben érkezett, hogy átvegye a parancsnokságot az Esterházy-regiment élén. Utolsó levele menyasszonyához szeptember 22-én kelt. Ebben „terveket szó a hazautazás és egybekelés ideje felől; halálsejtelmekről szó sincsen.”⁷⁶

⁷³ MNL MOL P 398. 70 715. fol.

⁷⁴ Veress Endre büszkén írja 1910-ben, hogy a Monarchia vasúthálózatának hála a Szepességből Észak-Csehországba már csak egy napig tartana az út. Az online útvonaltervező felület szerint egy ilyen utazás közúton gépkocsival ma 746 kilométer, ami nyolc óra huszonkét perc alatt tehető meg.

⁷⁵ Veress 1910. Veress valószínűleg Szent-Ivány levelei alapján rekonstruálta az ezredes életének e szakaszát. A leveleket sajnos nem sikerült a kutatásnak feltárni.

⁷⁶ Veress 1910. 602. o.

Nagy Frigyes, amint megtudta, hogy a császári-királyi hadsereg mozgásba lendült, egy hadosztályt Pirnánál hagyva, megindult nagyjából 30 000 fős seregével Csehország irányába. Brown tábornagy az Elba balpartján Lobositztól⁷⁷ nyugatra az úgynevezett Homolka-hegy előterében bontakozott ki, míg elővédje megszállta a Lobosch-hegy előterét, melyen szőlők és préházak voltak. Október elsején, hajnalban a porosz elővédek viszont a Homolka-hegyet vették birtokba. Brown még az éjszaka folyamán úgy döntött, hogy a sereg zömét, majdnem a teljes gyalogságát fedett terepen egy erdő mögött állítja fel, míg Lobositz előterében a szőlős hegyhátra és a préházakra támaszkodva mintegy csaliként könnyűcsapatokat, határőröket és önkénteseket helyez el. Ide került hat századnyi magyar gyalogos is az Esterházy József-ezredből. Az alakulat többi része és a Wolfenbüttel-, Hildburghausen- és Colloredo-ezredék a szőlőhegy és az Elba közötti lapályon álltak csatarendbe a meglehetősen elszigetelt szélső jobbszárnyon. Brown kezére játszott a sűrű köd, ami megnehezítette Frigyes számára a vele szemben álló erők pontos felmérését. A porosz király kezdetben azt hitte, hogy csak egy gyenge császári-királyi elővéddel áll szemben, ezért már hajnalban elrendelte lovasságának, hogy söpörje el az ellenséget, illetve megparancsolta gyalogságának, hogy foglalja el a szőlőhegyet. A lobositzai csata nagyrészt a két szemben álló fél lovasságának hullámzó összecsapását hozta a Wchinitz és Lobositz közötti lapályon, illetve a szőlőhegyért folytatott küzdelmet. A porosz lovasroham végül összeomlott, de a szőlőhegyről sikerült véres közelharcban a Bevern tábornagy parancsnoksága alatt álló ellenséges gyalogságnak a préházakig leszorítani a horvátokat és a magyar gyalogságot. Délután egykor viszont a későbbi neves hadseregszervező, Moritz Lacy ezredes, aki ekkor a Colloredo-gyalogezred parancsnoka volt, saját ezrede, az Esterházy-gyalogság két zászlóalja és hat század gránátos élén ismét az osztrákok javára döntötte el a Lobosch-hegyen az összecsapást. Hamarosan maga a porosz király is úgy látta, hogy a csata elveszett, mivel lassan mind gyalogsága, mind tüzérsége kifogyott a lőszerből az ötórás heves tüzelés miatt. Frigyes csalódottan távozott a csatamezőről, miután átadta a parancsnokságot Keith tábornagnak (ekkor mindkét hadsereget egy-egy brit zsoldos vezette), akinek azonban sikerült szívós küzdelemben stabilizálnia a porosz balszárnyat a szőlőhegyen és visszaszorítani a kivérzett osztrák jobbszárnyat egészen Lobositz faluig, melyet estére el is foglaltak a poroszok. Brown gyakorlatilag nem tett semmit az ellenség erőfeszítéseinek megakadályozására, mivel előre nyomulásának inkább a szászok felmentése vagy legalább tehermentesítése volt a célja. A császári sereg visszatért a budini táborban, míg a poroszok a csatén éjszakáztak, melyet több mint 1500 elesett és legalább 3000 sebesült teste borított.⁷⁸

Az Esterházy-ezred tehát a jobbszárny első harclépcsőjébe került, kiteve a porosz gyalogság sortüzeinek. A délutáni visszavonulás során az Esterházy-ezrednek Lobositz előterében, már nyílt terepen alighanem kegyetlen tüzérségi tüzet is el kellett szenvednie, amikor halogató harcot vívva fedezte a sereg visszavonulását. A porosz tüzérség aznapi működését „leírhatatlanként” jellemezte Brown tábornagy jelentésében. A Homolka-hegyen, kedvező tüzelőállásban még 24 fontos nehézlövegek is tevékenykedtek.

⁷⁷ Ma Lovosice, Csehország.

⁷⁸ A csata legalaposabb, objektív leírása a német vezérkar hivatalos hadtörténeti összefoglalásában olvasható. Die Kriege Friedrichs des Großen... 1901. 251–285. o. Különösen jól használhatók a segédkötetben megjelent térképek. Uo. III. Theil. 1756–1763. Plan der Schlacht bei Lobositz. Plan 2 A-B.

Szent-Ivány László ezredes, aki a korábbi hadjáratok során túlélte a véres pármái csatát, a grockai „halálcsapdát”, továbbá a cozeli rajtaütést, ezúttal nem volt szerencsés. A csata folyamán ismeretlen időpontban és körülmények között, vagy a szőlőhegy körüli tűzharcban muskétagyolyótól találva, vagy a visszavonulás során tűzéségi lövedék által halálos sebet kapott. Azt sem tarthatjuk azonban kizártnak, hogy halála a harctéri stressz által kiváltott természetes okból, esetleg szívroham miatt következett be, hiszen tudjuk, hogy Szent-Ivány súlyos szívproblémákkal küszködött.⁷⁹

Az ezredből elesett még Mihóky gránátos főhadnagy és 34 legény. Megsebesült gróf Károlyi ezredes, kilenc további tiszt és 176 legény. A csata napján a zűrzavart kihasználva az ezredből 80 fő „eltűnt”, legtöbbjük valószínűleg dezertált.⁸⁰

Nagy Frigyes a csata után győztesnek mondhatta magát, mert csapatai a csatamezőn éjszakáztak, de a stratégiai győzelem az osztrákoké volt, mivel megeremtették az esélyt a szászoknak, hogy kitörjenek a bekerítésből. A választófejedelem gyávasága és Brüll miniszter árulása miatt azonban a szászok végül megadták magukat. A lobositz-i csata jelentősen emelte a császári-királyi sereg presztízsét: „ezek már nem a régi osztrákok” – írta a csata után a porosz király. Az ezredtörténet szerint Lobositz a „dicsőség napja” („Ein voller Ehrentag des Regiments”) volt az Esterházy-ezred számára.

„Ezen alkalmatosságával a’ 37-ik Ezred maga elszánt vitézségével nem kevésbé segíté ezen remek mozdulatot [vagyis Lacy támadását] a’ mélytől az egész sereg ép maradása oly valósággal függött; ezen ütközetben az Ezrednek nagy vesztesége volt, az 1-ső Ezredes Szent-Ivány halálra, a 2-ik Ezredes Gróf Károlyi pedig veszedelmes megsebesítettek” – írta ezredtörténetében Kiss Károly a jeles nyelvújító, aki később maga is a 37. gyalogezred tisztje volt.⁸¹

Brown tábornagy október 13-án jelentette a budini táborból, hogy az Esterházy-regiment megüresedett ezredparancsnoki helyére az elesett Szent-Ivány László helyett gróf Károlyi Antal ezredest javasolta Bécsnek. Jellemző a hétéves háború heves harcaira és a korabeli tiszti mesterség veszélyeire, hogy Károlyi maga is megsebesült Lobositznál és Bécsbe utazott gyógykezelésre. Az 1757. május 6-i prágai csatában Brown tábornagy is elesett. Az Esterházy-ezred akkori alezredese, az adósságai kapcsán már említett Johann von Oehrling az 1758-as hochkirchi csatában vesztette életét.

Veress Endre szerint menyasszonya csak hetek múlva tudta meg Szent-Ivány László végzetét, és a haláleset után „évekig gyászt viselt”. Ez a kijelentés ez esetben azonban talán kissé túlzás, ugyanis Stancsics-Horváth Borbála a gyászév letelte után szinte azonnal, már 1758 folyamán férjhez ment kakaslomnici Berzeviczy Sándorhoz, mely frigyből⁸² 1762-ben született a jeles reformer és közigazdász, Berzeviczy Gergely.

Veress szerint „a moringolt 6000 r[ajnai] forintot a Szent-Ivány család akadálytalanul kifizette azonban a moring levélben Szent-Ivány ezredes által szinte a menyasszonyának hagyományozott többi szabad rendelkezésű »Javatskáját« azonban nem vette igénybe.”⁸³

⁷⁹ Lásd a melléklet 3. sz. levelét.

⁸⁰ Finke 1896. 88–89. o.

⁸¹ Kiss 1825. 26. o.

⁸² Stancsics-Horváth Borbála 1758-as kelengyének korabeli összeírásáról Szent-Ivány László említésével közölt tanulmányt Berzeviczy Egyed, mely érdekes adalékokat kínál a korszak tárgyi kultúrájához. Berzeviczy 1899.

⁸³ Veress 1910. 602. o.

Az ezredes halála után hamarosan, 1757 tavaszán az ezredes tulajdonát képező kézpénzre és személyes hagyatékára édesanyja, Fejérváry Éva (Szent-Ivány Mihály özvegye) és menyasszonya Stancsics-Horváth Borbála (nevében atyja, Stancsics-Horváth Gergely járt el) egyaránt igényt tartott. A jogvita a Magyar Királyi Kancellárián keresztül jutott el a Haditanács jogügyi grémiumához Fejérváry Éva azon kérésével együtt, hogy az eljárást a „kompetensebb fórumon”, a megyei hatóságok („zum Provinciali”) előtt folytassák le. A Haditanács visszaküldte az ügyet a kancelláriához állásfoglalásra, azzal a megjegyzéssel, hogy tájékoztatás az eljárás további fejleményeiről.⁸⁴

Weiss alezredes 1758 szeptemberében tett jelentést a Haditanácsnak Szent-Ivány ezredes hagyatéka ügyében, mely „örökségre Berzeviczy tábornok neje,⁸⁵ anyja nevében, továbbá Stancsics-Horváth Gergely leánya,⁸⁶ az elhunyt menyasszonya nevében igényt tart.” A Szent-Ivány család nevében immáron már nem édesanyja, aki talán ekkora már elhunyt, hanem lánytestvére, Berzeviczy Miklós tábornok⁸⁷ özvegye, született Szent-Ivány Ilona pereskedett. Weiss alezredes kénytelen volt tájékoztatni a Haditanácsot, hogy a jogvita tárgyát képező pénz és a dokumentumok az 1757. május 6-i vesztes prágai csatát követően az ellenség kezére kerültek. Az ezred mindeközben lefolytatta a hagyatéki tárgyalást és önként kárpótlást ajánlott az elszenvedett veszteségek miatt.⁸⁸

Összegzés

Szent-Ivány László ezredes korai halála egy roppant ígéretes tiszti karriert szakított meg, mely akár a tábornoki előléptetés lehetőségét is magában hordozta. Ebben az időszakban a katonai tehetségek előtt már nyitva állt a magasra jutás lehetősége, és ellentétben a korábbi évtizedekkel, a magyar tisztek közül immáron nem csak arisztokraták (Pálffyak, Batthyányak) juthattak be a császári-királyi haderő szűkebb katonai vezetésébe. A magyar tisztekkel szembeni kimondott vagy legtöbbször kimondatlan bizalmatlanság és lebecsülés fokozatosan oldódni látszott. Erre jó példa Hadik András tábornagy személye, aki még szerényebb társadalmi háttérrel és kapcsolatrendszerrel rendelkezett, mint Szent-Ivány. A császári-királyi hadseregben mindenesetre legalább húsztízliptószentiváni Szent-Ivány⁸⁹ szolgált az 1740 és 1815 közötti háborús időszakban tisztként, feltűnően sokan a család sárosi ágából, és többük karrierje a későbbi 37. császári-királyi gyalogezredben Szent-Ivány László ezredes egykori alakulatában teljesedett ki. Negyedszázados karrierje révén valószínűleg neve igencsak jól csengett nemcsak egykori ezredében, hanem az egész hadseregben is. A kapcsolati tőke, melyet ezredparancs-

⁸⁴ ÖStA KA HKR Justiz. 1757 Apr/217. Bd. 909.

⁸⁵ A szövegben: G[enera]lin Berzeviczin.

⁸⁶ Horváth-Stancsics Borbála testvére, Klára Máriássy András későbbi tábornagy édesanyja volt. Máriássy András szintén a 37. gyalogezredben kezdte pályáját több Szent-Ivány családtaggal együtt. Ez bizonyára nem véletlen, a családi összeköttetések és a kapcsolati háló bizonyára működött ebben az esetben is.

⁸⁷ Berzeviczy Miklós huszárezredes (1691–1753) nem szolgált tábornokként, valószínűleg nyugállományba helyezésekor *ad honorem* kinevezésben részesült.

⁸⁸ ÖStA KA HKR Justiz. 1758 Sept/64. Bd. 920. A katonai iratokból a továbbiakban nem található információ a hagyaték sorsát illetően, a per fejleményei még további kutatást igényelnek a Magyar Kancellária vagy a megyei, esetleg családi archívumokban.

⁸⁹ Közülük megemlítendő Szent-Ivány Károly ezredes (1765–1838), a Mária Terézia-rend lovagja, kamarás, Lipótvár várparancsnoka és a huszártiszt Szent-Ivány János vezérőrnagy (1738–1820). Utóbbi életrajzi vázlatát lásd Réfi 2014. 276. o.

nokként felhalmozott, elsősorban rokonságának, oldalági leszármazottainak kamatozott, mivel, amint láthattuk, a gyakori hadjáratok miatti nehéz tiszti szolgálat lehetetlenné tette számára a családalapítást. Ezáltal a szegényebb tisztek gyakori előrejutási stratégiájáról, egy kedvező házasság, pontosabban a hozomány révén történő rangvásárlásról is kénytelen volt lemondani.⁹⁰

Bár karrierje önmagában is sok érdekességet rejt, Szent-Ivány pályáján keresztül reményeink szerint a korabeli tiszti szolgálat, katonaelet általános jellemzői is közelebb kerülhetnek hozzánk. Sajátságos átmeneti korszak ez, melyben származás és érdemek egyaránt szerepet játszottak, de a tiszti hivatás mind professzionálisabbá válása révén egy tapasztalt tisztet már nem lehetett megkerülni. A pályafutás közelebbi vizsgálatánál számos más érdekességre is bukkanhatunk. Szent-Ivány László karrierjében két fordulópontot is tetten érhetünk, mely továbbblendítette őt, amikor az elakadt. Az elsőt a nagypolitika tette számára lehetővé, amikor a magyar gyalogságnál tapasztalható „káderhiány” miatt egy rendfokozatot előlépve az újonnan felállított Szirmay-gyalogezredbe nyert áthelyezést századosként 1742-ben. Vécsey alezredes sértődése és lemondása alezredesi rangjáról 1748 augusztusában ismét lehetőséget teremtett a soron kívüli előlépésre. A rendi álláshoz kapcsolódó öntudat mellett a korszakban immáron a rangidősség elvének érvényesülésére is roppant kényesek voltak. Ebben a közegben tudott Szent-Ivány karriert építeni, „hála” a szinte szakadatlanul dúló háborúknak. „Legalázatosabban köszönöm a bizalmat, melyet Excellenciád személyembe vetett és különösen nagy megtiszteltetés, hogy engem, aki a háború iskolájában oly sok tapasztalatot szerzett, oly nagyra tart, hogy Fiaurával valamit ezekből megosztani tudhatok”⁹¹ – írta szerénységbe csomagolt öntudattal Károly Ferenc gróf lovassági tábornoknak, mikor a császárné kinevezte fiát, az ifjú Károlyi Antal grófot „betanuló” ezredesnek Szent-Ivány László keze alá.

Szent-Ivány László személyiségére, emberi karakterére sok utalást nem találunk a katonai forrásokban, de a Károlyi Antal grófnak íródott leveleiből kitűnik óvatos és gyakorlatias természete, ugyanakkor büszkesége is, amivel hosszú katonai szolgálatára és érdemeire tekint. A korszak kötelező udvariassági körein felül azonban Szent-Ivány nagyon is „odamondogat” tanítványának, a fiatal Károlyi grófnak, akár az ezred, akár saját érdekeinek sérelméről volt szó. Hogy Szent-Ivány László ezredest pontosan meddig is vitte volna előre szorgalma, bátorsága és szerencséje, mindörökre nyitott kérdés marad.

Szent-Ivány kapcsán eszünkbe juthat, hogy már a híres katonáiró és császári tábornok, a vallon Charles de Ligne herceg felhívta a figyelmet arra, hogy a tiszti szolgálat szempontjából a kisbirtokos vagy éppen teljesen vagyontalan vidéki kisnemesség az ideális társadalmi csoport.⁹² Ez a réteg alkotta Nagy Frigyes tisztikarának gerincét, de a Habsburg Monarchia cseh–osztrák tartományai szinte teljesen nélkülözték a kisnemességet. A korabeli magyar társadalom köztudott módon bővelkedett vagyontalan nemesekben, akik talán a XVIII. század közepére még nem feledték el azokat a katonai tradíciókat, melyeknek nagyapáik vagy dédapáik nemesi kiváltságait köszönhatték. A birodalom hadügyének irányítói néhány gesztussal és kevesebb bizalmatlansággal még jobban kihasználhatták volna a magyar nemességben rejlő lehetőségeket.

⁹⁰ Lásd Lázár 2013. 23. o.

⁹¹ Lásd a melléklet 2. levelét.

⁹² Christopher Duffy idézi a gondolatot a herceg *Mélanges Militaires* című művéből. Duffy 2003. 145. o.

MELLÉKLET

**1. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Antal ezredesnek.
Éger, 1755. március 25.**

*Üdvözli Károlyit ezrede soraiban, egyben finoman sürgeti beérkezését az alakulathoz.
Tanácsokat ad útját illetően.*

Nagyságos Gróf Úr, Nagyra becsült Bajtárs⁹³ Uram

E hónap 6-án kelt hozzám intézett becses levelét volt szerencsém rendben megkapni és be kell váljam, nagy öröömre szolgál, hogy egy ilyen bajtársat tudhatok magam mellett és hogy Ő Császári Fensége, ami Kegyelmes Asszonyunk is belém oly sok bizalmat kegyeskedett vetni, és csak remélni tudom, hogy módomban áll mindezt viszonzni; így az egész világnak az első adandó alkalommal meg fogom mutatni hódolatteljes alattvalói alázatosságomat és tiszteletemet Excellenciás Papája [sic!]⁹⁴ irányába és nem kevésbé igaz és legőszintébb barátságomat Uraságod felé. Az engedély⁹⁵ meghosszabbítása ügyében nem szükséges sehova sem fordulni, én magam bátorkodom ezt Vezénylő Tábornok Excellenciájának⁹⁶ jelezni, hogy kegyed érkezése hamarosan megtörténik, egyébként legyen szabadnom kérnem kegyed megérkezését minél hamarabbra tenni, mivel amint az idő engedi gyakorlatozni megyünk.

A szállással kapcsolatban itt nem tudok semmi különöst intézni. Hogy mivel Legbecsesebb Bajtárs Uram megérkezésénél a lovakat takarmánnyal kéne ellátni, megbíztam unokatestvéremet, Szent-Ivány főhadnagyot,⁹⁷ hogy szénáról és zabról gondoskodjon. Ha Kegyed valamennyi élelmiszert és bort akar idehozni, akkor vegye számításba, hogy ne Prágán keresztül küldje és amennyiben lehet az osztrák határt ne lépje át, mert a vám összege igen sokra rúghat.

Öszinte nagyrabecsüléssel maradok:

Nagyságod alázatos szolgálója

L[adislaus] v[on] Szent-Ivány ezredes⁹⁸

⁹³ A korabeli terminológiában a rangban azonos tisztek, bajtársnak, Kameradnak szólították egymást, amit a korabeli magyar katonai nyelv a pajtás kifejezéssel adott vissza (lásd a magyar nyelvű leveleket), a fordításban azonban inkább a modernebb, bajtárs kifejezést használom.

⁹⁴ „... gegen Ihro Excellenz Herrn Papa”, vagyis Károlyi Ferenc gróf lovassági tábornok.

⁹⁵ Valószínűleg haditanácsi szabadságengedélyről van szó.

⁹⁶ A csehországi csapatok főparancsnoka ekkor gróf Maximilian Ulysses Browne, tábornagy, prágai főhadparancsnok volt.

⁹⁷ Szent-Ivány László nyugalmazott századosként hunyt el 1769-ben.

⁹⁸ Német nyelvű, saját kezű levél. Fordította a közreadó. MNL OL Károlyi család főtí levéltára, P 398. 70 713. fol.

**2. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Ferenc lovassági tábornoknak.
Éger, 1755. május 16.**

Hódoló levelében megköszöni a bizalmat a tábornok fiának ezredesi kinevezése alkalmával.

Excellenciás Uram
Nagyságos Gróf Úr
Leghatalmasabb Lovassági Tábornok Úr

Excellenciás Uram nagybecsű sajátkezű levelét nekem Fiaura, az én Bajtárs Uram érkezésekor ő maga kezembe adta. Legalázatosabban köszönöm a bizalmat, melyet Excellenciád személyembe vetett és különösen nagy megtiszteltetés, hogy engem, aki a háború iskolájában oly sok tapasztalatot szerzett, oly nagyra tart, hogy Fiaurával valamit ezekből megosztani tudhatok. Én és az egész ezred örvendezik, hogy egy olyan óbeszter kaphatunk, aki már fiatal éveiben is képességeit és tapasztalatát illetően felülmúl egy ezredest és ami minket reménnyel tölt el, hogy Fiaurát egy nap a legnagyobb hősök és a legeszebb generálisok között láthatjuk.

Ezzel magamat további kegyelembe ajánlom és a legalázatosabb tisztelettel maradok:
Excellenciádnak legalázatosabb szolgálja
L[adislaus] v[on] Szent-Ivány ezredes⁹⁹

**3. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Antal ezredesnek.
Németlipcse, 1756. február 24.**

Beszámol betegségéről és közli, hogy amint jobban lesz, útnak indul ezredéhez.

Méltóságos Graff Oberster
Draga Kedves Jo Pajtas Úr

Minek utána én az utamon Cseh ország felé Turocz varmegyében anginara annyira meg betegedtem volna, hogy tovább nem mehettem, hanem Battyom curealis segítségivel Tatra¹⁰⁰ alatt Lipto varmegyében vissza hozattattam, a holot majt hogy nem halva vissza hoztag, a holott most is Festetits Regimentinek¹⁰¹ egy Chirurgus keze alatt vagyok, a veszedelemből ugyan már ki gazoltam, de még ágyomat kel őroznom.

Ha Generalis Berzovitz¹⁰² arra az hire, hogy veszedelmesen beteg vagyok utánam nem gyűt volna, talam eddig el is temeteg volna mert olan ember se volt, a mely legkisebben segíthet volna én rajtam. Ara valo nezve kérem pajtas uramat mind Belicumnak,¹⁰³

⁹⁹ Német nyelvű tiszttázat. MNL OL P 398. 70 712. fol.

¹⁰⁰ Tátra.

¹⁰¹ Festetich József huszárezrede, később 3. számú cs. kir. huszárezed.

¹⁰² Sógora, Berzeviczy Miklós nyugalmazott tábornok.

¹⁰³ Udvari Haditanács.

mind comandirozo generalisnak Ő Excellentiának,¹⁰⁴ mind pedig Generalis Urunknak¹⁰⁵ történt betegséget meg jelenteni, én mihind jobban leszek, és hogy tsak meg indulhatok, azonnal Regiment fele megindulni el nem mulathatom, adig pedig recomandalom a jo rend tartast, és jo harmoniat.

Evel miden magamot Pajtas Úr gratiajaba recomandálnam maradok.

Groff Obester draga Pajtas Urnak.

Lipto varmegyiben

Az Oberst Vachtmeisternek¹⁰⁶ complementumot tülem.

Alázatos Szolgája

Sz[ent] Iványi Oberster¹⁰⁷

4. Szent-Ivány László ezredes levele Károlyi Ferenc lovassági tábornokhoz. Éger, 1756. május 23.

Beszámol az ifjú Károlyi gróffal együtt tett szászországi és bayreuthi útjáról. Kéri a költségek fedezését.

Nagy Méltóságú Groff Lovasságnak Generálisa, Nekem kiváltképpen való Nagy Jó M[éltó]s[á]gos Uram!

Alázatosan Excellentiádnak udvartanom kívántam, hogy iffiu Gróff Pajtas Urammal Lipsiai¹⁰⁸ utat szerencsésen véghez vittük holott, mind Felséges Király Udvaránál,¹⁰⁹ mind pedig a Ministereknél különös becsülettel fogadtattunk maga Felséges Királyné¹¹⁰ Felséges Asszonyunktul nyert Pajtas Uram kardgyát kezében vette és s megnézte; ámbár ugyan ezen utazásnak költségünkben került, de Excellentiádnak kegyességében olly erőss bizodalom van hogy aztat helytelennek itilni nem fogja annyival is inkább mivel Pajtas Uramat annyira meg különböztették, hogy Dresdába az Udvarhoz hívták; Holnap ismét szándékozunk az Bayreuthi Herczeg udvarába indulni, hogy ottanis Pajtas Uram nagyobb esmertségben jöhessen, s hogy ha e nyáron talált volna maradni, tehát más Római Birodalombéli Udvarokat is meg jártunk volna, de mivel Excellentiád kegyes rendelése szerint Pajtas Uramnak Prágába kelletik mennie, az hová csak utazása is eleendő költségben fog kerülni, tehát a többinek hátra kelletik maradni, de ugyis a helyett többet fog Groff Brouné¹¹¹ ő Excellentiájátul az Hadi-állapotban tanulni, mellyben is kétségem éppen semmi nincsen mert napról napra magaviseléséből bizonyosan által latom, hogy az iffiu Grofok között párja nincsen. E mellett kívántam Excellentiádnak alázato-

¹⁰⁴ Brown tábornagynak.

¹⁰⁵ Esterházy József vezérőrnagynak.

¹⁰⁶ Vagyis az őrnagynak.

¹⁰⁷ MNL MOL P 398. 70 715. fol.

¹⁰⁸ Ma Lipcse, Németország.

¹⁰⁹ II. Frigyes Ágost szász választófejedelem, III. Ágostként lengyel király.

¹¹⁰ A király és választófejedelem hitvese, Habsburg Mária Jozefa.

¹¹¹ Maximilian Ulysses Browne gróf, tábornagy, a csehországi cs. kir. erők parancsnoka, prágai főhadparancsnok.

san eleiben terjesztem, hogy ámbár mind eddig Excellentiád Attyai kegyességével meg elégedet s Prágában úgy fog igyekezni gazdálkodni hogy azzal ki jöjjön, de ha valami reménytelen történet rajta még esnék csak ugyan Excellentiád kegyességéhez fog folya-
modni. Kéretik azonban olly dispositiót tétetni, hogy a pénzt mindenkoron annak rendes idejében vehetné, hogy a pénznek ki maradásával, ne kintelenítettnek mind Excellentiád, mind maga becsületinek meg sértődésével adósságot csinálni; a pénznek letételében pedig jobb modot nem látok, hanem hogy Excellentiád Nagy-Váradon a Battaliónnál¹¹² Obrist Lieutenant Weiß Uramnál tétetni le, ki is osztán a Bécsi Ágenshez asszignálna. Ezzel Excellentiád vélem sokszor tapasztaltatott kegyességében ajánlott maradok.

Excellentiádnak

Alázatos szolgálja

L[adislaus] v[on] Szent Ivany Oberst¹¹³

5. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Antal ezredesnek. Éger, 1756. június 11.

Több kisebb ügyben kéri segítségét, és gratulál névnapja alkalmából.

Méltóságos Graff Oberster

Draga Kedves Pajtás Úr

Pajtás Uram hozám sine dato nekem mindenkor kedves levelét ilendü becsülettel vettem, és különösen örvendek azon, hogy Pajtás Uramot oly favorával excipialta¹¹⁴ Ő Excellentiája, hogy Fő Commissariatus¹¹⁵ Uram sokat beszél.

Az semi újság, régen tudva valo dolog, én tsak az tselekszem a mi lehet, ha háborunk lesz, meg fogjunk látni a nagy elonimi¹¹⁶ anak véget, mi hasznot hoz hoza magával, ha az emberink mezétlen¹¹⁷ fognak járni.¹¹⁸ Én adtam Eleuternek¹¹⁹ petsét nyomoknak valo czimereket a melyet kértem mentül hamaréb meg tsináltani és ha lehetséges dolog volna, avval az Furriral,¹²⁰ a mely ottan Prágán vagyon által küldeni, az Győruémnek¹²¹ ki ját-
szását hasonlatosképpen kérem bizodalomal.

¹¹² Az ezred Magyarországon állomásozó harmadik zászlóalja.

¹¹³ Magyar nyelvű tisztázat. MNL MOL P 398. 70 716 fol.

¹¹⁴ Oly favorával excipialta: kegyből felmentette, valószínűleg a mustrán való részvétel alól.

¹¹⁵ Főhadbiztos.

¹¹⁶ Előnye.

¹¹⁷ Meztelen.

¹¹⁸ Más forrásokból tudjuk, hogy az előző évi mustrák során a szemléző hadbiztos súlyos kifogásokkal illette az Esterházy-gyalogezred gazdálkodását. Az egyik fő kritika a legénység és a tisztikar túlságosan pompázatos és drága egyenruhája volt. Lásd Lázár 2018. 314. o.

¹¹⁹ Bizonytalan olvasat, valószínűleg személynév.

¹²⁰ Fourier, Furrir: számvevő altiszt, de segédnek, titkárnak is alkalmazták.

¹²¹ Valószínűleg aranygyűrűkről van szó, aminek a „kijátszása”, talán áruba bocsátás, esetleg beolvasztása lehet. Elképzelhető, hogy Szent-Ivány eljegyzési gyűrűt kívánt készíttetni régi arany ékszereinek beolvasztásával és erre kérte a Prágában tartózkodó Károlyit.

És mivel hogy Pajtás Úr neve napja érkezek, azért én igaz szívemet röviden ki akarván terjesztenem, tsak azt kívánom a mely legjobb a világon, és minden boldogságot, hogy engemet maga hév szolgáját gratiájában tarthasson és rólam el ne felejtse, a mi mind recomendálom magamat, maradok.

Méltóságos Pajtás Urnak
Igaz köteles hév szolgája
Szent Ivány Oberster

[Alul:]

Az Eleuteret kérdeztettem, hogy ha nem akarja az ide való borat magára részeltetni.
Itten *nincs semmi újság, onnan várjuk*¹²² szívesen.¹²³

**6. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Antal ezredesnek.
Éger, 1756. június 29.**

Beszámol tervezett karlsbadi útjáról, kéri diszkrétebb eljárását házassági szándékát illetően.

Méltóságos Graff Oberster
Draga Nagy Jo Uram és Pajtásom.

Hozzam botsátattot Pajtás Uram válaszoló levelét grátiául vettem, mert éjszen abban persuasióban¹²⁴ voltam, hogy Pajtás Uram az Excellentiák közd lévén olyan bagateráknak¹²⁵ mind mink itten vagyunk elfelejtkezett, az gyüreim ki játzásával Pajtás Uram éppen ne alkalmatlankodjam magának, ha nem lehet cum comoditate¹²⁶ véghez venni, nekünk itten elég ujsagaék vannak, mert Éger hazugsagnak a fészke, az ért semit sem tartok felülek, én mai napon Carlsbadba megyek, a holot igen sok uraság együt vagyon, csak tegnap amit jöttem, mert hogy halottam, hogy G[ene]ralis Grof Vidt¹²⁷ ottan legyen, oda mentem volt udvarlására, de már nem találta, mostanában Fő Comissariathoz Lutter Uramhoz kel mennem, pro conservanda harmonia.¹²⁸

Kérem Pajtás Uramat ne terheltetség Comandirozo Generális Uramtul Ő Excellentiátul sub manu se is vitatni, hogy ha lehet é reminségem Magyar Országba nyuló menetelemhez szabadságra se recomendálom kérem is hogy ne tegyen ugy publice amit itten Generálisnál meg esett, hon mit egész városban publicumra jött, hogy házasodni akarok

¹²² Kurzivált szöveget németül írta a szerző: „nichts neues, von dorten erwarthe mit”.

¹²³ Magyar nyelvű, saját kezű levél. MNL MOL P 398. 70 717. fol.

¹²⁴ Meggyőződésben.

¹²⁵ Apróságok.

¹²⁶ Cum commoditate: kényelmesen, egyszerűen.

¹²⁷ Valószínűleg gróf Friedrich Georg Heinrich zu Wied-Runkel (1712–1779) vezérőrnagy, később tábornagy.

¹²⁸ A békesség megőrzése érdekében.

menni, mert egy mást titkáénkat nem jó elárulni.¹²⁹ Nekem az Fő comissarius Uram is már olyanokát beszélt volna mintha mindenről tudna, hoza tevén¹³⁰ hogy már nyugodolomba akarok menni, olyanok nagy gátlást mind kettünknek tehetnek, secretum debet manore secretum,¹³¹ mar sok rossz eset olyanukbul, követem alázatosan, hogy oly sincere¹³² írok, de az igaz szérem Pajtás Uramhoz másként nem enged, és hogy igazat írok consequentia docebit.¹³³

Ezek után további grátiajába ajánlom magamot, maradok a mind voltam.

Méltóságos Groff Pajtás Urnak

Alázatos hév szolgálja:

Szent Ivány

Oberster

P.s: Kirém alázatosan Méltóztasság ottan Montag vagy más által az Versatz Amtbúl¹³⁴ vagy másunit a holot jó alkalmatosság elő adná magát, 12 pár kist, de vidtanak, tsak nyele ezüst legyen és 12 kanalat ezüstet vettetni, az pénzt Montag Úr mindgyárt meg fizetessék, de jó ezüstbul, tudniillik 13 próbás legyen.

Idest:¹³⁵

12 par silberne messer schalen

12 löfel dto¹³⁶ von 13 probisten Silbers.¹³⁷

7. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Antal ezredesnek. Éger, 1756. július 6.

Panaszkodik, hogy nem érdeklődik ezrede iránt és elvárja mihamarabbi beérkezését, illetve pecsétnyomójának mielőbbi prágai elkészíttetését. Egy asszonyt el akar ítéltetni tiltott toborzás miatt.

Meltosagos Groff Oberster

Draga kedves Nagy Jó Úr Pajtasom

Pajtás Uram hozzám botsátatott nekem mindenkor kedves levelet ez mult pénteken vettem, hogy oly sok contestatiokat¹³⁸ Pajtás Uram benne teszen, arra irdemes nem vagyok mert magam magamat jól esmerem, hogy olyan supositiumban¹³⁹ voltam, mind ha Pajtás

¹²⁹ Szent-Ivány László 1756 októberében eljegyezte stáncsicsi és gradecezi Horváth Borbálát, de az esküvőt megghiúsította a lobositzai csatátéren bekövetkezett hősi halála.

¹³⁰ Hoza tevén: értsd hozzátevén.

¹³¹ „A titok maradjon titok.”

¹³² Öszintén.

¹³³ A következmény fogja megmutatni, eldönteni.

¹³⁴ Versatzamt: zálogház.

¹³⁵ Azaz.

¹³⁶ Szintén.

¹³⁷ Saját kezű. MNL MOL P 398. 70 718. fol.

¹³⁸ Kérés, könyörgés.

¹³⁹ Helyesen: suppositum – előzetes feltételezés.

Uram Egerül el felejtkezett volna, azt meg valloam mert sokáéig semi levelet nem vehettem, másként ha ugys eset volna, nem volna tsuda Prágán, mert a vizéták,¹⁴⁰ sokszor akadályt tesznek írásban. Pajtás Uram panaszkodik az kék szürkire, hogy lábára beteg, de ittenis mostis panaszkodnak az Sarampog Exertitum¹⁴¹ piatz melet, hogy őket által ugorta és lábával megverte. Hogy Pajtás Uram Prágád megunta, tsak el hészem, én is igazan írhatom, hogy jobban szeretném, ha velünk itten volna, tegnap itten volt a hiv Pajtásunk Peroni és Mitrosky¹⁴² ebéden, de azután mindgyárt el menteg, más ujsággal innét nem szolgálhatok, hanem hogy minap egy asszonyt Tahauban¹⁴³ meg fogattatott a mely embereinket verbovált,¹⁴⁴ mostanában inquisitiót tartattom iránta, azért Méltotasság Pajtás Uram Comandirozo G[ener]alis Urtól Ő Excellentiátul tsak amugy discursive¹⁴⁵ ki tudni, hogy ha minden bizonynal ki sül rajta, hogy embereket verbovált lehető itten exequáltani,¹⁴⁶ Az asszony Bereito¹⁴⁷ tartománybul való, a melyrul Pajtás Uram tudosétatot¹⁴⁸ mentül hamarabb elvárom, Nekünk Comedianto¹⁴⁹ is vagyon itten, tegnap legelsű volt, alles in gebundener Sprache,¹⁵⁰ már az az Comediasni¹⁵¹ két esztendő elűt itten volt.

Kérem Pajtás Uramat alázatossan ne terhelteesség D[omi]nus Eleuterusnak meg mondani, hogy az petsét nyomonak való kő, akar szegletes, akar ovalis legyen, tsak szépen metszetesse ki, mert akinek tartozando, annak tsak hét szegletű búves köve vagyon, az gondoltam, mind Szarvasnál, Oberleutnant¹⁵² Ros Transportumnak eleibe megyen Minszki Capitányal. Evvel további gratiajába magamat ajánlván maradok.

Nagyságos Graff Oberster
Drága Jo Úr Pajtásom

Alázatos igaz Szolgája
Sz[ent]iványi Oberster
[Alul:]

Az Petsét nyomot mentül hamarabb elvárnám ezüsttel együtt, ha lehetséges volna. Tsak ne legyen olyan nagy mind az enyim de sokkal kisebb [se].¹⁵³

¹⁴⁰ Vizitek, látogatások. Valószínűleg Szent-Ivány arra gondol, hogy az élénk prágai társasági élet akadályozza az ifjú grófot az írásban.

¹⁴¹ Talán egy sorompót ugratott át a lóval.

¹⁴² Alighanem Joseph Mitrovsky grófról (1733–1808) van szó, aki altábornagyként fejezte be pályáját.

¹⁴³ Tachau, ma Tachov, Csehország.

¹⁴⁴ Valószínűleg a poroszok számára folytatott toborzást, dezertálásra csábítva a császári katonákat.

¹⁴⁵ Társalgás közben kipuhatolni.

¹⁴⁶ Eljárni az ügyben, elítélni.

¹⁴⁷ Nem tudtam azonosítani a szóban forgó tartományt.

¹⁴⁸ Tudósított. Sajnos nem derül ki a szövegből, hogy miről.

¹⁴⁹ Komédiások, vándorszínészek.

¹⁵⁰ Kötött beszéd, azaz verses előadás.

¹⁵¹ Talán komédiásnő, színésznő.

¹⁵² Főhadnagy.

¹⁵³ Sajtát kezű. MNL MOL P 398. 70 719. fol.

**8. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Antal ezredesnek.
Reichelsdorf,¹⁵⁴ 1756, július 8.**

Tájékoztatja a németországi hírekről a porosz mozgósításról és hogy vízkúrárt szándékozik venni.

Meltosagos Groff Oberster
Draga kedves Jo Úr Pajtasom

Minimū ujsagot Szomszédsgbul vettem iten de verbo ad verbum¹⁵⁵ le irom.

Ich habe nicht ermangeln wollen zu berichten, daß der Preisische Unit¹⁵⁶ so in Wonsidel¹⁵⁷ gestanden ist, vorgestern im presento ordre von Kron Printzen mit villen anderen Officirs besitse bis in Sweitz und Graubinden von dem nemlichen Regiment al dorten stehenden bekommen habe, das nach empfang dieses, also gleich mit allen unter seinem Comando stehenden Unter Offiziers sollte sich zum Regiment begeben, gestern also in das früh um 2 Uhr hat eher eine Stafette nach Regensburg an seine Commandirte nebst anderen brieften abgeschiket, selber aber heute um 11. Vormittag mit sak und pak abgereiset. Ihr hat einem Brief gezeiget, alwo gestanden ist daß die Regiment hätten bekommen eine Ordre zu Marchiren, und das Regiment bey nachen der jenige stehet, nemlich Wirtenberg, in 4 Tagen von Berlin aufmarchiren solte, sechs grose feld einrichtung machen, die Proviant [Wagnen]¹⁵⁸ zusammen jagen. und dieses ales seit 10 tägen hat dem anfang genomme, der brieften ihm ist datirt dem 28 Juni von Berlin.

Már az Urak itiljenek a felül, a mit tetszik, az én levelem tegnapi napon datáltatott, Én mai napon az savanyu víz curat keszdettem és tavalyi residentiába vagyok, de tsak 14 napig vizet innya fogok. Evvel recomandalom Pajtas úr Gratiajába maradok.

Méltóságos Gróff Pajtás Úr[na]k

Alázatos Szolgája
Sz[ent]iványi Oberster¹⁵⁹

**9. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Antal ezredesnek.
Reichelsdorf, 1756. július 15.**

Nem vizsgálódhat a tiltott toborzás ügyében, hiányolja a menetparancsot az összpontosítás miatt, és tudatja a legújabb híreket a porosz mozgósításról.

Méltóságos Gróf Oberster

¹⁵⁴ Éger melletti település Csehországban. Mai neve nem azonosítható.

¹⁵⁵ Szóról szóra.

¹⁵⁶ Porosz egység: csapattest. Bizonytalan olvasatú szó.

¹⁵⁷ Ma Wunsidel, Franköldi város, Németország.

¹⁵⁸ Bizonytalan olvasatú szó.

¹⁵⁹ Saját kezű. MNL MOL P 398. 70 719. fol.

Drága jó Úr Pajtásom

De dato d[ie] 12 hujus egyszersmént tegnapi napon részteltem, a mi illeti azt az asszonyt, mivelthogy terhes nem examinalhattam¹⁶⁰ tovább, azért mar 11 hujus, General Commandonak jelentettem azért onnit parancsolatot elvárom, tegnapi postával quartiermeister¹⁶¹ levelet vettem, a melyben írják, hogy Magyar Regimenteknek Marsch orderlje¹⁶² megvolna, tudakozom, hogy bennünket ki hattak, a holot méng legtovább vagyunk.¹⁶³

Ujságot irhatok, hat prusszus Regimentre Saxsonián által MarschROUTÁT¹⁶⁴ tsináltak, ha meg tudom mikor pasirosni¹⁶⁵ fogjuk, talam oda megyek őket meg latni, ezek heove¹⁶⁶ mennek:

Major Urammal nem hészem hogy Pajtás Uram fog szembe utatni, mire be hivattattak meriost¹⁶⁷ ott vagyok.

Az bor iránt, ha Ő Excellentia gratiojából, valamely számomra érkezne, kérem maternának semmit sem mondani felüle, hanem inkább tagadni – és ha Collinál¹⁶⁸ talál-nak campirozni,¹⁶⁹ tsak ottan valohol ho helyütt, méltóztasság le tétetni és Prágára be nem vittetni mert itten ugyis semi szükségem nintsen rá, az csütenek¹⁷⁰ meg szerszéssét¹⁷¹ továbbis viszem, az hú további gratiájába ajánlom magamat, maradok,

Nagyságos Groff Pajtás Úr

Alázatos szolgája

Sz[ent]iványi Oberster

[Alul:]

H[err] Weiss hauptwachtmeister Strasburgba ment¹⁷²

¹⁶⁰ Vizsgálhattam.

¹⁶¹ Szállásmester, ekkor még a menetekért és táborozásokért felelős beosztás.

¹⁶² Menetparancs.

¹⁶³ Vagyis az összpontosítás helyétől a legtávolabb.

¹⁶⁴ Menettervet csináltak.

¹⁶⁵ Áthaladni, itt esetleg csak mozogni, menetelni.

¹⁶⁶ Bizonytalan olvasatú szó, valószínűleg *hova*.

¹⁶⁷ Bizonytalan olvasatú szó, valószínűleg *máris*.

¹⁶⁸ Kolin, Prága mellett. Hadgyakorlatok, csapatösszevonások színhelye.

¹⁶⁹ Táborozni.

¹⁷⁰ Csütörtökön.

¹⁷¹ Bizonytalan olvasatú szó.

¹⁷² Saját kezű. MNL MOL P 398. 70 720. fol.

**10. Szent-Ivány László ezredes levele gróf Károlyi Antal ezredesnek.
Éger, 1756. július 22.**

Kéri tájékoztatását, diszkréciót ígérve, és közli, hogy még nem akar visszavonulni az aktív szolgálattól.

Méltóságos Graff Oberster
Draga Nagy Jo Úr Pajtasom

Pajtas Ur levelét de 18 hujus kedvessen vettem. Az Bellicumtul valo rescriptumot,¹⁷³ hamaréb hogy sem Ő Excellentiatul Marek fertih¹⁷⁴ vettem, hogy Bétsben elegendű confusio¹⁷⁵ legyen, könnyű elhészetni, mert ez olyan non putaram¹⁷⁶ ki sült a melyet senki sem vélte volna, a mi ujságaink itton voltanak, azokat Ő Excellentianak megirtam, de kérem tudositson engemet pajtas Uram hogy az irasomat felvette, tudom meg haragudott, hogy mertem írnya, azonis kérem kötolesen, hogy hogy ha olyas valami ujsag volna, énnekem igazun meg írnya, mert ha titoknak kel lenni atenalom¹⁷⁷ betsületemre, hogy Senki sem tudgya meg túlem, csak pro mei directione¹⁷⁸ örömes tudnam, mert csak nyakra főre Marektul¹⁷⁹ félek, az szegény Tcheknek,¹⁸⁰ semijek sintsen, magam is sokal hijava vagyok a mi az haza meneteletemzeti, ambar akarnak engemet küldeni mostani circumstanciakra¹⁸¹ nézve, el nem mennik, mert bannam ha valami azonnal meg essék és én nem volnék jelen, ezeket továbbra hagyuk.

Az Neiberg¹⁸² commandojatul az Úr Isten oltalmazom bennünket, mert ő tesztnak¹⁸³ se sőt embernek semi confidentialia¹⁸⁴ nintsen hozza, elég volna mindent elvesztéséhez, hogy Ő commandirozna, de Draun¹⁸⁵ alatt csak teljes bizodalomban vagyok, hogy meg nyerrünk az Victoriát, ha arra jön a dolog, Hertszeg Ventsel¹⁸⁶ felül isten olyan hérek voltak, hogy az Feldmarchalsagot be tette volna magának. Pecset nyomait alazatosan köszönöm, az boraim iránt pedig tetzése szerint való dispositiora hagyom. Az ujsagokrul valo tudakozást, és nekem jelentést ujonra installok, nagy Obligatioval is aztat veszem. Evel élek halok is.

Méltóságos Groff Pajtas Úr
Alázatos Szolgája
Szent-Ivány Oberster¹⁸⁷

¹⁷³ Utasítás, rendelet.

¹⁷⁴ Kézhez kaptam.

¹⁷⁵ Zűrzavar.

¹⁷⁶ Helyesen: non putarem – nem kíváncsi esemény.

¹⁷⁷ Megtartom.

¹⁷⁸ Pro mei directione: tájékoztatásomra.

¹⁷⁹ Rekvirálás, kényszerbeszerzés.

¹⁸⁰ Cseheknek.

¹⁸¹ Körülményekre.

¹⁸² Wilhelm Reinhard Neipperg gróf, tábornagy (1684–1774).

¹⁸³ Tisztnek, azaz katonának, parancsnoknak.

¹⁸⁴ Bizalom.

¹⁸⁵ Gróf Leopold Joseph von Daun tábornagy (1705–1766).

¹⁸⁶ Talán II. Frigyes porosz királyra utal valamilyen gúnynéven. A következő mondat valószínűleg arra utal, hogy Frigyes személyesen vezeti majd hadait.

¹⁸⁷ Saját kezű. MNL MOL P 398. 70 714. fol.

Szent-Ivány László portréja¹⁸⁸

BIBLIOGRÁFIA

- Alexich* 1891. *Alexich, Hauptmann*: Die freiwilligen Aufgebote aus den Ländern der ungarischen Krone 1741 und 1742. In: *Mitteilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs* 5. Neue Folge, 1891. II. Bd. 109–208. o.
- Berzeviczy* 1899. *Berzeviczy Egyed*: Kelengye a mult századból. *Magyar Történelmi Társ.* 22. (1899) 704–711. o.
- Die Kriege Friedrichs des Großen... 1901 Die Kriege Friedrichs des Großen Der Siebenjährige Krieg. 1756–1763. Hrsg. vom Großen Generalstabe. I. Bd. Berlin, 1901.
- Duffy* 2003. *Duffy, Christopher*: Sieben Jahre Krieg (1756–1763). Die Armee Maria Theresias. Wien, 2003.
- Éble* 1897. *Éble Gábor*: Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1897) 160–224. o.
- Esterházy* 1747. *Esterházy József*: Regulament und unumänderlich-gebräuchliche Observations Puncten... Gavi, 1747.

¹⁸⁸ Forrás: Slovenská Národná Galéria, letöltve a www.webumenia.sk (A letöltés időpontja: 2019. október 23.)

- Finke* 1896. *Finke, Edmund*: Geschichte des k. u. k. ungarischen Infanterie-Regimentes Nr. 37. Bd. I–II. Wien, 1896.
- Horánszky* 1940. *Horánszky Pál*: A lipótszentiváni Szent Iván család leszármazása. Budapest, 1940. (5. tábla.)
- Kiss* 1825. *Kiss Károly*: A' 37-ik Magyar Gyalog Császári Királyi Ezred Története. *Tudományos Gyűjtemény*, 1. (1825) 26. o.
- Lázár* 2013. *Lázár Balázs*: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornok katonai pályája. Budapest, 2013.
- Lázár* 2018. *Lázár Balázs*: Szolgálati panasz 1755-ből In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2018. 314–317. o.
- Nagy-L.* 2013. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013.
- Nagy-L.* 2017. *Nagy-L. István*: A 34. gyalogezred törzstisztjei az első koalíciós háborúban. *Turul*, 90. (2017) 1. sz. 34–40. o.
- Nagy-L.* 2019. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magyar tábornokainak kutatásáról (1787–1815). *Századok*, 153. (2019) 1. sz. 179–209. o.
- Österreichischer Erbfolge Krieg... *Der Österreichische Erbfolgekrieg 1740–1748. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abteilung des K. u. K. Kriegs-Archivs*, 9 Bände. Wien, 1896–1914.
- Réfi* 2014. *Réfi Attila*: A császári-királyi huszárezredek törzstisztikara a francia forradalmi és napóleoni háborúk időszakában 1792–1815. Budapest–Sárvár, 2014.
- Ságvári* 2013. *Ságvári György*: Karrier-rajzok a XVIII. századból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 23–72. o.
- Szluha* 2010. *Szluha Márton*: Liptó vármegye nemes családjai, Budapest, 2010.
- Treuenfest* 1882. *Treuenfest, Gustav Amon von*: Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes Nr. 18. Constantin Grossfürst von Russland. Wien, 1882.
- Veres* 1910. *Veress Endre*: Szent-Ivány László ezredes. *Hadtörténelmi Közlemények*, 11. k. (1910) 601–602. o.
- Wrede* 1898. *Wrede, Alphons Freiherr von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. I. Bd. Wien, 1898.
- Zachar* 2002. *Zachar József*: A katonai pálya, mint karrierlehetőség a XVIII. századi magyarság előtt. In: Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk. *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2002. 249–259. o.
- Zachar* 2004. *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Budapest, 2004.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Alte Feldakten
HKR Prot. Exp.	Wiener Hofkriegsrat. Hauptreihe, Protokolla, Expedit
ML IR	Personenunterlagen, Musterlisten, Infanterie Regiment
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára
P 398.	Károlyi család levéltára, Missiles
P 1844.	Szirmay család levéltára
P 1873. 11/b.	Liptószentiváni Szent-Ivány család levéltára, Szent-Ivány Zoltán cédulakatalógusa
Kart.	Karton
ÖStA KA	Österreichisches Statsarchiv, Kriegsarchiv, Wien
Reg.	Registratur

Balázs Lázár

FROM PARMA TO LOBOSITZ. THE MILITARY CAREER OF COLONEL
LÁSZLÓ SZENT-IVÁNYI

(Summary)

László Szent-Iványi of Liptószentiván (1717–1757) reached the rank of colonel as an infantry officer in the Royal and Imperial Army. We drew up his career based on a biography and the publication of documents related to it. It is likely that he could have reached the rank of a general when he finished his life with his heroic death in Lobositz. His career is not typical from several other different points of view either. He began his career in a German infantry regiment in the beginning of the 1730s, and he reached a high position fighting in several campaign without serious social relations. Colonel Szent-Ivány is a pioneer of the lower-ranking Hungarian noblemen who ran a career in the Habsburg Army from among whom many people derived from the Highlands, and many of them chose the service in the infantry, differently from other Hungarian noblemen who decided to serve in the mounted hussar branch of the military.

The early death of Colonel László Szent-Ivány stopped a very promising carrier of an officer which also carried the possibility of reaching the rank of general. In this period, talented officers could reach a high position, and unlike the earlier decades, it was not only aristocrats (members of the Pálffy or the Batthyány families) could reach positions in the military leadership of the Royal and Imperial Army.

Although his career is interesting in itself from several points of view, via the career of Szent-Ivány we can learn a lot about the general characteristics of the officer's service and military life of the age. It is a special, transitory period when descent and merits both played an important role, but due to the professionalization of the military officer's vocation experienced officers could not be ignored anymore.

Balázs Lázár

VON PARMA BIS LOBOSITZ. DIE SOLDATENLAUFBAHN
VON OBERST LÁSZLÓ SZENT-IVÁNY

(Resümee)

László Szent-Ivány von Liptószentiván (St. Johann in der Liptau) (1717–1757) stieg in der kaiserlich-königlichen Armee als Infanterieoffizier bis zum Rang eines Obersten auf. Die Studie zeichnet seine Laufbahn durch die Veröffentlichung eines Lebenslaufs und einschlägiger Dokumente nach. Vermutlich war auch die Beförderung zum General nicht in unerreichbarer Ferne für ihn, als sein Heldentod bei Lobositz seinem Leben ein Ende bereitete. Seine Laufbahn ist auch aus vielen anderen Aspekten keine typische Laufbahn: Er hatte seine Karriere zu Beginn der 1730er Jahre in einem deutschen Infanterieregiment begonnen und stieg nach den Kämpfen in zahlreichen Feldzügen ohne besondere Verbindungen auf. Oberst Szent-Ivány ist einer der Pioniere der ungarischen mittleren Adeligen, die eine Karriere in der Habsburgerarmee machten. Von diesen unterschieden sich diejenigen, die oberungarischer Herkunft waren, häufig für den Dienst als Infanterieoffizier, wogegen die anderen Ungarn zumeist Husaren werden wollten.

Der frühe Tod von Oberst László Szent-Ivány bereitete einer äußerst viel versprechenden Offizierskarriere ein Ende, die sogar die Möglichkeit der Ernennung zum General in sich trug. In dieser Zeit stand den talentierten Soldaten die Möglichkeit des hohen Aufstiegs bereits offen. Im Gegensatz zu den früheren Jahrzehnten konnten von den ungarischen Offizieren nicht mehr nur die Aristokraten (Mitglieder der Familien Pálffy und Batthyány) in die engere militärische Führung der kaiserlich-königlichen Armee gelangen.

Zwar birgt die Karriere von Szent-Ivány an sich schon viel Interessantes, doch lernen wir über seine Laufbahn auch die allgemeinen Charakteristika des zeitgenössischen Offiziersdienstes und Soldatenlebens besser kennen. Dies war ein eigentümliches Zeitalter des Übergangs, in dem Herkunft und Verdienste gleichermaßen eine Rolle spielten. Doch infolge der zunehmenden Professionalisierung des Offiziersberufs konnte ein erfahrener Offizier nicht mehr umgangen werden.

Balázs Lázár

DE PARME A LOBOSITZ. LA CARRIERE MILITAIRE DU COLONEL
LASZLO SZENT-IVANY

(Résumé)

L'officier d'infanterie László Szent-Ivány (1717–1757) de Liptószentiván a atteint le rang de colonel dans l'armée impériale-royale. Nous avons retracé sa carrière à travers la publication d'une biographie et des documents connexes. Il aurait probablement pu être promu général, s'il n'était pas tombé dans la bataille de Lobositz. Son parcours fut atypique à bien des égards. Il a commencé sa carrière dans un régiment d'infanterie germanique au début des années 1730 et il est monté en grade, sans bénéficier de soutien particulier, après avoir combattu dans une douzaine de campagnes. Le colonel Szent-Ivány est l'un des pionniers des nobles hongrois qui ont fait carrière dans l'armée des Habsbourg.

Ceux qui étaient originaires de la Haute-Hongrie ont souvent choisi de servir comme officier d'infanterie, contrairement aux autres Hongrois qui préféraient la cavalerie légère.

Le décès prématuré du colonel László Szent-Ivány a mis fin à une carrière d'officier fort prometteuse, car il aurait même pu être promu général. À cette époque, la voie était déjà ouverte à l'ascension des talents militaires et contrairement aux décennies précédentes, l'accès au commandement supérieur de l'armée impériale-royale n'était plus réservé aux seuls aristocrates (les Pálffy et les Batthyány).

La carrière fort intéressante de Szent-Ivány nous permet aussi de mieux connaître le service d'officier de l'époque et les caractéristiques générales de la vie militaire. C'était une période de transition particulière dans laquelle l'origine et les mérites avaient leur propre rôle. Néanmoins, le métier d'officier devenait alors de plus en plus professionnel, ce qui exigeait des officiers expérimentés.

Балаж Лазар

ОТ ПАРМЫ ДО ЛОБОЗИЦА. ВОЕННАЯ КАРЬЕРА ПОЛКОВНИКА
ЛАСЛО СЕНТ-ИВАНИ

(Резюме)

Ласло Липтосентивани Сент-Ивани (1717–1757) в звании пехотного офицера дошёл до ранга полковника в императорско-королевской армии. Его карьере мы изобразили в публикации его автобиографией и привлекающих к ней документах. По всей вероятности его выдвижение в звании генерала не было для него недоступным, когда его героическая смерть в Лобозице прервала его жизнь. Его карьера не типична также и во многих других отношениях. Он начал свою военную карьеру в немецком пехотном полке в начале 1730-их годов, и без каких-либо особых связей он достиг вершины сражаясь в дюжине военных походов. Полковник Сент-Ивани был одним из пионеров венгерских мелких дворян, которые сделали карьеру в армии Габсбургов, среди которых происходящие из верхневенгерского горного края, в противоречие с другими венграми, стремящихся в гусарство, часто выбирали службу пехотных офицеров.

Ранняя смерть полковника Ласло Сент-Ивани прервала чрезвычайно многообещающую офицерскую карьеру, которая содержала в себе и возможность повышения в звании генерала. В том периоде времени перед военными талантами уже была открыта возможность для продвижения вперёд, и в отличие от предыдущих десятилетий из венгерских офицеров уже не только аристократы (Палфи, Баттиани) могли попасть в более узкое военное руководство императорско-королевской армии.

Хотя его карьера сама по себе скрывает в себе много интересного, но через карьеру Сент-Ивани мы можем поближе познакомиться с офицерской службой, общими характеристиками военной жизни того времени. Это своеобразный переходный период эпохи, в котором происхождение и заслуги в одинаковой степени играли важную роль, но со становлением все более профессионального офицерского звания опытного офицера уже нельзя было обойти.

ÉLET AZ ARCVONAL MÖGÖTT

Tanulmányok

Szabó Péter

hadtörténész

tiszteletére

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

KÖZLEMÉNYEK

SÍPOS FERENC

A TISZAHÁTI FELKELÉS, RÁKÓCZI ÉRKEZÉSE

Forrongó Magyarország: események a császáriak szemszögéből

A népi kuruc mozgalomról, a tiszaháti felkelést megelőző szervezkedésről, Rákóczi hazahívásáról, a zászlóbontásról, a dolhai vereségről, a menekülő felkelők és a Lengyelországból a magyar határhoz érkező, fej- és jószágvesztésre ítélt főúr találkozásáról viszonylag bő ismeretekkel rendelkezünk.¹ Ezúttal a császári katonatisztek szemszögéből vizsgáljuk az 1703-as év első felének eseményeit: mit tudtak, milyen intézkedéseket hoztak és mit jelentettek a vár- és ezredparancsnokok a felső-magyarországi főhadparancsnoknak, s ő ezekből mit továbbított Bécsbe az Udvari Haditanácsához? Schwetnik kapitány (Hauptmann), Auersperg, Löwenburg és Montecuccoli ezredes figyelme Ung, Bereg, Szatmár és Szabolcs vármegyére terjedt ki, Nigrelli tábornagy Kelet-Magyarország biztonságáért felelt.

A Montecuccoli-vértesezred téli szálláson (Debrecenben és környékén) várta a tavaszt. Az ezred tulajdonosa, parancsnoka Hercules Pius Montecuccoli gróf (†1723)² már 1703 elején felfigyelt a kóborló „zsiványokra” (praedones), akik katonáinak is nagy károkat okoznak. Mivel ezekről naponta érkeztek hozzá a hírek és panaszok, de elfogásukra, megbüntetésükre eddig még nem történt intézkedés, sőt számuk egyre gyarapszik. Február 26-án újra ír Krucsay Mártonnak, Szabolcs vármegye alispánjának: határozott fellépést sürget. Egyesek közülük huszároknak adják ki magukat, ám ha nem tudnak útlevelet felmutatni, őket is el kell fogni és Debrecenbe szállítani. Végül azzal fenyegetőzik, hogy ha rendelkezése továbbra is figyelmen kívül maradna, s valamelyik városban vagy községben katonáit kár érné, az ottani bírót és esküdtjeit bilincsben viteti el, és mindaddig nem szabadulhatnak, míg elégtételt nem adnak.³

A helyzet azonban tovább súlyosbodott, májusban a „gonosztevők” (praedones) – akik a Szatmár és Diószeg közt elterülő nagy erdőben tengetik az életüket – elrabolták az ezred pénzét, egy zászlóst és öt katonát megöltek.⁴ Montecuccoli ezredes május 11-én (értesítve

¹ Esze 1952.; Esze 1954. 285–316. o.; Esze 1966. 51–83. o.; Esze 1976. 433–447. o.; Sípós 1981. 43–73. o.; Czigány 2003.; Mészáros 2003. 759–775. o. A vizsgált időszakra vonatkozó forráspublikációk: Károlyi 1865. 127–153. o. (naplójegyzetek); Károlyi 1874. 312–330. és 396–413. o. (emlékirat); KO V. 1–20. o. (misszilisek); Zimmermann 1909. 134–140. o. (misszilisek); Károlyi 1945. 112–117. o. (önéletrajz); Esze 1954. 314–315. o. (nyílt levél/pátens); Károlyi 1973. 76–83. és 88–99. o. (önéletrajz és emlékirat); Hopp 1976. (nyílt levél/pátens facsimilével); Sípós 2001. 254–298. o. (misszilisek); Balogh 2003. 38–51. o. (misszilisek facsimilével); Sípós 2006. 53–87. o. és Sípós 2011. 28–90. o. (misszilisek)

² Heckenast 2005. 292. o.

³ Zimmermann 1909. 134. o. (latin); Sípós 2006. 65. o. (magyar fordítás)

⁴ Vélhetően a nagybányai pénzverőházból az ezred számára hozott pénzt rabolták el, s útnban Debrecen felé megtámadták a katonákat.

„a váratlan esetről,” melyet nagyon fájjal, és arról, hogy hadnagya és katonái Szatmár vármegye szolgabírájának segítségével és a tethely környéki falvak lakóinak riadóztatásával se tudtak eredményt felmutatni) elhatározta, hogy egy tisztet küld katonáival és Debrecen város huszáraival az elkövetők kézre kerítésére. Emellett Szatmár vármegye főispánjától az útlevélek szigorúbb ellenőrzését követelte, Bihar vármegyéét pedig a veszélyre figyelmeztette.⁵ Másnap, május 12-én azt állítva, hogy a rablótámadás Szabolcs vármegye területén történt, Krucsay Mártont arra utasította, hogy minden igyekezetét a tettesek felkutatására fordítsa.⁶ Később azonban rájöhettek, hogy a támadás nem Szabolcsban, hanem Szatmárban történt, ezért katonákat küldött oda egy kapitány parancsnoksága alatt, hogy az elvesztett pénzüsszeg visszatérítésével e vármegyéttől kapjon elégtételt. Ha ez nem történik meg – írja május 18-án Károlyi Sándor főispánnak –, „nem mulasztom el, hogy azt más utakon keressem, olyan eszközökkel, amelyeknek nagyobb kényszerítő erejük és hatásuk van”. A kapitányt a vármegye kíváncsatos határozatáig nem hívja vissza, sőt azt is kilátásba helyezi, hogy még nagyobb katonai erőt bocsát rendelkezésére.⁷

A vérteszred ekkor már útra készülődött, a spanyol örökösödési háború (1701–1714) javában tartott, a nyugati hadszíntéren volt rájuk szükség. Montecuccoli május 18-án közli Krucsay Mártonnal, hogy Buda felé kell elvonulniuk, az indulás időpontját 24-ére tűzte ki. Szabolcs vármegyéttől egy meghatalmazott embert kér, „aki rendelkezhet mind az élelemlről, mind a szükséges szállítóeszközökről, és kiváló ezredemmel egész Csegéig jöhetne.”⁸ Útközben tesz még egy kísérletet az elrabolt 4500 rajnai forint visszaszerzésére, a „rablók” (latrones) és „gonosztevők” (malefactores) megbüntetésére. Május 28-án Újvárosról⁹ ír levelet a Kassai Albizottsághoz, hogy ebben az ügyben a továbbiakban már ők intézkedjenek.¹⁰

A szatmári vár ezredesi rangú parancsnoka, Friedrich Löwenburg gróf (†1717)¹¹ már tudta, hogy nem a zsványok, rablók, gonosztevők jelentik az igazi veszélyt, hanem a mögöttük megbúvó, Rákóczi várára, szervezkedő szegénylegények. Egy kamarai tisztsíveselő május 11-i jelentése szerint „a rablók (praedones) napról-napra gyarapodnak és bujtogatni zászlókat vesznek elő... a rablók (praedones) előljárói a következők: Esze Tamás, Kis Albert és Pati Mihály, vajon mire készülnek, egyáltalán nem tudhatjuk; megerősítést nyert, hogy Nagybánya környékén a fenti vezetők követőit a szatmári helyőrség katonái szétverték, néhányukat pedig elfogták; ezeket ha kivallatják, szándékuk napfényre kerül, a munkácsi várparancsnok kapcsolatot tart a szatmárral...”¹²

⁵ Debrecen, 1703. május 11. Hercules Montecuccoli gróf levele Szatmár vármegye főispánjához, báró Károlyi Sándorhoz. Eredetije elveszett, lappang, jelenleg csupán rossz minőségű (sötét háttérű, fehér szövegű) fotóját ismerjük. (Vácon, az Esze Tamás laktanyában Esze Tamás történész dokumentummásolatokkal rendezett be emlékszóbat a névadó tiszteletrre az 1980-as években. 2001-ben a laktanya megszűnt, a kiállítás anyagát Mészáros Kálmán mentette meg.)

⁶ Zimmermann 1909. 135. o. (latin); Balogh 2003. 38–39. o. (latin, magyar fordítás, facsimile)

⁷ MNL OL P 396–I. № 11 266. Kiadva: KO V. 3. o. (latin); Sípos 2006. 71. o. (magyar fordítás).

⁸ Zimmermann 1909. 135. o. (latin); Sípos 2006. 72. o. (magyar fordítás)

⁹ A mai Balmazújváros.

¹⁰ Sípos 2006. 80–81. o. A Kassai Albizottság május 30-án Szabolcs vármegyéttől kér részletes jelentést: a rablás ugyan Szatmár vármegyében történt, de értesülésük szerint a tettesek Szabolcsba vonultak. Uo. 82. o. (magyar fordítás)

¹¹ Heckenast 2005. 271. o.

¹² Felsőviznice, 1703. május 11. Szentiványi János jelentése Semberi Sámuelhez, a királyi kincstári javak kormányzójához. Sípos 2006. 70. o. (magyar fordítás)

Wolfgang Christoph Klöckl (†1723) szatmári élésmester¹³ május 24-én arról tájékoztatta a Szepesi Kamarát, hogy Löwenburg ezredes első kézből értesült a „rablók” (Räuber) nyílt fellépéséről, ugyanis Váriból a bíró két polgárt küldött hozzá. Tőlük tudta meg, hogy 21-én két zászló alatt 300 ember érkezett ebbe a városba, lovakat rekviráltak, „a harmadik zászlót a bíró házánál tüzték ki és Rákóczi herceg nyílt parancsát kifüggesztették. Ebben írva egy üzenet volt azzal a tartalommal, hogy az emberek biztosak lehetnek, az országba 15000 emberrel jön vissza és minden elő van készítve, várjanak a felhívására.” A szatmári várból ellenük kiküldött különítmény parancsnokának azt üzenték, „többé nem mennek az erdőkbe, hanem a síkságon maradnak, ha van kedve velük megküzdeni, megvárják őt.” Löwenburg – miután meggyőződött arról, hogy Szatmár vármegyében nem mutatnak hajlandóságot az általános nemesi felkelésre – muskétásait, huszárait, hajdúit viszszarendelte. Ők azt a hírt hozták, hogy május 23-án Beregszász és Bene településeket a tiszaháti felkelők elpusztították, az utóbbi helyen a vármegye hajdúin rajtaütöttek, vezetőjüket elfogták. A szatmári élésmester a továbbiakban részletesen ismerteti a szemtanúk által Váriban látott zászlókat: ezeket „Lengyelországból kapták, vörös színű tafotából készültek, rajta arannyal Rákóczi címere és neve, a másik ehhez hasonló, a harmadikon Bercsényi neve és címere.” Híradását ezzel zárja: „Az itteni helyőrség részére elrendeltetett, minden fegyver úgy legyen előkészítve, hogy ha azok a csirkefogók (die Schelme) átlépnék a Tiszát, és valami kirobbanna, minden a helyén álljon.” Bár már befejezte a levelét, utóiratban még röviden beszámol a legfrissebb eseményről, a Tiszaújlak melletti sóraktár elleni támadásról is: a 16 muskétásból álló őrséget 40 hajdúból álló egység kaszabolta le, a hivatalnokok Szatmárra menekültek.¹⁴

A szatmári várparancsnok a hozzá befutó információk birtokában május 25-én Szabolcs vármegyét próbálja mozgósítani a zavargók üldözésére. Mint írja, „az ide-oda kóborlók (grassantes), így egész eddig rablóknak (praedones) tartottak” immár tűrhetetlen módon „magukat csapatokban mutatják, zászlókat bontanak ki, valamint Rákóczi és Bercsényi hamis nyíltlevelét mutatva fel, annak ürügyén városi és falusi lakosokat a kiváltságolás és a kilátásba helyezett szabadság reményében kivonják az adóösszeírás alól.” – Löwenburg ezredes tehát hamisítványnak tartotta a brezáni pátenst. Nem ismerte fel a legfőbb veszélyt: Rákóczi támogatását, érkezését lehetetlennek tartotta, mert ő „Lengyelországban rejtőzködik, s egy kolostor lakói között a legszegényebben, szerencsétlenül él, s emiatt azokat a legkisebb mértékben sem tudja megsegíteni.” Löwenburg mintegy buzdításként másolatban mellékelte gróf Csáky István május 24-i levelét, melyben Bereg vármegye Meggyesen¹⁵ tartózkodó főispánja – miután arról értesült, hogy vármegyéjében a „zsiványok” (praedones) nem gyengülnek – nemesi felkelés elrendeléséről tájékoztatta őt.¹⁶ A szatmári vár megerősítésén fáradozó parancsnok nemsokkal ezután kaphatta meg Domahidy László szolgabírótól Esze Tamás levelét és az ahhoz mellékel

¹³ Névváltozatok: Glögg[e]l, Glogghl, Glöckely. *Heckenast* 2005. 236–237. o.

¹⁴ *Sípos* 2006. 73–74. o. (magyar fordítás)

¹⁵ (Aranyos-)Meggyes mezőváros Szatmár vármegyében, Szatmártól keletre két mérföldre. *Fényes* 1851. I. k. 50. o. (A mezőváros részben Csáky birtoka volt, ez magyarázza a beregi főispán itteni tartózkodását.)

¹⁶ *Sípos* 2006. 76–77. o. (magyar fordítás); E levél mellékletét közli: *Zimmermann* 1909. 136. o. (latin) és *Sípos* 2006. 72–73. o. (magyar fordítás)

brezáni kiáltványt.¹⁷ A levél írója, mint „a felséges Rákóczi Ferenc fejedelem úr, legkegyelmesebb uram gyalogságának főkapitánya” fordul Szatmár vármegyéhez: olvassák fel Rákóczi nyílt levelét; nagyon meg fogják bánni, hogy nemesi felkelést hirdettek; elfogott követét bocsássák szabadon.¹⁸ Löwenburgnak rá kellett döbennie, hogy Rákóczi és Bercsényi nyílt levele nem hamis, ezért a kezére került brezáni pápens eredeti példányát – mellőzve a hivatalos utat – egyenesen az Udvari Haditanácsnak küldte el.¹⁹

Ottavio Nigrelli gróf, tábornok, felső-magyarországi főhadparancsnok (†1703. szeptember 23.)²⁰ Kassáról követte figyelemmel az eseményeket, a helyőrségekből befutó jelentésekből értesült az egyre súlyosbodó helyzetről. Neki az Udvari Haditanácsot kellett informálnia. Ezen a láncolaton jutottak el a hírek az uralkodóhoz. I. Lipót március 2-án rendelte el, hogy Szabolcs vármegye a lakosság és az utazók biztonsága érdekében lépjen fel az egyre több kárt okozó „rablók” (praedones) ellen, akik téli rejtékhelyeikről ilyenkor, tavasszal jönnek elő; felkutatásukra fogjanak össze a hét hajdúvárossal és a szomszéd vármegyékkel.²¹

Saját hatáskörében Nigrelli a várak rendbehozataláról, megerősítéséről intézkedett. (Talán attól tartott, hogy egyiket-másikat a felkelők meglepetésszerű támadással próbálják majd hatalmukba keríteni, mint ahogy az 1697-ben, a hegyaljai felkelés során történt.) Az új parancsnoktól a váradi és a kállói vár állapotáról értesülve, szekeret és munkásokat kér május 18-án Bihar vármegyétől,²² május 22-én Szabolcs vármegyétől²³ a szükségesnek ítélt javítások elvégzésére. Május 26-án pedig – akaratlanul is felülírva ezzel Löwenburg ezredes előző napi intézkedését – közölte Krucsay alispánnal, hogy Szabolcsban most még nem szükséges a nemesi felkelés elrendelése „csupán néhány kóborló és rabló (vagabundos et praedones) miatt,” inkább fogadjon fel néhány hajdút, s vegye fel a kapcsolatot a szomszéd vármegyékkel; fáradozzon a „kóborlók” (vagabundos homines) kiirtásán.²⁴

A következő hónapban felgyorsultak az események. Löwenburgnak és Nigrellinek sikerült Károlyi Sándort zsarolással²⁵ cselekvésre ösztönözni, ő vármegyéje nemesi felkelőivel és a szatmári helyőrség katonáival június 7-én Dohánál meglepte, szétszórta ugyan a kurucokat, de „hadjáratát” nem folytatta, visszatért, majd diadalát hirdetni Bécsbe utazott. Pedig Löwenburg nagy reményeket fűzött vállalkozásához. Június 5-én arról tájékoztatta Szabolcs vármegyét, hogy Károlyi e napon indult el Szatmárról a Bereg és Ugocsa vármegyékben „lázadó rablók” (praedones tumultuantes) üldözésére; tartsanak kapcsolatot vele, támogassák.²⁶ Ugyanezen a napon Károlynak is megírta, hogy együtt-

¹⁷ E tényről május 30-án tájékoztatta Temérdek Ferenc szatmári jezsuita házfőnök Károlyi Sándor főispánt. KO V. 7–9. o.

¹⁸ *Mészáros* 2008. 29–31. o. (latin és magyar fordítás)

¹⁹ Szatmár, 1703. június 12. Csáky István levele Károlyi Sándorhoz. KO V. 14–15. o.

²⁰ *Heckenast* 2005. 307. o.

²¹ *Sípos* 2006. 65–66. o. (magyar fordítás)

²² *Sípos* 2001. 289–290. o. (magyar fordítás)

²³ *Zimmermann* 1909. 135–136. o. (latin); *Balogh* 2003. 40–41. o. (latin, magyar fordítás, facsimile)

²⁴ *Zimmermann* 1909. 136. o. (latin); *Balogh* 2003. 42–43. o. (latin, magyar fordítás, facsimile)

²⁵ A részletekre lásd *Sípos* 2006. 84–85. (Kassa, 1703. május 31. Károlyi Sándor levele Koháry Istvánhoz.)

²⁶ *Sípos* 2011. 34–35. o. (magyar fordítás)

működésre kérte fel Szabolcs vármegyét.²⁷ Június 6-án a szatmári főispán előző napi leveleire válaszolva dicséri eddigi intézkedéseit, „melyeket a gonosz emberek (pessimi generis hominum) lehetetlenné tétele érdekében tett”. Elégedetlen viszont a szabolcsiakkal, akik nem mutatnak nagy lelkesedést a „csibészek” (nebulones) üldözésében; Tarpán, Váriban, vagy ahol ezek tartózkodnak, rájuk kellene gyűjtani a házakat.²⁸ Június 7-én megköszönve az újabb híreket segítséget ajánl: Szatmára érkezett a Montecuccoli-ezredtől egy kapitány válogatott lovasokkal, az itteni helyőrségi gyalogsággal egyesülve „akármilyen erőnek ellenszegülhet.” Károlyi tartson vele kapcsolatot.²⁹ Június 8-án – még nem tudva, hogy Károlyi napokon belül visszaérkezik – már-már hazája megmentőjét látja a szatmári főispánban: „Szeretném, ha minden erő Méltóságos Uraságodnak irányítása alatt arra törekedne, hogy a hazát a felkelők csapatának (rebellium turmae) pusztításaitól teljesen megszabadítaná;” vegye fel a kapcsolatot a huszti vár parancsnokával és Máramaros vármegyével, nehogy a „csibészek” (nebulones) Lengyelországba szökjenek.³⁰

Közben, június 7-én a munkácsi parancsnok, Wolfgang Georg Auersperg gróf, ezredes³¹ is felajánlotta segítséget a felkelők holléte iránt két nappal korábban érdeklődő Károlyinak: „negyven vagy ötven német katonát adhatnék át, aminthogy meg is teszem, mihelyt tudomásomra jut fentcímzett Uraságod további rendelkezése.”³² Sőt, június 9-én, miután gratulál a „zavargók” (turbatores) fölött aratott győzelméhez, meghívja Munkácsra, „hogy már a régen óhajtott kapcsolatot felvehessük és magam a lehetőségeimhez mérten, képességeim szerint Méltóságos Uraságodnak szolgálhassak...”³³ Mindhiába. Bár június 10-én a győztesnek kijáró ágyúszóval fogadták Szatmáron a „rendelt seregekben” érkező Károlyit,³⁴ Löwenburg nem lehetett elégedett, az átvett foglyok között nem volt ott se Esze Tamás, se Kis Albert; az ünnepezt hős sietve távozott, a terveit sem közölte vele; június 11-én még reménykedett egy közeli találkozásban,³⁵ ám a főispán június 14-én postakocsin már elindult Bécsbe...³⁶

Ebben a helyzetben Löwenburg a megmaradt felkelők üldözését, kiirtását szorgalmazva „a lehető legnagyobb buzdítással” ír a szomszédos vármegyéknek, „hogy hivatalukhoz ne legyenek hűtlenek, és a mások nyomdokait kövessék, nem kisebb buzgalommal ahhoz kezdeni iparkodjanak, és a dolgot vigyék előre, nehogy területükön, körzeteikben vagy a határok mentén ezek a rosszindulatú személyek (malignae gentis) rejtkehelyet találhassanak, majd a haza pusztítására a jövőben kirohanásokat tehessenek.” Elrendeli a foglyok kihallgatását.³⁷

Károlyi távozása után Löwenburg már csak Csáky Istvánra számíthat, őt küldi kisebb különítmény élén a Tiszához, hogy Szatmár vármegye nemesi felkelőivel majd tegyen meg mindent, amivel veszteségek okozhatók az azon vidéken mutatkozó láza-

²⁷ Sípós 2011. 35–36. o. (magyar fordítás)

²⁸ Sípós 2011. 39–40. o. (magyar fordítás)

²⁹ MNL OL P 396–1. № 11 267. Kiadva: KO V. 12–13. o. (latin); Sípós 2011. 41–42. (magyar fordítás)

³⁰ Sípós 2011. 47–48. (magyar fordítás)

³¹ Heckenast 2005. 30. o.

³² MNL OL P 396–1. № 11 269. Kiadva: KO V. 13–14. o. (latin); Sípós 2011. 42–43. o. (magyar fordítás)

³³ Sípós 2011. 49–50. o. (magyar fordítás)

³⁴ MNL OL P 1501. 3. tétel: L. 140. 3. Kiadva: Károlyi 1865. 138. o.

³⁵ Szatmár, 1703. június 11. Löwenburg levele Károlyihoz. Sípós 2011. 54–55. o. (magyar fordítás)

³⁶ MNL OL P 1501. 3. tétel: L. 140. 3. Kiadva: Károlyi 1865. 139. o.

³⁷ Szatmár, 1703. június 11. Löwenburg levele Károlyihoz. Sípós 2011. 54–55. o. (magyar fordítás)

dóknak. Jó lenne, ha a munkácsi várparancsnokkal is fel tudná venni a kapcsolatot. A tőle nyert információk „megismerése után nagyobb biztonsággal lehetne a Tiszán túli részekre nyomulni és valamit véghez vinni, s talán onnan megbízható jelentés jönne vissza a Montecuccoli-ezredről, az oda előreküldött csapatokról.”³⁸ Ötletekben nincs hiány. Június 24-én Löwenburg arról ír Csákynek, hogy jó lenne megtámadni a Tisza túlsó oldalán „kóborlókat” (vagantes), s megzavarni őket; el kellene fogni a beregszászi bírót, aki Rákóczinál járt, s kivallatni.³⁹

Minden bizonnyal Nigrelli tábornagyról, felső-magyarországi főhadparancsnok helyzetjelentésének is szerepe lehetett abban, hogy a nyugati hadszíntérre irányított Montecuccoli-vértesezredet – nem bízva a nemesi felkelők hatékony fellépésében – a „lázdók, rablók, zavargók” (rebelles, paedones, tumultuantes) elleni bevetésre visszarendelték. (A döntést maga az uralkodó hozta meg.⁴⁰) Aligha véletlen, hogy erről az első hírt június 5-én Kassán, Nigrelli környezetében fogalmazta meg egy ismeretlen levélíró: „Montecuccoli regimentye, aki felfelé indult vala, visszarendeltetett, a vármegyebeliek is rezgölőnek, de ezekben nem hisznek, s talán van is miért?” (Kassán ekkor már arról is értesültek, hogy a „tolvajok” – ötszáz lovas és gyalogos – Munkács városába érkeztek, Rákóczi ottani kasztélyát nem bántották, de a nemesek házait feldúlták, „és a borokban nagy kárt tettek”).⁴¹

Nigrelli június elején kapta meg Löwenburgtól Esze Tamás keltezetlen levelét, de ennek – bár az illető Rákóczi gyalogságának főkapitányaként lépett fel Szatmár vármegyével szemben – túl nagy jelentőséget nem tulajdonított. Aligha hihette, hogy az a főúr, aki pár éve, 1697-ben még Bécsbe futott a felkelők elől, most, 1703-ban már az élükre áll; a lázdók ezzel alighanem csak önmagukat áztatják... Így aztán ezt a csekély hitelűnek tartott levelet nem is az Udvari Haditanácsnak, hanem gróf Pálffy Miklós tábornagynak⁴² küldte el, akivel levelezésben állt, s akit már korábban is tájékoztatott a magyarországi eseményekről.⁴³

Jobban aggasztotta a várak állapota: Kálló, Várad megerősítésének elrendelése után Nigrelli figyelme a speciális helyzetű kisvárdai várra is kiterjedt. Június 8-án korábbi ígéretére emlékezteti Szabolcs vármegyét: amikor onnan a német helyőrség távozott, a vármegye vállalta, hogy megbízható őrségről gondoskodik, hogy oda „zsiványok” és „kóborlók” (predones, vagabundi) ne mehessenek be, reméli, fogadkozásukat betartották.⁴⁴ (A császári és királyi Kassai Albizottság is sietve intézkedett: június 13-án elrendelte, hogy Szabolcs vármegye nyolcnapos váltással 40 munkást küldjön a megrongálódott szatmári vár kijavítására, továbbá 185 tölgyfát is szállíttasson oda.)⁴⁵

³⁸ Szatmár, 1703. június 22. Löwenburg levele Csákyhoz. *Sípos* 2011. 67–68. o. (magyar fordítás)

³⁹ *Sípos* 2011. 70–71. o. (magyar fordítás)

⁴⁰ Bécs, 1703. június 6. I. Lipót rendelete Szabolcs vármegyéhez (*Sípos* 2011. 38–39. o. magyar fordítás) és Bihar vármegyéhez (*Sípos* 2001. 296. o., magyar fordítás).

⁴¹ *Sípos* 2011. 33–34 o. (magyar fordítás)

⁴² Heckenast 2005. 324. o.

⁴³ Bécs, 1703. június 9. Gróf Pálffy Miklós levele gróf Barkóczy Ferenc zempléni főispánnak. *Esze* 1954. 307. o. 72. jegyz.

⁴⁴ Zimmermann 1909. 138–139. o. (latin); *Sípos* 2011. 46–47. o. (magyar fordítás)

⁴⁵ *Sípos* 2011. 61–62. o. (magyar fordítás)

Június hónap második dekádjában megsokasodtak a Nigrellihez érkező információk, de ezek már nem a tiszaháti felkelőkről, hanem Rákócziról és Bercsényiről szóltak:

1. A Homonnán tartózkodó gróf Zichy Péter (1674–1726), Szabolcs vármegye főispánja⁴⁶ a munkácsi határvidékre küldött egyik emberétől – aki Ploska⁴⁷ faluban járt – arról értesült, hogy magyar területről 17 zászlóaljnyi katona kíséri az élelmiszert és a bort Rákóczi táborára, „mely is túl a Beszkéden,⁴⁸ Kornicza nevű helyben vagyon”. A táborban „feles török, tatár, úgy moska⁴⁹ is volna véle, német had is... Bercsényi pedig Zamboron⁵⁰ vagyon litvánus, moldvai és havasalföldi haddal.” Zichy Péter arra kéri a címzettet, Krucsay Márton alispánt, hogy kérje meg Orosz Györgyöt, Bereg vármegye alispánját, akivel amúgy is kapcsolatban áll, hogy ezeknek a dolgoknak nézzen utána.⁵¹ (Ez a magyar nyelvű levél kerülő úton juthatott el Nigrellihez. Krucsay alighanem Orosz Györgyöz küldte el, aki a Szatmár vármegyében tartózkodó főispánhoz, Csáky Istvánhoz továbbíthatta, majd Löwenburg ezredes kaphatta meg, aki feletteséhez, a felsőmagyarországi főhadparancsnokhoz juttatta el.)

2. Rákóczi sajátkezü, gyűrűspecséttel ellátott levelét az ungvári várparancsnok, Franz Schwetnik kapitány⁵² küldte el Nigrellinek. Ebből kiderül, hogy Rákóczi már a magyar határhoz, „az hadak közibe” érkezett, s Vajda Jakabbal, az ungvári uradalom volt udvarbírájával kíván kapcsolatba lépni, hogy őt vagy megbízható emberét küldje a haddal érkező Bercsényi elé, akit az ungvári határvidékre kellene elkalauzolni.⁵³

3. Schwetnik kapitány szerint Rákóczi Munkács, Bercsényi pedig Ungvár felé akar vonulni pár ezer svéd és tatár katonával.⁵⁴

4. Auersperg ezredes a hozzá befutó hírekről tájékoztatta Nigrellit: Rákóczit látták, június 16-án csekély kísérettel megjelent a kurucoknál, a ruszinok csatlakoztak hozzá.⁵⁵

5. Schwetnik kapitány a Rákóczi levelének kézbesítésével megbízott parasztembert fogolyként küldte Kassára. Itt történt meg a kihallgatása. Azzal vádolták, hogy Rákóczinál járt, hozzá csatlakozott. Felvették a személyes adatait: Tarpai Pál – a valódi nevét (Czap Pál) eltitkolta! –, körülbelül 30 éves, kálvinista, házas, öt gyermek apja, jobbágy, tarpai lakos, császári szolgálatban soha se állt és huszár sem volt.⁵⁶ (Tehát nem minősül katonaszökevénynek, de szakvélemény se várható tőle.)

A hadbíró három ülnök jelenlétében alaposan kifaggatta a vádlottat. Egy-egy kérdéskörre vissza-visszatértek, nem engedve egy kerek, egész, vélhetően betanult történet elmondását. A jegyzőkönyvet végig olvasva összeáll a kép:

⁴⁶ Heckenast 2005. 469. o.

⁴⁷ A későbbi Ploskánfalva (Bereg vármegye, Munkács közelében.) *Fényes* 1851. III. k. 240. o.

⁴⁸ A Beszkidek hegycsoport a Kárpátokban.

⁴⁹ Muszka (orosz).

⁵⁰ Sambor/Zambor (Lengyelország) a Dnyeszter folyó mellett, Lembergől (Lvovtól) délnyugatra fekszik.

⁵¹ Homonna, 1703. június 9. Zichy Péter levele Krucsay Mártonhoz. *Thomašivskyy* 1912. 201. o.

⁵² Latin névalak: Franciscus Godefridus a Schwiedlich et Gssau. *Heckenast* 2005. 378. o.

⁵³ Klimec, 1703. február (!) 15. *Felsővadászi* Rákóczi Ferenc levele Vajda Jakabhoz. (A keltezésben június helyett február szerepel, ami talán a levélíró figyelmetlenségére, lelkiállapotára utal.) Hasonmással kiadva: *Kluch* 1913. 41–43. o. A közleményre Mészáros Kálmán hívta fel a figyelmet, köszönet érte.

⁵⁴ Ungvár, 1703. június 18. Franz Schwetnik levele Nigrellihez. A teljes szöveg ismeretlen, kivonatát lásd Nigrelli alább közlendő jelentéséhez csatolva.

⁵⁵ Munkács, 1703. június 19. Wolfgang Georg Auersperg levele Nigrellihez. A teljes szöveg ismeretlen, kivonatát lásd Nigrelli alább közlendő jelentéséhez csatolva.

⁵⁶ 1–8. kérdőpont.

Czap Pál május 21-én állt a felkelők közé, ekkor olvasták fel Tarpán Rákóczi és Bercsényi kiáltványát, a Lengyelországból visszatért Esze Tamás a népet azzal ijesztgette, hogy akik nem csatlakoznak, azokat a Rákóczi szolgálatába állt törökök, tatárok elfogják és felkoncolják. Pünkösöd (május 27.) után hagyta el a lakóhelyét. A dolhai összeadásban (június 7.) nem vett részt, mert a faluba küldték élelemért. Úgy tudja, hogy három tisztt – Nagy Márton kapitány, Varga István vicekapitány, Boros János zászlótartó – és 200 közember halt meg és néhányan foglyul estek; a négy zászlóból három az ellenség zsákmánya lett.

Csoportokba verődve menekültek Lengyelország felé, négy napig kenyér nélkül bolyongtak. A határon gyűltek össze, itt talált rájuk Esze Tamás és Kis Albert, ők akadályozták meg, hogy a megrémült felkelők hazatérjenek, kegyelmet kérjenek: meg kellett várniuk Rákóczit,⁵⁷ akivel Czap Pál június 16-án személyesen is találkozott. Ilyennek látta: testes, arca pirosposzsgás; világos parókát viselt és francia szakállt növesztett; német kabát, hosszú csizma és arany zsinóros kalap volt rajta. (E személyleírás alapján nem lehetett Rákóczit azonosítani, a saját jobbágyai sem ismerték fel! Lengyelországban hadmérnökként rejtőzködött, ezért kellett elválogtatnia a külsejét.)

Rákóczi a levelet azzal adta át Czap Pálnak, hogy vigye Ungvárra, Vajda Jakabhoz, Bercsényi Miklós volt udvarbírájához. Ám ő a süvegébe bevarrt levelet nem kézbesítette, hanem Ungvárra érkezésekor, június 17-én este az őt kérdőre vonó Turi nevű nemesnek adta át...⁵⁸

A legfontosabb, Rákóczi katonaságára, szándékára vonatkozó kérdéseket a jelentéktelenebbek között elbújtatva tették fel. Czap Pál a tábori híreszteléseknek hitelt adva idegen fegyveresekről beszélt: mintegy 1500 németről, akik svédeknek nevezik magukat és 500 tatárról. A keresztkérdésekre adott válaszokból (ágyút, külföldi zászlót nem látott) viszont kiderült, hogy Rákóczi külföldi haderővel nem rendelkezik, csak 500 rutén és magyar felkelőre számíthat. E csapat vezetői, tisztjei: Esze Tamás, Kis Albert, Papp Mihály, Majos János (István!)⁵⁹ és rang nélkül Kostyán Mátyás, aki azelőtt a munkácsi Rákóczi-birtokok udvarbírája volt. Rákóczi „terve közbeszéd, egyenesen Munkácsra és onnan tovább Magyarországra menni.”⁶⁰

A június 20-án elkészített, 46 kérdőpontból álló jegyzőkönyvet⁶¹ Nigrelli futólag átnézte, az volt a véleménye, hogy „ezt a gonosz embert” a lázadók kitanították, hogy Rákóczi és Bercsényi által Lengyelországban toborzott katonákról beszéljen; kinnváltásnak kell alávetni.

6. Lengyelországból arról értesítették az ungvári parancsnokot, „hogy Rákóczi herceg Lengyelországban bizonyos hadsereg toborzásához fogott hozzá és ugyanakkor támogatást élvez a franciák oldaláról; ezeknek birtokában egyenesen Munkács alá vonul népének egy részével, a seregének másik része Bercsényi parancsnoksága alatt Ungvár irányába halad.”⁶² Schwetnik kapitány ezt a lengyel nyelvű levelet is elküldte Nigrellinek.

⁵⁷ 30., 32., 34–38. kérdőpont.

⁵⁸ 10–15., 17–19., 21–25., 45. kérdőpont.

⁵⁹ Vö. *Heckenast* 2005. 277.

⁶⁰ 20., 27–28., 33., 41–44. kérdőpont.

⁶¹ *Thomašivskij* 1912. 202–207. o. (német); *Sípos* 2019. 169–173. o. (magyar fordítás)

⁶² W. Zupany 22. Junii 1703. Jan z Drzewicz Mikolaiewski levele Schwetnikhez. *Thomašivskij* 1912. 202. o. (lengyel)

A fenti dokumentumokat a felső-magyarországi főhadparancsnok Bécsbe, az Udvari Haditanácshoz továbbította. Bár a bennük foglalt hírekkel kapcsolatban fenntartásait fogalmazta meg, mégis úgy látta: „mindent számba kell venni, mintha ilyesmi megtörténhetne.”

FÜGGELÉK

**Ottavio Nigrelli gróf, felső-magyarországi főhadparancsnok jelentése
az Udvari Haditanácsnak. Kassa, 1703. június 21.⁶³**

Hochlöblicher Kayserlicher Hofkriegsrath etc.

Gnädig vnd Hochgebietende Herrn etc. Berichte gehorsamt, das das Montecuccolische Regiment bereits hier vorbey, vndt weit vorhin schon vnterthänigst berichtet, Gegen Vnguar vndt Mungatsch in March begriffen ist, von wanen die Kundtschafft combinuiert, das der Ragoczzy vndt Bercsenj nebst Einigen Troupen mit denen Rebellern sich conjugiren sollen; Theils wollen ghar sagen, das solche Beyde Persohnen schon würckhlich Bey denenselben sich befinden sollen, welche Kundtschafften auch, weillen Sie so vohl mit der, vom Landt vndt denen Herrn Comendanten Erhaltener Kundtschafft, alß auch mit der Correspondenz aus Pohlen über Eins stimmen, So habe solche Hierbey theils in originalj, theils aber per Extractum Gehorsamst überschickhen wollen. Wie nicht weniger Eines gefangen bekommen Rebellers Examen, welches Erst Bey Abfertigung der Post verfast worden, worauß zu Ersehen, das dieser Mensch nicht allein Einschreiben von Gedachten Ragoczzy (welches Hierbey Ebenfahls in originalj Gehorsamst überßende) ins Landt Gebracht, sondern auch ausbagt mehr Gedachten Ragoczzy nebst Einigen tartaren vndt anderer Nationen Geßehen zu haben.

Theils, das dieser Böße Mensch von denen Malcontenten nur alß auszusagen seye Belehret worden, dan wan was daran wehre das Einige Völckher von offtgenannten Ragoczzy vndt Bercsenj Boltzen in Pohlen zusamben gebracht worden seyn, So wehren Ewre Fürstl. Gnaden vndt Seine Hochgebietende Herrn von denen hohen Ministris vndt anderen Orth aus Pohlen ausser Zweyfel dessen schon seye benachrichtiget worden; Dahero wirdt man Ihme schärffter vndt so es nöthig seyn möchte, auch mit der Tortur ahngreifen. So wirdt man so dan schon sehen, ob Er Bey dieser Beiner Außsag beständig verharren werde. Solte es nuhn auch Beyn, das Er bey denen Malcontenten Einige Tartaren soll gesehen haben, so kan seyn, das Einige sich also verkleydet habn, dan In der lezten Rebellion die Rebeller auch sich der Tartarischen Fahnen Gebraucht, damit Sie nuhr das Landt mehrers haben Allarmirn, vndt ihr böses Vorhaben haben ins Werckh Betzen komen.

Vnterachtet diese zweyfelhafftigen Kundtschafften, thuet man doch nichts Negligiren, sich in möglichste Positur zu setzen, alsßda Zolche gründtlich wahr wehren. Wormit

⁶³ Lelőhelye: ÖStA KA HKR AFA, 1703 Junii № 46. Expedit. Ottavio Nigrelli gróf, táborszernagy jelentését Tuza Csilla olvasatában és fordításában közöljük, munkáját ezúton is köszönjük. A jelentés másolatát – Mészáros Kálmán közbenjárására – a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltségétől kaptam meg. Köszönet érte.

mich zu Beharrlich Gnaden vndt Protection vnterthänigst Empfehle vndt in Gebührend Submission allsteths verharre.

Ewer Fürstl. Gnaden vndt Meiner Hochgebietende Herr Herr

Caschau, den 21. Juny 1703.

vnderdenigster gehorsamster

Ottauio Nigrelli

[Külzetén:] Nigrelli schicket daß Ragoczyschen Brifftragers Paul Tarpai aussage ein, nebst einigen Briffen in Hungarischer Sprach, auß welcher aussage zu ersehen ist, daß der Ragoczi mit Tartaren, Schweden und Hungarn in anzuge gegen Ungu[ar] seye.

[Más kézzel:] Expedirt worden 28ten Juny 1703

[Melléklet Nigrelli jelentéséhez:]

Extract

Eines vom Herrn Obristen vndt Comendanten zu Mungatsch Herrn Graffen von Auersperg, ahn mich Gral. Feldtzeighmaister Graffen Nigrelli v. vnterm 19ten Juny 1703. Erlaßenen Schreibens.

Sonsten berichte Ewre Excell. Gehorsamst das mehr vnterschiedliche Nachrichten Einlauffen, das der Ragoczzy anhero zu sehen in willens seye, vndt wollen Einige, Er seye schon vergangenen Sambstag mit wenigen Vorkaft in der Gränich Bey denen anderen Curuzen geweßen, da vor allen saithen die Rosnacken zu Ihme Gekomen, Ihme zu Fuessen Gefallen, vndt alle Assistenz versprochen haben solten etc.

Extract

Eines von Comendanten zu Unguar Herrn Hauptman von Schwitlich ahn mich Gral. Feldtzeighmaister Graffen Nigrelli v. vnterm 18. Juny 1703. Erlaßenen Schreibens.

vndtt willen Gewiß, das der Ragoczzy nach Mungatsch vndt der Bercsenj nach Unguar mit Etlich Tausendt Schwedn vndt Tartarn Ehister Tagen zu gehen Intentioniret; Alß bitte etc.

Tekintetes Császári Udvari Haditanács stb.

Kegyelmes és nagyságos uraim stb. Alázatosan jelentem, hogy Montecuccoli ezrede már elvonult erre, és már alázatosan jelenti is, hogy Ungvár és Munkács felé tartanak, ahonnan az a hír érkezett, hogy Rákóczi és Bercsényi néhány csapattal együtt egyesülni akar a lázadókkal. Egyrészt azt is mondják, hogy ama két személy már ténylegesen is ama lázadóknál tartózkodik,⁶⁴ és ez a hír, valamint az országból és ama parancsnok úrtól érkezett híradás is, továbbá a Lengyelországból érkezett levelek is megegyeznek ebben. Ezeket mellékletben részint eredetiben, részint kivonatossan alázatosan átküldöm. Amiként egy elfogott lázadó kihallgatásáról szóló hírt is, amit majd csak a posta elküldésekor írok meg, s amiből majd látszani fog, hogy ama ember nemcsak az említett Rákóczi leveleit (amelyeket szintén eredetiben átküldök) hozta az országba, hanem azt mondta, hogy Rákóczival egynémely tatárokat és más nemzeteket is láttak volna.

⁶⁴ Bercsényi Miklós ekkor még Lengyelországban tartózkodott, az ő feladata volt, hogy Varsóban XIV. Lajos francia király megbízottjával, Bonnackal befejezze a tárgyalásokat, átvegye a pénzsegélyt, s azon katonákat fogadjon. Ő mintegy 800 főnyi csapat élén, hadiszerekkel július 4-én érkezett Magyarországra, a zavadkai táborba. *Markó* 1935. 230. o.

Részint, ezt a gonosz embert kitanították a lázadók, hogy azt mondja, hogy valami mégis lenne abban, hogy a gyakran említett Rákóczi és Bercsényi Lengyelországban összegyűjtött volna bizonyos embereket, Hercegi Nagyságodat⁶⁵ és Nagyságos Uraimat a miniszterek már bizonyosan tájékoztatták erről. Ezért erősebben, és ha szükséges kényszerrel fogjuk meghallgatni. Így aztán majd láthatjuk, ragaszkodik-e ehhez a kijelentéséhez. Lehetséges, hogy látott néhány tatárt a lázadók között, de az is lehet, hogy néhányan csak beöltöztek, a legutóbbi lázadáskor⁶⁶ is tatár⁶⁷ zászlót használtak a rebellesek, hogy fellármázzák az országot, és elindíthassák gonosz cselekedeteiket.

Megfontolván eme kétségbe vonható híreket, semmit sem szabad negligálni, mindent számba kell venni, mintha ilyesmi megtörténhetne. Ezzel ajánlom magam kegyelmébe és védelmébe, és a kellő alázatossággal maradok mindenkoron

Hercegi Nagyságodnak és Nagyságos Uraimnak

Kassa, 1703. június 21.

alázatos szolgája

Ottavio Nigrelli

[Küldetés:] Nigrelli beküldi a Rákóczi-féle postásnak, Tarpai Pálnak⁶⁸ a vallomását, néhány magyar nyelvű levél kíséretében, amely vallomásból kiderül, hogy Rákóczi tatárokkal, svédekkel és magyarokkal Ungvár felé vonul.

[Más kézzel:] Kiadva 1703. június 28-án.

[Melléklet Nigrelli jelentéséhez:]

Kivonat

Az egyik a munkácsi parancsnok, Auersperg ezredes nekem, Nigrelli táborszernagynak 1703. június 19-én küldött írása.

Jelenti Nagyságtoknak, hogy különböző híradások érkeztek arról, hogy Rákóczit látták arra, és néhányan azt mondják, hogy már az elmúlt szombaton⁶⁹ egy csekély előőrssel megjelent a határon a kurucoknál, a ruszinok mindenhol csatlakoztak hozzá, lábaihoz borultak, és minden segítséget megígértek neki stb.

Kivonat

Az ungvári parancsnok, Schwitlich kapitány nekem, Nigrelli táborszernagynak 1703. június 18-án küldött írása.

Bizonyos, hogy néhány nappal ezelőtt Rákóczi Munkács felé, Bercsényi pedig Ungvárra akart vonulni pár ezer svéd és tatár emberrel stb.

⁶⁵ Ekkor még Heinrich Mansfeld-Fondi volt az Udvari Haditanács elnöke, Savoyai Jenő herceg 1703. június 30-án vette át ezt a tisztséget. *Károlyi* 1865. 140. o. Vö.: *Heckenast* 2005. 279., 375. o.

⁶⁶ Utalás a Thököly Imrével kapcsolatot kereső 1697-es hegyaljai felkelésre; ennek lefolyását Nigrelli jól ismerhette, mert ekkor már felső-magyarországi főhadparancsnok volt.

⁶⁷ Helyesebben: török, hisz Thököly Imre a törökökkel állt kapcsolatban.

⁶⁸ Tarpai Pál valódi neve Czap Pál volt, amint az Vajda Jakab II. Rákóczi Ferenchez írt leveléből (Ungvár, 1704. október 23.) kiderül. *Sípos* 2019. 175. o.

⁶⁹ Június 16-án.

BIBLIOGRÁFIA

- Balogh* 2003. *Balogh István*: II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben (1703. július–október). (Második, bővített kiadás.) Nyíregyháza, 2003.
- Czigány* 2003. *Czigány István*: Rebellió Magyarországon 1702/1703 (stratégiai elképzelések és a taktikai valóság). In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa I. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk. Tamás Edit. (A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek, 45.) Sárospatak, 2003. 25–57. o.
- Esze* 1952. *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952.
- Esze* 1954. *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. *Századok*, 88. (1954) 2–3. sz. 285–316. o.
- Esze* 1966. *Dr. Esze Tamás*: Tarpa és Esze Tamás. A kiváló szabadsághős születésének 300. évfordulójára. (Szabolcs-Szatmári Könyvek 1.) Nyíregyháza, 1966.
- Esze* 1976. *Esze Tamás*: Népi kurucság, kupecsek és szegénylegények. *Kortárs*, 20. (1976) 3. sz. 433–447. o.
- Fényes* 1851. *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. I–IV. k. Pest, 1851.
- Heckenast* 2005. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kiegészítette és az előszót írta *Mészáros Kálmán*. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) Budapest, 2005.
- Hopp* 1976. *Hopp Lajos*: A breznai kiáltvány. In: Rákóczi emlékezete 1766. Születésének évfordulójára közlést teszi a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi osztálya. Budapest, 1976. [oldalszámozás nélkül]
- Károlyi* 1865. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja *Szalay László*. Negyedik kötet: Gróf Károlyi Sándor önéletírása. Toldalék: Gróf Károlyi Sándor napló-jegyzetei. „Szathmári békesség” Pulay Jánostól. Első rész. Pest, 1865. [Szalay László halála után a mű kiadását Thaly Kálmán fejezte be, ő írta a Bevezetést is.]
- Károlyi* 1874. *Waltherr Imre*: Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. *Századok*, 8. (1874) 5. sz. 312–330. és 6. sz. 396–413. o.
- Károlyi* 1945. *Pásztor Lajos*: Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete. 1698–1703. *Magyar Könyvszemle*, 69. (1945) 1–4. sz. 99–121. o.
- Károlyi* 1973. Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In: Rákóczi Tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. S. a. r. *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1973. 73–127. o. (Második kiadás: Budapest, 2004. 76–123. o.)
- Kluch* 1913. *Kluch János*: Rákóczi-levelek. (A bécsi császári és királyi udvari könyvtárból.) Első közlemény. *Erdélyi Múzeum*, 8. (1913) XXX. k. 41–58. o.

- KO V. A nagy-károlyi Károlyi család oklevéltára. S. a. r. *Géresi Kálmán*. V. k. Budapest, 1897.
- Markó 1935. *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 36. (1935) 3–4. sz. 214–233. o.
- Mészáros 2003. *Mészáros Kálmán*: A tiszaháti bujdosómozgalom és vezéralakjai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 3–4. sz. 759–775. o.
- Mészáros 2008. Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. S. a. r. és a jegyzeteket készítette *Mészáros Kálmán*. Első kötet: 1694–1706. (Folia Rákóciana 10/1.) Vaja, 2008.
- Sípos 1981. *Sípos Ferenc*: A Rákóczi-szabadságharc előkészítése, 1697–1703. *Hadtörténelmi Közlemények*, 28. (1981) 1. sz. 43–73. o.
- Sípos 2001. *Sípos Ferenc*: Bihar vármegye a XVIII. század első éveiben (1701–1703) In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXVIII. Szerk. *Radics Kálmán*. Debrecen, 2001. 249–298. o.
- Sípos 2006–2011. *Sípos Ferenc*: Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye a 18. század elején. Forrásközlés. [I. rész: 1701. április 26. – 1703. május 31.] In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, XVII. Nyíregyháza, 2006. 49–88. o.; [II. rész: 1703. június 2 – július 4.] Uo. XIX. Nyíregyháza, 2011. 21–90. o.
- Sípos 2019. *Sípos Ferenc*: II. Rákóczi Ferenc tabelláriusa. „A fejedelem fekete ruhában vagy, az anyját gyászolja”. In: *Sípos Ferenc*: Helytörténeti és családtörténeti kutatásaim. Írások Vállaj, Újfehértó és a Rákóczi-szabadságharc történetéről. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. III. Tanulmányok, 19.) Nyíregyháza, 2019. 163–175. o.
- Thomašivskyj 1912. *Thomašivskyj István*: Adatok II. Rákóczy Ferencz és kora történetéhez. (Dr. Márki Sándor monographiája kapcsán.) Második és befejező közlemény. *Századok*, 46. (1912) 3. sz. 192–208. o.
- Zimmermann 1909. Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. Első közlemény. Közli *Zimmermann Rezső*. *Történelmi Tár*, 10. (1909) 1. sz. 133–152. o.

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
P 396.	A Károlyi család nemzetségi levéltára: Acta publica
1.	Acta Rákóciana (Ser. I.)
P 1501.	Károlyi Sándor iratai
3. tétel	Naptárjegyzetek
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv: Kriegsarchiv, Wien.
HKR AFA	Hofkriegsrat. Alte Feldakten

Ferenc Sípos

THE INSURRECTION OF TISZAHÁT, ARRIVAL OF RÁKÓCZI

Revolting Hungary: Events from the Point of View of the Imperial Officers

(Summary)

The research article examines the menacing events of the first half of 1703 (robberies, kuruc conspiracy, the insurrection of Tiszhát, the encounter of the escaping soldiers from the defeat of Dolha with Rákóczi arriving at the borders from Poland) from the point of view of the imperial military officers: what the castle and regiment commanders knew, what measures they made, what they reported to the chief captain of Upper Hungary, what the chief captain of these reports sent further to Wien, to the Imperial War Council. Captain Schwetnik, Colonels Auersperg, Löwenburg and Montecuccoli monitored counties Ung, Bereg, Szatmár and Szabolcs, while Lieutenant General Nigrelli was responsible for the security of East Hungary.

In the end of the article as a supplement we also publish the summarising report of Count Ottavio Nigrelli, chief captain of Upper Hungary sent to the Imperial War Council on 21st June 1703. (Reference code: ÖStA KAW: HKR AFA, 1703 Juny № 46. Expedit) in the translation and interpretation of Csilla Tuza.

Ferenc Sípos

DER AUFSTAND AM THEISSRÜCKEN, DIE ANKUNFT VON RÁKÓCZI

Brodelndes Ungarn: Die Ereignisse aus Sicht der Soldaten des Kaisers

(Resümee)

Die Mitteilung untersucht aufgrund veröffentlichter Quellen die drohenden Ereignisse der ersten Hälfte des Jahres 1703 aus Sicht der kaiserlichen Soldatenoffiziere (Raubüberfälle, Organisationstätigkeit der Kuruzen, Aufstand am Theißrücken, Treffen der nach der Niederlage bei Dolha Fliehenden mit Rákóczi, der aus Polen an die Grenze gekommen war): Was wussten sie, welche Maßnahmen ergriffen sie, was bedeuteten die Burg- und Regimentskommandanten für den Oberkapitän von Oberungarn, und was davon leitete er nach Wien an den Hofkriegsrat weiter. Die Aufmerksamkeit von Kapitän Schwetnik, Auersperg, Löwenburg und Oberst Montecuccoli erstreckte sich auf die Komitate Ung, Bereg, Szatmár (Sathmar) und Szabolcs, Feldzeugmeister Nigrelli war für die Sicherheit Ostungarns verantwortlich.

Am Ende der Studie geben wir als Anhang den zusammenfassenden Bericht von Graf Ottavio Nigrelli, Oberkapitän von Oberungarn samt Anlagen in der Lesung und Übersetzung von Csilla Tuza kund, den er am 21. Juni 1703 an den Hofkriegsrat geschickt hatte (ÖStA KAW: HKR AFA, 1703 Juny № 46. Expedit).

Ferenc Sipos

INSURRECTION DANS LA RÉGION DE TISZAHÁT, ARRIVÉE DE RÁKÓCZI

La Hongrie en ébullition : des événements du point de vue des impériaux

(Résumé)

Basée sur des sources publiées, la publication examine, du point de vue des officiers impériaux, les événements menaçants du premier semestre de 1703 (pillages, conspiration des Kuruc, insurrection dans la région de Tiszahát, rencontre après la défaite à Dolha entre les fuyards et Rákóczi arrivé à la frontière depuis la Pologne). Que savaient ces officiers ? Quelles mesures ont-ils prises ? Qu'est-ce que les commandants de régiment et de place forte ont rapporté au capitaine général de la Haute-Hongrie et qu'est-ce que ce dernier en a transmis à Vienne au Conseil de guerre de la Cour ? Le capitaine Schwetnik, les colonels Auersperg, Löwenburg et Montecuccoli ont suivi les comitats Ung, Bereg, Szatmár et Szabolcs ; le général de corps d'armée Nigrelli était responsable de la sécurité de l'Est de la Hongrie.

À la fin de l'étude, nous publions un appendice qui contient le rapport de synthèse avec annexes du comte Ottavio Nigrelli, capitaine général de la Haute-Hongrie qui fut envoyé au Conseil de guerre de la Cour le 21 juin (Cote : ÖStA KAW: HKR AFA, 1703 Juny № 46. Expedit). Ce rapport fut traduit et interprété par Csilla Tuza.

Ференц Шипош

ВОССТАНИЕ НА ТИСАХАТ, ПРИБЫТИЕ РАКОЦИ

Тревожная Венгрия: события с точки зрения имперской перспективы

(Резюме)

Публикация, на основе изданных источников, рассматривает угрожающие события первой половины 1703-его года с точки зрения имперских военных офицеров разбойничьи нападения, повстанческая организация куруцов, восстание на Тисахат (Притисянская низменность; Закарпатская низменность географический ландшафтный блок Тисахат – это более крупный, целостный исторический и географический район в северо-восточном углу Венгерской равнины, низменности – округ Сабольч-Сатмар-Берег), встреча Ракоци, приехавшего на границу из Польши, с беженцами после разгрома Долхи): что могли, какие меры предпринимали и что докладывали доложили крепостные и полковные командиры верхне-венгерскому главному капитану, и что он из этих докладов переправлял в Вену, Придворному Военному Совету. Капитан Шветник, полковники Ауэрсперг, Левенбург и Монтекукколи сосредоточивали внимание на графствах Унг, Берег, Сату-Маре и Сабольч, а генерал-лейтенант Нигрелли отвечал за безопасность Восточной Венгрии.

В конце исследования, в качестве приложения мы кратко публикуем обобщающий отчет главного капитана Верхней Венгрии, графа Оттавио Нигрелли, которую он отправил Придворному Военному Совету от 21-ого июня 1703-его года, с приложениями (Обозн.: ÖStA KAW: HKR AFA, 1703 Juny № 46. Expedit) в переводе и прочтении Чилла Туза.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

BALLA TIBOR
A NAGY HÁBORÚ
OSZTRÁK–MAGYAR TÁBORNOKAI
ALTÁBORNAGYOK

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

TÁBORKARI FŐNÖKBŐL KÜLÖNÍTMÉNYPARANCSNOK

**Zámbelly Lajos 1848–1849. évi honvédezzredes visszaemlékezései
az 1849. május 1. és július 28. közötti eseményekre**

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc egyike a magyar történelem legjobban dokumentált eseményeinek. Önmagában erről a két évről nagyobb emlékirat- és naplóirodalom maradt fenn, mint az azt megelőző négy évszázadról, s mennyisége alighanem eléri mind az I., mind a II. világháborúra vonatkozó hasonló irodalmat.

Ennek ellenére máig is igen jelentős művek vannak teljes egészében vagy részben kéziratban. Különösen igaz ez a német nyelvű emlékirat-irodalomra, amelynek magyar nyelvű kiadása egyszerre vet fel olvasati és fordítási problémákat. Ezek közé tartozik Zámbelly Lajos honvédezzredes emlékirata is.

Zámbelly Szegeden született 1815. augusztus 18-án, Zámbelly József cs. kir. huszárőrnagy és Biber Terézia házasságából. A család olasz eredetű volt, a nemességet a katonaként vitézkedő apa szerezte, a von Bibersheim előnévvel együtt.

Zámbelly Lajos 1829-ben ezred-hadapródként lépett be a cs. kir. 15. gyalogezredbe, 1832-ben cs. kir. hadapród, 1833-ban hadnagy lett a 4. huszárezredben. 1838-ban főhadnaggyá, 1844-ben másodkapitánnyá (alszázadossá) léptették elő ugyanitt. Ugyanebben az évben nősült, Frisch Paulinát vette el feleségül.

Ezredével éveken át a Habsburg Birodalom lengyel tartományában, Galíciában szolgált, majd 1847-ben Bécsbe vezényelték át. Tanúja volt az 1848. március 13-i bécsi forradalomnak, századával a Burg védelmét látta el. 1848 nyarán került alakulatával Magyarországra a későbbi aradi vértanú, Schweidel József őrnagy parancsnoksága alatt. Eleinte Pozsony megyében állomásozott századával, majd szeptember második felében a dunántúli hadsereghez rendelték. Részt vett a pákozdi csatában, Jellačić, majd a horvát bán által Magyaróvárról Horvátországba indított mellékoszlop üldözésében. Ott volt az október 30-i schwechati csatában, november elején a Morvaországból betört Balthasar Simunich altábornagy elleni hadműveletben. December közepétől harcolt a Dunántúlra betörő cs. kir. főerők ellen. Végigverekedte a téli hadjáratot, közben őrnaggyá léptették elő és Poeltenberg Ernő ezredes hadosztályában dandárparancsnoki beosztást kapott. Kitüntette magát a február 26–27-i kápolnai csatában, majd a tavaszi hadjárat első összecsapásában, a hatvani ütközetben. Ezért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályú kitüntetését. Április 12-étől a VII. hadtest táborkari főnöke volt, április 22-től alezredesi, május 25-től ezredesi rangban.

1849 júliusában egy önálló, Baján állomásozó különítmény parancsnoka, a szabadságharc végén pedig néhány napig a VII. hadtest parancsnokhelyettese volt. A szabadságharc leverését követően hadbíróság elé állították, 8 év várfogságra ítélték. Aradon, majd

Olmützben raboskodott, s 1851 februárjában kapott kegyelmet. 1864-ben egy függetlenségi összeesküvés résztvevőjeként ismét letartóztatták, s 14 év várfogságra ítélték, 1867-ben, a kiegyezés után szabadult. Ebben az évben a Vác városi Honvédegylet elnöke lett, s még 1890-ben is az volt. A kiegyezést követően az illavai, majd a váci fegyház igazgatója volt. Zám bellyt hosszú élettel áldotta meg a sors. 1901. február 6-án Nagytétényben hunyt el, ahol ma is őrzik emlékét.

Emlékiratát 1849 és 1851 között Aradon, illetve Olmützben írta, de az utolsó, a szabadságharc végét bemutató fejezeteket csak 1864 után, újabb olmützi fogsága során vetette papírra *Erinnerungen, Beobachtungen und Verwendung eines alten Honvéds im ungarischen Freiheitskampfe 1848 und 1849* (Egy öreg honvéd emlékei, megfigyelései és alkalmaztatása az 1848–1849-es magyar szabadságharcban) címmel. A névtelen kézirat ma a Hadtörténelmi Levéltárban található, az úgynevezett *Tanulmánygyűjteményben*, a 782. szám alatt.

1867-ben Zám belly vitairatot írt a volt fővezér, Görgei Artúr *Gazdátlan levelek* című munkájára, amely azonban kéziratban maradt. Mind az emlékiratot, mind a vitairatot többször is megpróbálta megjelentetni, azonban sikertelenül. Az 1870–1880-as években közel másfél évtizeden át levelezett az ügyben Dudás Ödön bácskai helytörténésszel, aki folyamatosan hitegette az egyre öregedő, s egyre türelmetlenebb honvédezzredest. Végül Zám belly visszakérte a kéziratokat; szerencsére, mondhatnánk, mert így megmaradtak.

A közel tíz nyomtatott ívnyi emlékirat egyike a szabadságharcra vonatkozó leginformatívabb visszaemlékezéseknek. Az 1849. január végéig terjedő részek szinte tökéletesen megbízhatóak, ettől kezdve azonban egyre érezhetőbb a szerző Görgei iránti ellenséges elfogultsága, amely időnként elhomályosítja tisztánlátását. A feldunai, majd VII. hadtest történetéről nem ismerünk az övéhez hasonló részletességű emlékiratot. Egyedül a fővezér, Görgei Artúr emlékirata versenghet vele, de az övé is csak 1849. március végéig foglalja össze az eseményeket, amikortól már jóval kevésbé tájékozott a VII. hadtestnél történeteket illetően.

A műnek az 1849. február közepéig terjedő eseményeket tartalmazó részét Abafi Lajos 1889-ben az általa szerkesztett *Hazánk* című folyóirat XI. kötetében magyar fordításban közölte.¹ Sajnos, a folyóirat ezzel a kötetel meg is szűnt, a folytatás is abbamaradt, s nem tudunk arról, hogy a fordítás többi része elkészült-e. Zám belly 1893-ban az *1848–49. Történelmi Lapok* hasábjain közölt egy vitairatot, amelyben az emlékiratnak a kápolnai csatára vonatkozó részeiből is idézett (ez később kötetben is megjelent).² A tavaszi hadjáratra, a csornai ütközetre, illetve az 1849. augusztusi eseményekre és a megtorlás első időszakára vonatkozó részleteket jómagam közöltem.³

Az alábbiakban az emlékiratból az 1849. május elejétől július végéig terjedő időszakra vonatkozó részeket adjuk közre. A fennmaradt iratanyag lehetővé tette, hogy viszonylag pontosan megállapítsuk, Zám belly mikor emlékezik pontosan, s mikor téved vagy állít valótlan. Tekintettel arra, hogy a csornai ütközetre vonatkozó rész már húsz évvel ezelőtt megjelent, ennek újraközlésétől eltekintettünk. Az egyes honvédtisztekre vonatkozó életrajzi adatokat Bona Gábor online honvédtiszti adattára alapján készítettük el.⁴

¹ Zám belly 1889. 173–190., 267–279., 354–369. o.

² Bulla – Zám belly 1894.

³ Hermann 2016/a. 1105–1139. o.; Hermann 1999/a. 244–250. o.; Hermann 2016/b. 5–10. o.

⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (A letöltés időpontja: 2019. október 14.)

FORRÁSKÖZLÉS

Május

A VII. hadtest 1-jén Ácsott maradt és azt a parancsot kapta, hogy 2-án Gönyűig nyomuljon előre. Miután azonban azon járőröktől, amelyeket 1-jén Győrig küldtünk előre, megtudtuk, hogy az ellenség már közeledtükre elhagyta a helységet, a városban lévő hidakat lerombolta és az abdai hidat leégette, így az egész lovasság és a lovas tüzérség 2-án Győrig ment, a gyalogság pedig, mivel a menet hosszú volt, csupán Győrig, és 3-án vonult be Győrbe.

Győrben a hadsereget⁵ a lakosok legnagyobb ünneplése fogadta, a polgárság zászlókkal és zenével jött elibénk, és felszabadítóiként a legszívélyesebben üdvözölt minket. Az előljáróság a többi városi hivatalokkal a város előtt jelent meg, azonban a tolongás miatt elveszett a hangja, nem tudta hallhatóan elmondani fogadóbeszédét, mivel ismert volt arról, hogy a feketesárgaság iránti kötelességét túl nagy ragaszkodással teljesítette. – De most mi nem nagyon törődtünk vele, hanem hogy a nép kedvére tegyünk, amit az követelt, keresztülvonultuk az egész városon.⁶

A nép örömének ezen megnyilvánulásai azon pillanattól kezdve, hogy márciusban Tokajnál átkeltünk a Tiszán, mindig örömünkre szolgáltak. Ilyenkor láthattuk, hogy ez szívéből fakad, és hogy csupán kevés ráhatással is milyen sokat lehet elérni egy ilyen derék, mindent feláldozó néppel, azonban sajnos a vezetők ezt nem értették.

Annak érdekében, hogy az ellenségről valami közelebbit megtudjunk, 3-án a lovassággal felderítést hajtottunk végre a Szigetközben és Moson felé. A gyalogságnak időben kellett érkeznie, amelyből azonnal egy dandárt a mosoni úton az ellenség által még megszállt abdai hídhoz különítették ki.

Ezt a hidat, mint megtudtuk, csupán két végén égették le, s könnyen helyreállítható volt.

A Szigetközben a felderítést vezető Markovich 9. huszárezred⁷ alezredes⁷ egy erős ellenséges lovascsapatba ütközött, amely azonban néhány jól irányzott lövés után, anélkül, hogy azokat viszonozta volna, gyorsan visszahúzódott.

Poeltenberg⁸ maga vezette a másik felderítést. A pinnyédi erdőnél nyomultunk előre, s a mindhárom fegyvernemből álló ellenséget Abda községnél felállítva találtuk. Egyenesen ellene vonultunk, azonban egy mocsaras csatornába ütköztünk, amelyen csupán egyes huszárok tudtak átkelni. Amíg belovagoltuk a környéket, hogy az ágyúk számára átkelőt találjunk, az ellenség, mivel időközben gyalogságunk is megérkezett a hídhoz, e hadmozdulat által arcban veszélyeztetve, azonnal elkezdett Öttevény felé visszavonulni. Ezért mi csupán néhány főt küldtünk megfigyelésére, gyalogsággal megszálltuk az abdai hidat és a lesvári majorságot, a pinnyédi erdőt ideiglenesen lovassággal, valamint a Szigetközben Újhely⁹ felé egy lovas őrsöt állítottunk fel.¹⁰

4-én pihenőnap volt valamennyi csapatnak.

⁵ Helyesen: hadtestet.

⁶ A történeteket leírja Ecker 1973. 164–165. o. Poeltenberg május 2-i jelentését magyar fordításban közli: Hermann 1998. 243. o.

⁷ Markovich Adolf (1816–?), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, 1849. január 14-től őrnagy, május 12-től alezredes, júniustól a fegyverletételig ezredének ideiglenes parancsnoka. Várfogságot szenved. 1869-ben reaktiválják a m. kir. Honvédséghez, 1871-ben nyugalmazzák.

⁸ Poeltenberg, Ernst Poelt Ritter von (1808–1849), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. november 2-től honvéd őrnagy, december 1-jétől alezredes, 1849. január 1-jétől ezredes, június 7-től honvéd vezérőrnagy, a VII. hadtest parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

⁹ Valójában Újfalu, a mai Győrújfalu.

¹⁰ Poeltenberg május 3-i jelentését az akcióról magyar fordításban közli: Hermann 1998. 243. o.

[Az enesei ütközet 1849. május 5-én]

Annak érdekében, hogy az egész vidéket megismerjem, néhány tábornoki tisztet küldtem ki a környékre, hogy ők is megismerjék azt, én magam pedig a helyismerőkkal mindent jól leírtam magamnak.

Hírszerzőket és járőröket küldtünk ki minden irányba. Ezekről megtudtam, hogy az ellenség Enese községet a soproni úton két gyalogszászlóaljjal, egy lovas osztállyal és egy fülteggel szállta meg; valamint Öttevény is a Mosonra és Hédervárra vezető úton a Szigetközben az ellenség által meg van szállva.

A leginkább Enese megszállása zavart, ezért tervet készítettem ezen község bevételére.

A hadsereg-parancsnokság¹¹ jóváhagyásával Pásztory 4. huszárezredi őrnagyot¹² három huszárszázaddal, egy gyalogszázaddal és öt lovas ágyúval rendeltük ki oda az ellenség elűzésére, s Sarich tábornoki százados¹³ adatott mellé.

A támadásnak hajnali öt órakor kellett volna megtörténnie.¹⁴ Nyolc órakor, mivel mindaddig a sikerről semmifajta jelentés nem futott be, és egyetlen lövés sem hallatszott, azt mondtam Poeltenberg ezredesnek, hogy utánaézek, s gyorsan Enesére utaztam, ahol is reggel kilenc órakor, félúton, a lesvári majornál az egész csapatot táborban találtam, és a parancsnok azzal mentegetőzött, hogy azért nem nyomultak előre, mert azon az úton, amelyen a megkerülést kellett volna végrehajtania, az ellenség három löveget és csapatokat állított fel.

Ezen késedelmesedésem bosszankodva, egy lovat adattam magamnak, s elrendeltem az előnyomulást. Egy lovasszázadnak egyenesen az úton kellett előnyomulnia, és csupán az ellenséget arcban foglalkoztatnia, mivel a hidak az itteni csatornákon amúgy is le voltak rombolva. A lovasság maradéka az ellenség által nem láttatva, Bezinek vette útját. A gyalogság a közelben álló majorsághoz vonult.

Én a magaslaton maradtam, s megfigyeltem valamennyi csapat menetét. Így láttam, hogy az ellenséges őrszemek előnyomulásunkat máris felfedezték és jelentették. Mivel a községben riadózattak; ezért a lovasszázadot az úton lassan előre küldtem, s megparancsoltam az azt vezető Vajda századosnak,¹⁵ hogy amint látja, hogy az ellenség kiüríti a községet, azonnal keljen át a vízen és nyomuljon előre. Majd rögvést a gyalogsághoz mentem, amelynek ezenközben gyorsan el kellett érnie a majort.

A lovasság, amely eltért a bezi úttól, és ahelyett, hogy jobbra ment volna, inkább balra tartott, ezáltal túlzottan közel került Eneséhez. S mivel az ellenség azonnal ágyúval fogadta, Pásztory őrnagy is előhozatta a magáéit és elrendelte tűz viszonzását, amely annak ellenére, hogy csak a füstből lehetett látni, hol vannak az ellenség fák által fedezett lövegei, jól talált, mivel néhány lövést követően a tüzelés abbamaradt. Ekkor érkeztem én is oda, Pásztory őrnagyot azonnal vágatában előreküldtem három löveggel, hogy az ellenség útját Kónynál elvágjam. Majd a gyalogszázadot csatláncba feloszlátva, a község ellen küldtem, magam mellé vettem két löveget és tizenöt huszárt,

¹¹ Helyesen: hadtestparancsnokság.

¹² Pásztory Sándor (1814–1871), cs. kir. főhadnagy a 4. (Sándor) huszárezredben. Október 19-től alszázados, 1849. január 9-től századkapitány, április 18-tól őrnagy és osztályparancsnok. Aradon várfogságra ítélik, 1851-ben szabadul.

¹³ Sarich (Scharich) József (1821–?), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. szeptember 27-től honvéd főhadnagy, tábornoki tiszt, 1849. január 1-jétől százados a feldunai, majd az ebből alakuló VII. hadtestben. Várfogságot szenved.

¹⁴ 1849. május 5-én.

¹⁵ Vajda Gábor (1812–1881), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 nyarán a Sopron megyei nemzetőrség egyik szervezője. November 26-tól százados, a honvédsereghez átvált olasz katonákból szervezett Frangepán-csapat parancsnoka a feldunai hadseregnél. December 24-től egy gerilla-csapat parancsnoka. 1849 tavaszán a II. hadtest vezérkaránál szolgál. Júniusban a feldunai hadsereg felderítő tisztjeként működik és gerilla-akciókat vezet a császári főssereggel szemben. Július 4-től tábornoki őrnagy a komáromi várőrségnél, a vár feladásáig.

s így követtem a gyalogságot. Ekkor a községből parasztok jöttek elibém, s azt mondták, hogy az ellenség már elhagyta a községet. A lerontott hidat a parasztok azonnal helyreállították, s én ágyúimmal és néhány huszárral gyorsan előmentem.

A községbe érkezve, egy fél század Kress-könnyűlovasba¹⁶ ütköztem, akik valahová kiküldnítve, most csapattestük után siettek. Gyalogságom a faluba érkezőben volt és 200 lépésnyi távolságra a könnyűlovasoktól, mivel azonban felhívásom ellenére a lakosok nem akartak házaikba menni, így nem lövhettem. A könnyűlovasok sem várták ezt meg, hanem a legközelebbi oldalútra vetették magukat és elmenekültek. A néhány huszár azonban egyetlen pillanat alatt a hátukban termett, azonban alig érhették be őket, és csupán két embert fogtak el lovastul, a többiek elmenekültek. Ekkor megérkezett Vajda százados lovasszázada, és én máris gyorsan az ellenség után vonultam.

A községben ott, ahonnan az ellenség reánk tüzelt, három halott tüzer- és egy halott lovassági ló feküdt.

Kőnyba érkezve, még mindig nem láttam semmit, csupán megkerülő oszlopokat és a Kőnynál álló ellenséget, ezért hát lassan nyomultam előre, és mivel az ellenség ugyancsak visszavonult, miután láttam, hogy az ellenség a legnagyobb sietséggel hogyan vonul vissza, miután Pásztory immáron megjelent az oldalában, utána vetettem magam, és egy magaslati pontra érkezve, láttam az ellenséges gyalogságot vad futásban visszavonulni. Itt egyesültem Pásztoryval, s néhány lövést küldtem az ellenség után, amelyet az is néhányval viszonzott, azonban mivel golyóink a még helytálló lovasságba csapódtak, ez is megfordult, és átgázolt saját tüzéségén és gyalogságán, amely utóbbiba ez is¹⁷ belehajtott. Azonnal átkeltem a vékony töltésen, és folytonos előnyomulásban ágyúkkal lövetve, üldöztem az ellenséget; így ment ez egészen Csorna közeléig. Itt az ellenség támogatást kapott és derekas ágyútűzzel fogadott minket. Már este öt óra volt, és már sötétedett, emellett nem ismertem a környéket, ezért nem nyomultam tovább előre, különösképpen azért, mert csapataim is igen fáradtak voltak. Ha több csapatom lett volna, még tovább üldöztem volna, azonban friss csapatokkal nem szállhattam szembe, így ezen csapatok megsemmisítése elmaradt; később a csornaiak azt mondták nekem, hogy mikor a gyalogság odaérkezett és látta, hogy utána nyomulunk, a földre vetette magát és megadást dobolt, amit azonban nem hallottunk, és azt sem észleltük, hogy nem akartak továbbmenni; és csak akkor, amikor az erősítés megérkezett, mentek vissza a község mögé és pihentek meg.

Visszatérésem után az ellenség is visszahúzódott, és még az éj folyamán Kapuvárra vonult.

Kőnyt és Enesét megszálltam, és a maradékkal visszatértem Győrbe, miután előbb étkeztettem és abrakoltattam.

Az ellenség közül az egész úton az erdőben, az árkokban és a viszonylag magas őszi vetésben elrejtőzött embereket fogtunk el úgy, hogy az ellenség teljes vesztesége e napon 120 fő és tíz ló fölöltre rúgott. Mi csupán két súlyos sebesült tüzért és egy könnyen sebesült huszárt veszítettünk.¹⁸

Az ellenség Eneséről történt elűzése azt célozta, hogy szabadon mozoghassunk, és evégett meg is történtek az intézkedések.¹⁹

Az ellenség elhagyta Öttevényt, és Mosonba vonult vissza, és csak Horvátkimle falu mellett volt egy kis, néhány zászlóaljából, némi lovasságból és tüzéségből álló tábora az út megfigyelésére, így azonnal Öttevényen túlra állítottuk ki az előőrsi vonalat, Lesvár majorságnál is állt egy őrs, őrszemekkel Eneséig és Beziig, és Csornáig járőrözött. Pápa felé csupán Ménfő majorságban

¹⁶ A cs. kir. 7. könnyűlovas (chevaulégers) ezred viselte Karl Kress von Kressenstein altábornagy nevét.

¹⁷ Ti. a tüzéség

¹⁸ Az ellenség vesztesége ennél kisebb volt. A Grobois őrnagy vezette különítmény a 2. vadászzászlóaljból, a 40. (Koudelka) gyalogezred 3. zászlóaljból és a 7. (Kress) könnyűlovasezred 1. őrnagyi osztályából állt. Az ütközetben a Koudelka-zászlóalj 5 halottat, 3 sebesültet és 39 eltűntet (más adat szerint 6 halottat, 2 sebesültet és 36 eltűntet), a Kress-könnyűlovasok egy sebesültet és 2 eltűntet, két elesett, négy sebesült és 11 eltűnt lovat veszítettek. *Posselt* 1913. 454. o.; *Komers-Lindenbach* 1877. 141. o.

¹⁹ Poeltenberg május 6-i jelentését az akcióról magyar fordításban közli: *Hermann* 1998. 244–245. o.

állítottak fel egy őrsöt, amelynek Tét és Marcaltó felé kellett járőröznie. A Szigetközben viszont Zámoly és Vámos községeket lovasság szállta meg, és az előőrseket Hédervár felé tölték előre. Folyamatosan hírszerzőket küldtünk ki mindenfelé, s azon idő alatt, amíg Győrben voltam, mindvégig tudtam az ellenség minden mozdulatáról, csaknem még arról is, hogy hol állnak az egyes ellenséges őrsök.

Annak érdekében, hogy az ellenség közeledését megnehezítsük, azt a csatornát, amely a Rábából a Rábába vezet, Ikrényig, ahol az egy átjárhatatlan mocsárban folytatódik, újonnan kiastuk úgy, hogy azon senki át nem kelhetett. Az abdai hídnál az ágyúk számára két kis sáncot emeltünk, s a hídon túl és a híd mellett lövészárkokat ástunk; a pinnyédi erdőben és a Szigetközben még november folyamán általunk készített, és még le nem rombolt sáncokat újlag megépítettük, úgyhogy az ellenség hirtelen rajtaütése ellen fedezve voltunk, és a helyet néhány napig tarthattuk.

A még Komáromban kiadott diszpozíció²⁰ és a később érkező parancsok folyamatosan csak azt rendelték, hogy az ellenség hadmozdulatairól értesülve legyünk, a győri állást minden erő bevetésével megtartsuk, azonban ne nyomuljunk előre csak akkor, ha ezt megparancsolják nekünk. Így hát nem maradt számunkra egyéb, hogy egész idő alatt hol s mikor felderítést végezzünk, a kevésbé kiképzett csapatokat tömegben gyakoroltassuk, és hogy a későbbiekben az állást további sáncokkal lássuk el.

Kezdetől fogva győzködtem Poeltenberget, hogy a nép lelkesedését használjuk fel, és rendeljünk el általános toborzást – ő azonban folyamatosan azzal a válasszal tért ki ez elől, hogy erre a kormánytól nincs felhatalmazása. Így beszéltem a zászlóaljparancsnokokkal, s ők elkezdtek titokban embereket verbuválni, s mivel Poeltenberg most látta, hogy a nép özönlik, engedélyt adott a nyílt toborzásra, s így rövidesen minden zászlóalj olyannyira megnövelte létszámát, hogy némely zászlóalj ezáltal több mint 300 főt szerzett. A kormányzat az alsó vidékről szintén több száz újoncot küldött, miáltal az erősen megfogyott zászlóaljak átlagosan 800 főnyi erősek lettek; különösen a tevékeny Sebes őrnagy²¹ alatti utászzászlóalj²² újoncozott nagy számban a környéken található molnárok és ácsok közül, s ezen zászlóaljat rövid ottlétem során minden tennivalójában úgy begyakoroltattam, hogy minden, már régebb óta begyakorolt utászcsoporttal felvehetette a versenyt.

Megérkezett Győrbe Lukács kormánybiztos,²³ s végül ő is kiadta a rendeletet, hogy a községek állítsák ki fegyverfogható férfijaikat, s minden meglévő fegyvert szolgáltatassanak be, ami a legnagyobb készséggel meg is történt.²⁴

A szomszédos, általunk meg nem szállt megyékbe Poeltenberg kiáltványait küldtük, amelyekben minden jó érzelmű hazafit felszólított, hogy a veszélyben lévő haza zászlaja alá álljon, s minden vidékről tömegével jöttek hozzánk az emberek besoroztatni magukat.²⁵

Több távoli helységről küldöttek jelentek meg, hogy meggyőződjenek a dolgok állásáról, bujkáló embereket és elrejtett fegyvereket küldtek, és megígérték az általános népfelkelést és kiállást akkor, ha csupán néhány ezer főnyi reguláris csapatot küldünk.

²⁰ Az 1849. április 30-án Görgei által 1849. május 1–4-re kiadott diszpozíciót magyar fordításban közli: Hermann 1998. 240–241. o.

²¹ Sebes Emil (1824–1864), cs. kir. alhadnagy, 1848. október 19-től honvéd utász főhadnagy, december 3-tól százados, 1849. június 16-tól őrnagy, az 1. utászzászlóalj parancsnoka. Várfogságot szenved.

²² Az 1. utászzászlóalj.

²³ Lukács Sándor (1822–1855), ügyvéd, 1848-ban Győr város képviselője, szeptembertől a város kormánybiztosa, 1849. január 9-től országos hadfelszerelési kormánybiztos, április 28-tól Győr város és megye kormánybiztosa. Emigrál.

²⁴ A fegyverek begyűjtéséről szóló kiáltványokat nem az ekkor Budapesten lévő Lukács, hanem a Győr város kormánybiztosává kinevezett Gyapay Dénes adta ki május 21-én és 28-án. Közli őket: Zsupos 2014. 452–453., 457. o.

²⁵ Poeltenberg ilyen értelmű kiadványáról nem tudunk, legalábbis nem szerepel a győri nyomtatványok Zsupos Zoltán által összeállított katalógusában.

Annak érdekében, hogy ezt elérjük, és egyetlen csapással a Duna és a Dráva közötti egész országrészt kezünkre kerítsük, Görgői hadügyminiszternek és tábornoknak mindenről a legpontosabb jelentést tettük és az előnyt, amelyet ezáltal elérhetünk, számára ecseteltük. És kértük, hogy mivel Buda ostromához oly sok lovasság amúgy sem szükséges, valamint gyalogság is nélkülözhető, küldjön Győrbe legalább négy lovasosztályt és két zászlóaljat, Pápára és a Balaton alsó részére, Keszthelyre, egy kis vegyes testületet, amely Győrrel folyamatos érintkezésben legyen, és a föld népét tömeges felkelésre bírja. És ha ezen testület kellőképpen megerősödve előnyomul, és ezzel egy időben mi Mosont bevennénk, és ennek révén mindenki Sopron és Pozsony ellen nyomulna. Ezzel együtt a jelentésben hozzátettük, hogy miután Buda bevétele után valószínűleg ez a vonal, mint a főszereg számára legcélszerűbb, vétetnék fel, mi már sok mindent előkészítenénk; azonban mindezen jelentéseknek és kéréseknek nem volt semmi eredményük, és arra kényszerültünk – túl gyengék lévén ahhoz, hogy a továbbiakat megpróbáljuk –, hogy az előírt körzetre korlátozzuk magunkat.²⁶

Lukács kormánybiztos azzal biztatott bennünket, hogy az egészet jelenti a kormányzóelnöknek, és segítséget kapunk;²⁷ emellett közölte velünk a kormányzat tervét, hogy milyen módon akarja valamennyi csapatot újjászervezni, megerősíteni és felruházni. Azt mondta, hogy ha mindenütt tartjuk állásainkat, a kormányzat abban a helyzetben lesz, hogy kiállíthat július végéig 24 000 lovas, 140, egyenként 1000 fős zászlóaljat, összesen 140 000 főt, négy, egyenként 1000 főnyi utászzászlóaljat, azaz 4000 főt és tíz gránátos zászlóaljat, azaz 10 000 főt, valamint a hadseregben már található ütegeken kívül még harminc, fogatolt és legénységgel ellátott, hatlőveges üteget, köztük egy vágató lovasüteget; és az egész hadsereget június végéig nyári, szeptember végéig téli ruhával teljesen ellátja. Minden fegyver- és löpörgyár a legmagasabb fokozaton működik, s bizvást számíthatunk arra, hogy a kijelölt határidőig minden készen fog állni; azonban a kormányzat mit sem ért a szervezéshez, senki sincs ott felül, aki az egészet célszerűen vezetné.²⁸

A gyalogzászlóaljak száma már 150-re ment,²⁹ azonban nem voltak teljesek, mivel ahelyett, hogy a régi zászlóaljakat kiegészítették volna, ezeket folyamatosan hagyták néhány száz főnyire csökkenni; folyamatosan újakat alakítottak, s löfegyverek helyett nyársakat és kaszákat adtak nekik, és a fölösleges löfegyverek hiába pihentek a raktárakban.

A lovasságnál ugyanígy volt, új ezredeket állítottak fel, a régiek négy-ötszáz lóra csökkentek, és nagy fáradtsággal, hosszas kérelmezés után sikerült nyolc-kilencszáz lóra felvinni.

Sok ágyút öntöttek és fűrtak, azonban felszerelésük hiányos volt, annak ellenére, hogy az ezzel megbízott, igen jártas Lukács tüzér ezredes³⁰ minden módon megpróbálta. Azonban sok akadály állt útjában, és minden fáradtsága ellenére is csak igen lassan tudott feladatában előrejutni. Ha nem egy ilyen lángeszű és értő főt bíztak volna meg ezzel, valószínűleg semmi sem történt volna, azonban Lukács ezredes volt a magyar tüzérség megalapítója, tevékenysége és ügyessége révén vitte azon pontra, ahol állt. Fiatal tüzéreinket maga az ellenség is a legnagyobb dicséretben részesítette; a legendákivülből módon teljesítették, és ez Lukács ezredes műve volt; és azon hazaszeretet, ami

²⁶ A fennmaradt iratokban ilyen javaslatnak nincs nyoma.

²⁷ Lukács ilyen értelmű jelentése nem ismert.

²⁸ Lukács május 29-én Kossuth Lajoshoz intézett jelentésében írt arról, hogy június 20-ig 65 000 zubbonyt, nadrágot, mellényt, sapkát és bakancsot fog kiosztani a seregnek. Közli: *Hermann* 1992. 143. o.

²⁹ A honvédszászlóaljak számára kiadott legmagasabb sorszám július végén a 148. volt, de jó néhány olyan honvédszászlóaljról tudunk, amelynek volt ún. tartalék (cadre) zászlóalja. Az 1849. augusztus 3-i komáromi kitörést követően Klapka György vezérőrnagy a Dunántúlon összegyűjtött újoncokból alakította meg a 201–204. zászlóaljakat.

³⁰ Lukács Dénes (1816–1868), cs. kir. tüzérhadnagy, 1848. májustól főhadnagy, szeptember 28-tól százados, október 19-től őrnagy, az Országos Nemzetőrségi Haditanács, majd novembertől a hadügyminisztérium tüzérségi osztályának vezetője. 1849. január 28-tól alezredes, május 28-tól ezredes, a honvéd tüzérség főparancsnoka (igazgatója). 1849. május 28-tól a honvédtüzérség főparancsnoka. Várfigságot szenved.

miatt ezek a fiatal kölykök semmilyen veszélytől nem riadtak vissza, halhatatlanságot szerzett a magyar tűzérség nevének.

Hasonló nevet szereztek maguknak az egész hadjárat folyamán honvédek és huszárajaink is; merthogy a honvéd mindig „Éljen a magyar!”³¹ kiáltással, halált megvetve, a legvidámabb bátorsággal ment előre, és gyakran lövést sem adott le, hanem boldog volt, ha a „szuronyt szegezz”³² – fállt das Bajonet – vezényszót hallotta, mivel ilyen harcra teremtetett. A honvéd nem szívesen állta az ágyútűzet, csak akkor volt elemében, ha előre ment; ha visszavonult, morgott; azonban egyetlen vesztes csatában sem lehetett látni őket – dacára a tartaléknak – csupán több órával később, összegyülekezni; kivéve egyes csapatokat, amelyek, akárcsak az ellenség régi, gyakorlott katonái, mindig megpróbáltak összetartani.

A pákozdi, schwechati, nagyszombati, szolnoki, komáromi, s különösképpen a budai napok, és még több más magyarországi csata és ütközet, valamint az Erdélyben Leonidászéhoz hasonlítható harc a piski hídnál és Nagyszebennél és még más helyeken, a honvéd nevének visszhangját mindörökké egyfajta nagyságként fogják mutatni.³³

A huszárok pótolhatatlanok voltak az előőrsi szolgálat jó ellátásában, az ellenségről történő hírszerzés során tanúsított vakmerőségükben; valamint gyakran az ellenség hátában portyáztak, és mindig biztos híreket hoztak.

Roham alkalmával a huszár pompás volt, mivel kikerülte ellenfelét, és megpróbálta hátba kapni, miközben egy másik huszár előlről vágta a fejét. Gyakran a legnagyobb vakmerőséggel vetette magát egy egészen kis csapat egy nagy ellenségesre, és gyakran megtörtént, hogy ez utóbbi kénytelen volt menekülni; ám a huszár nem mindig kerülte el a bajt, hanem határozottan küzdött, s csak kevés olyan ütközet volt, ahol nem ő vetette vissza korábban az ellenséges lovasságot.

Az ellenség lovasságban mindig felülmúlt minket, ennek ellenére a huszár mindig felvette a harcot a túlerővel, és csaknem mindig győzött, ha ütközetbe ment.

Nem vagyok a túlzások barátja, itt azonban az igazat mondom, és tanúk ezreivel erősíthetem meg, hogy ahányszor csak a huszárok megtámadták őt, mindig visszavetették, és csak túlerő elől hátráltak.

[A lesvári ütközet 1849. május 11-én]

10-én este járőrök révén azt a hírt vettük, hogy egy erős ellenséges csapat közeledik Csornához; ám elég korán egy úriember lovas futárral küldte a hírt, hogy ez ellenség három vadász- és gyalogzászlóaljjal, három lovasosztállyal,³⁴ kilenc ágyúval és egy fél röppentyűteggel az éjszaka folyamán megszállta Csornát, és valószínűleg Győr ellen nyomul.

Alig adatott ki a parancs, hogy a csapatok készenlétben legyenek, az előőrsöktől rögvést az egyik parancsőr jött a másik után azzal a jelentéssel, hogy az ellenség Enese felé közeledik, s végül, hogy Lesvárnál már a huszárokkal csatároz. Így hát azonnal riadóztattunk, s én azonnal a készenlétben álló ágyúkhöz siettem, három már fogatolva ott állót közülük magamhoz vettem, s a legsebe-sebb üggetésben előrenyomultam velük, s csak azért küldtem hátra, hogy az elsőként érkező lovascsapatot küldjék utánam.

³¹ Az eredetiben is magyarul szerepel.

³² Az eredetiben is magyarul szerepel.

³³ A felsorolt csaták és ütközetek: Pákozdi, 1848. szeptember 29.; Schwechat, 1848. október 30.; Nagyszombat, 1848. december 16.; Szolnok, 1849. március 5.; Komárom, 1849. április 26.; Buda, 1849. május 21.; Piski, 1849. február 9.; Nagyszeben, 1849. március 11.

³⁴ A cs. kir. nehézlóvas (vértés, dragonyos) ezredek hat, a könnyűlóvas (dzsidás, huszár, sivalizsér/chevaulégers) ezredek nyolc századból álltak, két század alkotott egy osztályt. Ezeket a vezénylő törzstiszt személye alapján a nehézlóvasságnál ezredesi, alezredesi és őrnagy, a könnyűlóvasságnál ezredesi, alezredesi, 1. és 2. őrnagy osztálynak nevezték.

Poeltenberg utolért a 9. huszárezred egy századával, s kértem őt, hogy azonnal küldjön előre három löveget a Lesvárra vezető másik, távolabbi úton, míg én a közelebbin megyek, s ami még beérkezik, küldje utánam, a többi csapatnak pedig a számukra kijelölt helyen kellett felállnia.

A Wyss tábornok³⁵ alatt Csornán lévő ellenség, amely Kapuvárról érkezett, csupán kétórányi pihenőt élvezhetett, s azután Győr ellen kellett indulnia.

Wyss tábornok Csornán állítólag úgy nyilatkozott, hogy délben, Győrben akar étkezni. Ha három oldalról támadtunk volna meg, ez könnyen sikerülhetett volna; így azonban túlzottan merész volt ilyet mondani.

Az ellenség előnyomulásakor lovas előőrseink csatározva vonultak vissza Lesvárig, ahol az ott állomásozó fél század honvéd felvette őket, s az ellenséget egy időre feltartóztatta, végül azonban a töltések mögé, majd Győr felé visszahúzódott.

Az ellenség azonnal áthaladt a szűk úton és már Lesvárnál is elkezdett előnyomulni mindkét úton, amikor megérkeztem. Azonnal egészen közelre felvonultattam a három löveget és az előrehatoló lovasságot oldalában lövettem, amely azonban ennek ellenére a keskeny hídon folyamatosan, sebesen jött előre, és ezen előnyomulást egy gyorsan felvonuló, engem erősen lövő üteg által támogatta. Ekkor érkezett meg a másik úton Markovits alezredes a 9. huszárezred egy osztállyal³⁶ és három löveggel, és az ellenség élét lövette, mialatt én inkább annak közepe ellen munkálkodtam. Ezen keresztűz által kényszerítetven, az ellenség sebesen visszavonult a töltésen és a magaslatokon át.

Ezalatt megérkezett hozzám Poeltenberg még három löveggel és a 4. huszárezred egy osztállyal, amikor is kértem, azonnal küldjön a Csallóközbe, hogy az ellenség nem nyomul-e előre, ugyanígy Ötveny felé is egy parancsört kellett volna küldenie, hogy az ott álló előőrsektől pontos híreket kapjunk.

A sebesen visszahúzódó ellenséget folyton folyvást foglalkoztatva, folyamatosan lövettem.

A magaslatokra érkezve, az ellenség ott felállt, és erősen pásztázta a csatornán átvezető hidat és az utat.

Mi csupán néhány száz lépéssel a majoron túlra tudtunk előnyomulni. Ekkor Trebersberg tüzérszázados³⁷ nyolc huszárt kért tőlem, ezekkel és egy ágyúval a leghevesebb ágyútűzben átkelt a hídon, s ezen löveggel oly gyorsan és hathatósan lőtte az ellenséges lövegeket és csapatokat, hogy azok rögvést némileg hátrébb húzódtak. Mivel én, mialatt a százados előrenyomult, folyamatosan lövettem és egyik löveget küldtem előre a másik után, ezáltal sikerült arra kényszerítenünk az ellenséget, hogy még távolabbra vonuljon vissza.

Láttam, ahogy az ellenség folyamatosan vonja vissza gyalogságát, s célpontként csupán a lovasság állt fel a magaslatokon. Emellett álltak az ellenség lövegei és röppentyűi, s folyamatosan viszonozták tűzünket.

Annak érdekében, hogy lovasságomat ne tegyem ki a tűznek, csupán egy osztályt küldtem előre a majorságig, és csupán néhány százarral maradtam az ágyúk mellett. Ami, mint később egy, a csornai ütközetben elfogott dzsidás tisztől hallottam, arra indított több lovassági tisztet, hogy Wyss tábornokot arra kérje, miszerint lövegeinken üssenek rajta. Ezt azonban ő túlzottan merész vállalkozásnak tekintette, miután jól tudta és gondolhatta, hogy a majorság mögött legfeljebb 800 lépésnyire a lövegektől, csapatok állhatnak, így ezek előrenyomulásukkor szintén előrejönnek, s megtagadta ezen merész kívánságot.

³⁵ Wyss, Franz von (1795–1849), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok a cs.kir. I. (Schlik) hadtest Franz Liechtenstein altábornagy vezette 1. hadosztályában. Elesik 1849. június 13-án Csornánál.

³⁶ A cs. kir. 9. huszárezred I. Miklós orosz cár nevét viselte.

³⁷ Helyesen: Trebersberger, Johann (1818–?), cs. kir. tizedes, 1848. október 19-től honvéd hadnagy, 1849. január 25-től főhadnagy, a 4. hatfontos gyalogüteg parancsnoka, április 18-tól százados, májustól a 10. hatfontos gyalogüteg parancsnoka.

Mi ezt szívesen láttuk volna és mi magunk is beszéltünk erről, amikor is néhány tiszt előrelógva azt mondta, hogy ők túl messzire állnak az ágyúktól, és az ellenség megszerezheti azokat. Mire azt válaszoltam, hogy az ellenség ugyanolyan messze van, mint Önök, s ha előrenyomul, Önök is előrejönnek, és előnyben vagyunk, mivel ő előrenyomulás közben nem lőhet, mi viszont igen.

Mivel még mindig semmilyen hírt nem kaptam Poeltenbergtől, hogy az ellenség a többi pontokon nem nyomul előre, így én is itt csak lassan nyomulhattam előre, és követtem a szintén lassan visszahúzódó ellenséget. Egyszer csak azonban gyorsan eltűnt, mivel a magaslatra érkezve láttam az utolsó lovas Enesénél eltűnni, a többit pedig sebesen Kóny felé visszahúzódni.

Wyss tábornok még ezen a napon, a csapatok számára Csornán adott rövid pihenőt követően, visszavonult Kapuvárig. Ennek oka, miként ezt nekem ugyanazon fogoly tiszt mondta, egy Mosonból – ahol akkor a császár is tartózkodott – érkező parancs lehetett, hogy ne próbálkozzon tovább. Ugyanezen tiszt azt is mondta nekem, hogy Győrt a többi ponton is meg kellett volna támadni, ha meg tudtak volna egyezni ebben. Miután ez nem történt meg, Wyss tábornok volt kénytelen meginni ennek a levét.

Követtem az ellenséget, megszálltam Enesét és Bezit, és – Poeltenberg által még mindig hírek nélkül hagyatván – nem bízva abban, hogy még tovább nyomulhatok előre, csupán kisebb csapatokat küldtem utána megfigyelésre.

Az ellenség vesztesége, az ütközet rövideége és azon sietség dacára, amellyel különösen kezdetben leadtuk rá a lövéseket, igen nagy volt.

A majorságnál tizenkét fő és nyolc ló feküdt halva vagy sebesülten. A magaslaton viszont, ahol a lovasság céltáblánkul szolgált, harminc, köztük egy tisztí ló feküdt holtan; embert nem találtunk, mivel ezeket már készen tartott szekereken hátra küldték; később megtudtam, hogy a halottak és sebesültek száma is harmincon fölülré rúgott. A fogoly tiszt azt is elmesélte nekem, hogy a lovasság harminc lovat vesztített, a többi fogatos ló volt, és nem éppen dicsérni való, hogy a leghatékonyabb ellenséges ágyútűznek kitették őket.³⁸

Annak érdekében, hogy a hasonló meglepetéseket a jövőre nézve elkerüljük, az előőrsöket, s minden öt napban egy másik, száz lóból álló portyázó vezényletet küldtünk Csornán át Kapuvár és Pápoc környékére azzal a megbízatással, hogy az ellenségről mindenkor a legbiztosabb híreket hozza, őt mindenkor ingerelje és felriassza. Aminek az volt a következménye, hogy az ellenség belefáradván ezekbe az ingerkedésekbe, Kapuvárról Szentmiklósrá vonul vissza s csupán Vitnyédnél volt egy előőrs.

Fertőszentmiklóson az ellenség az Esterházy hercegi kastélyt földhányásokkal vette körül, a csinos park egy részét kivágta, és ott teljességgel védelemre rendezkedett be.

Ezek a portyázó vezényletek elindulásuk alkalmával, vagy ha parancsot küldtek nekik, mindig egy jókora csomagnyi Közlönyt – hivatalos lapot – kaptak, s aztán szétosztották azt a nép között, s ezáltal a legtávolabbi vidékekre is elküldték.

Ezeknek a portyázó vezényleteknek az a hasznuk is volt, hogy ezáltal mindazon élelmiszer és takarmány, amit az ellenség erről a vidékről akart szerezni, elvételétől tőle, s hogy a nép tömegesen

³⁸ Poeltenberg Ernőnek az ütközetéről aznap, illetve másnap írott jelentéseit magyar fordításban közli: Hermann 1998. 250–252. o. A Franz Wyss vezérőrnagy vezette dandár vesztesége a későbbi hivatalos jelentés szerint 13 halott, 8 sebesült és 46 eltűnt katona, 17 elesett, 7 sebesült és 10 eltűnt ló, azaz összesen 67 fő és 34 ló volt. KA AFA Hauptarmee. Detailakten. 1848/9-13-22. Maga Wyss a jelentésében 20 elesett és sebesült katonáról ír. Wyss – Hadsereg-parancsnokság, Csorna és Kóny közötti tábor, 1849. május 12. KA AFA Karton 1832. Hauptarmee unter Welden. 1849-5-322a.

özönlött Győrbe a zászlók alá, és a kéznél lévő fegyvereket beszállította, s az adót, amit Rohonczy császári biztos³⁹ rendelt vinni, Győrbe teljesítette.

Miután a hadsereg-parancsnokságtól többszöri kérésünkre végezettel a két osztályt a 10. huszárezredből⁴⁰ és egy lovas úteget küldtek,⁴¹ baloldalunk távolabbi fedezésére Pápára egy kis lovascsapatot küldtünk, amelynek Keszthely és Szombathely felé kellett portyáznia.⁴²

Győrt még inkább megerősítettük, a csapatok folyamatosan gyakorlatoztak, és a zászlóaljokat kiegészítették.

A hónap vége felé Kupa alezredes⁴³ vezetése alatt két osztály Hunyadi-husár⁴⁴ is érkezett Győrbe – többnyire újoncok és remonták,⁴⁵ soha nem voltak még tűzben, nem bízták meg még őket szolgálattal, így hát csak a többi huszárokkal vegyesen alkalmaztuk őket.

Az ellenség Mosonról és Hédervárról állandóan kisebb felderítéseket hajtott végre, amelyekért soha nem maradtunk adósai, s így a csapatok nem szoktak el teljesen a tűztől.

Buda 21-i elestét követően az erről szóló szóbeli hírt egy futár hozta meg, aminek következtében itt, Győrről nagy ünnepséget tartottak, volt bál, kivilágítás, zászlókitűzés stb., röviden, egy nagy ünneplés az egész vidéken; és hogy ebben az ellenséget is némileg részesítsük, néhány hirdetményt küldtünk az előőrsökhöz és átadtunk azokat az ellenségnek.⁴⁶

Rengeteg elfoglaltságom dacára, Poeltenberg rábeszélésére én is elmentem a bálba. Amint a zürzavart láttam és nem éppen boldog arcot vágtam, mivel a fejemben sok komolyabb dolog járt, odajött hozzám két megtáncoltatott hölgy, az egyik a túrmezei gróf, Josipovich felesége,⁴⁷ a másik a Győrben igen megbecsült Perlaky kereskedő neje,⁴⁸ és megkérdezték, miért nem örülök én is. Azt válaszoltam, nem tudok örülni, mert attól tartok, hogy a változó rendelkezések, hadműveletek miatt hat héten belül ismét túl leszünk a Tiszán Ha ismét előrejövünk, győzni fogunk, s majd csak akkor fogok tudni örülni. Ugyan némileg tovább tartott, mint hat hét, azonban jóslatom bevált, átmentünk a Tiszán, vissza azonban csak fogolyként jöttünk.

Ha ez a két hölgy még él, ha emlékirataim megjelennek, megerősítik az általam mondottakat.

Ugyanazon futár, aki a Buda elestéről szóló hírt hozta, Görgői következő sajátkezű levelét hozta nekem:

³⁹ Rohonczy Ignác (1802–1867), 1836–1837-ben a Törvényhatósági Tudósítások Sopron megyei tudósítója, 1843–1844-ben Sopron megye követe, 1845–1848-ban a megye főispáni helytartója (adminisztrátora), 1848. december közepétől a megye királyi biztos, 1849. augusztus–októberben a pécsi kerület főbiztosa, 1861-től a Magyar Királyi Kancellária tanácsosa.

⁴⁰ A cs. kir. 10. huszárezred viselte III. Frigyes Vilmos porosz király nevét.

⁴¹ A 8. lovasúteg. A két alakulat Poeltenberg jelentésének tanúsága szerint 1849. május 16-án érkezett meg Győrbe. Közli: Hermann 1998. 254. o.

⁴² Ez a 10. huszárezred fentebb említett két osztálya volt, amely június 8-án érkezett meg Pápára Károly Pál őrnagy parancsnoksága alatt. Károly Pál Kmety Györgyhoz intézett jelentését magyar fordításban közli: Hermann 1999a. 99–100. o.

⁴³ Kupa Hümér (Penczer Fidé) (1809–1868), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. szeptember 1-jétől százados a Hunyadi önkéntes csapat lovasságánál. Október 14-től őrnagy, osztályparancsnok az előbbiből alakult 13. (Hunyadi) huszárezredben. 1849. március 5-től alezredes, májustól ezrede öt századának parancsnoka a feldunai hadseregben – utóljára a VII. hadtestnél. Emigrál, 1859-ben az itáliai magyar légió ezredese.

⁴⁴ A 13. huszárezred viselte Hunyadi nevét. Az alakulatot 1848 augusztusában a Duna–Tisza közén kezdték szervezni. Katonái nem hagyományos huszárruhát, hanem ún. Viktória-dolmányt, bő gatyát és pörge kalapot viseltek. Egyes századok felszereléséhez hozzátartozott a karikás ostor és a fokos is.

⁴⁵ Pótlóvak, azaz még a „kiképzetlen” lovak (Remonten).

⁴⁶ Az említett bált május 22-én tartották. Leírja Ecker 1973. 187–188. o. Gyapay Dénesnek a vár bevételét tudató hirdetményét közli: Zsupos 2014. 455. o.

⁴⁷ Josipovich Antal (Antun Josipović) (1806–1874), túrmezei gróf, a horvátországi magyar párt vezére.

⁴⁸ Perlaky Dánielné Dörner Emília.

*№ 649/v. A hadügyminisztertől s a hadsereg főparancsnokától
Zámbelly alezredes úrnak, a VII. hadtest tábornoki főnökének Győrben*

Svábhegyi főhadiszállás, 1849. május 17-én

A VII. hadtest által jelenlegi Győrbe történt kiküldönítése során minden, az ellenséggel történt összeütközés alkalmával tanúsított körütekintő példamutatásáért, indítatva érzem magamat ezért köszönetemet Poeltenberg ezredes, hadtestparancsnok úrnak kinyilvánítani.

Ugyanakkor nem mellőzhetem hasonló kötelességemet teljesíteni Önnek, Alezredes Úr, amikor egyben nem csupán köszönetemet – hanem előlött különös elismerésem az Ön sikerteli működéséért, megfeszített szolgálatteljesítéséért, az Önnek a kivitelezendő hadműveletek tervezésében mutatott ügyes körütekintéséért – ezennel teljes mértékben kifejezem!

Ez azon elismerés, amivel a férfai a férfiak tartozik, és teljes tisztelettel kinyilvánít – mint vezénylő tábornok azonban emellett indítatva érzem magamat, hogy a országos [kormányzó] elnök úrnak Önt sürgősen ezredesi előléptetésre előterjeszteni, az Önt jelenlegi állásában egyelőre történő megtartásával, mivel amint csak erre alkalom adódik, fenntartom magamnak, hogy az Ön számára egy, ismereteinek és munkásságának kiterjedtebb szolgálati ágat kijelöljek

Legyen tehát meggyőződve arról, hogy szolgálatai mindig értékük szerint teljes mértékben értékelve lesznek.

*Görgei Artúr
tábornok⁴⁹*

Röviddel ezután megkaptam ezredesi előléptetésem, május 1-jei ranggal; hasonlóképpen Poeltenberg a tábornoki kinevezését.

Egy ilyen levél után csaknem hihetetlen, hogy Görgei mindnyájunkat feláldozott.

Ezt a levelet, mint később megtudtam, azért írták nekem, mivel én néhányszor, különösen Mjk őrnagy, hadtesti segédtsízt⁵⁰ előtt Poeltenbergnél kijelentettem, hogy az egészszel torkig vagyok, mivel egyetlen kérésemre sem történik semmi, és minden rám hull vissza, ha rosszul mennének a dolgok, mivel valójában mindent én csinálók, Poeltenberg csak a nevét adja, és hogy semminemű elismerésben nem részesülök mindezt. Így például, hogy Hatvanért az osztrákoknál Terézia-keresztet kaptam volna, amit két olyasvalakivel kellett megosztanom, akik nem is voltak tűzben.⁵¹ Mjk, Görgei egyik régi bajtársa, bizonyára megírta neki, hogy én egészen elégedetlen vagyok, hogy semmi sem halad előre.

Kosztolányi ezredes,⁵² a csallóközi parancsnok babérokat akart magának gyűjteni, s gyenge hadosztályával Pozsony felé nyomult előre, több ízben visszaszorította az ellenséget úgy, hogy az

⁴⁹ Az eredeti tisztázatot ismerteti: *Nudelmann* 1998. 31. o. (Jelenleg ismeretlen helyen.) Molnár Ferdinánd fogalmazványa. No. 649/v. HL 184849. 28/310. 1869. február 14-én Illaván kelt másolat, Hoffbauer Lajos, fegyintézet 1-ső tiszt írnok hitelesítésével. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Quart. Hung. 2523. Egervári Potemkin Ödönhoz intézett önéletrajzi levelek. 231–232. fol.

⁵⁰ Mjk József (Ede) (1812–1849), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben. Október 16-tól századkapitány. 1849. március 24-től őrnagy ezrede létszámában és karségéd Görgei mellett. Később a VII. hadtest segédtsíztje, majd a hadügyminisztériumban szolgál a fegyverletételig. Kolerában hal meg.

⁵¹ Ti. hogy az 1849. április 2-i hatvani ütközetben játszott szerepéért a cs. kir. csapatok oldalán a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét kapta volna meg, míg a magyar oldalon a győzelemért Gáspár vezérőrnagy, s rajta kívül Kossuth Sándor alezredesi kinevezést kapott. Lásd erre Görgei 1849. április 8-i gödöllői napi parancsát. HL 1848-49. 20/460.

⁵² Kosztolányi Mór (1806–1884), cs. kir. százados, 1848. augusztus 27-től honvéd őrnagy, a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnoka, október 30-tól honvéd alezredes, 1849. január 28-tól ezredes, a komáromi várőrség parancsnoka, majd április végétől egy rövid időszakról eltekintve, a Csallóközbe kiküldött erők parancsnoka. Komáromi kapituláns.

egészen Somorjáig, egy része pedig egyenesen a Duna-ágon át vonult vissza. Kosztolányi azonban maga is visszavonult, mivel különben egy igen kiterjedt állást kellett volna elfoglalnia. Azon hírre, hogy az ellenség ismét előretört, ismét előre nyomult. Szerdahelynél azonban egy kétszeres túlerőben lévő ellenséges erőbe ütközött, amely Eperjesnél⁵³ is, anélkül hogy erről Kosztolányi értesült volna, a Duna-ágon át egy hidat veretett, és az oldalába jött, és így neki komoly veszteséggel Nagymegyérig kellett visszavonulnia.⁵⁴ Mivel Kosztolányi a szándékáról nem értesített minket időben, nem tudtuk foglalkoztatni az ellenséget, és ez, mivel azt látta, hogy nyugton vagyunk, gőzhajóval a Szigetközéből a Csallóközbe csapatokat vitt át, és még inkább megerősítette magát. Még aznap este értesültünk az ütközet eredményéről. És mivel hozzám már több panasz érkezett Kosztolányi ellen csapatai vezetésében mutatott ügyetlensége miatt, mivel egyedül ő maga volt felelős e nap szerencsétlenségéért, hogy a további következményeket elkerüljük, azonnal jelentettük ezt a főparancsnokságnak.⁵⁵ És Kosztolányi ezredest ennek következtében néhány napon belül a parancsnokságban Kazinczy ezredes⁵⁶ által váltotta fel, aki azonban röviddel erre a máramarosi parancsnokságot kapta, és őt sajnos ismét Kosztolányi ezredes váltotta fel a csallóközi parancsnokságban.⁵⁷

Horváth alezredes⁵⁸ több ponton, különösen Sempténél megpróbált átjutni a Vágon, hogy Nagyszombat felé nyomuljon. Azonban az ellenség túlnyomó ereje mindannyiszor megakadályozta ebben, és így Sempténél maradt, és egészen fel Lipótvárig kis különítményekkel figyeltette meg a Vág-vonalat mindaddig, amíg Budáról a csapatok meg nem érkeztek, és Nyitrára nem rendelték őt a bányavárosokkal való összeköttetés érdekében, ahol is a csapatok komáromi összpontosításáig maradt.

Görgei Ármin őrnagy⁵⁹ a Hurban szlovák pártfőnök⁶⁰ alatti szabadcsapattal⁶¹ és az ezzel egyesült ellenséges csapatokkal néhány szerencsés ütközetet vívott, amelyek során sok foglyot ejtett, és ezeket a szlovákokat többnyire besorozta, és ezek igen derekasan viselkedtek az ütközetekben saját honfitársaik ellen, és boldogok voltak, hogy honvédnek nevezik őket.⁶²

Görgei Ármin mindenütt kárt okozott az ellenségnek és sok ezüstpénzt és más javakat zsákmányolt, újoncozással saját csapatát, amely kezdetben alig 1000 főből állt, 2000 főre emelte, s folyamatos összeköttetésben volt Horváth alezreddel és Beniczkyvel,⁶³ mely utóbbi Szepesben

⁵³ Ti. Pozsonyepérségnél.

⁵⁴ 1849. május 12-én Tejfalunál. Az ütközetéről lásd *Szinnyei* 1887. 125–126., 159. o.

⁵⁵ Poeltenberg ilyen értelmű jelentését nem ismerjük.

⁵⁶ Kazinczy Lajos (1820–1849), kilépett cs. kir. főhadnagy, augusztus 27-től honvéd főhadnagy, októbertől százados, az 1., majd számcseré folytán a 2. és 3. utászzászlóalj szervezője, november 28-tól őrnagy, 1849. január 11-től alezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok a Középponti Mozgó Seregben, február elejétől a felső-tiszai, majd I. hadtestben. Június 1-jétől honvéd ezredes, az északkelet-magyarországi önálló hadosztály parancsnoka. Zsibónál az oroszok előtt kapitulál augusztus 24–25-én. 1849. október 25-én Aradon kivégzik.

⁵⁷ Kazinczy május 19-én vette át a csallóközi erők parancsnokságát, s június 2-án vagy 3-án adta át azt ismét Kosztolányinak.

⁵⁸ Horváth János (1815–1875), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, 1848. december 18-tól honvéd őrnagy, 1849. február 2-től alezredes, április 21-től egy különítmény parancsnoka, július 10-től ezredes. Várfogságot szenved. 1869-től honvéd ezredes.

⁵⁹ Görgey Ármin (1812–1877), Görgei Artúr bátyja, kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. november 29-től honvéd százados, 1849. április 8-tól őrnagy, a hónap közepétől különítményparancsnok, július 13-tól alezredes, a végnapokban a feldunai hadsereg vezérkari főnöke. Várfogságot szenved.

⁶⁰ Hurban, Jozef Miloslav (1817–1882), evangélikus lelkész, a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezetője, a cs. kir. csapatok oldalán küzdő szlovák légió egyik szervezője.

⁶¹ Az 1848 szeptemberétől több ütemben szervezett szlovák légióval.

⁶² Görgey Ármin harcaira lásd: Streifkorps des Majoren Herrmann Görgei. HL 1848–49. 35/89.

⁶³ Beniczky Lajos (1813–1868), a reformkorban a Zólyom megyei reformellenzék tagja, 1848-ban bányavidéki kormánybiztos, nemzetőr őrnagy, 1849. április 21-től honvéd alezredes, különítményparancsnok. A szabadságharc után várfogságot szenved, 1863–1864-ben részt vesz az Almásy–Nedeczky-féle összeesküvésben. 1868-ban máig tisztázatlan körülmények között meggyilkolják.

és Gömörben portyázott, és a Wysocki-hadtesttel⁶⁴ tartotta az összeköttetést, és szintén több szerencsés ütközetet vívott és rajtaütést hajtott végre.

Beniczky volt a legjobb portyázó vezérünk, és képes volt az ellenséget csekély csapataival folyamatosan sakkban tartani, és noha igen rövid ideje volt hadi szolgálatban, sok katonai ismerettel rendelkezett. – Más helyre állítva és több csapattal ellátva, merész, lángeszű lelkével sokat tehetett volna. Azonban nálunk soha nem tudták az igazit jól megtalálni, és sajnos az állások betöltése rang szerint történt és a gyakran alkalmasabb fiatalokat ügyetlen idősebbek alá rendelték. Ezáltal elégedetlenséget ébresztettek és ezáltal az egész szenvedett kárt, mert semmi sem illett össze.⁶⁵

Itt az ideje, hogy Poeltenberg tábornokról, a VII. hadtest parancsnokáról elmondjunk egyet-mást.

Osztrák szolgálatban első osztályú kapitány a Sándor-huszárezredben,⁶⁶ ezzel Bécsből – megismételt kérései ellenére, hogy helyezték át egy német ezredbe vagy vezényeljék az itáliai hadsereghez – mégiscsak Magyarországra küldték. Teljesen feketesárgaként végigcsinálta a menetet a horvát határig, onnan Pákozdig, végül Parndorfra. Itt határozottan az Ausztriába való nyomulás ellen nyilatkozott, s ennek következtében a Honvédelmi Bizottmány akkori elnöke, Kossuth által még többekkel együtt a szolgálatból elbocsátatott, s tetszése szerint három napon belül útlevélet kaphatott oda, ahova akar. Ezáltal becsvágya megsérült, és ezt követően, mivel Ausztria többé nem fogadta volna be, miután Pákozdnál már osztrák csapatok ellen harcolt, mások rábeszélésének hatására elszánta magát a neki kéz alatt ajánlott őrnagyi hely elfoglalására és maradt.⁶⁷

A Karger⁶⁸ parancsa ellenére az 1848. december 16-i kazimiri ütközetben a négyszeres túlerőben lévő ellenséges lovasságon való áttöréséért alezredessé nevezték ki⁶⁹, és januárban – miután Karger megbetegedett – átvette az ő dandárját.⁷⁰ Ekkor történt, hogy a bányavárosokba vonulás során Szobnál egy tisztje megkereste, hogy vezesse át az ezredet a Dunán, s ezáltal menne át az osztrákokhoz. Ő azzal utasította vissza ezt az örültséget, hogy mi még mindig a törvény útján állunk és a királynak tett eskünhöz hűnek kell maradnunk. 1849 februárjában ezredes lett és e hónap vége felé átvette a Piller-hadosztály⁷¹ csapatai feletti parancsnokságot.⁷²

Ez ideig kevés alkalma nyílt arra, hogy katonai ismereteit megmutassa. A február 13-i széni rajtaütésnél mit sem tett, azonban még ezen a napon sokan közülünk felismerték, hogy ő azokból⁷³ nem sokkal rendelkezik – amely ítéletet a február 26-i és 27-i kápolnai és verpeléti csatánapon igazolta is, és ekkori gyámoltalansága a mozdulatok elrendelésében, valamint egykedvűsége nagyban

⁶⁴ Józef Wysocki (1809–1873) vezérőrnagy ekkor a Henryk Dembiński altábornagy vezette északi hadseregben a lengyel légió parancsnoka volt. A IX. hadtest parancsnoka ekkor maga Dembiński volt, s csak június második felében adta át a parancsnokságot Wysockinak.

⁶⁵ Beniczky harcaira lásd: Streifkorps des Majoren Ludwig Beniczky. HL 1848-49. 21/317., magyar fordításban közli: *Asbóth* 1862. II. k. 114–123. o., ill. emlékiratának Steier Lajos által írott bevezető tanulmányát: *Beniczky* 1924. 123–160. o.

⁶⁶ A cs. kir. 4. huszárezred viselte Sándor orosz trónörökös, a későbbi II. Sándor cár nevét.

⁶⁷ A táborban lévő nemzetgyűlési biztosok javaslatára Kossuth október 15-én utasította a Hadügyminisztériumot Poeltenbergnek a szolgálatból való elbocsátására. KLÖM XIII. 185. o. (a biztosok jelentése), 199. (Kossuth utasítása). Móga János fővezér október 18-án közölte a határozatot Poeltenberggel, aki azonban kérte, hogy a hadseregben maradjon, s a kérést a táborban lévő biztosok is támogatták. KLÖM XIII. 242.

⁶⁸ Karger, Ferdinand (1803–?), cs. kir. őrnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. október 12-től honvéd alezredes, november 26-tól honvéd ezredes, dandárparancsnok, december végén betegszabadságra megy, 1849. május 1-jén nyugalmazzák. A cs. kir. hadbíróság rangfosztásra ítéli.

⁶⁹ Lásd erre *Zámberly* 1889. 274–275. o.

⁷⁰ Valójában már 1848. december 31-én, a móri ütközetet követő napon.

⁷¹ Piller János (1811–1879), cs. kir. alszázas a 33. (Gyulay) gyalogezredben, 1848. július 25-től nemzetőr őrnagy, október 30-tól honvéd alezredes, december 1-jétől ezredes, 1849. január 5-től hadosztályparancsnok a feldunai hadtestben. Február 19-én visszavonul a szolgálattól, Szőlősnél esik fogságba. Rangfosztásra ítélik.

⁷² 1849. február 19-én.

⁷³ Ti. a katonai ismeretekből.

hozzájárult a csatavesztéshez. Miként viselte magát más ütközetekben, a korábban mondottakból látható. Személyét tekintve bátor volt, azonban semminemű katonai áttekintéssel nem rendelkezett, és mindent el kellett mondani neki azzal kapcsolatban, hogy mi a teendő, máskülönben minden balul ütött ki. Jó társasági ember volt, és rendelkezett azzal a képességgel, hogy elhitesse az emberekkel, miszerint ő sok mindenhez ért. Ezáltal magát Görgeit is megtévesztette, és ő is nagyra tartotta őt, és júniusban igen kellemetlenül lepte meg, amikor Poeltenbergnek a parancsnokság vitelében való alkalmatlansága egyre inkább kiderülvén, ezt kifejtették neki. Görgei ekkor szó szerint ezt mondta: „Bárcsak korábban tudtam volna, most már késő, most már itt kell maradnia, legalább Klapka⁷⁴ itt van.” Szórakozni vágyva, fülét a hízelgésre nyitva tartva, valamint becsvágyó személyként, sokak által környezetetett, a komolyabbakkal keveset törődve és gondolva, a parancsok kivitélését – amelyekhez csupán a nevét adta, mivel ő azokat gyakran át sem olvasta, csupán aláírta – átengedte az alárendeltjeinek. – Szerencsére a magasabb posztokat olyan tiszték töltötték be, akik, még ha némelyik nem is volt különösebben erős szellemű, azonban nem szűkölködtek az akaratban, hogy minden parancsot teljesítsenek, miáltal az is lehetséges volt, hogy ezen hadtest mindig jól küzdjön és a legjobban legyen szervezve.

Poeltenberg egyébiránt jószívű férfiú volt, aki ritkán büntetett meg bárkit is, azonban éppen jósaága miatt sok mindent elrontott. Senkinek semmit sem tudott megtagadni, és egy halálos ítélethez csak nagy fáradtsággal lehetett megszerezni az aláírását – ami csupán egyszer történt meg, és ekkor a szerencsétlen áldozat, a szentmártoni⁷⁵ lelkész az ellenség egy felderítő akciója révén menekült meg, miáltal a halálos ítéletet nem hajtották végre, és ezen lelkészt a polgári hatóságnak adták át további eljárás végett.⁷⁶

Poeltenberg emiatt igen boldog volt, és kijelentette, hogy ez az egyik legboldogabb napja.

Poeltenberg igen hiszékeny is volt, és igen gyorsan meg lehetett nyerni valaminek, ha azt kedvező fényben mutatták be neki, ami a szerencsétlensége is volt, mert Görgei által a saját céljainak teljesen megnyerve, nem tudott többé másként dönteni, és – mint sajnos sokan mások – már orosz váll-lappal feldíszítve látta magát.⁷⁷ A menekülésről ő sem akart tudni, és mindvégig reménykedett az amnesztiában. Még az ítélethirdetés napján is szilárdan hitt a megkegyelmeztetésben, és hogy minden tábornokot erődökbe fognak szállítani az éj folyamán. A kötéltre szóló ítélet borzalmas volt számára.

Görgeiről még mindig jól vélekedett, és azt mondta nekem: „Görgei bizonyosan a mi és az ország javát akarta, azonban az osztrák kormány nem tartotta be, amit ígért.”⁷⁸

Az oroszok beavatkozásában soha nem akart hinni, és amikor már a legbiztosabb hírszerzői jelentéseim voltak arról, hogy azok már megérkeztek Morvaországba, és Magyarország felé vonulnak, még mindig nem akarta elhinni, és úgy vélte, az oroszok soha nem kerülnek harcba, hanem a osztrák csapatok maradéka nyomul majd előre, s az oroszok a helyőrségeket alkotják. Csak akkor

⁷⁴ Klapka György (1820–1892), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. október 16-tól honvéd őrnagy, november–decemberben a bánsági hadtest vezérkari főnöke, 1849. január 9-től ezredes, a felső-tiszai, majd az ebből alakuló I. hadtest parancsnoka, március 31-től vezérőrnagy, májusban helyettes hadügyminiszter, majd a hónap végétől komáromi vár- és hadseregparancsnok. Emigrál, 1867 után hazatér.

⁷⁵ Pannonhalmi.

⁷⁶ Az esetről nincs közelebbi ismeretünk.

⁷⁷ Ti. azt hitte, hogy az oroszok a magyar honvédtiszteket átveszik az orosz hadseregbe.

⁷⁸ Azaz Poeltenberg az oroszok tájékoztatása alapján abban reménykedett, hogy az osztrák kormány megkíméli a magukat megadó honvédtisztek életét.

hitte el ezt, amikor megkaptam a hírt, hogy Pozsonyban már 20 000 orosz van Panyutyin tábornok⁷⁹ alatt.⁸⁰

A Függetlenségi Nyilatkozat nem volt ínyére, és akárcsak mi, a hadtest többi tisztjei, ellene nyilatkozott, és azt mondta, hogy amint a kormány más esküt követel tőlünk, ő kilép a szolgálatból.

Buda bevételét követően Görgei Debrecenbe ment, és visszautasította a kormányzat minden-fajta, akár szóban, akár tetteleg ajánlott köszönetét, csupán az altábornagyi címet fogadta el, az országos érdemrend I. osztályát azzal a megjegyzéssel utasította el, hogy azt még nem érdemelte meg.⁸¹

Görgei most maga vette át a hadügyminiszteri tárcát és államtitkárrá a langeszű Szabó Imre ezredest⁸² nevezte ki. Eddigi helyettesét, Klapka tábornokot a VII. és VIII. hadtest főparancsnokává és Komárom erődjének parancsnokává nevezte ki, az erőd alparancsnokává pedig Ascherman ezredest,⁸³ egy képzett és vitéz tisztet tett meg.⁸⁴

Ezáltal Guyon,⁸⁵ az eddigi erődparancsnok felmentetett tisztségéből és rendelkezési állományba tétetett, ezáltal egy nagy ellenfelét távolította el a közeléből.

Klapka ekkor Komáromba sietett, ott elrendelte a szükségeseket, és 28-án Győrbe jött.⁸⁶ A meghallgatott jelentéseket és az állások megszemlélését követően mindent rendben talált és csupán a sáncok építését rendelte el.

Klapka csodálkozott, hogy már egy egész hónapja csaknem tétlenül egy helyben állva maradunk, és legalább Mosont nem szálltuk meg. Erre én elébe tártam valamennyi kapott parancsot és általunk tett jelentést, összevettem neki őket. Mire belátta, hogy nem mi vagyunk a hibásak, és kijelentette, hogy evégett Görgeivel beszélni fog, miközben azokat a parancsokat kell követnünk, amelyeket kapunk.

Ekkor a csapatok Pestről rövid menetekben jöttek errefelé, és elfoglalták állásaikat a Vág és a Nyitra mentén.

⁷⁹ Panyutyin, Fjodor Szergejevics (1790–1865), altábornagy, a 9. orosz kombinált gyaloghadosztály parancsnoka, később főhadsegéd, hadtestparancsnok, varsói kormányzó, az államtanács tagja.

⁸⁰ Az említett hadosztályt az osztrák kormány kérésére küldték eredetileg Bécsbe, de végül júniusig Morvaországban állomásozott, s akkor irányították át a magyarországi hadszíntérre. A részletekre lásd *Rosonczy* 2016. 113–288. o.

⁸¹ Görgei már 1849. május elején visszautasította az altábornagyi rangot. Május 22-én a parlament megszavazta számára mind az altábornagyi kinevezést, mind a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályát, de a tábornok ezeket sem fogadta el.

⁸² Szabó Imre (1820–1865), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. július 4-től segédtsízt a magyar hadügyminisztériumban. Szeptember 20-tól honvéd tábornoki százados, október 30-tól őrnagy, a pozsonyi katonai kerület parancsnoka. Decemberben a kormány párizsi megbízottja, Teleki László gróf mellett. 1849 áprilisában hazatér, a császáriak fogságába esik, de kiszabadul. Május 3-tól alezredes, május 25-től ezredes és a hadügyminisztérium felszerelési osztályának vezetője. Május végétől Kossuth Katonai irodájának főnöke. Június 2-től hadügyi államtitkár. Június 10-től egyben a minisztérium ideiglenes vezetője Aulich Lajos tábornok július 14-i kinevezéséig. Emigrál.

⁸³ Ascherman (Vendrei) Ferenc (1821–1893), cs. kir. hadnagy, 1848. augusztus 16-tól főhadnagy, október 19-től honvéd tábornoki százados, 1849. január 17-től őrnagy, április 25-től alezredes, május 25-től ezredes, június 26-tól a komáromi várőrség (VIII. hadtest) parancsnoka. Komáromi kapituláns. 1868 után ezredes a m. kir. Honvédségben.

⁸⁴ Valójában Klapka kineveztetését még ő maga intézte, amikor Görgeit helyettesítette a hadügyminisztériumban.

⁸⁵ Guyon Richard (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 szeptemberétől honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok, november 1-jétől ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. március 8-tól honvéd vezérőrnagy, Komárom várparancsnoka, 1849. június végétől a IV. hadtest parancsnoka, a temesvári csata után a főszerep ideiglenes parancsnoka. Emigrál, Kursid pasa néven török tábornok lesz.

⁸⁶ Zám helyi téved; Klapka május 31-én érkezett meg Komáromba, s noha június 1-jén az jelentette mind Kossuthnak, mind Görgeinek, hogy szándékában áll Győrbe utazni, bizonytalan, hogy ez a látogatás egyáltalán megtörtént-e. *Hermann* 2000. 205–206. o.

Kmety ezredes⁸⁷ önálló hadosztálynak nevezett egysége pedig Székesfehérvárra, később Veszprémbe rendeltetett, ahol derekasan kiegészült, egyébiránt mást nem csinált, mivelhogy az ellenséget e vidéken látni sem lehetett.⁸⁸

Az ezen hadosztályhoz beosztott tarack- s röppentyűűteg Győrbe jött a hadsereghez.

A megbetegedett Aulich tábornok⁸⁹ helyett Asbóth ezredes⁹⁰ vette át a II. hadtestet.

Június

4-én este Görgői váratlanul Győrbe érkezett, Klapkával hosszú, velünk rövid megbeszélést folytatott, néhány dolgot elrendelt, sokat ígért, keveset dicsért és egy jó ebéd után ismét Komáromba, majd onnan Esztergomba utazott vissza.⁹¹

Esztergomban állították fel nevezetesen a Központi Hadműveleti Irodát.⁹² Ekkortól a csapatokhoz valamennyi parancs innen jött, és ezért eléggé későn is érkezett, gyakran olyankor is, amikor valaminek történnie kellett volna.⁹³ Ha kezünkbe vesszük a térképet, láthatjuk, hogy Győr és Komárom négy, Nyitra hat, Érsekújvár három állomásnyira van, tehát következőleg a főparancsnok nem lehet tizenkét mérföldnyire a csapatok mögött. Azonban Görgői táborkari főnöke, Bayer ezredes⁹⁴ kedvelte a kedélyességet és Esztergomban ezt és a jó életet meg lehetett találni. Együttal a visszasság kezdettől megmutatkozott a sok ellentmondásosan kiadott vagy elkésett parancs révén, úgyhogy rend szerint semmi sem vágott egybe.

Görgői annak érdekében, hogy állásának megfeleljen, gyakran utazott Budapestre, mivel időközben a minisztérium élén Kossuth országhormányzóval, diadalmenetben bevonult oda.⁹⁵

Mindenki, és legfőképpen ez⁹⁶ azt hitte, hogy legyőzhetetlenek vagyunk, mert egy kőhalom a kezünkre került, amelyet anélkül is azonnal le kellett rombolnunk.⁹⁷

Ezen tévhit által megkötve lévén, a minisztérium elmulasztotta a szükséges parancsok kiadását, és hogy maga végezze el az utolsó simításokat a felszabadítás művén, és – csupán sok, fel-

⁸⁷ Kmety György (1813–1865), cs. kir. főhadnagy a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben, 1848. október 19-től honvéd százados, október 30-tól őrnagy, december 20-tól alezredes, dandár-, 1849. február közepétől hadosztályparancsnok, április 14-től ezredes, június 26-tól vezérőrnagy, a 15. önálló hadosztály parancsnoka. Emigrál, Iszmail pasa néven török tábornok lesz.

⁸⁸ A Kmety-hadosztály május 27-én indult el Budáról, június 8-án érkezett meg Veszprémbe, s 10-én Városlődön át vonult tovább Pápára.

⁸⁹ Aulich Lajos (1793–1849), cs. kir. alezredes a 2. (Sándor) gyalogezredben, 1848. október 24-től ezredes, hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. február 25-től vezérőrnagy, március közepétől május végéig a II. hadtest parancsnoka, július 14-től a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi vértanúk egyike.

⁹⁰ Asbóth Lajos (1803–1882), kilépett cs. kir. százados, 1848-ban nemzetőr őrnagy, 1849. január 26-tól honvéd alezredes, Debrecen katonai parancsnoka, majd egy önálló hadosztály parancsnoka, április 18-tól honvéd ezredes, május 23-tól a II. hadtest parancsnoka. Görgői június 20-án leváltja, július 9-től a tartalék hadosztály, majd hadtest parancsnoka. Várfogságot szenved, 1862-től az osztrák titkosrendőrség besúgója.

⁹¹ Görgői június 5-én este érkezett a városba, s június 6-án tárgyal Klapkával és Bayer József ezredessel a követendő hadtervről. Görgői győri látogatására lásd Hermann 2000. 207–209. o.

⁹² Görgői 1849. május 25-én intézkedett a Központi Hadműveleti Iroda (Central Operations-Kanzlei) felállításáról, amelynek feladata a hadműveletek koordinálása lett volna. Az Iroda 1849. június 17-ig Esztergomban, június 18. és 29. között Tatán, majd Komáromban működött. A Görgői által a felállításról kiadott rendelet lásd HL 1848-49. 30/47. Magyar fordításban közli: Hermann 1999. 45–46. o.

⁹³ Zám helyi megjegyzése jogos, ugyanakkor a VII. és VIII. hadtestet június 7-én kivették az Iroda alól, s azokkal közvetlenül Klapka György vezérőrnagy rendelkezett.

⁹⁴ Bayer József Ágost (1821–1864), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. szeptember 20-tól honvéd vezérkari főhadnagy, október 20-tól százados, november 18-tól őrnagy, 1849. január 15-től alezredes, a feldunai hadtest vezérkari főnöke, április 17-től ezredes, a feldunai hadsereg vezérkari főnöke. Várfogságot szenved.

⁹⁵ 1849. június 5-én.

⁹⁶ Ti. a kormány.

⁹⁷ Ti. a budai várat.

lengző kifejezésekkel teli kiáltványt kibocsátván – elfeledkezett arról, amire szükségünk volt: hadkiegészítés, fegyver, ruházat, pénz. Kiadták a nevezetes kiáltványt a néphez a hon ellenségei elleni keresztes háborúról,⁹⁸ mindenfelé körmeneteket és ünnepélyeket tartottak, a nép megvendégelésére pazarolták a pénzt, amely csupán a reguláris hadseregnél jó, azonban önmagában ritkán ér bármit is. A szegény katonaság viszont naphosszat nélkülözött, mivel sem pénz, sem élelmiszer nem állt rendelkezésére.

Görgei távollétében Bayer írta alá a diszpozíciókat. Mivel azonban gyakran Pestről ugyanazon tárgyban Görgeitől vagy helyettesétől, Szabó ezredes államtitkártól közvetlen parancsok érkeztek hozzánk, ismét elegendő ellentmondás adódott. Végezetül az ismételt előterjesztésekre a Központi Iroda Tatára, Komárom mellé tétetett át,⁹⁹ azonban mégsem ment minden jól a maga útján.

Klapka mindennel elégedetlen lévén és a mozgalom kimenetelét efféle rendszabályok mellett előre látván, több sürgető előterjesztést tett a főparancsnokságnak és ugyanúgy javasolta, amint mi korábban tettük, a hadműveletek megragadását a Duna jobb partján. Ez azonban mit sem segített, és a hadtestek, miként korábban mondtuk, a Nyitra és a Vág mentén állomásoztak, ahol 20-ig néhány kis, jelentéktelen csatározásra került sor.¹⁰⁰

[...]¹⁰¹

Egy hírszerzőtől megtudtam, hogy az ellenséges táborban erőteljesen készülnek az ellenségeskedések megkezdésére, hogy az oroszok Pozsonyban állnak, és hogy azon parancsot kapták, miszerint a Vághoz az ott lévő hadtest megerősítésére nyomuljanak előre.¹⁰²

Az ellenséges Wyss-dandár erősítést kapott és Csorna, Szentmihály környékén végrehajtott erőteljes portyázásai által ismét felhívta magára a figyelmünket.

A Mosonban lévő ellenséges csapat hadműveleteit illetően változatlan maradt, mivelhogy részéről néhány kisebb felderítésen kívül semmi más nem történt. Ezek alkalmával gyakran – miután a mi előőrseinknek nem volt szabad semmilyen ütközetbe bocsátkozniuk – majdnem Abdaig és a Szigetközben Újfaluig előrenyomult, majd előőrseink által üldöztetve ismét visszatért állásába.

Ezen ellenséges felderítések egyike alkalmával, amely már estefelé történt, Poeltenberg a kíséretével csaknem az ellenség kezébe került. Nevezetesen az előőrs parancsnoka ahelyett, hogy – miként ez utasításában állott – az abdai hídon át vonult volna vissza, a pinnyédi erdő felé húzódott vissza. Mi azt hittük, mivel a sötétedés nem tette lehetővé a megkülönböztetést, hogy az előtünk álló tömeg az előőrsi lovasszázd, és afele lovagoltunk. Én némileg hátrébb maradtam, mivel éppen megparancsoltam valamit. Ekkor észrevettem az oldalvást hátrafelé vonuló lovasszázadot. Poeltenberg után vettem magam, hogy őt visszatartsam, és a kíséretében lévő huszárokat előőrs-

⁹⁸ Nem egészen világos, hogy Zámbelly milyen kiáltványra gondol. A minisztertanács 1849. május 18-án tett előterjesztést Kossuth Lajos kormányzóhoz az orosz intervencióval kapcsolatosan szükséges intézkedésekről, amit Kossuth záradékával a *Közlöny*ben közzé is tettek. Szintén ezen a napon adta ki Kossuth és Batthyány Kázmér *A magyar nemzet ünnepélyes óvása az orosz beavatkozás ellen* című nyilatkozatot. Ugyanezen a napon Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter adott ki körrendeletet valamennyi felekezeti lelkészeihez az orosz intervencióval kapcsolatban lelkesítő beszédek tartásáról, ill. a kormány által kiadott imaszöveg felolvasásáról. Az első kettőt közli: KLÖM XV. 341–344. o., az utóbbit az ima szövegével együtt közli: *Pap* 1869. II. k. 452–458. o. A keresztes háborút meghirdető 1849. június 27-i kiáltványt közli: KLÖM XV. 602–606. o.

⁹⁹ Június 17-én.

¹⁰⁰ Zámbelly megfeledkezik az Asbóth Lajos vezette II. hadtest Zsigárd térségében június 16-án végrehajtott, a III. hadtest passzivitása miatt kudarcba fulladt támadásáról.

¹⁰¹ A kihagyott rész a 12. (Nádor) huszárezred egyik századának hazaszökéséről szól. Közli: *Hermann* 1999a. 244–245. o.

¹⁰² Zámbelly június 8-án jelentette a Központi Hadművelési Irodának, hogy Pozsonyba orosz csapatok érkeztek. Magyar fordításban közli: *Hermann* 1998. 279–280. o. Június 12-én Poeltenberg küldött jelentést az oroszok pozsonyi tartózkodásáról. Magyar fordításban közli: *Böhm – Farkas – Csikány* 1998. 155–156. o.; *Hermann* 1998. 291–292. o. Az oroszoknak a Vág-vonalra történő előnyomulásáról a fennmaradt jelentésekben nincsenek adatok.

ként előreküldjem. A századost¹⁰³ perbe fogták, azonban Poeltenberg nagy jósága megmentette őt a golyótól.¹⁰⁴

Amikor mi hajtottunk végre felderítést, mindig ágyú- és löfegyvertüzelésre került sor, mert az ellenséges előcsapatok nem akarták egykönnyen átengedni számunkra állásukat. Azonban csaknem mindig Mosonig hátráltak, ahol mindig az egész helyőrség elősietett. Mi csupán ezt akartuk elérni, és aztán Öttevényig, a Szigetközben pedig Zámolyig vonultunk vissza.

Ha az ellenség végzett felderítést, nálunk előnyomultak, kiálltak a csapatok. Aztán arra a jelentésre, hogy az ellenség előrenyomul, mindannyiszor egy táborkari tiszt felment a toronyba. Megszemlélte a környéket, és ha észlelte, hogy ez a mindig szokásos mozdulat, mindenki csak készenlétben maradt, mivel megvolt az az előnyünk, hogy az ellenség mindig csak egy úton jöhetett, és a kis előőrs visszatarthatta, amíg *erősítés nem érkezett*.

[...]¹⁰⁵

Ezen eseményt¹⁰⁶ követően Győrben minden ismét a régi kerékvágásban maradt, mivel Klapka mit sem tétetett és a fővezérségtől sem jött semmiféle parancs.

14-én a VII. hadtest erősítésére Komáromból két honvédszászlóalj érkezett Straube őrnagy¹⁰⁷ parancsnoksága alatt¹⁰⁸ és ugyanezen időben még három század Hunyadi-huszár érkezett Győrbe,¹⁰⁹ úgyhogy a hadtest ekkor tíz honvédszászlóaljból, egy utászszászlóaljból, egy gránátos zászlóaljból, két vadászszászlóaljból, húsz lovasszázból, harmincöt lövegéből és egy fél röppentyűütegből, összesen 11 000 főből és 2000 lóból állott.¹¹⁰

Végre Klapka is belátta, hogy valószínűleg Győr lesz azon pont, amely ellen az ellenség legnagyobb erejét fordítja, ezért jött ez az erősítés.

Hírszerzőim már meghozták a jelentést, hogy az ellenség Pozsonynál gyűjti csapatait és Sopronon át 15 000 ember van felvonulóban és Szentmiklósnál gyülekezik, s hogy Mosonba is jelentős erősítések rendeltettek.¹¹¹

Erre föl 19-én még egy utolsó jelentést tettem, még egyszer összevettem minden hátrányt, amely abból fakadhat, hogy ha Győr nincs erősebben megszállva és ezen pont mindkét oldalán

¹⁰³ Ti. az előőrsön álló század parancsnokát.

¹⁰⁴ Az eset dátuma a fennmaradt jelentések alapján nem állapítható meg.

¹⁰⁵ A csornai ütközetre vonatkozó részt közli: Hermann 1999a. 245–250. o.

¹⁰⁶ Ti. az 1849. június 13-i csornai ütközetet.

¹⁰⁷ Straube Károly (1812–?), cs. kir. főhadnagy a 34. (Porosz herceg) gyalogezeredben, 1848 szeptemberében alakulatával hazaérkezik. November 11-én századosként áthelyezik a 44. honvédszászlóaljhoz. December 30-tól őrnagy, 1849. január 17-től a 19., majd hamarosan a 46. zászlóalj parancsnoka lesz. Június 27-től alezredes és dandárparancsnok a komáromi várőrségnél (a VIII. hadtestben). Augusztus 11-i kimutatás szerint ideiglenes hadosztályparancsnok a II. hadtestben, a vár feladásáig. Komáromban kapitulál.

¹⁰⁸ Ez a 46. és 57. honvédszászlóalj volt; ezek azonban csak június 27-én érkeztek meg Győrbe.

¹⁰⁹ A hadtestben Győr megszállásakor a 13. (Hunyadi) huszárezredből csak két század szolgált. Görgői Buda alól több ízben is küldött – főleg lovasságból álló – erősítéseket Poeltenbergnek: május 10-én négy századot a 10. (Vilmos) huszárezredből és egy lovasüteget, 18-án pedig négy századot a 13. (Hunyadi) huszárezredből. Ennek ellenére június közepén a 13. huszárezredből csak öt század szolgált a hadtestben. A fentebb említett Straube-különítménnyel együtt viszont jött négy század a 16. (Károlyi) huszárezredből; elképzelhető, hogy Zám helyi ezekkel téveszti össze a Hunyadi-huszárokat.

¹¹⁰ A hadtest 1849. június 15-i létszámkimutatása szerint a létszám 9713 fő, 2265 nyerges, 707 fogatos ló és 45 löveg volt. MNL OL Görgy-Lt. b/47. fasc. Zám helyi Lajos alezredesnek, a hadtest vezérkari főnökének aláírásával. A beérkezett erősítésekkel ez a létszám felment 12 388 főre, 2760 nyerges, 697 fogatos lóra és 50 lövegre. Hermann 1996. 93. o.

¹¹¹ Ez a hírszerzői jelentés nem ismert.

nincs jobban védve, és aztán átadtam állásomat Járosy alezredesnek,¹¹² hogy egészségemet a budai fürdőkben helyreállítsam.¹¹³

19-én reggel, miután magánúton megtudtam, hogy Kosztolányi e napon a Csallóközben támadni akar, Győrből is erőltetett felderítés indított, amelynek során az ellenséget Mosonig nyomták vissza, azonban mivel kezeink a korábbi rendeletek által meg voltak kötve, ezen előnyt kihasználatlanul kellett hagynunk.¹¹⁴

19-én jött a parancs, hogy a Straube őrnagy parancsnoksága alatti két honvédszászlóaljat tegyük át a Csallóközbe, és minden dereglyét¹¹⁵ Gönyűre szállíttassunk, hogy az átkelés gyorsan megtörténhessen.

20-án a VII. hadtesttől még egy 9. huszárezredi osztályt és egy gyalogüteget rendeltek a Csallóközbe,¹¹⁶ ami által a VII. hadtest ismét gyengült és harcoló állománya korábbi 9000 fős létszáma-ára csökkent.

Aggodalmas előérzettel vettem búcsút azon csapatoktól, amelyekkel oly gyakran vettem részt ütközetben, és az „Éljen” és „Maradjon”¹¹⁷ csaknem visszatartott. Azonban az, hogy lehetetlen volt hosszabb ideig lovon ülnöm, arra kényszerített, hogy elbúcsúzzam. Azon tiszteknek, akik még a szálláson felkerestek, egész nyíltsággal elmondtam, milyen nehéz helyzetben vannak abban az esetben, ha a fővezérség saját önféjűségéhez ragaszkodik, és Győrt nem szállja meg erősebben, és azon tervhez ragaszkodik, hogy a Vág-vonalat erőszakolja. Megjósoltam nekik előre a véget, ha a hadműveletek ilyen lagymatagon folynak.

20-án este elhagytam Győrt, Tatára utaztam, ahol a főhadiszállás volt, hogy még egyszer szóban megpróbáljam megváltoztatni a tervet. Odafele úton hallottam a Csallóközben és Perednél a nagy ágyúzást egészen a leszálló estéig.¹¹⁸

Görgei a hadsereghez sietett, csak Bayer ezredes volt ott, még egyszer elmondtam mindent, azt válaszolta erre: „Korábban lehetséges lett volna ezt tenni, most azonban túl késő, mivel Görgei nem hagyja vitatni a Vág-vonal erőszakolásának és az itt Pozsonynak történő előnyomulás tervét és ma van az eldöntő nap”. Erre azt mondtam neki: „A nap már eldőlt, és amennyire a tüzelésből ki tudtam venni, csapataink visszavonulófélben vannak.”

21-én reggel felé Görgeitől jött egy cédula, amelyen Bayernek megírta, hogy a nap elveszett, mivel Asbóth ezredes és Knezić¹¹⁹ tábornok gyáván viselték magukat – II. és III. hadtest –, ő azon-

¹¹² Poeltenberg ezt június 19-én jelentette Görgeinek. A jelentést magyar fordításban közli: Hermann 1998. 301–302. o.

¹¹³ Zámellynek ez a jelentése nem ismert, s a fennmaradt iratokban sincs nyoma ilyen jelentés beérkezésének. A tábornoki főnöki tisztelet valóban június 19-én adta át Járosy Ádám alezredesnek, ő maga azonban csak június 21-én hagyta el Győrt.

¹¹⁴ Erre a támadásra valóban június 20-án került sor. Poeltenberg erről szóló jelentéseit magyar fordításban közli: Hermann 1998. 302–304. o.

¹¹⁵ Vagy kompot, mert az eredetiben Platte van, ami mindkettőt jelentheti.

¹¹⁶ A 9. (Miklós) huszárezred két századát és a Harsay Ferenc százados vezette 11. hatfontos gyalogüteget. A Zámelly által megadott létszámsökkenés erős túlzás.

¹¹⁷ Az idézőjelben lévő két szó az eredetiben is magyarul szerepel.

¹¹⁸ Június 20-án Görgei a II. és a III. hadtesttel Zsigárd, Pered, Királyréve és Negyed térségében megtámadta a Ludwig Wohlgemuth altábornagy vezette cs. kir. tartalék hadtest ott állomásozó csapatait, ezzel egy időben Nagysándor József az I. hadtesttel Szerednél próbálta meg kierőszakolni az átkelést a Vágon, Klapka pedig a VIII. hadtest csapataival Nyárasdnál támadott. Az első napon a II. hadtest bevette Peredet, a III. hadtest azonban csak a csata végeztével érkezett meg. Klapkát visszaverték Nyárasdnál, Nagysándornak pedig nem sikerült átkelnie a Vágon. Június 21-én megérkezett Panyutyin altábornagy orosz hadosztálya, és a túlerővel szemben a II. és III. hadtest a Vág jobb partjának feladására kényszerült.

¹¹⁹ Knezić Károly (1808–1849), cs. kir. százados a 34. (Porosz herceg) gyalogezredben, 1848. október 30-tól őrnagy és zászlóalparancsnok, december 18-tól alezredesi rangban az ezred parancsnoka. 1849. március 13-tól ezredes, a III. hadtest hadosztályparancsnoka, a tavaszi hadjárat után a hadtest parancsnoka, május 7-től vezérőrnagy. A peredi csata első napja után, június 20-án Görgei leváltja, július közepétől a „tisztai megfigyelő hadtest” (egy gyenge dandár) élén a tokaji átkelőt fedezi. Az aradi vértanúk egyike.

ban elég korán még egyszer támadni fog, mivel Kászonyi ezredesnek¹²⁰ és Leiningen tábornoknak¹²¹ már átadta ezen hadtesteket.¹²²

Asbóth ezredes e napon igen derekasan viselte magát, amit mindenki megerősített, azonban Görgei az ellensége volt.¹²³

Knezić tábornok nem kapott parancsot az előnyomulásra, és nem volt annyi belátása, hogy ha jobbra és balra tőle harcolnak, neki magának is csak előre kellene nyomulnia. Ha ezt megtette volna, akkor valószínűleg ezúttal a nap számunkra döntő lett volna, Panyutyin friss csapatai ellenére, amelyek éppen abban a pillanatban érkeztek meg, amikor az ellenséges csapatok teljes visszavonulásban voltak.¹²⁴

Elutazásom előtt, 21-én még egyszer azt mondtam Bayer ezredesnek, meg kellene próbálni oda vinni a dolgot, hogy a Rába-vonalat erősebben megszállják, és hogy Kmety a VII. hadtesttel együtt ténykedjen. – Írtam Poeltenbergnek, mindent elmagyaráztam neki, és kértem őt, hogy még néhány sáncot hányasson a fő pontokon, amelyek helyét szintén megadtam neki.¹²⁵

Pestről több sürgöny érkezett, amelyeket Bayer felbontott, és köztük volt egy Dembińskitől¹²⁶ és Wysockitól. Az első jelentette, hogy miután előterjesztéseit nem fogadták el, az észak-magyarországi hadtest parancsnokságát az utóbbinak adja át.¹²⁷ Wysocki jelentette az átvételt, egyben azonban közölte, hogy ha nem küldenek neki erősítést, a lengyel légióknak pedig – amely a legjobb csapata – fegyvert; úgy nem tudja teljesíteni feladatát, és fel kell adnia állását, mivel máris 20 000 orosz áll Bártfán és 30 000 orosz, mint ezek tartaléka; és még ehhez az oroszok Máramaros felé vonulóban is lennének. Ezen ötszörös túlerővel szemben rosszul felfegyverzett, nem begyakorolt csapataival nem tudja tartani magát, és ha nyolc napon belül nem kap segítséget, Miskolcig kell visszavonulnia – a hadügyminisztérium és az országos főparancsnokság ennek megfelelően rendelkezzen.¹²⁸

¹²⁰ Kászonyi József (1810–1888), cs. kir. őrnagy, 1848. október 20-tól honvéd alezredes a 3. (Ferdinand d'Este) huszárezredben. 1849. január 23-tól ezredes, ezred- és dandárparancsnok a bácskai hadosztálynál, majd a III. hadtestben. Április 30-tól a hadtest lovashadosztályának parancsnoka, június 20-tól a II. hadtest parancsnoka. Komáromi kapituláns, emigrál.

¹²¹ Leiningen-Westerburg Károly (Karl Graf zu Leiningen-Westerburg), gróf (1819–1849), cs. kir. számfelületi százados, 1848. december 28-tól honvéd őrnagy, 1949. február 10-től alezredes, április 6-tól ezredes, június 21-től a III. hadtest parancsnoka, 26-tól vezérőrnagy, az aradi vértanúk egyike.

¹²² Mint láttuk, a peredi csata első napját a Görgei vezette főoszlop megnyerte, azaz, Görgei aligha írt ilyesmit Bayernek. Elképzelhető, hogy Zám-belly összekeverte Görgeinek az első napról szóló, szövetségserűen ismeretlen beszámolóját azzal a június 22-én hajnali 4 órakor Bayernek írott levéllel, amelyben az előző napi vereségről számolt be. Utóbbit lásd MNL OL Görgey-lt. b/44. fasc.; magyar fordításban közli: *Görgey 1888*. II. k. 563. o.

¹²³ Asbóth leváltásának okaira lásd *Kemény 2018*. 45–64. o.

¹²⁴ Zám-belly itt rosszul emlékezik: Knezić a június 20-i csatánapon nem nyomult elő időben, ez volt az oka a leváltásának. Panyutyin hadosztálya viszont június 21-én érkezett meg, amikor már a Leiningen-Westerburg Károly vezérőrnagy vezette III. hadtest is a harc-vonalban volt.

¹²⁵ Zám-bellynek ezt a levelét nem ismerjük.

¹²⁶ Dembiński, Henryk, gróf (1791–1864), az 1830–31-es lengyel szabadságharc tábornoka, rövid ideig fővezére, 1849-ben honvéd altábornagy, februárban a honvéd főszereg parancsnoka, április-június között az északi hadsereg (IX. hadtest és különítmények) parancsnoka. Júliusban a honvédsereg vezérkari főnöke, augusztus elején a főszereg parancsnoka. Emigrál.

¹²⁷ Dembiński június 18-án Demétéről írt a hadügyminisztériumnak is, s levelében közölte, hogy a parancsnoksága alatti erő gyenge, pedig a sok lovassággal és tüzérséggel rendelkező ellenséget jó lenne még a hegyek között feltartóztatni. Egyben úgy vélte, hogy nem tanácsos Komáromtól nyugatra messzebb tartó hadműveleteket indítani, mert ez védtelenné tenné az országot az oroszokkal szemben. Az irat korábban a Kriegsarchivban volt, Akten der Insurgenten Armee 1849-6-182. szám alatt, innen ismerteti: *Steier* é. n. I. k 76. o. Jelenleg lappang.

¹²⁸ Wysocki június 19-én jelentette Görgeinek, hogy átvette a parancsnokságot. Közli: *Von der Revolution 464–466. o.*, magyar fordításban: *Wysocki* é. n. 193–194. o. és *Böhm – Farkas – Csikány 1998*. 163–164. o.

Szabó ezredes államtitkár e jelentés szélére odaírt néhány sort, amelyekből láttam, hogy már válaszolt Wysockinak, azonban olyan hangnemben, amelyet egyetlen öreg katona sem visel el szívesen.¹²⁹ Én sóhajtván hívtam fel erre Bayer figyelmét, hogy ezáltal a legjobb embereinket kedvetlenítjük el, és előbb-utóbb bukunk kell, ha mindenki azon dolgozik, hogy erőnek erejével egyenetlenséget keltsen.

Bayer kikelt a lengyelek ellen, hogy ezek azt hiszik, csak ők értenek bármihez, és ezáltal akar-nak tekintélyt szerezni maguknak stb. Azt válaszoltam, hogy én magam sem látom itt szívesen a lengyeleket, de ha már egyszer hívtuk őket, akkor biztosítani kell nekik azt a teret, amely megil-leti őket – és hogy a lengyelek vitéznek, és hogy valóban értenek egyet-mást, azt nem lehet elvitatni tőlük. Azonban ha egyszer a gyűlölet és a sértett önszeretet eluralkodik, ott többé semmilyen rábe-szélő művészet nem segít.

Pestre utazásom közben mindenki azt kérdezte tőlem, hogy állnak a dolgaink. Azt mond-tam a szegény népnek: „jól”. Ők azonban láthatták rajtam, hogy ez nincs így, mert nem mindenki hitte ezt el, és olyan nyilatkozatok hangzottak el, amelyek a közemberek józan felfogóképességé-ről tanúskodtak. Azonban minden beszédjük refrénje mindig az volt: „Bármilyen sokat is veszítet-tünk eddig, mindent latba akarunk vetni. Csak fegyvert kell adni nekünk, hogy ezektől a németek-től megszabaduljunk, mert az ő kormányzatuk alá nem akarunk többé visszakerülni.”

Ha a kormány élén egy más, energikusabb személy állott volna, e néppel, ezekkel az eszközök-kel hihetetlen dolgokat lehetett volna teljesíteni. Így azonban a visszájukra fordult, gyakran céltal-an rendeletek révén mindennek buknia kellett.

Pestre elsőként hoztam a hadügyminisztériumnak a vesztes csata hírét. A futár csak néhány órával utánam érkezett a jelentéssel, hogy a második nap is szerencsétlenül zajlott le, és hogy a had-testek Komáromba vonultak vissza.¹³⁰

Itt ismét elmagyaráztam a tervemet, azonban a hadügyminisztériumban Görgei vak hívei ültek, és ezen nem lehetett segíteni.

[A győri ütközet 1849. június 28-án]¹³¹

30-án reggel a városban nyomasztó hírt hallottam Győr bevételéről, – Budára siettem a had-ügyminisztériumba, és megtudtam a valóságot – mire azonnal azt mondtam Szabó, Molnár,¹³² Waldberg ezredeseknek:¹³³ „Így hát elveszett Magyarország, csomagoljunk hát”. Majd emlékeztet-tem őket néhány nappal korábban mondott szavaimra. Itt azt is megtudtam, hogy Kmetynek külön parancsa volt Kossuthtól, hogy ha az ellenség előnyomul és szorongatja, ne Győrbe, hanem Pápán,

¹²⁹ Szabó válasza nem ismert. Wysocki június 19-i jelentésére maga Görgei válaszolt június 25-én 3436/B. sz. alatt, ebben a Zám-belly által említett sértő kifejezések nem találhatók. MNL OL R 221. Józef Wysocki ira-tai, d. sz.

¹³⁰ Valójában csak a II. hadtest vonult vissza Komárom felé, az I. és a III. hadtest a Vág mentén maradt.

¹³¹ A győri ütközet legrészletesebb magyar leírása Kossuth Sándor alezredestől, a várost védő csapatok parancsnokától származik. Közli: Hermann 1996. 82–91. o. Miután Zám-belly leírása több ponton megegye-zik az övével, feltételezhető, hogy Zám-belly – aki Kossuth-tal együtt raboskodott Olmützben – tőle hallotta az összecsapás történetét.

¹³² Molnár Ferdinánd (1802–1869), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. június 19-től a 3. honvédszászlóalj főhad-nagya, szeptember 15-től százados, novembertől őrnagy, 1849. március 22-től alezredes, június 28-tól honvéd ezredes, a hadügyminisztérium elnöki osztályának vezetője. Várfogságot szenved.

¹³³ Waldberg Károly (1797–1884 után), kilépett cs. kir. őrnagy, 1848. szeptember 27-től honvéd őrnagy, a 15. honvéd zászlóalj parancsnoka, 1849. január 22-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, május 1-jétől alezredes, június 2-től ezredes, a hadügyminisztérium táborkari osztályának vezetője. Várfogságot szenved. – Szabó Imre ezredes a hadügyminisztérium államtitkára, Molnár Ferdinánd a minisztérium elnöki, Waldberg Károly ezredes a táborkari osztályának vezetője volt.

Veszprémen át Paksra a Dunához vonuljon vissza, és a Bácskába a déli hadsereg megerősítésére vonuljon.¹³⁴

Ezen, az egész hadműveletet veszélyeztető parancs miatt kellett Győrnek elvesznie.

Noha nem voltam jelen az eseményeknél, azonban mivel többektől híven értesültem a körülményekről, mégis jól el tudom mondani azokat, és ezáltal minden elkövetett hibát fel akarok fedni.

Járosy alezredes, a táborkari főnök megelégedett azzal, hogy járőröket küldjön ki, hírszerzőket azonban nem. Ezért és így csak 26-án értesültek arról Győrben, hogy Kapuváron át egy igen erős ellenséges csapat nyomul Győr felé és hogy Mosonnál és Szentjánosnál igen erős csapatok gyülekeznek.

E hír vételét követően erősítést kértek a főparancsnokságtól,¹³⁵ és Kmetyvel azon parancsot közölték, hogy Marcaltónél és Mórichidánál akadályozza meg az ellenséget a Rábán történő átkelésben, vágjon át minden töltést és az egész vidéket árasztassa el, miáltal több mérföldnyi távolságban senki sem kelhetett volna át.¹³⁶

Magában Győrben is az én már korábban kiadott utasításom alapján készült mindenki a védelemre.¹³⁷

Kmety azonban először is jelentette milyen parancsot kapott Kossuthtól, és egyben azt is, hogy ezért Tétet elhagyja és Pápara vonul vissza, és csupán Marcaltót és Mórichidát tartja megszállva.¹³⁸

Marcaltó községnél Kmety két huszárosztályból, egy honvédszászlóaljból és egy ütegből álló utóvédje háromórás ütközetet vívott, és csupán lanyhán üldözve vonult vissza Kmetyhez.¹³⁹ Ő már megkezdte a Paks felé történő menetet, ahová harc nélkül meg is érkezett. Átkelt a Bácskába és a hajóhidat, amelyet Pestről évégből úsztattak le oda, Bajára rendelte.¹⁴⁰

Ekkor már drága volt a jó tanács Győrben. Haditanácsot hívtak össze, azonban amennyi fő, annyi vélemény, végül – mivel arra számítottak, hogy Komáromból erősítés jön – úgy döntöttek, hogy tartják Győrt. A baloldal biztosítása érdekében az Liptay alezredes¹⁴¹ teljes hadosztályát tizennégy ágyúval Tétre küldték, és ideiglenesen megszállták a győri vonalat.¹⁴²

¹³⁴ Ez tévedés, Kmetyt még Görgei utasította arra, hogy szükség esetén a Veszprém–Székesfehérvár vonalon vonuljon vissza a főváros felé. *Hermann* 1999b. 71. o. Görgei a június 28-i győri ütközetet követően is ebbe az irányba rendelte Kmetyt. *Hermann* 1999b. 135. o. A Paksra át a Délvidékre vonulásra vonatkozó parancsot Kossuth és Szemere csak július 1-jén küldte meg a tábornoknak. KLÓM XV. 161. o.

¹³⁵ Poeltenberg 1849. június 26-án a főparancsnoksághoz, ill. Klapkához intézett jelentését magyar fordításban közli: *Hermann* 1998. 317–318. o.

¹³⁶ Ez az utasítás nem ismert.

¹³⁷ Valójában Poeltenberg június 25-én, ill. 26-án kiadott diszpozíciója alapján. Magyar fordításban közli őket: *Hermann* 1998. 315–316., 322. o.

¹³⁸ Ez az állítás téves. Kmety június 26-án azt jelentette, hogy megpróbálja megvédeni a Rába-vonalat. Magyar fordításban közli: *Hermann* 1999b. 116–117. o.

¹³⁹ Valójában június 27-én az egész Kmety-hadosztály megütközött Ihászinnál az Adolf Schütte altábornagy, hadosztályparancsnok által személyesen irányított Gerstner-dandárral, s ezt követően vonult vissza Pápa felé. Az ütközetre vonatkozó jelentéseket magyar fordításban közli: *Hermann* 1999b. 128–142., 150–159., 163–165. o.

¹⁴⁰ A hadosztály július 5-én érkezett meg Paksra, s 7-én kelt át a Dunán.

¹⁴¹ Liptay (Hrobony) Ferenc (1814–?), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. június 19-től honvéd főhadnagy, szeptember 27-től százados, november 29-től őrnagy, 1849. február 9-től alezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok. Várfogságot szenved, 1869-ben reaktiválják.

¹⁴² Valójában a Liptay-hadosztály Kupa Hümer vezette különítményét, az egész hadosztály csak ez utóbbi visszavonulását követően nyomult előre Szemerére.

Rohonczy ezredes¹⁴³ egy nappal korábban érkezett meg két osztály Károlyi-huszárral,¹⁴⁴ és Liptayhoz osztották be. Ezáltal azt a hibát követték el, hogy nem határozták meg a parancsnok személyét, és így mindenki a saját szakállára működött.¹⁴⁵

A Duna bal partján lévő hadtestek ekkortájt Komáromnál összpontosultak, csupán az I. hadtest maradt fedezetként Érsekújvárnál. Azonban a gyors összpontosítás az ellentmondó parancsok miatt olyannyira elhúzódott, hogy a támogatásként Győrbe rendelt II. hadtest csak 27-én érkezett meg Komáromba.

Alighogy Liptay 27-én délután Tétre érkezett, már meg is támadta őt az ellenség, amely a Kmety csapataival vívott rövid ütközetet követően átlépte a Rábát, és mivel az ellenség Koroncónál is átkeléssel fenyegetett, Liptay az est folyamán Ménfőre vonult vissza.

Miután az ütközet megvívásnak itt a terep is kedvezett, s az igen elkeseredetten folyt, és mivel több ízben a lovasság és a gyalogság is egymásnak esett, így a veszteség mindkét oldalon elég jelentős volt.

Kmety hadosztályától elvágták a 23. honvédszászlóalj két századát és ezek Liptayhoz csatlakoztak.¹⁴⁶ Liptaytól is elvágtak némi legénységet, amely Kmetyhez csatlakozott,¹⁴⁷ amiből látható, hogy e csapatok között nem volt semminemű összeköttetés, különben az ellenség nem vonulhatott volna észrevétlenül közéjük.

Győrnél az ellenség ezen a napon megelégedett azzal, hogy csapatait Csornáról erre Kóny és Enese felé, Szentjánosról Bősárkányon át hasonlóképpen Bezire előrehozza, és Sövényházánál egy hidat verjen. Mosonból a csapatokat Öttevényig és a Szigetközben Zámolyig tolta előre.

Mindezen hírekre az éj folyamán újabb haditanácsot tartottak, és elhatározták, hogy a külső kerületeket – amelyek az ellenséget éppen hogy visszatarthatták volna a további közeledéstől – feladják, és hogy csupán a második és harmadik vonal védelmével foglalkoznak, ha semminemű erősítés nem érkezne.

Az ellenség hajnalban Koroncónál ismét egy hidat vert, most ezen át támadott – a Szigetközön kívül, ahol minden vélelem dacára, mit sem tett – Ménfőnél, Lesvárnál, Abdánál és a pinnyédi erdőnél reggel kilenc óra tájban.

Lesvárt és a félig lerombolt abdai hidat azonnal feladták, és az út melletti nagy sáncban Kossuth alezredes¹⁴⁸ foglalt állást az ellenség feltartóztatására hét löveggel és a 39. honvédszászlóaljjal.

Kossuth itt teljes hat órán át tartotta magát negyvennyolc ágyúval szemben, amelyek mind reá irányozták tüzüket, és kétszáz embernek, illetve a fogatos lovak felének elvesztését és egy leszerelt lövegének hátrahagyását követően csak akkor hagyta el ezt a helyet, mikor megtudta, hogy az ellenség már megszállta a pinnyédi erdőt, és visszavonulása fenyegetve van.

¹⁴³ Rohonczy Lipót (1807–1861), kilépett cs. kir. százados, 1848. június 8-tól nemzetőr őrnagy. 1849. február 17-től alezredes a 16. (Károlyi) huszárezrednél. Április 25-től ezredes, az ezred parancsnoka, majd a VIII. hadtest lovashadosztályának parancsnoka. Az 1849. június 28-i győri ütközetben szerzett sebesülése miatt szolgálaton kívül van. Várfogságot szenved.

¹⁴⁴ A Károlyi István gróf által szervezett 16. huszárezred négy századával.

¹⁴⁵ A Szemeréről Ménfőre visszavonult Liptay-hadosztály parancsnokságát személyesen Poeltenberg vette át.

¹⁴⁶ Valójában a 10. és a 23. honvédszászlóalj egy-egy századát. Hermann 1999b. 160–161. o.

¹⁴⁷ Ez utóbbinak nincs nyoma a forrásokban.

¹⁴⁸ Kossuth Sándor (1816–1855), nyugalmazott cs. kir. huszár főhadnagy, 1848. június 13-tól az I. honvédszászlóalj századosa, december 18-tól őrnagy, 1849. január 5-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, április 2-től alezredes, majd hadosztályparancsnok a VII. hadtestben. Várfogságot szenved.

Kompólyt őrnagy¹⁴⁹ a pinnyédi erdőt hasonlóan keményen védelmezte honvéd vadászszázlójával, az Ernő-gyalogság harmadik zászlóaljának néhány századával¹⁵⁰ és négy ágyúval. Ő is elvesztette itt fogatainak felét, emellett egy leszerelt ágyút és mintegy száz embert. Mivel visszavonulása fenyegetve volt, visszavonult a Sziget-külvárosba, majd pedig amikor Kossuth is visszavonulóban volt, a Rába mögé.

A Szigetközben Pósta őrnagy¹⁵¹ volt a parancsnok, és mivel minden érdeklődése ellenére sem kapott senkitől parancsot, a hajóhídon át visszavonult. Ezt felszedette, és a város mögé vonult, aminek, ha az ellenség itt gyorsan követi őt, igen rossz következményei lehettek volna, mivel ekkortájt még sem Kossuth, sem Kompóly nem vonult vissza.

Liptay is kemény ütközetet állott ki Ménfőnél és Koroncónál, azonban gyalogsága nem igazán állta a sarat. Ezért megpróbált folyamatosan harcolva és visszavonulva a szabadhegyi magaslatokat elérni, ahol a Kossuth-hadosztály nagyobb része már felállítva volt.

Kossuth alezredes, aki ezen a napon bátorsága és a veszély megvetése által igencsak kitűnt, keresztüllovagolt az egész városon, hogy minden elmaradozót kihozzon, és utolsóként hagyta el azt, amikor is a város végéhez érve, már ellenséges csapatokba ütközött. Azonban reá irányított heves tüzelésük dacára, egy könnyű süroló lövéssel szerencsésen megmenekült.¹⁵²

Az általam kiadott utasításban az állt, hogy már minden hidat elő kell készíteni a lerombolásra, és mindegyiknél egy utászosztagnak kell maradnia, hogy ha az utolsó csapat is áthaladt azokon, azonnal lerombolják őket. Azonban az utászok biztonságosabbnak tartották korábban elvonulni, és így az ellenségnek könnyű dolga volt és gyorsan üldözhetett.

A támadás hírére Klapka azonnal Győrbe sietett, rá néhány órára Görgei is megérkezett. Azonban egyikük sem volt sehol jelen, ahol magasabb parancsnokra lett volna szükség, parancsért is az egész vidéket át kellett kutatni értük, és így minden rosszul és összehangzás nélkül ment.¹⁵³

Poeltenberg Ménfőre ment, Klapka hol Ménfőn, hol Győrben volt, Görgei a visszavonuló csapatokat a szabadhegyi magaslatokra rendelte és a szentiványi állásba vezette vissza őket, ahol sötétedésig megtámadás nélkül maradt, majd pedig a csapatok egy részét Gönyűre, egy részét Ácsra rendelte.

Klapka az ütközet alatt azt az értesítés küldte, hogy a II. hadtest felvonulóban van, estig tartaniuk kellene magukat. Azonban túl késő volt, a legfontosabb pontokat ekkor már önként feladták és már az ellenség által megszállva találták őket.

A II. hadtest pedig csak estefelé jött Gönyűre. Következőleg, még ha estig tartották is volna magukat, semmit sem segített volna.

Görgei ekkor az I. hadtesten és Horváth meg Görgei Ármin különítményén kívül minden csapatot Komáromnál összpontosított, és az erőd előtt lévő, rövid idő alatt igencsak megerősített táborban helyezte el őket.

¹⁴⁹ Kompólyt Ágoston (1812–?), cs. kir. hadnagy, 1848. június 19-től a 6. honvédzászlóalj főhadnagya. Szeptember 24-től százados a 13. honvédzászlóaljban. December 18-tól alakulatának őrnagya, majd 1849. február közepétől az Újházy-vadászszázlój a parancsnoka a feldunai, ill. (VII.) hadtestben. A szabadságharc után vizsgálati fogságot szenved, majd amnesztiát kap. 1869-ben reaktíválják, 1876-ban alezredesként nyugalmazzák.

¹⁵⁰ A korábbi cs. kir. 48. (Ernő főherceg) gyalogezred 3. zászlóaljával.

¹⁵¹ Pósta Ferenc (1817–1883), kilépett testőr, 1848. Június 13-tól főhadnagy az 1. honvédzászlóaljnál. Október 19-től százados, 1849. január 6-tól zászlóaljának parancsnoka, január 25-től őrnagy. Április 5-től dárparancsnok, júniustól hadosztályparancsnok, július elejétől alezredes. Besorozzák a cs. kir. hadseregbe. 1869-ben reaktíválják, 1874-ben honvéd alezredesként nyugalmazzák.

¹⁵² A jelenetet leírja *Görgey* 1888. II. k. 644. o.

¹⁵³ Valójában Görgei érkezett meg előbb, nagyjából dél körül, Klapka pedig csak este 6 óra tájban.

Részint önfejűség, részint tudatlanság miatt elvesztettük legfontosabb hadműveleti pontunkat és a vég előre látható volt. Különösen mivel Görgei a kormány parancsaival – amely most egyszerre, noha csak egy pillanatra, energikusan akart fellépni – szembeszegült.¹⁵⁴

Július

Azon álhirre, hogy az oroszok gyorsmenetben követik Wysocki hadtestét, és igen közel volnának Pesthez, valamint hogy az ellenség a Mészáros-úton¹⁵⁵ Buda felé nyomul, a kormány ismét elmenekült Pestről, és mindent Szegedre és Aradra küldött.¹⁵⁶

Kossuth Ceglédre ment, azonban néhány nap múlva visszatért.¹⁵⁷

Mivel a kormány azt hitte, hogy az oroszok igen közel vannak, nekem is ezt kellett hinnie, és Komáromba mentem. Odafele menet, 2-án hallottam az ott folyó csata erős ágyúzását, ezért Esztergomnak fordultam, nehogy az ellenség kezébe essek, azonban itt a rossz átkelő miatt feltartóztattam, és csak 4-én reggel érkeztem Komáromba, ahol azonnal a két pártra szakadt hadsereg szomorú képe fogadott.

A kormány Mészáros tábornokot¹⁵⁸ nevezte ki minden magyarországi haderő főparancsnokává, mellé adta tábornoki főnökként Dembiński tábornokot, és Görgeinek megparancsolta, hogy adja át a főparancsnokságot annak érdekében, hogy jobban elláthassa hadügyminiszteri tisztét.¹⁵⁹

Mészáros és Dembiński is már úton voltak Komáromba, azonban éppen időben kapták a hírt a hadsereg hangulatáról, és visszafordultak.¹⁶⁰ Ha maga Kossuth jött volna, valószínűleg minden másképp történt volna.

Megérkezésemkor éppen haditanácsot tartottak, ahol elhatározták, hogy a kormány rendelete ellen felszólalnak, és kijelentették, hogy ha az ragaszkodik a fővezérség Mészárosnak és Dembińskinek történő átadásához, valamennyien leteszik fegyverüket.¹⁶¹

A kormányt támogató párt kicsiny volt és engednie kellett.

Görgei e kormányrendeletéről mit sem tudott, mivel a 2-i csatában megsebesült, így kímélni akarták.¹⁶²

¹⁵⁴ Görgei javaslatára a minisztertanács június 26-án úgy döntött, hogy a fősereget Komáromnál, a többi erőket a Tiszántúl és a Bánság térségében egyesíti. Június 29-én a győri vereség következtében a kormány úgy döntött, hogy az erdélyi hadsereg kivételével minden haderőt Szegednél, a Tisza és a Maros szögében összpontosítanak. Görgei június 30-án levélben közölte Kossuthal, hogy továbbra is Komáromnál akarja összpontosítani erőit, s ott döntő támadást indítani a cs. kir. fősereg ellen. Ezen a napon megérkezett az a kormányküldöttség, amely a szegedi összpontosításról szóló határozatot hozta. Görgei szóban erre ígéretet is tett. A küldöttség tagjai aznap este közölték Görgei választ Kossuthal. Másnap, július 1-jén azonban megérkezett Görgei előző nap kelt levele, amelyben Görgei a komáromi összpontosítás mellett nyilatkozott. Kossuth úgy vélte, Görgei visszavonta az ígéretét, s leváltotta a tábornokot a fővezéri posztról.

¹⁵⁵ A Budát Béccsel összekötő, a Duna mellett húzódó úton. Az utat azért nevezték így, mert ezen hajtották a Bécsbe szánt marhacsordákat.

¹⁵⁶ A kormány még Pesten lévő tagjai július 9-én hagyták el a fővárost.

¹⁵⁷ Kossuth július 2-án utazott Ceglédre, 3-án visszatért a fővárosba. Július 5-én ismét Ceglédre ment, majd 6-án visszatért. Július 7-én hagyta el végleg a fővárost.

¹⁵⁸ Mészáros Lázár (1796–1858), cs. kir. ezredes, honvéd vezérőrnagy, 1849-ben altábornagy, a Batthyány-kormány hadügyminisztere, október 1-jétől az egyetlen le nem mondott miniszterként az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, 1848. december közepétől 1849. január közepéig a felső-tiszai hadtest parancsnoka, 1849. április 15-től május 5-ig ideiglenes hadügyminiszter, majd a tisztképző intézetek főfelügyelője, július 1. és 29. között fővezér, augusztus 9-ig a déli fősereg vezérkari főnöke. Emigrál.

¹⁵⁹ 1849. július 1-jén.

¹⁶⁰ Valójában egyedül Mészáros indul el gőzhajón, de tekintettel arra, hogy a hajónak folyásiránnyal szemben kellett haladnia, attól tartva, hogy a partról a cs. kir. tüzérség tűz alá veheti, visszafordult Budapestre.

¹⁶¹ Ezt a haditanácsot 1849. július 4-én tartották.

¹⁶² Görgei július 4-én tért magához a július 2-i sebesülését követően fellépő lázas állapotából.

A kormánytól minden hadtestparancsnoknak személyes rendelet jött, hogy tartsák magukat az utasításaikhoz, amelyeket a közjó követel.¹⁶³

Amikor Görgeihez mentem, hogy jelentsem magam egyik parancsörtsíztje, Batthyány gróf, százados¹⁶⁴ azt mondta: „Ha az Ezredes úr 2-án itt lett volna, minden másképp ment volna.” Megkérdeztem, miért, mire mindenki azt mondta, semmi nem vágott egybe, és csak a honvédek vitézségének köszönhetni, hogy a hadsereg nem semmisült meg.¹⁶⁵

A lovasság részint tétlenül ki volt téve az ágyútűznek, részint pedig Pikéthy tábornok¹⁶⁶ a legel-határozóbb pillanatban olyan rosszul vezette, hogy vissza kellett verettetnie.¹⁶⁷

Belépve Görgeihez a szobába, kezét nyújtva mondta: „Jó, hogy itt van, azonban kár, hogy nem volt itt, igencsak használhattam volna Önt.”

Végül Görgei tudára kellett adni a kormány parancsát, és Bayer ezredes bevezetőjét követően megmondták neki, azonban egyben azt is, amit a hadsereg határozott.

Minden vonásából kiviláglott a kormány magatartása feletti düh, és egyben az öröm a hadsereg határozata felett, és rövid gondolkodás után papírt adatott magának és megírta kérését a hadügyminiszteri állás alóli felmentéssel kapcsolatban. Emellett kijelentette, hogy mivel a hadsereg vezéréül kívánja őt, ő is az akar maradni, egyébiránt azonban követni fogja a kormány parancsát.¹⁶⁸ Ezen kormányparanccsal egy időben a rangidős Klapka tábornoknak is jött egy utasítás, hogy ha Görgei nem engedelmeskedik a kormány parancsának, ő vegye át a parancsnokságot, és az erőd számára szükséges helyőrség hátrahagyását követően haladéktalanul Pesten át a Bácskába siessen, és a többi hadsereggel egyesülten ott az ellenséggel szembeszállhasson.¹⁶⁹

Görgei fenti határozatával Klapka és Nagysándor tábornok¹⁷⁰ – akinek hadteste, miként Horváth és Görgei Ármin portyázó hadoszlopai is, részint Komáromba megérkeztek, részint oda vonuló félben voltak – gőzhajóval Pestre mentek, hogy Kossuthnak ezen eljárását személyesen elmagyarázzák. Másnap visszaértek a kormány beleegyezésével, azonban ezzel együtt a megújított paranccsal, hogy a hadsereg azonnal induljon.¹⁷¹

¹⁶³ Az 1849. július 1-jén kiadott körrendeletet és egyéb rendeleteket közli: KLÖM XV. 634–636. o.

¹⁶⁴ Batthyány Ágoston (1828–1906), gróf, 1848. augusztus 20-tól a 2. (Hannover) huszárezredben szolgál, októbertől hadnagy. 1849. február 3-tól főhadnagy, végül alszázados, parancsörtsízt Görgei Artúr tábornok törzsében. Besorozzák, tiszt lesz a cs. kir. hadseregben, 1854-ben kilép.

¹⁶⁵ Valójában a július 2-i csatában a honvédsereg kitűnő teljesítményt nyújtott.

¹⁶⁶ Pigetty Gusztáv/Pikéthy Ágoston (1805–1876), cs. kir. százados a 2. (Hannover) huszárezredben. Október 24-től őrnagy és osztályparancsnok. 1849. január 17-től alezredes, február 12-től ezredes, ezredparancsnok Április 30-án kitüntetik a Magyar Katonai Érdemjel 3. osztályával és a III. hadtest lovas hadosztályának parancsnoka lesz. Június 26-án vezérőrnaggyá, július 1-jén a feldunai hadsereg lovasságának főparancsnokává nevezik ki. Az 1849. július 11-i komáromi csatát követően betegszabadságra távozik. Várfogságot szenved, 1854-ben kegyelmet kap.

¹⁶⁷ Pikéthy ebbéli szerepét Zámbeley tévesen írja le: a tábornok nem július 2-án, hanem 11-én tétlenkedett.

¹⁶⁸ Görgei július 4-én írta meg a lemondását. Maga az okmány nem ismert, de utal rá a minisztertanács július 5-i határozata. KLÖM XV. 660–661. o.

¹⁶⁹ A valójában 1849. július 6-án kelt rendeletet közli: KLÖM XV. 670–671. és Klapka 1986. 168–169. o.

¹⁷⁰ Nagysándor József (1804–1849), kilépett cs. kir. százados, 1848. június 19-től nemzetőr őrnagy, november 1-jétől alezredes. 1849. január 25-től ezredes, hadosztályparancsnok a bánsági, majd a III. hadtestnél. A tavaszi hadjáratban a főszerep lovassági parancsnoka, április 7-től vezérőrnagy, a hónap végétől az I. hadtest parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

¹⁷¹ A július 5-i minisztertanács úgy döntött, hogy Görgeit meghagyja a feldunai hadsereg vezéri posztján; s hogy a feldunai hadseregnek 18 000 ember Komáromban történő hátrahagyása után le kell vonulnia a szegedi koncentrációra. A határozat szerint a levonulást július 6-án erőltetett felderítésnek kell megelőznie a jobb parton; „vajon ez csatába mehet-e által akkint, hogy az ellenség megveretthessék? ez a körülményektől (s a vezérek megítélésétől) függ – vezér urak azonban komolyan utasíthatnak oly csatába, mely veszteségre vezetne, s a koncentrációsális lejövetelt akadályozhatná, nem ereszkedni, mert ennek még egy netaláni győzelem esetében is minden esetre azonnal meg kell történni.” A hadsereg elindulását a minisztertanács július 7-re tűzte ki. KLÖM XV. 660–661. o.

Klapka és Nagysándor mindketten titkos utasítást kaptak, azonban sajnos egyikükben sem volt elegendő energia ahhoz, hogy egy csapással végezzenek.¹⁷²

6-án délután a magasabb parancsnokok Klapka tábornoknál gyűltek össze, hogy megvitassák, mi a teendő.

Klapka ezúttal ismét a hadműveletek igen jó tervezőjeként viselkedett, és teljesen egyetértettek a véleményével. E tanácskozás fő pontja az volt, hogy ha Görgei még aznap nem indítja el csapatait, Bayer ezredest és tábornoki főnököt, mint a hadsereg egyesülésnek fő ellenfelét le kell tartóztatni, és Görgeit, ha nem akarna [a hadsereggel] együtt menni, Komáromban kell hagyni.

Ezen tanácskozást követően Görgeihez mentek, aki már hírt kapott akaratainkról és felkészült. – Egészen nyugodtan hagyta, hogy Klapka és még mások elmondják a véleményüket, azután azonban mindent pontról pontra megcáfolt, és végül ezt mondta: „Nem az oroszok felé, még csak nem is Pestnek kellene mennünk, hanem a legrövidebb úton érhetnénk a Bácskába, és ez pedig az, hogy az ellenséget két hadtest megteveszti afelől, mintha Ácsnál akarnánk áttörni, miközben a másik három hadtest valójában Tatánál és Igmándnál törne át és vonulna pihenés nélkül Paks felé a Dunához.”¹⁷³

Mindenki hallgatott, mivel erre még ezen éjszakára megtették a rendeletek.¹⁷⁴

Bayer ezredes és én nem értettünk egyet ezzel, miután megpróbáltam őt megnyerni tervemnek. Ő azonban, mivel korábban nem érvényesülhetett, most dominónak tekintve magát, semmibe nem akart beleavatkozni.

Hírszerzőktől tudtuk, hogy az ellenség egész erejét Komáromnál összpontosította, hogy 2-án mintegy 1600 főnyi vesztesége volt, és hogy csapatai az elért előnyök dacára le voltak hangolva, és hogy az ellenségből az egész Vág-vonalon és egészen Pozsonyig 4000 fő sem áll.¹⁷⁵ Erre alapozva készítettem első tervemet. A hadtesteket az éj leple alatt visszavonjuk, gyorsmenetben átkelünk a Vágon, Pozsonyt megszálljuk, és onnan Ausztriába betörünk.

A második terv az volt, hogy míg a komáromi helyőrség az éj folyamán megtámadja és foglalkoztatja az ellenséget, a többi hadtesttel áttörünk az alsóbb megyékbe, amelyek csak arra várnak, hogy felkeljenek, és egy hadtestet Stájerország felé küldünk, amelynek egyben Itália felé is portyáznia kellene, ezáltal hátunkat biztosítja. Kapcsolatot tartunk Fiumével és Itáliával, ahonnan fegyvert és muníciót várhatunk.

A harmadik terv az volt, hogy mivel tudtuk, miszerint az oroszok már csaknem Miskolcnál, a saját csapataink pedig Gyöngyösnél állnak, gyorsmenetekben az előbbi helység felé nyomulunk, és Wysockival egyesülten ezeket visszavetjük, majd megfigyelés alatt tartjuk a galíciai határt, és aztán ismét egyesülten Jellačića¹⁷⁶ és Haynaura¹⁷⁷ vetjük magunkat.

A negyedik terv pedig – azon esetben, ha egyiket sem fogadnák el – az volt, hogy Vácon át Ceglédre sietünk, és itt a fővezérség további parancsait bevárjuk.

¹⁷² Erről nem tudunk.

¹⁷³ A július 6-án történteke lásd: *Klapka* 1986. 166–168. o.; *Görgey* 1988. II. k. 251–256. o.; *Görgey* 1888. III. k. 78–91. o.; *Máriássy* 1998. 142–144. o.

¹⁷⁴ Ti. Klapka már kiadta a rendeleteket az éjjeli elvonulásra.

¹⁷⁵ A cs. kir. csapatok a hivatalos veszteségkimutatás szerint 890 főt veszítettek, bár egy forrás szerint egyedül a cs. kir. I. hadtestnek 975 főnyi vesztesége volt.

¹⁷⁶ Jellačić, Josip, báró (1801–1859; 1854-től gróf), 1848 márciusától Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánja, cs. kir. altábornagy, szeptembertől a horvát–szlavón hadsereg, novembertől az ebből alakuló cs. kir. I. hadtest, parancsnoka, 1849 tavaszán tábornokság, április végétől a déli hadsereg parancsnoka.

¹⁷⁷ Haynau, Julius Heinrich Friedrich Ludwig von báró (1786–1853), 1848-ban cs. kir. altábornagy, 1848 tavaszán temesvári hadosztályparancsnok, az év nyarától Észak-Itáliában szolgál, előbb Verona parancsnokaként, majd hadtestparancsnokként. 1849. május végétől tábornokság, a magyarországi cs. kir. hadsereg főparancsnoka. 1849 augusztusától a cs. kir. III. hadsereg parancsnoka, Magyarország teljhatalmú katonai kormányzója, 1850 júliusában elmozdítják.

Senki sem akart beleegyezni ezen terveimbe, miután Görgei egyszer már kimondta a véleményét, és először csak azt követően, hogy 11-én a Görgei által alkotott terv kudarcot vallott, akarták kivitelezni negyedik tervemet.¹⁷⁸ És mivel ez többé már nem sikerült, a harmadikat hajtották végre, azonban sajnos túl későn és hatalmas veszteségekkel.

Görgei – miután este különböző, azonban mint később kiderült, hamis hírek érkeztek az ellenségről – leállította az ellenséges haderőnek ezen éjszakára elrendelt áttörését.¹⁷⁹ Klapka erre – mivel Görgei megsebesülése óta ő vitte a fővezérséget és a kormánytól is felhatalmazása volt – azonnal kiadta a parancsot, hogy az I. hadtest – Nagysándor – rögvest Pestre induljon.¹⁸⁰

Görgei azonban, amint ezen hadtest menetéről értesült, már az első állomástól félúton visszafordította azt és eme, akarata nélkül történt parancs által igencsak sértettnek mutatta magát.¹⁸¹

A haditanácsot követően azt mondtam Görgeinek, hogy miután a Paks felé történő áttörés tervént kell kivitelezniük, nem követhetem a hadsereget, és kérem őt, mondja meg, hol várjam hadtestét. Erre azt válaszolta, hogy reméli, miszerint 8-10 napon belül Kalocsán láthat, és meg kellene próbálnom mindent rendbe tenni, hogy megérkezésükkor a csapatok azonnal átkelhessenek.

6-án késő este kaptam Görgei parancsát, hogy menjek Esztergomba, a hajóhid maradványait szállíttassam el. Minden tutajt, dereglyét, amit Esztergom és Pest között talállok, Paksra rendeljek, és ott rögvest hajtsam végre a hidverést. És így azonnal Bátorkeszibe utaztam, ahol azonban az éjszaka utolért a parancs, hogy mégse tegyem ezt, hanem csak siessék Pestre, és jelentsem a kormánynak, hogy a hadsereg Vácon keresztül vonul vissza.¹⁸²

E parancs következtében Pestre mentem. Alighogy megérkeztem oda, máris megtudtam, hogy Görgei ismét megváltoztatta tervét, és mégiscsak Paks felé akar áttörni.

Noha az ezen csatára kiadott diszpozíciók jók voltak, ámde rosszul hajtották végre őket. Lehetséges, hogy maga az ellenség is értesült ezekről, mivel a parancsokat soha nem titokban adták ki, hanem mindenki ismerte őket, jobb volt tehát résen lenni; és a támadást és áttörést mindkét oldalon elsenvedett nagy veszteséggel verték vissza és így végül Görgei elhatározta az elvonulást Vácra.¹⁸³

A kormány ez idő alatt teljesen áttelepült Szegedre, mivel már 11-én osztrák csapatok vonultak át Budán és az oroszok Pesthez közeledtek. Mivel Mészáros, Dembiński és Wysocki a több szerencsés ütközet¹⁸⁴ dacára a túlerejű oroszokkal többé nem voltak képesek helytállni, és Szegedre vonultak vissza, magam is odasiettem, hogy a fogságba esést elkerüljem.

Görgei 15-én érkezett meg Vácra, kivetette az oroszokat a helyséből és 16-án nyugton ott maradt, 17-én az oroszok megtámadták, és egy gyilkos küzdelmet követően Görgei az oroszok által üldöztetve, Rétságira vonult vissza.

Aztán csak gyengén üldöztetve, Losoncon, Rimaszombaton át – ahol az oroszokkal az első tárgyalások megkezdődtek¹⁸⁵ – és onnan Miskolcon átvonulva, Tokajnál átkelt a Tiszán. Addig a

¹⁷⁸ Zámberknek ezekről a javaslatairól nem maradt fenn korabeli dokumentum.

¹⁷⁹ Valójában a fővezérséget ténylegesen ellátó Klapka vonta vissza a támadási parancsot.

¹⁸⁰ Július 7-én hajnalban.

¹⁸¹ Görgei kijelentette, hogy ezek után leteszi a hadsereg parancsnokságát, mire Klapka kénytelen volt újabb haditanácsot összehívni, visszarendelni az I. hadtestet, s megkezdni az előkészületeket, hogy a hadsereg július 9-én erőltetett felderítést hajtson végre a jobb parti osztrák állások ellen.

¹⁸² A parancs eredetije nem ismert.

¹⁸³ A július 11-i csatára legutóbb lásd: Csikány 2013. 353–376. o.; Csikány 2015. 205–243. o.

¹⁸⁴ A tiszai hadsereg lovassága július 20-án egy nagyszabású felderítés keretén belül ütközött meg két orosz dandárral Turánál, majd visszavonult.

¹⁸⁵ A július 15–17-i váci csata után a Görgeit követő Hruljov orosz ezredes attól tartott, hogy túlzottan előreszaladt különítményét a magyarok megsemmisítik. Ezért július 20-án két tisztjét Görgei rimaszombati főhadiszállására küldte. Kotljarovszkij százados és Rüdiger hadnagy előadta, hogy őket Paszkevics megbízásából Rüdiger lovassági tábornok küldte azért, hogy fegyverletételre szólítsák fel a magyar parancsnokot. A két tisztnek nem volt megbízólevele, s amikor Görgei ezt kérte tőlük, közölték, hogy meglesz, de előbb 48 órai fegy-

hadcsereg kisebb ütközeteket vívott, azonban nem szorították túlzottan, mivel az oroszok igen lassan követték. Ezt Görgei kihasználta, és annak ellenére, hogy a kormánytól parancs jött parancs után, miszerint gyorsmenetekben vonuljon Aradra, igen kis napi menetekben Debrecenen és Nagyváradon át ment Aradra.¹⁸⁶

Nagysándor tábornokot utóvédként hátrahagyták, és alig 6000 főnyi erővel¹⁸⁷ Debrecennél mintegy 50 000 orosz megtámadta őt; déltől estig tartotta magát az állásában. Folyamatosan erősítésért küldött Görgeihez, azonban nem kapott, mivel Görgei gyűlölte Nagysándort és szívesen hagyta volna őt teljesen megsemmisített. Ez eléggé meg is történt, mivel hadtestét estére csaknem teljesen szétverték, és csak másnap, erősen megfogyatkozva gyülekezett ismét össze a Berettyó mögött.¹⁸⁸

Amit Görgei erről mondott, másnak hagyom elmondani. Ugyanis ezen, Görgei érzelmeit jellemző közlést csaknem teljesen elfelejtettem, mivel a júliusi eseményeket csak tizenhét évvel később, száműzetésben írom. Míg a korábbiakat, jó emlékezetben és adatokkal ellátva, még az olmtüzi erődben írtam, ezért csak azt fogom pontosan emlékezve leírni, ahol magam is a későbbiekben jelen voltam.

Szegeden és környékén a különféle hadtestek Mészáros, Dembiński, Wysocki, Kmety, Guyon, Perczel¹⁸⁹ alatt gyülekeztek és magát Szegedet is nagy ráfordítással erősen körülsáncolták, mivel itt akarták az ellenséges hadsereget bevárni és döntő csatát vívni vele.¹⁹⁰

Aznap, amikor a hadügyminisztériumban jelentkeztem, Molnár hadügyminisztériumi osztályfőnök és ezredes megkérdezett, hogy nem akarnék-e tábornoki főnök lenni Perczel mellett, mivel az eddigi, Bezerédy,¹⁹¹ erre nem alkalmas. Azt mondtam, hogy igen, azonban azzal a feltétellel, ha titokban teljhatalmat kapok, hogy ha Perczel – miután állandóan külföncsködött – valamit csinál vagy parancsol, ami nem helyes, azonnal elmozdíthassam őt helyéről, és a kormány határozataig a parancsnokságot átadhassam a rangidősnek. Ebbe nem akart belemenni, én pedig ezen teljhatalom nélkül nem akartam kiszolgáltatni magam. Végül a hadtest parancsnokságát nekem akarták átadni,

verszűnetet kellene kötni. Görgei abban a reményben, hogy valamilyen érdemi adathoz juthat az orosz főcsereg állásáról, kérte a fegyverletételi ajánlat formulázását. Az ajánlatok azonban csupán a hadcsereg tagjai számára tartalmaztak engedményeket (szabad hazatérés, illetve beállítás az orosz hadcseregbe), mire Görgei kijelentette, hogy „a hadcseregnek mindenekelőtt az ország jövőjére kellene biztosítékok.” A hadikövetek által írásban formulázott ajánlatot július 21-én hajnalban eljuttatta hadtestparancsnokaihoz, s kérte véleményüket. Görgei a hadtestparancsnokok mindegyikének elutasító válasza alapján július 22-én közölte Paszkeviccsel, hogy a hadcsereg hű marad az 1848-as alkotmányra tett esküjéhez, „és fegyvereit csak akkor fogja nyugodni hagyni, ha ezen alkotmány újból biztosítva lesz, és Magyarország területéről minden ellenséges hatalom kiszoríttatik.”

¹⁸⁶ Görgei cserege a kb. 180–190 kilométert 7 nap alatt tette meg Debrecenről, ill. Vámspécstől Aradig,

¹⁸⁷ Az I. hadtest teljes létszáma 1849. július 27-én 10 630 főből és 42 lövegéből állott. Ennek ütközetlét-száma 9663 főt számolt. Ehhez csatlakozott még a kb. 3000 főnyi Korponay-hadosztály.

¹⁸⁸ Nagysándor I. hadteste valójában a feldunai hadcsereg oldalvédjét alkotta. Az oroszokkal való megütök-zést Pongrácz István őrnagy, a hadtest tábornoki főnöke kezdeményezte a fővezérségnél augusztus 1-jén, s erre engedélyt kapott azzal, hogy az oroszok visszaverése után folytassa tovább az útját dél felé. A hadtest vesztesége 1416 fő volt, a Korponay-hadosztály vesztesége több száz főre rúgott.

¹⁸⁹ Perczel Mór (1811–1899), reformpolitikus, 1848-ban a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője, képviselő, 1848. szeptember 16-tól a Zrínyi-szabadcsapat parancsnoka, október 6-tól honvéd ezredes, majd november 1-jétől vezérőrnagy, hadtest-, majd hadseregparancsnok. 1849 augusztusában emigrál, 1867-ben hazatér, képviselő lesz.

¹⁹⁰ Legednél végül a IV., a IX. és a X. hadtestet, valamint a lengyel légiót sikerült összevonni. Emellett ott állomásozott Asbóth Lajos ezredes tartalékadosztálya, de ez többnyire fegyvertelen zászlóaljkból állott.

¹⁹¹ Bezerédy Lajos József (1818–1868), cs. kir. főhadnagy, legmagasabb rangja honvéd alezredes, a III. hadtest vezérkari főnöke. Várfogságot szenved. – Zámbeley itt rosszul emlékezett, mert Perczel tábornoki főnöke Szodtfriedt Ferdinánd/Nándor alezredes volt.

azonban kiderült, hogy ennél két, rangban nálam idősebb ezredes is található,¹⁹² és így Perczelt egyenesen Mészáros alá rendelték, hogy ne bántsák meg.¹⁹³

16-án a hadügyminisztériumba rendeltek, ahol az akkori hadügyminiszter, Aulich tábornok megkérdezte, nem venném-e át a parancsnokságot Baján. Ezt elfogadtam, megkaptam utasításaimat, és másnap odautaztam.

Először is, Kossuthnál akartam jelenteni magam, azonban Hajnik,¹⁹⁴ aki az előszobában fogadott, nem akart sem beengedni, sem bejelenteni, mivel Kossuth igen fontos dologgal foglalatoskodik; azt mondtam neki, az én küldetésem igen fontos, azonban ez sem segített, és derekasán, katona módjára megmondtam Hajniknak a véleményemet és elmentem.¹⁹⁵ Később megtudtam, miben állt Kossuth fontos elfoglaltsága – éppen ebédelt.

18-án Bajára megérkezve, egy löfegyverrel és egy nyársakkal felfegyverzett zászlóalj, emellett egy zászlóalj csákánnal, ásóval stb. ellátott utászt találtam ott, valamint az újonnan alakított Nádor-huszárezredet¹⁹⁶ Farkas ezredes¹⁹⁷ parancsnoksága alatt, és egy nyolclövegnyi teljes lovasüteghez való fogatolást, azonban egyetlen ágyú nélkül. Mindezeket alig néhány héttel ezelőtt állították fel és össze, ezért többnyire újoncokból és betegekkel, valamint régi honvédszászlóaljok és huszárezredek idősebb katonáiból álltak. Összesen 4000 fő és 1000 ló.

Utasításom az volt, hogy ezeket az embereket gyorsan kiképezsem, Noszlópy kormánybiztos¹⁹⁸ összeköttesébe lépjek, és megfelelő alkalommal átkeljek a Dunán, amihez öt gőzhajó tizenegy uszályal és a molnárok nagyszámú járműve állt rendelkezésemre. A vidéket keltsem fel, és ezáltal osszam meg az ellenség erejét, hogy a hadseregnek időt nyerjek a Szegednél történő összpontosításra, hogy aztán döntő csapást tegyen.

Közvetlenül az erőim megszemlélését követő napon, jelentést tettem a hadügyminisztériumnak, hogy ilyen csapatokkal és lövegek nélkül nehezen tehetek bármit is. Ezért legalább néhány régibb gyalogszázadot kértem, amelyekkel szívesen felváltanám a nyársakkal felfegyverzett zászlóaljat, valamint néhány löveget is, még ha az ottani, az úgynevezett régi vár előtt fölöslegesen álló háromfontosokból is. Eerre azon határozatot kaptam, hogy semmit sem adhatnak, s úgy kell megoldanom a feladatomat, ahogyan éppen tudom.¹⁹⁹ – Eerre magához Kossuthhoz egy tisztet küldtem futárként egy írásos magyarázattal és megbíztam őt, hogy Kossuthnak szóban magyarázza el, hogy ilyen csapatokkal semmit sem lehet tenni. Azonban, ha legalább három háromfontost kapnék, ezt

¹⁹² Lenkey Károly és Gál László.

¹⁹³ Perczelt nem hadtest-, hanem hadseregearcparancsnok volt, a IX. és X. hadtestből, ill. a Lengyel Légióból álló Közép-Tisza Hadsereg parancsnoka, és így eleve alá volt rendelve Mészárosnak, mint fővezérnek.

¹⁹⁴ Hajnik Pál (1808–1864), képviselő, 1848-ban a belügyminisztérium tanácsosa, az országos rendőri hivatal, majd a belügyminisztérium rendőri osztálya vezetője, 1849. május 3-tól ismét s rendőri osztály igazgatója, 9-től a központi országos rendőrség vezetője. Emigrál, 1858-ban hazatér, 1861-ben Vác város képviselője.

¹⁹⁵ Zámberly valószínűleg Stuller Ferencsel vagy Kossuth valamely más titkárával tévesztette össze Hajnik Pált, aki ekkortájt nem Kossuth mellett szolgált, hanem a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője volt.

¹⁹⁶ Valójában annak két századát.

¹⁹⁷ Farkas Károly (1812–1869), cs. kir. dragonyosszázados, 1848. szeptember 21-én áthelyezik a magyar 4. (Sándor) huszárezredhez. Október 16-tól honvéd őrnagy ezredénél. December 15-én áthelyezik a 12. (Nádor) huszárezredhez. Március 20-tól alezredes, július 16-tól ezredes. Emigrál, hazatérése után várfogságot szenved.

¹⁹⁸ Noszlópy Gáspár (1820–1853), Somogy megyei szolgabíró, 1849. Március 18-tól nemzetőr őrnagy és Somogy megye kormánybiztosa, március 30-tól az aldunai népfelkelés, május 7-től a dél-dunántúli népfelkelés irányítója, július végétől Tolna, Baranya, Zala és Somogy megyék kormánybiztosa. A neoabszolutizmus korában egy függetlenségi összeesküvésben való részvételéért kivégzik.

¹⁹⁹ Zámberly első ismert jelentését július 19-én írta Szabó Imre ezredesnek, a Hadügyminisztérium államtitkárának. Ebben közölte, hogy Meszéna István alezredes elvette tőle a 126. honvédszászlóaljat és a három löveget. MNL OL HM Ált. 1849:25 597. Egy ugyanezen a napon írott jelentése szerint különítményének gyalogságát a 134. honvédszászlóalj alkotta. MNL OL HM Ált. 163. doboz. Nem iktatott iratok, dátum szerint. MNL OL Noszlópy-ir. 2. doboz.

mégiscsak merhetném. Erre mind írásos, mind szóbeli ígérek és biztatások következtek, azonban végül mégse kaptam semmit.²⁰⁰

Noszlopyval futárok révén léptem kapcsolatba, ő is többet küldött hozzám azon ígérettel, hogy szembejön velem, mivel már egy kis serege van részint összegyűjtött honvédekből, részint újonnan toborzott személyekből, valamint néhány kóbor huszárból és ehhez még kilenc, legkülönbözőbb kaliberű ágyúból.²⁰¹ Emellett Fejér és Tolna megyéből az ő rendeletére az ottani nemzetőr őrnagyok is eljöttek hozzám, hogy megbeszéljék velem, hogyan szerveztessék, és miképpen törjön ki a népfelkelés, amint átkelnek a Dunán.

Azonban ezen megbeszélések alatt egy erős portyázó különítmény érkezett az eszéki erőd-ből a Bajával átellenben lévő Bátaszékre, felgyűjtotta és kirabolta ezt a települést, és ott is maradt, miáltal itteni átkelésem akadályoztatva volt.²⁰² Éppen már egy más ponton akartam átkelni, amikor azt a hírt kaptam, hogy az osztrák csapatok az oroszokkal egyesülten erőst Szeged felé vonulnak, és Baja felé egy erős oszlop nyomul. Jelentettem ezt, és ekkor azt a parancsot kaptam, hogy haladéknélkül térjek vissza Szegedre, és Guyon tábornok hadtestéhez²⁰³ vonuljak be.²⁰⁴ Az elvonulás előtt minden kincstári jószágot, amit nem lehetett elszállítani, szétosztottam Baja lakosai között. A gőzhajókat és uszályokat egy sekély dunai mellékágban a partra futtattam, és a főgép alkatrészeit kiszedtettem és Aradra küldtem. Így a hajók nem voltak azonnal használhatók. Ez alkalommal Medgyaszay utászszzázados²⁰⁵ jó szolgálatokat teljesített.

28-án tehát bevonultam Szegedre, e csapatok parancsnokságát átadtam Farkas ezredesnek, mivel nem akartam Guyon alatt szolgálni.²⁰⁶ És mivel a kormány már Aradra távozott,²⁰⁷ én is oda mentem. Jelentettem magam, hogy Görgei hadseregéhez megyek, és magától Kossuthtól kaptam a megbízást, hogy annak menetét siettessem.²⁰⁸

²⁰⁰ A Kossuthhoz írott levél nem ismert.

²⁰¹ Noszlopy július 22-én a Nagykanizsát megszálló cs. kir. csapatok elleni sikeres rajtaütésről számolt be Zámberknek, 23-án pedig az ellenség Somogy megyébe történt benyomulásáról tudósította, azzal, hogy Zámberk tudassa vele, mikor és hogyan tartaná lehetségesnek kettejük Pécs felszabadítását célzó akciójának végrehajtását. MNL OL. Noszlopy-ir. 3. doboz. Fogalmazvány, ill. Somogy megye kormánybiztosának levelezőkönyve, 1849. №. 1.

²⁰² Zámberk július 27-én jelentette a Hadügyminisztériumnak, hogy az ellenség megszállta Bátát és Bátaszéket. HL 1848-49. 40/198.

²⁰³ A korábban a Bácskában állomásozó, de onnan kivont IV. hadtesthez.

²⁰⁴ Aulich Lajos hadügyminiszter 1849. július 26-án reggel 9 órakor kelt utasítását lásd: HL 1848-49. 40/65.

²⁰⁵ Medgyaszay István (1819–1882), tiszai hajózási főfelügyelő, 1849 januárjától a hadi szolgálatra alkalmazott tiszai gőzösök főfelügyelője Szegeden. Április végétől a *Honvéd* hadigőzös parancsnoka. Május 19-től országos gőzhajózási igazgató, június 28-tól százados, az utászkar tartalék csapatok parancsnoka. Borosjenőn teszi le a fegyvert 1849. augusztus 20-án. A szabadságharc után 15 évre ítélik, de kegyelmet kap. 1858-tól hajóskapitány, 1867 után forgalmi igazgató a Duna Gőzhajózási Társaságnál.

²⁰⁶ Zámberk július 28-án még Szabadkán volt. Július 30-án Szegeden jelentette a fővezérnek, hogy Aulich Lajos hadügyminiszter előző nap szóban közölte vele, miszerint csapatait Alessandro Monti ezredes parancsnoksága alá kell adnia. MNL OL R 23. Henryk Dembiński iratai, 4. k. №. 249.

²⁰⁷ 1849. július 31-én.

²⁰⁸ Kossuth augusztus 3-án Aradról írt Görgeinek, de ebben nem szerepelt határozott utasítás, csupán a tábornok véleményét kérte a további hadműveleteket illetően. Közli: KLÖM XV.

BIBLIOGRÁFIA

- Asbóth* 1862. *Asbóth Lajos* emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. II. k. Pest, 1862.²
- Beniczky* 1924. *Steier Lajos*: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. (Magyarország Újabb-kori Történetének Forrásai. Emlékiratok.) Budapest, 1924.
- Bőhm – Farkas – Csikány* 1998. Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Bőhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.
- Bulla – Zámbelli* 1894. *Bulla György – Zámbelli [sic!] Lajos*: Pöltenberg és a kápolnai csata. Klapka tbk. czáfolatául. Kolozsvár, 1894.
- Csikány* 2013. *Csikány Tamás*: Egy céltalan haditerv – Komárom, 1849. július 11. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 2. sz. 353–376. o.
- Csikány* 2015. *Csikány Tamás*: A szabadságharc hadművészete 1848–1849. Budapest, 2015.
- Ecker* 1973. Győr 1847–1850-ben, ahogyan egy lokálpatrióta látta. Szemelvények *Ecker János* kéziratot naplójából. Ford. *Bay Ferenc*. Szerk. *Pernes Gyula*. Győr, 1973.
- Görgey* 1885–1888. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k. Budapest, 1885–1888.
- Görgey* 1988. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. Pro Memoria. I–II. k. Budapest, 1988.
- Hermann* 1992. *Hermann Róbert*: Kormánybiztosi iratok Buda visszafoglalásának történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 4. sz. 112–143. o.
- Hermann* 1996. *Hermann Róbert*: Kossuth Sándor visszaemlékezése a győri csatára. *Győri Tanulmányok*, 17. (1996) 76–107. o.
- Hermann* 1998. *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.
- Hermann* 1999a. *Hermann Róbert*: A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Sopron, 1999.
- Hermann* 1999/b. *Hermann Róbert*: Az ihászi ütközet emlékkönyve 1849–1999. Pápa, 1999.
- Hermann* 2000. *Hermann Róbert*: Görgei és Győr. I. rész 1848. II. rész 1849. *Győri Tanulmányok*, 22. (2000) 155–241. o.

- Hermann* 2016a. *Hermann Róbert: Zámberly Lajos honvédezredes emlékirata az 1849. évi tavaszi hadjáratról. Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 4. sz. 1105–1139. o.
- Hermann* 2016b. *Hermann Róbert: Zámberly Lajos honvédezredes az 1848–49-es szabadságharc végnapjairól. Magyar Napló*, 28. (2016) 8. sz. 5–10. o.
- KLÖM XIII–XIV. Kossuth Lajos összes munkái. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1952–1953.
- KLÖM XV. Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1955.
- Komers-Lindenbach* 1877. *Hugo Freiherr von Komers-Lindenbach: Geschichte des k. k. Uhlanen Regiments Alexander II., Kaiser von Russland Nr. 11. (vormals 7. Cheveaulégers-Regiment) von seiner Errichtung 1814 bis Ende 1877. Wien*, 1877.
- Máriássy* 1998. *Máriássy János: Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. S. a. r. Sugár István. Budapest*, 1999.
- Nudelman* 1998. A Szabadságharc Emléktárgyai. Aukció. Szerk. *Nudelman László*. Budapest, 1998.
- Pap* 1869. *Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. II. k. Pest*, 1869.
- Posselt* 1913. *Oskar Posselt: Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Ritter v. Pino Nr. 40. Rzeszów*, 1913.
- Steier* é. n. *Steier Lajos: Haynau és Paskievics. A szabadságharc revideált története III. rész. I. k. Budapest*, é. n.
- Szinnyei* 1887. *Szinnyei József: Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek). Budapest*, 1887. [Reprint kiadás: Komárom, 2000.]
- Von der Revolution *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearb. von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Hrsg. von Christoph Tepperberg und Jolán Sziij. Wien–Budapest*, 2005.
- Wysocki* é. n. Együtt a szabadságért 1848–1849. Józef Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban. Ford., s. a. r. stb. *Kovács István*. Az okmánytár iratait összeállította *Kovács István* és *Hermann Róbert*. Budapest, [1993.]

- Zámbelly* 1889. *Zámbelly Lajos*: Emlékiratok 1848/49-ből. Hazánk. Szerk. *Abafi Lajos*. XI. k. 1889. 173–190., 267–279., 354–369. o.
- Zsupos* 2014. *Zsupos Zoltán*: Hirdetmények, színlapok, aprónyomtatványok. Győr 1848–1849. – Kundmachungen, Theaterzettel, Klein-drucksachen. Raab 1848–1849. (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Katalógusai, 1.) Győr, 2014.

RÖVIDÍTÉSEK

HL1848-49.	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
KA AFA	Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár
Görgey-lt.	P 295. A Görgey-család levéltára
HM Ált.	H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
Noszlopy-ir.	H 108. Noszlopy Gáspár kormánybiztosi iratai

Róbert Hermann

A STAFF COMMANDER BECOMING TASK-FORCE COMMANDER. THE MEMORIES OF HOME DEFENCE FORCES COLONEL LAJOS ZÁMBELLY OF 1848–1849 ABOUT THE EVENTS BETWEEN 1 MAY AND 28 JULY 1849

(Summary)

The memories of home defence forces colonel Lajos Zámbelly is one of the most important sources of the history of the Army of the Upper Danube, later becoming the Corps of the Upper Danube. Zámbelly wrote his memories in captivity in Arad and Olmütz between 1849 and 1851, and the last chapters about the end of the war of independence were written in 1864 during his second captivity.

The nearly ten printed spans of memories are one of the most informative sources about the war of independence. The parts about the period until the end of January 1849 are nearly completely trustworthy, from here on, however, we can feel his dislike of Görgei more and more that sometimes overshadow his judgements. However, it is Zámbelly who made the most detailed description of the battle of Kápolna, and he also documented important details about nearly all confrontations of the winter and spring campaigns. We do not know any other memories about the history of Corps VII of the Upper Danube as detailed as his work. In the present publication we publish the parts of the documents about the period from the beginning of May to the end of July 1849. In the beginning of this period Zámbelly was the staff commander of this corps, but in the middle of June he went to a sick leave. In the middle of June he became the commander of the task-force stationing in Baja. In his memories he writes about important details of the fights of the corps near Győr and the days of the turning point of the war of independence in June 1849.

Róbert Hermann

WIE AUS DEM CHEF DES GENERALKORPS DER KOMMANDANT DER
EINSATZKOMMANDOS WURDE. DIE ERINNERUNGEN VON LAJOS ZÁMBELLY,
HONVED-GENERAL VON 1848–1849, AN DIE EREIGNISSE ZWISCHEN DEM 1. MAI
UND DEM 28. JULI 1849

(Resümee)

Die Erinnerungen von Honved-General Lajos Zámelly stellen eine der wichtigsten Quellen der Geschichte der Armee an der Oberen Donau (später Armeekorps an der Oberen Donau) dar. Zámelly hatte seine Memoiren zwischen 1849 und 1851 in Arad und Olmütz verfasst, als er in Kriegsgefangenschaft war. Die letzten Kapitel, die das Ende des Freiheitskampfes vorstellen, brachte er nach 1864, während seiner Gefangenschaft in Olmütz zu Papier.

Die Erinnerungen, die beinahe zehn gedruckte Bögen ausmachen, gehören zu den informativsten Memoiren in Bezug auf den Freiheitskampf. Die bis Januar 1849 reichenden Teile sind beinahe vollständig verlässlich. Ab hier ist jedoch die Abneigung und Voreingenommenheit des Verfassers gegenüber Görgei immer mehr spürbar, was zeitweise seine klare Sicht der Dinge trübt. Zugleich stammt jedoch eine der detailliertesten Beschreibungen der Schlacht bei Kápolna von ihm, und auch über beinahe alle Gefechte des Winter- und Frühjahrsfeldzuges bewahrte er wichtige Details auf. Über die Geschichte des Korps an der Oberen Donau (später VII. Korps) kennen wir keine Erinnerungen, die ähnlich ausführlich sind wie seine. In der vorliegenden Mitteilung geben wir diejenigen Teile aus den Erinnerungen kund, die sich auf den Abschnitt zwischen Anfang Mai und Ende Juli 1849 beziehen. Zámelly war zu Beginn dieser Zeitspanne Generalstabschef des VII. Korps und ging Mitte Juni in Krankenurlaub. Mitte Juli wurde er zum Kommandanten des in Baja stationierten Einsatzkommandos ernannt. In seinen Memoiren bewahrte er wichtige Details über die Kämpfe des VII. Korps in der Umgebung von Győr (Raab) sowie über die ereignisreichen Tage vom Juli 1849 auf.

Róbert Hermann

UN CHEF D'ÉTAT-MAJOR DEVENU COMMANDANT DE DÉTACHEMENT. LES
MÉMOIRES DE LAJOS ZÁMBELLY, COLONEL DE L'ARMÉE HONGROISE EN 1848–1849,
SUR LES ÉVÉNEMENTS SURVENUS ENTRE LE 1ER MAI ET LE 28 JUILLET 1849

(Résumé)

Les mémoires du colonel Lajos Zámelly constituent l'une des sources les plus importantes sur l'histoire de l'armée et du corps d'armée du Haut-Danube de Hongrie. Zámelly a rédigé ses mémoires entre 1849 et 1851 à Arad et dans la prison de la forteresse d'Olomouc. Les derniers chapitres relatifs à la fin de la guerre d'indépendance ont été écrits après 1864, lors d'une autre incarcération à Olomouc.

Les près de dix cahiers de ces mémoires fournissent beaucoup d'informations sur la guerre d'indépendance. Les textes relatifs à la période d'avant la fin janvier 1849 sont

presque parfaitement fiables. Après, on sent de plus en plus l'hostilité et la partialité de l'auteur envers Görgei, ce qui l'empêche par moments d'être lucide. Néanmoins, il est l'auteur de l'une des descriptions les plus détaillées de la bataille de Kápolna et il a conservé des détails importants sur la quasi-totalité des affrontements de la campagne d'hiver et de printemps. Nous ne connaissons pas d'autres mémoires qui fourniraient autant de détails sur l'histoire de l'armée et du 7e corps d'armée du Haut-Danube de Hongrie. Nous publions ici les parties relatives à la période allant du début mai à la fin juillet 1849. Au début de cette période, Zámbeilly était le chef d'état-major du 7e corps d'armée avant de partir en congé de maladie à la mi-juin. À la mi-juillet, il est devenu le commandant du détachement en garnison à Baja. Ses mémoires conservent des détails importants sur les combats du Ve corps d'armée aux alentours de Győr et sur les journées mouvementées de juillet 1849.

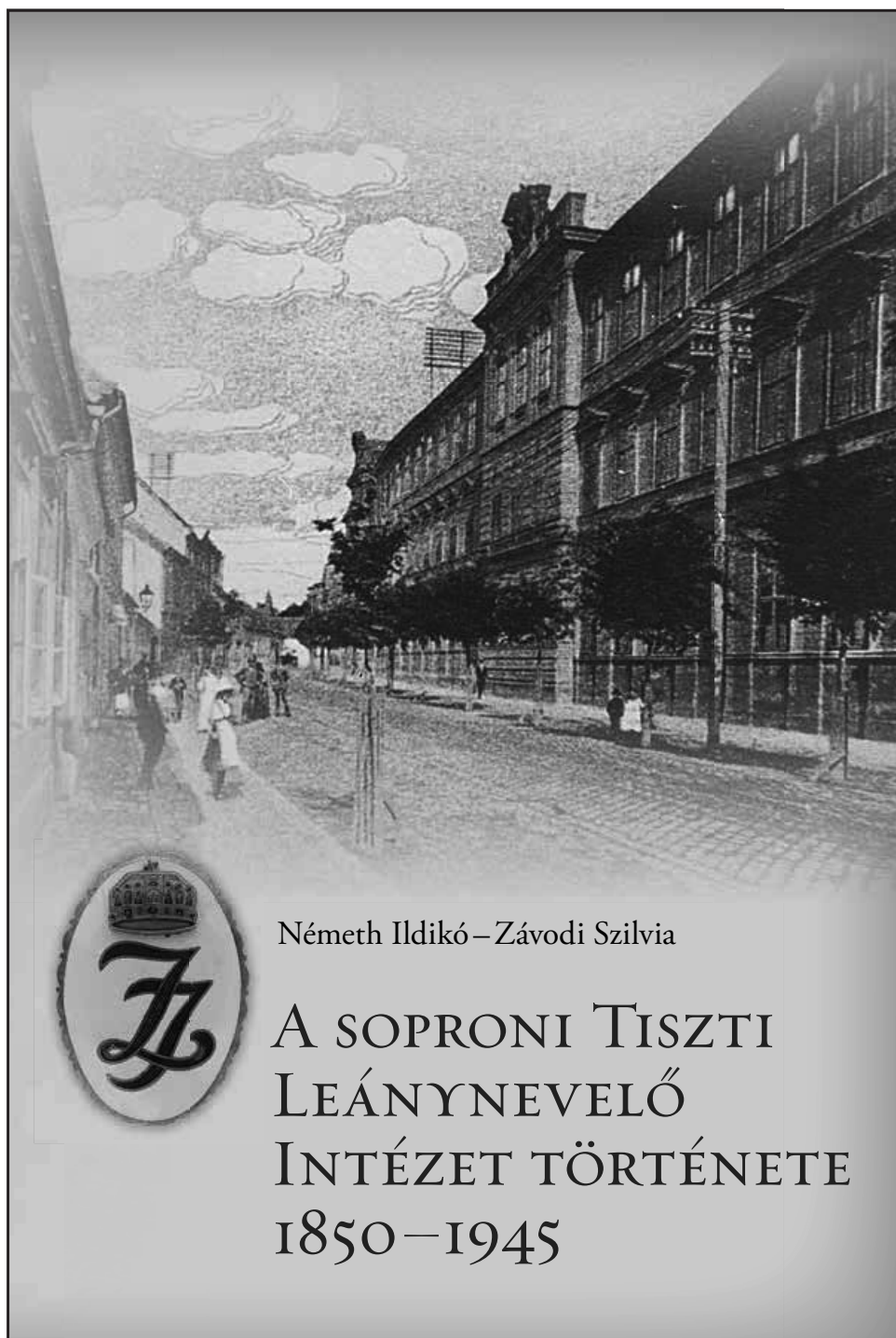
Роберт Германн

ВОСПОМИНАНИЯ ПОЛКОВНИКА ОТ ПОЛЕВОГО НАЧАЛЬНИКА ШТАБА
ДО КОМАНДИРА ВОЙСК, 1848–1849. ГГ ЛАЙОШ ЗАМБЕЛЛИ О СОБЫТИЯХ,
ПРОИСШЕДШИХ ОТ 1-ОГО МАЯ ДО 28-ОГО ИЮЛЯ 1849-ОГО ГОДА

(Резюме)

Мемуар полковника Лайоша Замбелли является одним из важнейших источников истории верхнедунайской армии, а затем военного корпуса. Замбелли написал свой мемуар в плену, в крепостном заключении в г. Арад и Оломоуц в период с 1849-ый по 1851-ий год, а поледние главы, представляющие окончание войны за независимость написал после 1864-ого года, во время его следующего взятия в плен в Оломоуце.

Почти десять печатных листов воспоминаний являются одними из самых информативных мемуаров о войне за независимость. Части, воспоминания времени до конца января 1849-ого года почти совершенно надежны, но начиная с этого всё более чувствуется враждебное предубеждение автора в отношении Гёргеи, которое все более застилала его ясновидение. В то же время от него исходит одно из самых подробных детальных описаний битвы сражения у поселения Каполна, сохранив важные детали почти всех столкновений зимнего и весеннего военного похода. Не известно столь более аналогичного подробного мемуара об истории верхнедунайского, затем VII. военного корпуса. В настоящей публикации мы издаём части из мемуара, охватывающие период от начала мая до конца июля 1849-ого года. Замбелли в начале этого периода был полевым начальником штаба VII-ого военного корпуса, затем, в середине июня удалился по болезни. В середине июля он стал командиром отряда, который стоял у г. Байя. В своём мемуаре он сохранил важные детали, подробности о боях, сражениях VII-ого военного корпуса в окрестностях г. Дёр и далее о поворотных июльских дней 1849-ого года.

Németh Ildikó – Závodi Szilvia

A SOPRONI TISZTI
LEÁNYNEVELŐ
INTÉZET TÖRTÉNETE
1850–1945

KISS ERNŐ ALTÁBORNAGY ISMERETLEN BÚCSÚLEVELE

Az aradi vértanúk emlékét immáron 170 éve ápolja a magyar nemzet, s a közvélemény mindig is kiemelt figyelemben részesítette a róluk előkerült újabb adatokat, dokumentumokat, a velük kapcsolatos tárgyakat. Öt évvel ezelőtt került elő az október 6-án kilencediként, a bitófára ítélték közül ötödikként kivégzett Nagysándor József vezérőrnagy búcsúlevele, amelyet nagybátyjához, Nagysándor Imréhez, a kalocsai érsekség orvosához és családjához intézett. A levél a Központi Antikvárium 2014. évi nagyárverésén szerepelt; majd az állam élt elővételi jogával, s a levelet a Magyar Nemzeti Múzeum számára megvásárolta.¹

2019-ben szintén a Központi Antikvárium (150.) nagyárverésén egy újabb, eddig ismeretlen búcsúlevelet árvereztek el. A levél írója Kiss Ernő honvéd altábornagy, akit október 6-án golyó által, negyediként végeztek ki. A levelet szintén a magyar állam vette meg, s Kásler Miklós, az emberi erőforrások minisztere 2019. október 2-án adta át a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának.²

Az aradi vértanúk börtön- és búcsúleveleinek kiadása már a XIX. században megindult Varga Ottó, Gracza György, Marczali Henrik, Hamvay Ödön és Bartha Albert munkáiban.³ (Az általuk közölt levelek egy részének azóta nyoma veszett.) Az első, teljességre törekvő gyűjteményüket Katona Tamás adta ki *Az aradi vértanúk* címmel 1979-ben megjelent kétkötetes forrásgyűjteményében. Ebben összesen negyven, 1849. augusztus vége és október 5. között írott levelet találunk. A legjelentősebb mennyiség Damjanich Jánostól származik (13 levél). Leiningen-Westerburg Károlytól hét, Kiss Ernőtől öt, Nagysándor Józseftől és Poeltenberg Ernőtől négy-négy, Lázár Vilmostól három, Dessewffy Arisztidtől, Schweidel Józseftől és Vécsey Károlytól egy-egy levelet tartalmazott a kiadvány.⁴ A második, 1983-ban megjelent kiadás Poeltenberg Ernő két levelével,⁵ a negyedik, 2002. évi kiadás pedig Poeltenberg négy levelével, illetve Schweidel József végrendeletével és nyilatkozatával bővült.⁶

Az elmúlt években az egykori Aradi Ereklyemúzeum gyűjteményének magyar és román muzeológusok és történészek közös munkájával történt feldolgozása során a kéziratok emléktárgyból előkerült néhány, korábban csak publikációkból ismert levél eredetije, de a kutatók ráleltek a vértanúk néhány eddig ismeretlen és kiadatlan börtönleve-

¹ Hermann 2015. 542–545. o. A levelet az árverés előtt Bálinger Béla baráti szívéssége révén kaptam meg közlésre.

² http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/kiss_erno_eddig_ismeretlen_bucsulevelet_mutattak_be_budapestben; <https://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/hirek/kiss-erno-eddig-ismeretlen-bucsulevelet-mutattak-be-budapestben> (A letöltés időpontja: 2019. október 22.)

³ Varga é. n.; Gracza V. k. é. n.; Leiningen-Westerburg 1900.; Kiss é. n.; Hamvay 1910.; Bartha 1930.

⁴ Katona 1979. I. k. 199–229. o.

⁵ Katona 1983. I. k. 310–311. és 313–315. o. Első közlésük: Rosonczy 1979. 47–58. o.

⁶ Katona é. n. 156–158. o. (Schweidel, 1849. október 5.), 182–184., 186–187. o. (Poeltenberg, 1849. szeptember 13. és október 2.) Schweidel nyilatkozatának és végrendeletének első közlése: Hermann 2002. 11–38. o.

lére is. Közülük kettő Lázár Vilmostól, egy Leiningen-Westerburg Károlytól, egy pedig Vécsey Károlytól származik.⁷

A vértanúk közül Aulich Lajostól, Knezić Károlytól, Láhner Györgytől és Török Ignáctól jelenleg egyetlen levelet sem ismerünk, noha a korabeli visszaemlékezések alapján feltételezhető, hogy mindegyikük legalább egy búcsúlevelet írt; de a többiek esetében is tudunk jelenleg már nem fellelhető börtönlevelekről.⁸

Az újonnan előkerült levél írója, Kiss Ernő⁹ 1799. június 13-án született Temesvárott, egy dúsgazdag, örmény eredetű család sarjaként. (Az aradi vértanúk közül a másik örmény származású személy Lázár Vilmos ezredes volt.) Tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte, 1818-tól hadapródként egy dzsidásezredben kezdte szolgálatát. 1845-ben a cs. kir. 2. (Hannover) huszárezred ezredese és parancsnoka volt, az ő alakulatában szolgált Nagysándor József és Vécsey Károly is.

1848 tavaszán alakulatával a Bánságban állomásozott, s kezdettől részt vett a szerbek elleni harcokban. Előbb ezrede, majd egy dandár parancsnoka volt. Az ő nevéhez fűződik a honvédsereg első komoly sikere, a perlaszi szerb tábor 1848. szeptember 2-i bevételé is.¹⁰ A hónap közepén Batthyány a dunántúli táborba küldte azzal a szándékkal, hogy Teleki Ádám gróf, vezérőrnagy helyett vegye át az ottani parancsnokságot. Miután azonban az időközben a fővezérséget átvévő, majd a tábort elhagyó István nádor által a fővezérséggel megbízott Móga János altábornagy vállalta a megütközést a horvát hadsereggel szemben, Kiss csupán szemlélőként vett részt a pákozdi csatában. Szeptember 30-án ott volt abban a küldöttségben, amely megkötötte Jellačićsal a fegyverszünetet.¹¹

Október 12-én – elsőként – *honvéd* tábornokká léptették elő, s átvette a bánsági hadtest parancsnokságát. Kisebb szünetekkel ő irányította a szerbek elleni hadműveleteket, azonban katonai képességei nem álltak arányban a feladat nagyságával. December 22-én – szintén elsőként – honvéd altábornaggyá léptették elő. Az 1849. január 2-i pancsovai vereség után Vukovics Sebő kormánybiztos lemondásra szólította fel, s hadtestét Damjanichnak adta át. Kiss Debrecenbe ment, ahol átvette az adminisztratív feladatokat ellátó Országos Főhadparancsnokság vezetését. Március 9-én megkapta a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát. Április 2-án szemlélőként részt vett a hatvani győztes ütközetben.¹²

Május második felében helyettes hadügyminiszterként is működött. Június 29-én Kossuth őt bízta meg a feldunai hadsereg levezetésével arra az esetre, ha Görgői megtagadná az engedelmességet, de a megbízás érvényesítésére végül nem került sor. Követte a kormányt Szegedre, majd Aradra, s Görgői feldunai hadseregéhez csatlakozva a szőlősi mezőn kapitulált 1849. augusztus 13-án.

⁷ Hermann 2012. 293–298. o. A múzeum anyagából előkerült még Damjanich János híres imájának eredetije, valamint Lázár Vilmos egy, és Kiss Ernő két, korábbi közlésekből szintén ismert börtönlevele.

⁸ Ezekre nézve lásd: *Katona* é. n. 491. o.

⁹ Kiss eddigi életrajzai: *Vendrei (Aschermann) Ferenc*: Kiss Ernő. In: *Varga* é. n. 44–55. o.; *Vajda* 1898. 83–87. o.; *Hamvay* 1899. 32–37. o.; *Hamvay* 1904. 159–165. o.; Az aradi vértanúk, 65–70. o.; *Hegedűs* 1906. o.; *Katona* é. n. 34. o.; *Csorba* 1989. 44–63. o.; *Kalapis* 1998. 73–97. o.; *Pelyach István*: Kiss Ernő. In: *Hermann* 2007. 41–45. o.; *Bona* 2015. I. k. 125–126. o. (első változata: 1983.); *Hegedűs – Vendrei (Aschermann)* 2018. (*Hegedűs* 1906. újraközlése, *Vendrei* emlékiratának, ill. több Kissel foglalkozó tanulmány közlésével.)

¹⁰ Lásd erre *Gyalókey Jenő*: A perlaszi tábor megvétele. (1848. szeptember 2.). In: *Hegedűs – Vendrei (Aschermann)* 2018. 217–231. o.

¹¹ A részletekre lásd: *Urbán* 1999. II. k. 1338–1339., 1415., 1445–1446., 1466. o.

¹² *Vukovics* 1982. 40–41. o.

Kiss Ernőt az aradi cs. kir. rendkívüli hadbíróóság először 1849. augusztus 25-én, majd szeptember 10-én és 16-án hallgatta ki. Kiss ez utóbbiakon beszélt 1849. június 29-i komáromi küldetéséről. Szeptember 18-án utólagos beadványt nyújtott be, amelyben néhány vádponttal kapcsolatban fejtette ki mentségét.¹³ Karl Ernst törzshadbíró szeptember 21-én készült el a tárgyalásvezetői előterjesztéssel, s a bíróság még aznap meghozta az ítéletet, amely Kiss rangjától és rendjeleitől való megfosztására, löpor és golyó általi halálra, valamint teljes vagyonának elkobzásáról szólt.¹⁴

Mint láthattuk, Kiss Ernő börtönlevelezése aránylag a gazdagabbak közé tartozik. A börtönből szeptember 11-én levelet írt Klapka György vezérőrnagynak, a komáromi hadsereg, illetve Asserman Ferenc ezredesnek, a komáromi erőd parancsnokának, s az erőd mielőbbi átadására próbálta meg rábeszélni őket abban a reményben, hogy ezáltal elősegítheti az általános amnesztiát.¹⁵ Mint tudjuk, Klapkáék feltételek fejében adták át Komáromot, de ez nem hozta meg a közkegyelmet: a cs. kir. fővezér, Haynau azért is volt nagyvonalú a helyőrséggel szemben, mert sürgette az idő, hiszen mindenképpen Theodor Baillet de Latour cs. kir. tábornagy, hadügyminiszter 1848. október 6-i, a bécsi forradalom során elszenvedett halálának első évfordulóján akarta végrehajtani a magyar hadsereg vezetői, illetve Batthyány Lajos miniszterelnök felett a halálos ítéletet.

Kiss Ernő szeptember 26-án lányának, Bobor Györgyné Kiss Rózának arról írt, hogy egyre rosszabb a sorsuk, s a szabad levegőre sem engedik ki őket. Arra kérte lányát, hogy csak kellemes híreket írjon neki, mert idegei így is borzasztóan izgatottak, s a rossz hírek árthatnának neki. Hírlapokat kért, valamint bort és kenyeret. A levél végén csatolta Howiger vezérőrnagy, aradi várparancsnok látogatási engedélyét.¹⁶

Kiss előtt az ítéletet október 5-én reggel 7 órakor hirdették ki. Kiss mellé lelki támaszul Markhot Eduárd ferences szerzetest, az aradi vár káplánját rendelték ki. Markhot szerint „a legvidorabb kedélyt tanúsítá”, s állítólag így szólt: „Csak legalább egy csatában vezényelhetnék!” A kirendelt papok este 6 órakor hagyták el az erődöt.¹⁷ Október 6-án éjjel 2-kor a lelkészek ismét a foglyokhoz mentek, hogy utolsó útjukra kísérik őket; Markhot elbeszélése szerint Kiss nem hitte, hogy az ítéletet végrehajtják rajtuk. „Egy kis rémítéssel akarnak bennünket megkínózni – mondá –, de rajtam ki nem fognak.”¹⁸

Kiss nyilván Markhot két látogatása között írta meg búcsúleveleit. Kissnek eddig két búcsúlevele volt ismert, az egyiket lányainak, Bobor Györgyné Kiss Rózának (1820–1899) és Dániel Jánosné Kiss Augusztának (1822–1900) írta még október 5-én, a másik, igen rövid levélkét egyedül Bobor Györgyné Kiss Rózának október 6-án a hajnali órákban.¹⁹ (A két lány házasságon kívül született; I. Ferenc József 1885-ban törvényesítette őket.)

Az alább közölt, harmadik levél korábban ismeretlen volt a kutatás előtt. A levelet Kiss Ernő féltestvéréhez, Juliana von Leeuwen (1802–1883) bárónőhöz írta. Kiss Ernő édesanyja, Bogdanovich Anna (1780–1805) előbb Kiss Ágostonnak (1765–1803), Kiss Ernő apjának felesége volt, majd annak halálát követően, 1804. december 12-én Ernst von

¹³ Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 350–351. o.

¹⁴ Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 352–362. o.

¹⁵ Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 167–168. o.

¹⁶ Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 168. o. (egy sor hiánnyal); *Hermann* 2012. 295–296. o.

¹⁷ *Tiszti* é. n. 151. o.

¹⁸ *Tiszti* é. n. 157. o.

¹⁹ Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 169. o.

Leeuwen báró (1751–?), tábornok felesége lett. Juliana a tábornok első házasságából született, tehát mostohatestvére volt Kiss Ernőnek.²⁰

A levél szövege magyar fordításban így hangzik:

Angyaljóságú Nővér!

Hiába fáradoztál: a borzasztó sors szörnyű módon határozott felettem.

Mennyire híve voltam az ausztriai háznak, Te tudod a legjobban bizonyítani; – nem kevésbé tudod, hogy amikor Magyarországot szolgáltam; – azért tettem, hogy Ausztriának egy üdvös békében segítségére lehessenek. – Sajnos, ez nem sikerült nekem; – elérnem; – és, mint tudod elbocsátásomat akartam, amit megtagadtak tőlem.

Erre törekvő bátyád kérése az; – ha már többé nem leszek; menj el Uralkodónkhoz; – és mondd el neki, hogy azon gondolat és öntudat erősített az utolsó percig, hogy Ausztria hű alattvalója próbáltam lenni.

Ne haragudj senkire, bocsáss meg ellenségeimnek, miként én is megbocsátok nekik. – Istenhez az lesz utolsó imám, hogy erősítsen meg Téged, hogy elviseld ezt a szerencsétlenséget; – erősítsen meg, és keress megerősítést ártatlanságom gondolatában. –

Én mondom neked, férjednek, gyermekeidnek, imádkozzatok érettem, és keressetek megerősödést ártatlanságom tudatában.

Szerencsétlen törekvő bátyád

Ernst

*Arad, 5/10. 849.*²¹

A levélből kiderül, hogy Juliana Leeuwen (férje: Alois Fedrigoni von Etschtal, 1793–1873) udvari kapcsolatait felhasználva megpróbált közbenjárni bátyja érdekében. Maga a levél szövegszerűen több ponton egyezik Kissnek a két lányához intézett közös búcsúlevelével, amelyben szintén hitet tesz az Osztrák Császárság iránti hűsége mellett. Abban viszont nem szerepel, hogy megpróbált közbenjárni a két birodalomfél közötti béke érdekében.

Kiss Ernő a haditörvényszéki vallomásában ugyan nem, de a hadbírósághoz 1849. szeptember 18-án benyújtott beadványában említi, hogy 1849. január elején kérte elbocsátását a kormányzattól, de ezt Kossuth egy hozzá intézett udvarias, ám igen határozott hangvételű levélben megtagadta. Magát a levelet megsemmisítette, azonban a bead-

²⁰ Pavlov 2010. 50. o. és Kalapis 1998. 78. o. feltételezi, hogy Kisst gyengéd kapcsolat fűzte a hat évvel idősebb, férjezett asszonyhoz – mint azonban látjuk, Juliana három évvel volt fiatalabb Kissnél.

²¹ Német nyelvű sk. tisztázat. Három beírt oldal. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, R 33. Az 1848–1849. évi szabadságharcban részt vettek elítélésére vonatkozó iratok. A levélhez tartozik egy boríték Juliana Leeuwen feliratozásával: „Hőn szeretett felejthetetlen bátyámnak, Ernőnek a fogságból életének utolsó perceiben írott levele hozzám egy hajfűrtjével és egy, a sírjáról származó kővel együtt.”

vány szerint két segédtisztje, Medvetzky Béla százados és Fedrigoni Kamilló százados²² is látta azt, s esküvel meg tudják erősíteni állítását.²³

Pálffy Jánosnak, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjának visszaemlékezése szerint ő maga is látta Kossuth levelét, de azt Kossuth nem 1849 januárjában, hanem március elején, Henryk Dembiński altábornagy leváltása és Vetter Antal altábornagy fővezéri kinevezése után írta, miután Kiss megsértődött azon, hogy nem őt nevezték ki fővezérré. Szerinte azonban – ellentétben Kiss vallomásával – Kiss bemutatta Kossuth levelét a hadbírósnak, s ez okozta veszét, ugyanis Kossuth azt írta Kissnek, hogy ha ő, Kiss lemond, Kossuth is kénytelen lesz követni a példáját. Ez utóbbi történet nyilván már a legendárium része, de Kissnek ez a búcsúlevele is alátámasztja, hogy a tábornok valóban kérhette elbocsátását.²⁴ Hozzáteendő, hogy Kiss Ernő, ha nagyon akart volna, elhagyhatta volna a honvédsereget – mégsem tette.

A levél szövegében (akárcsak a lányaihoz írt közös búcsúlevelében) a mai olvasó némi megdöbbenéssel olvashatja Kiss Ernő hitvallását a halál küszöbén az osztrák uralkodóház és az ősszbirodalom mellett. Ennek okát csak találgathatjuk. Miután az elitéltekre a halálos ítélettel együtt a teljes vagyonelkobzást is kimondták, s ő igen jelentős ingó és ingatlan vagyonnal rendelkezett, elképzelhető, hogy egy majdani rehabilitáció és vagyonviszszaadás reményében is írta a levélbe ezeket a sorokat.

A kortársak mindegyike megegyezik abban, hogy Kiss Ernő nem volt a szabadságharc kiemelkedő hadvezére, ugyanakkor komoly jelentősége volt annak, hogy egykori cs. kir. ezredesként a honvédseregben maradt. (A Magyarországon szolgáló cs. kir. ezredesek közül az egyetlen volt, s az Itáliából hazatért Mészáros Lázár hadügyminiszterrel együtt is mindössze ketten voltak ilyenek.) Egyéni vitézségét és tisztességét viszont mindenki elismerte, s a rosszat mindenkiről szívesen mondó vagy író Mészáros is igen elismerően nyilatkozott róla emlékirataiban.²⁵ Általában közepes intellektusnak tartották, s van némi igazság az ügyét vizsgáló Karl Ernst törzshadbíró/hadügyész hadügyészi előterjesztésében is, miszerint „a vádlott úr nem rendelkezik különösebb, legfeljebb átlagos szellemi képességekkel, és ezekkel a szükséges tapintat és a jellemzősílárdság bizonyos hiánya párosul.”²⁶

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ha valaki a Habsburg-ház és az Osztrák Császárság olyan híve, mint Kiss, annak aligha ragyognak a szemei a meglegedéstől az 1849. április 14-i trónfosztó ülés után;²⁷ aligha vállalt helyettes hadügyminiszteri pozíciót 1849 májusában, s mutatkozik hajlandónak az orosz intervenciót követően, 1849. június 29-én a fővezéri pozíció betöltésére, illetve sértődik meg, amikor végül mégsem őt nevezik ki.²⁸

²² A családra lásd: *Lendvai* 1899. II. k. 129. o. Fiuk, Julian Fedrigoni von Etschtal (1822–1869) hadnagyként szolgált az 1. (Császár) huszárezredben. 1848 júniusától részt vett a szerb felkelők elleni harcokban, szeptembertől cs. kir. főhadnaggyá nevezték ki. Októberben ezredével besorolt a honvédseregbe. November 26-án alszázadosá léptették elő, de hamarosan elhagyta a honvédsereget. Visszavették a cs. kir. hadseregbe, 1859-ben őrnagyként vonult nyugalomba. *Bona* 2008. I. k. 337. o. A Kiss által beadványában említett Camillo Fedrigoni (1808–1853) is rokonságban állt Kiss sógorával, de a rendelkezésre álló adatok alapján a rokonság foka megállapíthatatlan. Életrajzát lásd: *Bona* 2015. I. k. 260. o.

²³ Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 350–351. o.

²⁴ *Pálffy* 2008. 190–191. o.

²⁵ *Mészáros* 1871. 74–75. o. Vö.: *Vukovics* 1894. 415. o.

²⁶ Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 357. o.

²⁷ *Vachott* 1889. II. k. 110. o.

²⁸ *Vukovics* 1982. 142., 144–145. o.

Kiss – mint az a haditörvényszéki vallomásaiból is kiderül – meg volt győződve arról, hogy 1849 áprilisáig a törvényesség talaján állott, s a hadügyészi előterjesztés joggal hívta fel arra a figyelmet, hogy Kiss Ernő „ezt a kormányt még akkor is szolgálta, amikor az öfelsége részéről már rég felségsértőnek nyilvánított Kossuth Lajos javaslatára az ismeretes debreceni országgyűlési határozatban április 14-én kimondták a magyar királyságnak az osztrák monarchiától való elszakadását és az uralkodóháznak a trónöröklésből való kizárását, követte ezt a kormányt, mikor az a császári királyi hadseregtől szorongatva egyik helyről a másikra menekült, és végül a kormány feloszlása után csatlakozott a Görgei vezette hadtesthez, és vele együtt megadta magát az oroszoknak.”²⁹

Kiss Ernőt október 6-án a hajnali órákban Schweidel Józseffel, Dessewffy Arisztiddel és Lázár Vilmosmal együtt vezették ki az aradi vár sáncárába, a kivégzőosztag elé. Egy későbbi, Markhot Eduárd beszámolóján alapuló leírás szerint a kivégzés előtt még így szólt: „Szegény hazám! Vége mindennek! Isten büntesse meg hóhérait!”³⁰ Nem engedte bekötni a szemét, s mivel az első sortűz nem végzett vele, egy forrás szerint újabb sortűzet adtak rá, más forrás szerint egy gránátos vagy egy káplár közvetlen közelségből fejbe lőtte.³¹ Így lett ő a tizenhármak közül a negyedik vértanú.

Október 6. éjjelén Alois Fedrigoni, Kiss féltestvérének, Juliana Leeuwen bárónőnek a férje megvesztegette az öröket, és Kiss tisztiszolgájával, Kovács Mihállyal, valamint Hertelendy Miksa kormánybiztos komornyikjával, Vörös Mártonnal kiemelték a puha homokos talajban, alig két ásonyomnyi mélységben nyugvó holttestet, s egy kétkerekű taligán a hídon átkelve Aradra vitték. (Egyikük a taligát húzta, másikuk a holttestet tartotta.) Aradon egy Kovács Mihály által bérelt szobába vitték, ahol megmosták a tetemet; Vörös összekötözte a szétroncsolt fejet.

Miután ez megtörtént, az óaradi temetőbe szállították a taligán, s átadták a temetőcsősznek, hogy gondoskodik róla. Itt a kápolna szomszédságában temették el, s egy B. B. monogrammal megjelölt fakeresztet tűztek a sír fejéhez. Hat hét (az *Aradi vértanúk albuma* szerint hat év) múlva Kovács elszállította Katalinfalvára (Kátrányföldre) a holttestet, ahol a templom kriptájába falazták be a családtagok jelenlétében a koporsót. Itt 16 évig nyugodott, s innen szállította át végül a család az eleméri (ma: Elemir, Szerb Köztársaság) családi sírboltba, ahol ma is nyugszik.³²

²⁹ Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 354. o.

³⁰ *Tiszti* é. n. 166. o.

³¹ *Katona* é. n. 208., 212. o. (Sujánszky Euszták, ill. Vinkler Brúnó; szerintük újabb sortűz végzett a tábornokkal); 225. o. (Baló Béni); 231. o. (Teleki Sándor gróf); 234. o. (Karl Weinhengst); 238. o. (Sylvester Lajos; ez utóbbiak szerint egy fő lőtte őt agyon).

³² Lásd Kovács Mihály, ill. Vörös Márton visszaemlékezését, közli: *Katona* é. n. 252–254. o. *Iványi Ödön*: A halottak. In: *Varga* é. n. 183–184. o. szerint hat évig nyugodott Aradon, s 16 évig Katalinfalván; bevezetőjében Katona is ezt az adatot (6+16 év) adja meg. Kovács Mihály vallomásának egy másik változatát közli: *Hermann* 2012. 385–387. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Az aradi vértanúk Az aradi vértanúk és ereklyéik. A szabadságharcos ereklyék aradi országos múzeumban őrzött emléktárgyak és képek rajzaival. Arad, [1905?]
- Bartha 1930. *Bartha Albert*: Az aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története. Budapest, 1930.
- Bona 2008. I. k. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Budapest, 2008.
- Bona 2015. I. k. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Negyedik, bővített kiadás.) I. k. Miskolc, 2015.
- Csorba 1989. *Csorba László*: A tizenhárom aradi vértanú. Budapest, 1989.
- Gracza é. n. V. k. *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története V. k. Budapest, é. n.
- Hamvay 1899. *Hamvay Ödön*: Az aradi tizenhárom. Budapest, 1899.¹
- Hamvay 1904. *Hamvay Ödön*: Az aradi tizenhárom. (2., bővített kiadás.) Budapest, 1904.
- Hamvay 1910. *Hamvay Ödön*: Damjanich levelei nejéhez. Budapest, 1910.
- Hegedüs – Vendrei (Aschermann) 2018. *Hegedüs János – Vendrei (Aschermann) Ferenc*: Kiss Ernő altábornagy, „a bánsági nábob”. Szerk. *Hermann Róbert*. (Aradi Vértanúk.) Budapest, 2018.
- Hegedüs 1906. *Hegedüs János*: Kiss Ernő az aradi vértanú hős emléke. Nagybecskerek, 1906.
- Hermann 2002. *Hermann Róbert*: Schweidel József aradi vértanú élete és utolsó írásai. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője / Acta Musei Militaris in Hungaria. 5. k. Szerk. *Hausner Gábor, Kincses Katalin Mária és Kreutzer Andrea*. Budapest, 2002. 11–38. o.
- Hermann 2007. Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2007.
- Hermann 2012. Aradi Ereklyemúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum anyagából (1836–1892). A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai. Szerk. *Hermann Róbert*. S. a. r. és a jegyzeteket készítette *Hermann Róbert, Pelyach István, Szoleczky Emese és Tóth Orsolya*. A magyar fordításokat készítette *Hermann Róbert és Pelyach István*. A bevezető tanulmányt írta *Hermann Róbert*. A bevezető tanulmányt németre fordította *Pingiczner Klára*. [Szeged, 2012.]
- Hermann 2015. *Hermann Róbert*: „Mit a sors reám mért – néhány óra múlva tűrni fogom...” Nagysándor József tábornok búcsúlevele. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 542–545. o.

- Kalapís* 1998. *Kalapís Zoltán*: Torontáli nábob a szabadságharcban: Kiss Ernő. In: „Negyvennyolcnak nagy idejében”. Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. H. n., 1998. 73–97. o.
- Katona* 1979. I. k. Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. (Magyar Századok.) I. k. Budapest, 1979.¹
- Katona* 1983. I. k. Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. (Pro Memoria.) I. k. Budapest, 1983.²
- Katona* é. n. Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, é. n.⁴
- Kiss* é. n. *Eleméri és ittebei Kiss Ernő* magyar tábornok és vértanú levelei leányához, Rózához és ennek férjéhez, hajniki és kiskürtösi Bobor Györgyhöz 1841–1849. (Kézirat gyanánt.) H. n. és é. n.
- Leiningen-Westerburg* 1900. Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója 1848–1849. Ford. és a bevezetőt írta *Marczali Henrik*. Budapest, 1900.
- Lendvai* 1899. II. k. *Lendvai Miklós*: Temes vármegye nemes családjai. II. k. Budapest, 1899.
- Mészáros* 1871. *Mészáros Lázár*: Esmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről. Közrebocsátja *Szokolý Viktor*. Pest, 1871.
- Pálffy* 2008. Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. 1939-ben s. a. r. *Szabó T. Attila*, 2007-ben kibővítette *Benkő Samu*. Budapest, 2008.
- Pavlov* 2010. *Pavlov Boris*: Eleméri nemesség. In: Délvidéki örmény nemesek. Elemér – Écska – Nagybecskerek. Szerk. *Issekutz Sarolta*. (Erdélyi Örmény Múzeum 18.) Budapest, 2010. 11–116. o.
- Rosonczy* 1979. *Rosonczy Ildikó*: Poeltenberg Ernő honvédtábornok aradi levelei. A Magyar Nemzeti Múzeum új szerzeményei. (Folia Historica 9.) Budapest, 1979. 47–58. o.
- Tishti* é. n. *Tishti Lajos*: Az aradi várban. – Az utolsó órák. – Október 6. In: Aradi vértanúk albuma. Szerk. *Varga Ottó*. Budapest, é. n.⁵ 141–177. o.
- Urbán* 1999. II. k. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. II. k. Budapest, 1999.
- Vachott* 1889. II. k. *Vachott Sándorné*: Rajzok a múltból. Emlékiratok. (Nemzeti Könyvtár XLII. k.) II. k. Budapest, 1889.
- Vajda* 1898. *Vajda Emil*: Az 1848/49-iki szabadságharc vértanúi. A szabadságharc félszázados évfordulója alkalmára. Győr, [1898.]
- Varga* é. n. Aradi vértanúk albuma. Szerk. *Varga Ottó*. Budapest, é. n.⁵
- Vukovics* 1894. *Vukovics Sebő* emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. S. a. r. *Bessenyei Ferenc*. Budapest, 1894.
- Vukovics* 1982. *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. *Katona Tamás*. (Bibliotheca Historica, Európa.) Budapest, 1982.

Róbert Hermann

THE UNKNOWN FAREWELL NOTE OF MARTYR OF ARAD ERNŐ KISS

(Summary)

We have known two farewell notes written by home defence lieutenant general Ernő Kiss of Ittebe (1799–1849) up to now, one of was written to his daughter Mrs György Bobor Róza Kiss (1820–1899), and the other was written to her and her other daughter Mrs János Dániel Augusztá Kiss (1822–1900). Both notes were conceived in German. (Both daughters of Kiss were born out of marriage; king Francis Joseph I legitimised them in 1885.) This third farewell note has been completely unknown to researchers up to now. Ernő Kiss wrote it to his half-sister Baroness Juliana von Leeuwen (1802–1883) on 5 October 1849. From the letter it turns out that Juliana von Leeuwen used up his contacts at the court and tried to intercede for the sake of his brother. The note itself is textually partly equal to the letters written to his brothers in which he also express his loyalty to the Austrian Emperor. However, the two other farewell notes do not contain that he also tried to intercede for peace between the two fighting parts of the empire.

Although Kiss does not mention in his confession made before the court-martial, but later in his appeal to the court-martial he mentions that in the beginning of January 1849 he asked for decommission from the government, but Lajos Kossuth, although politely but definitely, denied it in a letter. The newly explored note of Kiss also proves that the general really asked for decommission.

Róbert Hermann

DER UNBEKANNTE ABSCHIEDSBRIEF VON ERNŐ KISS, MÄRTYRER VON ARAD

(Resümee)

Von Honved-Generalleutnant Ernő Kiss von Ittebe (1799–1849), einem der Märtyrer von Arad, waren bisher zwei Abschiedsbriefe bekannt: Einen schrieb er seiner Tochter Györgyné Bobor, geb. Róza Kiss (1820–1899), den anderen gemeinsam ihr und Jánosné Dániel, geb. Augusztá Kiss (1822–1900), ebenfalls in deutscher Sprache. (Die beiden Mädchen waren außerehelich geboren und wurden von Franz Joseph I. im Jahr 1885 legalisiert.) Dieser dritte Brief war der Forschung bislang vollkommen unbekannt. Er schrieb diesen am 5. Oktober 1849 an seine Halbschwester, Freiherrin Juliana von Leeuwen (1802–1883). Aus dem Brief geht hervor, dass Juliana Leeuwen ihre Hofbeziehungen nutzte und versuchte, im Interesse ihres älteren Bruders vorzugehen. Der Wortlaut des Briefes selbst stimmt an mehreren Punkten mit dem Abschiedsbrief von Kiss an seine beiden Töchter überein, in dem er ebenfalls dem Kaisertum Österreich die Treue schwört. Aus dem Abschiedsbrief an seine Töchter fehlt jedoch, dass er versuchte, im Interesse des Friedens zwischen den beiden Parteien des Reiches vorzugehen.

Entgegen seiner Aussage vor dem Kriegsgericht erwähnt Kiss in seiner Eingabe ans Kriegsgericht vom 18. September 1849, dass er Anfang Januar 1849 die Regierung um seine Entlassung gebeten hätte, was jedoch von Kossuth in einem an ihn gerichteten höflichen, aber äußerst entschiedenen Brief verweigert habe. Dieser Brief von Kiss untermauert nun, dass der General tatsächlich um seine Entlassung gebeten hatte.

LA LETTRE D'ADIEU INCONNUE DU MARTYRE D'ARAD ERNŐ KISS

(Résumé)

Jusqu'à présent, nous connaissions deux lettres d'adieu écrites en allemand par le martyr d'Arad Ernő Kiss d'Ittebe (1799–1849), lieutenant général de l'armée hongroise : l'une a été adressée à sa fille, Róza Kiss Dobor (1820–1899), l'autre était destinée à cette même fille et à Augusztá Kiss Dániel (1822–1900) (Les deux filles sont nées hors mariage ; François-Joseph Ier les a légitimées en 1885.) Cette troisième lettre était jusqu'alors inconnue des chercheurs. Il l'a écrite à sa demi-sœur, à la baronne Juliana von Leeuwen (1802–1883) le 5 octobre 1849. Il ressort de la lettre que Juliana Leeuwen a tenté d'intervenir en faveur de son frère aîné en utilisant ses relations à la Cour. Le texte est en partie identique à celui de la lettre d'adieu commune adressée à ses deux filles dans laquelle il exprime aussi sa loyauté envers l'Empire d'Autriche sans toutefois mentionner qu'il avait essayé d'intervenir en faveur de la paix entre les deux parties.

Dans sa requête présentée au tribunal militaire le 18 septembre 1849, Kiss évoque qu'il a demandé sa destitution début janvier 1849 (ce qu'il n'a pas mentionné dans sa déposition devant le tribunal), mais Kossuth l'a refusée dans une lettre polie, mais ferme. Cette lettre de Kiss prouve qu'il a réellement demandé sa destitution.

Роберт Германн

НЕЗНАКОМОЕ ПРОЩАЛЬНОЕ ПИСЬМО МУЧЕНИКА Г. АРАДА ЭРНЁ КИШШ

(Резюме)

До сих пор были известны два прощальных письма рядового генерал-лейтенанта мученика г. Арада, Эрнё Иттебеи Кишш (1799–1849), одно он написал своей дочери, Розе Кишш Дьёрдьне Бобор (1820–1899), а другое также на немецком языке совместно ей и Августе Кишш Яношне Даниель (1822–1900). (Две девочки родились вне брака; они были легализованы Францем Иосифом I, в 1885-ом году.) Это третье письмо было совершенно неизвестно до сих пор для исследования. Он написал письма своей сводной сестре баронессе Юлианне фон Леувен (1802–1883) 5-ого октября 1849-ого года. Из письма выясняется, что Юлианна фон Леувен пыталась заступиться за своего старшего брата, используя свои связи при дворе попробовала вмешаться в интересах брата. Само по себе письмо в многих пунктах совпадает с прощальным письмом, которое Кишш написал совместно своим двум дочерям, в котором также утверждал свою верность Австрийской Империи. Но в нём, однако, не упоминается, что он пытался посредничать в интересах мира, примирения между двумя империями.

Кишш, хотя в своем признании Военному трибуналу не упоминает, но в своём заявлении Военном Суду, написанному 18-ого сентября 1849-ого года, он просил об отставке его правительства в начале января 1849-ого года, но Кошут отвергнул это в вежливом, но очень решительном письме к нему. Письмо от Кишш также подтверждает, что генерал на самом деле просил о своём увольнении.

MŰHELY

MÉSZÁROS KÁLMÁN – CSÁKVÁRI KRISTÓF*

Báró Károlyi Sándor itineráriuma, 1703–1711

I. rész: 1703

Az itinerárium a történelemtudomány sajátos műfaja, lényegében minden biográfia nélkülözhetetlen előtanulmánya. Nem írható meg egyetlen életrajz sem kellő alapos-sággal, ha nem ismerjük időrendben az adott személy tartózkodási helyeit, de az események pontos tisztázásához is elengedhetetlen a főszereplők utazásainak, táborozásainak ismerete. Már a kora újkor embere számára is fontos volt egy-egy diplomáciai utazás, hadjárat naplószerű megörökítése, és az uralkodói udvarokban is viszonylag korán kialakult a hivatalból vezetett (részben audienciális jellegű) napló műfaja. Vitathatatlan tehát, hogy legalább az uralkodók, főtisztviselők, diplomaták és hadvezérek esetében ismernünk kellene tartózkodásaik, utazásaik, táborozásaik pontos kataszterét. Ennek felismerése a magyar történettudományban is megtörtént, és már a XIX. században jelentős eredmények születtek e téren is, újabban pedig a közép- és kora újkor időszakából is fontos eredmények váltak közkinccsé, olykor a világhálón is minden érdeklődő számára elérhetővé.¹ Az ilyen jellegű segédletek nem csupán a történész kutatók számára nyújtanak jelentős háttéranyagot egy adott személy térben és időben való gyors elhelyezéséhez vagy újonnan előkerülő forrás ilyen szempontú ellenőrzéséhez, hitelességének vizsgálatához, hanem a helytörténeti kutatásokhoz is. Mindezen túl az emlékhelyek kapcsán a tudomány és a társadalom kapcsolatát, a történelmi kutatások társadalmi beágyazódását, lényegében a manapság gyakran emlegetett hasznosság elvét is szolgálni tudják, hiszen egy-egy történelmi személyiség kapcsolata egy adott településsel a lokálpatriotizmus erősödése mellett akár turisztikai jelentőséget is nyerhet. Bizonyosan nagy szolgálatot tesz tehát a tudománynak és az érdeklődőknek is, aki itineráriumok összeállítására adja a fejét.

Az idei Rákóczi-év kapcsán magának a fejedelemnek az utazásait is érdemes lenne revízió alá venni, hiszen e téren immár 65 éve nem történt előrelépés. Utoljára Esze Tamás állította össze a fejedelem „tartózkodási és táborhelyeit” a Hadtörténelmi Intézet minta-

* Az itineráriumot összeállította Mészáros Kálmán, a térképvázlatokat készítette Csákvári Kristóf.

¹ A téma legjelentősebb összefoglalását, historiográfiái áttekintését és módszertani útmutatóját adja: Horváth 2011. – A kötet alapján a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársai a tavalyi Mátyás-emlékévként alkalmából térképes, digitális adatbázisban állították össze Mátyás és Beatrix itineráriumát „Merre járt Mátyás király?” címmel: matyaskiraly.mnl.gov.hu/index.php (A letöltés időpontja: 2019. október 21.) – A kora újkori főúri itineráriumok közül is jelentős példát említhetünk: Nádasdy III. Ferenc országbíró itineráriuma. Összeállították a Nádasdy-kutatócsoport tagjai: Buzási Enikő, Király Péter, Kiss Erika, Toma Katalin és Viskolcz Noémi. Kiegészítette: Marti Tibor. Lásd a 2008–2012 között végzett OTKA-kutatás (A mecénás Nádasdy Ferenc az arisztokrata udvari kultúra formái a 17. századi Magyarországon) témánkhoz kapcsolódó eredményeit a világhálón: nadasdy.barokkudvar.hu/site/?q=itinerarium_lista. (Az utolsó frissítés 2014. április 16-i dátummal szerepel, a letöltés időpontja: 2019. október 21.)

szerű forráskiadványának apparátusában, de ő is csupán 1703. június 16. és 1710. december 31. között. Ez a „vázlat”, ahogyan maga Esze Tamás nevezi a ma is haszonnal forgatható összeállítást, feszes elbeszélésben közli II. Rákóczi Ferenc utazásait, lényegében hadjáratait.² Forrásaira csak korlátozottan utal, ezért előbb-utóbb megkerülhetetlen lesz a munka kiegészítése és folytatása.³ Rákóczié mellett azonban tábornokainak itineráriumát is szükséges volna összeállítani, hiszen a nyolcévnyi szakadatlan háborús időszakban minden hadvezér tevékenysége (természetesen a császáriaké is) csak ezek alapján elemezhető és értékelhető kellő alapossággal, gondoljunk akár a menetteljesítmények, akár a személyes jelenlét dokumentálására. A forrásadottságok viszonylag jónak mondhatók, bár elég egyenetlenek is. Bercsényi Miklós főgenerális és Károlyi Sándor levelezése például kellően adatolja Rákóczi két legfőbb támaszának katonai és politikai működését, utazásait, hadjárataik térbeli és időbeli állomásait. Az alacsonyabb beosztású tábornokoknál azonban korántsem ennyire jó a helyzet: a hírneves Bottyán Jánost már kortársai is úgy jellemezték, hogy „rest az írásban, de szorgos az szolgálásban”,⁴ az ő esetében például nem áll rendelkezésünkre elegendő misszilis anyag.

A témában végzett kutatásaim „melléktermékeként” számos adat gyűlt össze az elmúlt negyedszázad során egy-egy tábornok és brigadéros itineráriumához, amelyek célzott kutatással jelentősen bővíthetők és kiegészíthetők. Közreadásukat folyvást halasztani lehet, hiszen az ilyen jellegű munka befejezhetetlen. E. Kovács Péter szavaival élve „az itinerárium kétarcú műfaj. Biztos siker, hiszen mindenki hivatkozni fog rá, de biztos kudarc is, mert mindenkinek lesz egy újabb adata.”⁵ Tegyük hozzá rögvest: az adatok közzétételének másnapján már maga a közreadó is újabb adatokkal fog rendelkezni, feltevé, ha nem szakít a további forráskutatással.

A jelen esztendő nem csupán Rákóczi-év, hanem Károlyi Sándor születésének 350. évfordulója is. (Fájdalom, hogy a kerek évforduló mellett a nemzeti emlékezetpolitika szinte szó nélkül ment el.) Emiatt is szántam rá magamat, hogy a Rákóczi-szabadságharc hiányzó itineráriumainak összeállítását éppen az övével kezdjem el. Károlyi évről évre naplójegyzeteket vezetett kalendáriumaiában, amelyek közül a szabadságharc időszakából csupán az 1703., az 1706. és az 1707. évek vannak meg, bár a legutóbbi a végén csonka: november 14-től nem tartalmaz bejegyzést. Levelezéséből – a feleségéhez írottak teljes egészükben és a fejedelemhez szólók is – szép számban jelentek meg nyomtatásban. Egyéb levelei és iratai közül is sok látott napvilágot különböző tematikus forráskiadványokban. Ezeken kívül több ezer hozzá intézett levél maradt ránk, amelyek számtalan adatot tartalmaznak Károlyi tartózkodási helyeire, hiszen egy-egy válaszban gyakran nyugtázták a címzett ekkor és ekkor, itt és itt kelt levelének vételét, s ezáltal olyan Károlyi-misszilisek keltezési adatait is hasznosíthatjuk, amelyek vagy nem maradtak fenn korunkig, vagy egyelőre lappanganak. Ezeket további iratokkal, kortárs naplók, emlékiratok

² Esze 1955. 550–556. o.

³ Oláh Tamás összeállított ugyan egy helynévtárat (II. Rákóczi Ferenc tartózkodási helyeinek jegyzéke és térképi megjelenítése), amelynek fő erénye, hogy a fejedelem egész életútjára kiterjedően adja meg a tartózkodási helyeket, de dátumok és források nélkül az itineráriumot nem pótolhatja. Az egyébként jól használható térképes összeállítás elérhető a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának honlapján: www.bazleveltar.hu/news.php?extend.58.3 (A letöltés időpontja: 2019. október 21.).

⁴ Károlyi Sándor levele a fejedelemhez. Szolnoki tábor, 1705. október 2. este 10 óra AR I/IX. 249. o.

⁵ E. Kovács 2011. 112. o.

adataival egészíthetjük ki, lényegében a témához hasznosítható forrásanyag teljes feltérképezését tűzve ki célul.

Módszertanilag célravezetőnek tűnt, ha nem csupán dátumok és helyszínek adathalmazát adjuk pontos hivatkozásokkal, hanem jól követhető, időrendben tagolt elbeszélő szöveggel is segítjük az adatok értelmezését. Hónapról hónapra haladva, s azon belül az események menetéhez igazodó, rövidebb időszakokra bontva közöljük Károlyi tevékenységét és a vonatkozó források jelzeteit, olykor kritikai észrevételekkel együtt. Az itineráriumot részletes térképvázlatok szemléltetik, a lokális adatgyűjtést pedig betűrendes helynévmutató teszi könnyebbé. Egyelőre az 1703. év adatait adjuk közre, abban bízva, hogy hamarosan jelentkezhetünk a folytatással.

*

1703. január

I. 1–14.: *Olcsva (és Olcsvaapáti?); 3.: Fehérgyarmat*

Károlyit az új esztendő olcsvai kúriájában érte. Olcsva és Apáti (ma Olcsva és Olcsvaapáti) falvakat a Szamos választja el egymástól, mindkettő ősi Károlyi-birtok volt, a korban közös igazgatás alatt állt. Nem mindig egyértelmű, hogy a két településrész közül melyik értendő, mindkét falurészben volt ugyanis lakó-, ill. gazdasági épülete a családnak, s huzamos tartózkodás idején mindkét településrészen meg kellett fordulniuk. Károlyi gyermek- és ifjúkorában az apáti részen állt az udvarház (maga Károlyi is itt született), de 1700-ban az olcsvai részen emelt új épületet, amelyet később tovább bővített, s ettől kezdve itt volt a család elsődleges lakóépülete, az apáti ház inkább gazdasági célokra szolgálhatott. Január első két hetében csupán egy alkalommal távozott hazulról Károlyi: 3-án részt vett Szatmár vármegye közgyűlésén, Fehérgyarmaton. 6-án, vízkereszt ünnepén megszenteltette olcsvai házát. 9-én Olcsván volt Károlyi elsőszülött, beteges (ez alkalommal is betegeskedő) László fiának beiktatása a szatmári főispánságba, a beiktatást Csáky István gróf végezte.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 127–128. o. – A rezidenciaközpont Apátiból Olcsvára való áthelyezésére lásd: *Pásztor* 1945. 110. o.

I. 14–26.: *Nyírbakta*

Január 14-én Károlyi átment baktai udvarházába. 16-án ide érkezett hozzá komája, Melith Pál, 18-án a felesége, Barkóczy Krisztina, 19-én pedig nővére, Perényi Pálné Károlyi Zsuzsanna is.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 128. o.

I. 26–29.: *Nyírtass; 29–30.: Levelek; 30–31.: Gégény*

Január 26-án Károlyi Melith Pállal együtt Nyírtassra ment, ahol a 27-ét halázzással töltötték („gyalmaztunk”). 29-én Levelekre ment át vendégségbe Ramocsaházy Györgyhöz, s onnan másnap Gégénybe, ahol 30-án és 31-én is halászott „az demecseri tókon”.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 128–129. o. – Levelekre a naptári jegyzetek kiadott szövege szerint „Ranoczi uramhoz” rándult át, de ez olvasati hiba „Ramocza uram” helyett. A Károlyival szoros kapcsolatban álló Ramocsaházy György Leveleken élt, az 1707. évi szabolcsi dikális összeírás rajta kívül nem is említ más nemes embert a faluban: MNL SzSzBML IV. A. 1. b. 1705. [!] Fasc. 6. No. 164. pag. 47.

1703. február

II. 1.: Gégény; 1–2.: Nyírtass

Február 1-jén Károlyi Gégényből ismét Melith Pálhoz ment Nyírtassra, ahol 2-án Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét is megtartották.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 129. o.

II. 2–5.: Nyírbakta; 5–6.: Gebe

Nyírtassról február 2-án Károlyi baktai házához ment, ahonnan 5-én elindult Nagykároly felé, útközben a 6-ára virradó éjjelt Gebén töltötte.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 129. o.

II. 6–15.: Nagykároly; 15–17.: Nagymajtény; 17–28.: Nagykároly; 26.: Nagymajtény és Csengerbagos

Február 6-án Károlyi Melith Pál kíséretében érkezett Nagykárolyba. A 9-ét vadászattal töltötte. 15-én átment a Rákócztól zálogba vett Majtényba, ahonnan 17-én vadászva tért vissza. Károlyból a hó folyamán csak 26-án távozott Majtényon át Csengerbagosra, a megyegyűlésre, de még aznap haza is tért. Két nővére is ellátogatott ekkor Nagykárolyba: Perényi Pálné Károlyi Zsuzsanna 24-én, Perényi Jánosné Károlyi Krisztina pedig 28-án.

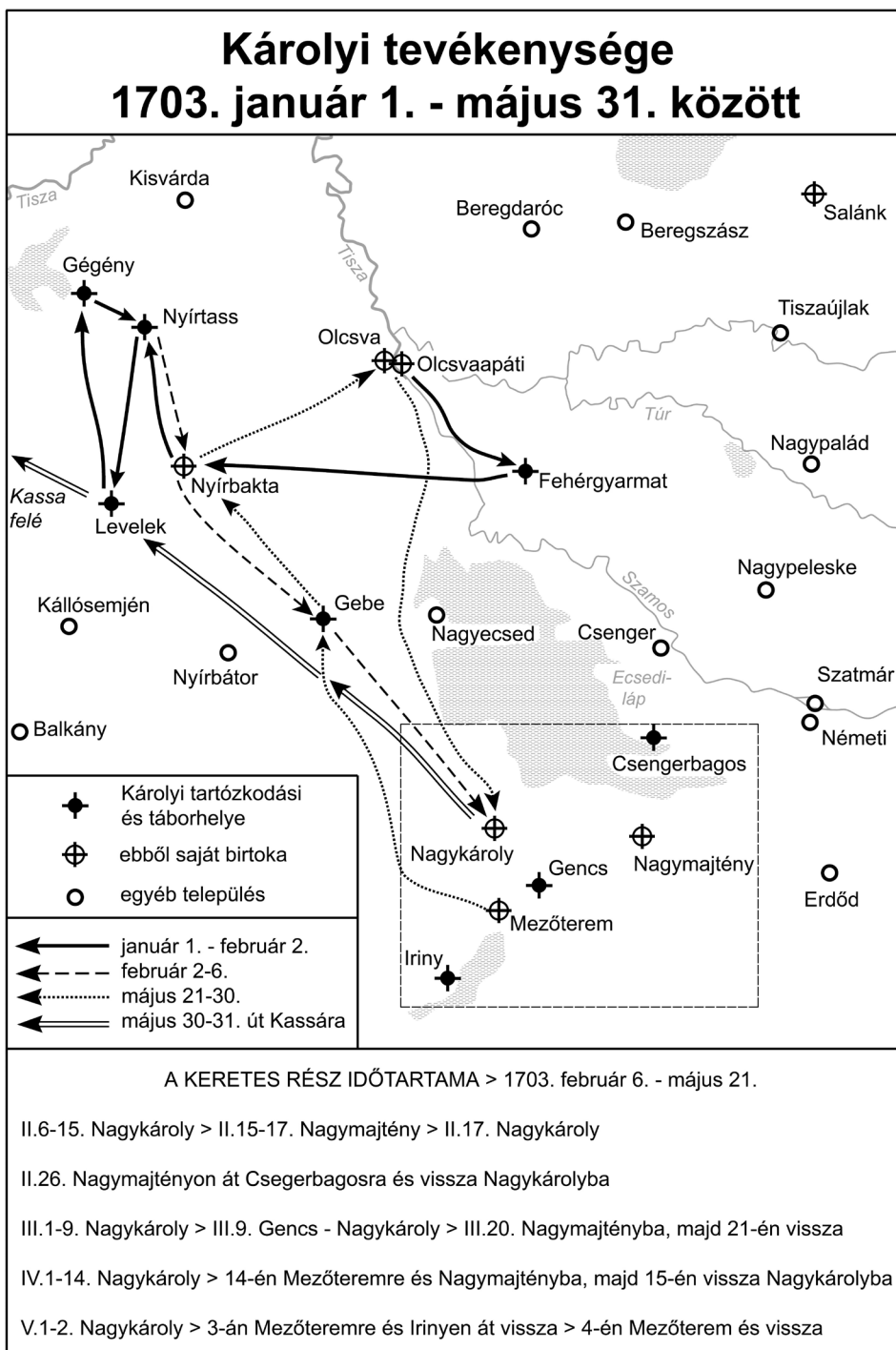
Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 129–131. o.

1703. március

III. 1–20.: Nagykároly; 9.: Gencs; 20–21.: Nagymajtény; 21–31.: Nagykároly

Szinte az egész márciusot Károlyban töltötte, ahol 5-én reggel 4–5 óra között kisfia született, akit 8-án Mihály névre kereszteltetett. 9-én halászni volt a „gencsi tón”. 20-án átment Majtényba, másnap halászott és visszatért Nagykárolyba. 27-én vadászni volt. 11-éig Károlyban maradt Perényi Jánosné Károlyi Krisztina is, 12-én pedig megérkezett az ő veje, Serédy Gáspár. Károlyi szükszavú naplójában nincs pontosan rögzítve, de nyilván huzamos idő óta a lánya mellett tartózkodott Károlyi anyósa, Barkóczy Györgyné Koháry Judit is, akinek csak március 19-ei távozását említi.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 131–132. o.

1703. április

IV. 1–14.: *Nagykároly*; 14–15.: *Mezőterem, Nagymajtény*; 15–30.: *Nagykároly*

Az áprilist is Nagykárolyban töltötte, főként a húsvéti ünnepekkel, amelyre számos katolikus rokon és ismerős is ellátogatott hozzá. 13-án Barkóczy Krisztina Apátiba távozott László fia látogatására, ahonnan Koháry Judittal együtt 17-én tért vissza Nagykárolyba. Közben Károlyi Sándor 14-én átment Teremre és onnan Majtényba, halázzattal, vadászattal töltve a napot, de már másnap hazatért. Ekkori nagykárolyi tartózkodásának máig fennálló emléke maradt: április 21-én fogatott ugyanis hozzá a lyukashalmi kápolna építéséhez, és 26-án helyeztette el annak alapkövét. (Ezzel a karlócai béke kapcsán még 1699-ben tett fogadalmának megvalósítását indította el: a kápolnát ugyanis a török kiűzése iránti hálaadásképpen a Szentháromság tiszteletére emeltette.)

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 133–135. o. – Bár Károlyi önéletírásában 1700-ra teszi a kápolna alapkövetelét (*Pásztor* 1945. 109. o.), az 1703. évi naptári jegyzeteit kell hitelesebbnek tartanunk.

A lyukashalmi kápolna 2019-ben (Fotó: Hágó Nándor)

1703. május

V. 1–2.: *Nagykároly*; 2.: *Mezőterem*; 2–3.: *Iriny*; 3–21.: *Nagykároly*; 4.: *Mezőterem*

Károlyi továbbra is Nagykárolyban maradt, egészen május 21-éig. Közben csak rövid kiruccanásokat tett: 2-án Teremre ment át a tavat kitisztíttatni, aznap éjjel Irinyben halt,

s 3-án visszatért Károlyba. Másnap, 4-én újra átrándult Teremre az ottani méneshez, de már aznap hazatért. 5-én vadászni, 10-én nyulászni volt.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 136–137. o. – Május 4-én Károlyban adta ki a kurucok üldözését elrendelő főispáni rendeletét: *Sípos* 2006. 69. o. (No. 20.) – Ugyancsak Károlyban kelt 18-ai levele Georg Marcus Helffensdorffer és Johann Josef Schoder tiszaujlaki sőtisztekhez: MNL OL P 398. No. 35 382. – 16-án Montecuccoli ezredeshez is írt egy levelet, ezt azonban csak Montecuccoli két nappal később, Debrecenben kelt válaszából ismerjük: *Sípos* 2006. 71. o. (No. 23.)

V. 21.: *Gebe*; 21–22.: *Nyírbakta*; 22–23.: *Olcsva*; 24–30.: *Nagykároly*; 31.: *Kassa*

Május 21-én vadászva Gebére ment, majd éjszakára Nyírbaktára. 22-én indult is tovább Olcsvára, ahonnan azonban a tiszaháti felkelés kitörésének hírére 23-án azonnal visszaindult (23–24-e éjjelét nem tudjuk, hol töltötte, vélhetően Baktán), s 24-én hazaért Nagykarolyba. A Szatmár megyébe is beszivárgó kurucok ellen 29-ére nemesi felkelést hívott össze, s 30-án Kassára indult Nigrelli táborszernagyhoz. Ismét nem tudjuk, útközben hol szállt meg, de másnap, 31-én megérkezett Kassára.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 137. o. – Május 25-én és 27-én Nagykarolyból, 31-én pedig Kassáról anyósának bátyjához, Koháry Istvánhoz írott levelei: *Sípos* 2006. 75–78. és 84–85. o. (No. 29., 32. és 39.)

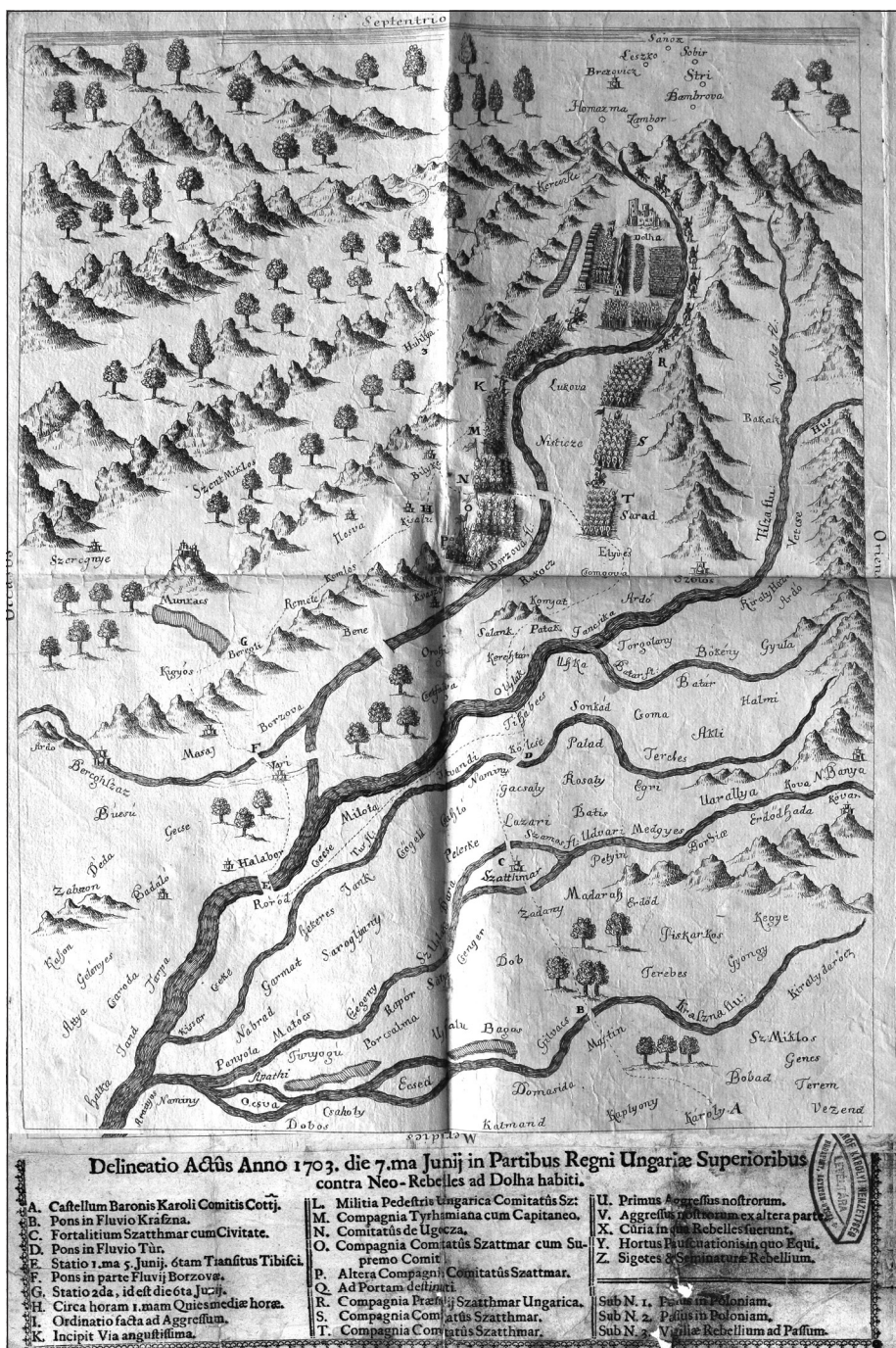
1703. június

VI. 1.: *Kassa*; 1–2.: ???; 2–4.: *Nagykaroly*; 4–5.: *Szatmárzsadány*; 5.: *Szatmár, Kölcse*; 5–6.: *Tizsakóród*; 6.: *Vári*; 6–7.: *Nagybereg*

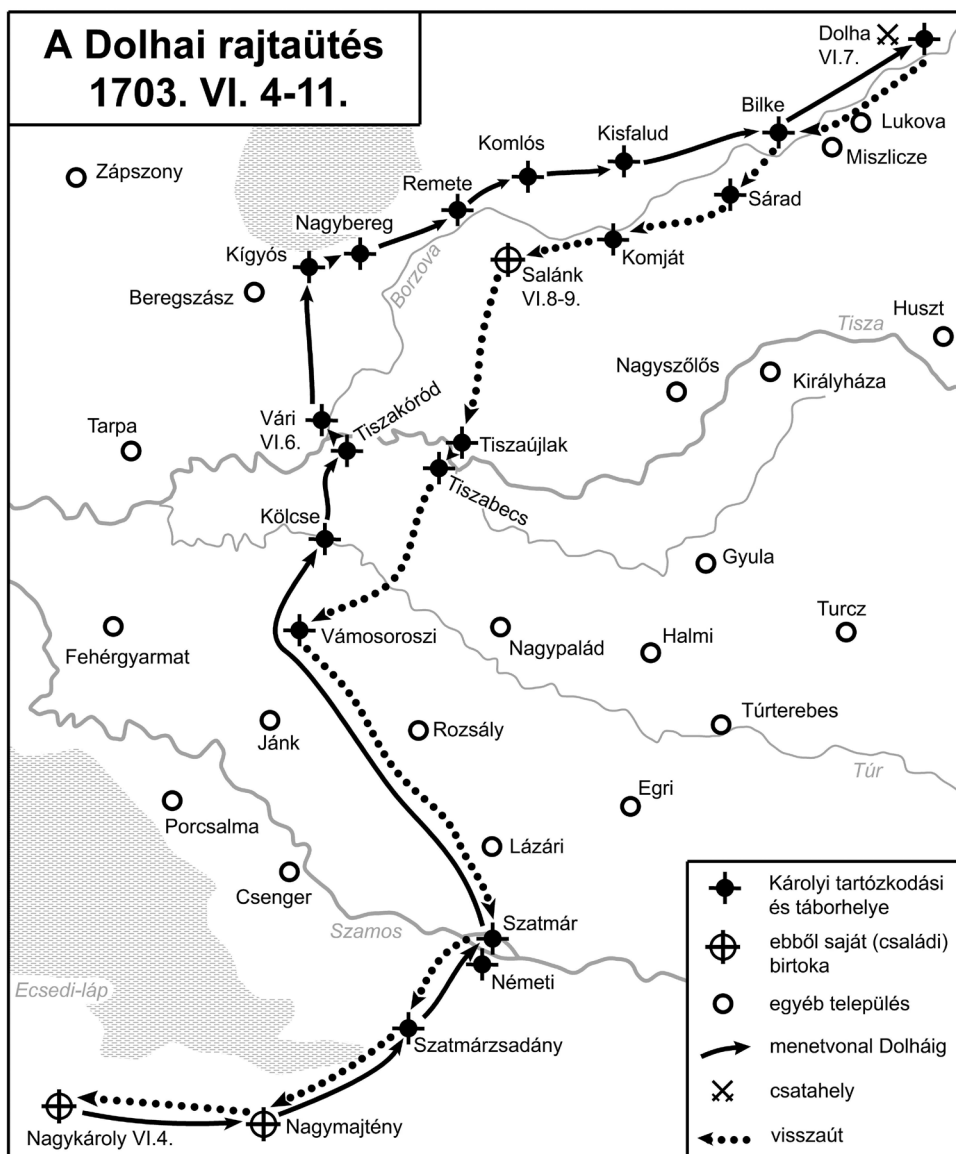
Károlyi június 1-jén indult haza, nem tudjuk, hol éjszakázott, de már 2-án megérkezett Nagykarolyba. Lázás készülődés után 4-én délután megindult Szatmárra. Hadjáratáról nem csupán írott források, hanem Károlyi által részben madártávlati ábrázolásmóddal készített térkép is rendelkezésünkre áll, s ez alapján nem csak főbb állomáshelyeit, de pontos útvonalát is ismerjük.⁶ [Majténynál átkelt a Krasznán], s az éjjelt a Szatmárzsadányi réten töltötte, 5-én megérkezett Szatmárra, ahol Csáky Istvánnal és Löwenburg császári parancsnokkal egyeztetett, majd indult is tovább a Tizsakóródnál gyülekező nemesi felkelőkhöz. Útja során érintette Kölcset, [ahol átkelt a Túron]. Az éjjelt Kóródon töltötte, 6-án hajnali 3 órakor szemlét tartott, majd 520 fős seregével átkelt a Tizsán. Vári fölött átkelt a Borzsán [és Kígyóson át] Nagyberegig nyomult, ahol éjszakára tábort ütött.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 138. o. – Jelentése I. Lipóthoz, 14–17. pont: *Walther* 1874. 323–325. o. és innen újraközölve: RTÜ I. 93–94. o. – Június 2-án Nagykarolyból kelt levele Krucsay Mártonhoz és Váratkay Istvánhoz: *Zimmermann* 1909. 137–138. o. (No. 9–10.) 3-án ugyancsak Károlyban vett fel 500 magyar forintot Szatthmár Bencze Sámuelről és feleségétől, Gersenyi Erzsébettől, lásd a hitelügyletről írott elismervényt: MNL OL P 392. Lad. 47. No. 125. (az adatért Sípos Ferencnek tartozom

⁶ A csupán erről a térképről leolvasható adatokat a továbbiakban szögletes zárójelben közöljük.

Károlyi hadjáratának egykorú madártávlati térképrajza
 (rézmetszet, digitális rekonstrukció két hiányos példány alapján: Csákvári Kristóf)

köszönettel) – 5-én Kölcseről írt Szabolcs vármegyének: *Sípos* 2011. 36–37. o. (No. 53.) – Ugyancsak 5-én Kölcseről és 6-án Kóródról Löwenburgnak is írt, de ezeket csak a szatmári parancsnok válaszleveleiből ismerjük: Szatmár, június 6. és 7. du. 4 óra: uo. 39–42. o. (No. 56. és 58.) – Ugyancsak a válaszokból ismerjük 5-én (hely nélkül) Auersperg munkácsi parancsnokhoz és szintén 5-én Kóródról Orosz György beregi alispánhoz írt leveleit: mindkét válasz Munkácson kelt, 1703. június 7-én. Uo. 42–44. o. (No. 59–60.) – Károlyi említett térképvázlatát három példányban ismerjük, *A*): MNL OL P 396. 1. Ser. I. No. 9480. (rézmetszet nyomtatott jelmagyarázattal, melynek betűjelzéseit utólag vezették rá

a metszetre, a papír a hajtások mentén sérült, kissé szakadozott, jobb felső sarkán éppen a Dolha környéki rész hiányzik); *B*): Uo. P 396. 24. 1. tétel (előbbi tollrajzos másolata a jelmagyarázattal együtt, a jobb felső sarkán az imént jelzettnél kisebb hiánnyal), hasonló közlése: *Galavics* 1980. 480. o. utáni, 2. sz. képmelléklet; *C*): OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. 2a. fol. 37. (teljesen ép rézmetszet, de az *A*) és *B*) példányon lévő jelmagyarázat nélkül), innen hasonmásban közölve: *Esze* 1952. 12. o. és *Galavics* 1980. 480. o. utáni, 1. sz. képmelléklet. – NB. Az *A*) példány alapján korrigálnunk kell Galavics hipotézisét (uo. 466–467. o.), mely szerint a *C*) metszet a *B*) tollrajz alapján készült. Valójában a *B*) tollrajz készülhetett az *A*) metszet alapján, valószínűleg éppen annak sérülése miatt. Úgy tűnik, hogy a másolat elkészülte után az *A*) példány tovább rongálódott. Galavics Géának abban természetesen igaza van, hogy a metszet bizonyára Károlyi rajza alapján készült, de a metszet előképeként szolgáló rajz nem maradt fenn. Károlyi azonban később, már kuruc tábornokként is mellékelt helyszínrajzokat a jelentéseihez.

VI. 7.: *Dolha*

Június 7-én, Úrnapján, reggel 3-kor Nagyberegről megindulva, [Alsó- és Felsőremetén, Komlóson át] délután egy órakor [Beregkisfaludig jutott, ahol] egy rövid, mindössze fél-órás pihenőt tartott, majd folytatta útját Dolha felé. [Bilkénél csapatait kétfelé választva, a Borzsa két partján haladt a hegyszorosban], s délután 4–5 óra között érkezett Dolhához, ahol az előzetes kémjelentéseknek megfelelően a felkelők tanyáztak. Károlyi a vigyázatlan kurucokat megverte, szétugrasztotta, gazdag zsákmányt, diadaljeleket, 65 lovat és 20 foglyot ejtett. Károlyi szerint 150-en, egy császári kapitány szerint viszont csak 50-en maradtak a harcmezőn, de a halottakat még napok múlva sem lehetett pontosan számba venni, miközben Károlyi a saját veszteségét csupán egy halottban és 4 sebesültben határozta meg.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 138. o. – *Pásztor* 1945. 115. o. – Jelentése I. Lipóthoz, 18–19. pont: *Waltherr* 1874. 325–326. o. és innen újraközölve: RTü I. 94–95. o. Az előzőleg említett térképmetszet egyik példányán Károlyi szaggatott vonallal jelölte útvonalát, és betűjelzésekkel ábrázolta a főbb állomáshelyeket, átkelőket, csapatainak tagolását, ezek az adatok jól egészítik ki az iratokból és az elbeszélő forrásokból.

VI. 7–8.: *Bilke*; 8–9.: *Salánk*; 9–10.: *Vámosoroszi*; 10.: *Szatmár*; 10–11.: *Nagymajtény*

Károlyi a dolhai ütközet után, este 10 órára Bilkére húzódott vissza. Mivel sehol sem kapott szekereket elcsigázott seregének szállítására, másnap [az Ölyvös–Nagycsongva–Magyarkomját útvonalon] anyósa birtokára vonult Salánkra. Onnan 9-én [Tiszakeresztúr, Tiszaújlak, Tiszabecs és Kölce érintésével] a Szatmár vármegyei Orosziba szállíttatta katonáit.⁷ Innen 10-én szép rendben, ágyúszó mellett vonult be Szatmárra. Itt azonban összeveszett Löwenburg parancsnokkal, aki átvette a rabokat, és érezhető volt, hogy Károlyi ellen is terhelő vallomásokot remél tőlük. Károlyi feldúltan és sietve távozott, s az éjjelt Majtényban töltve, másnap folytatta útját hazafelé.

⁷ A közelben található a beregi Sárosoroszi is, de Károlyi megnevezte Szatmár megyét, és az útvonal logikája is azt diktálja, hogy Vámosorosziról van szó, noha ezt a települést Károlyi végül nem tüntette fel a hadjáratról készült térképen.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 138. o. – *Pásztor* 1945. 115–116. o. – Jelentése I. Lipóthoz, 19–20. pont: *Walther* 1874. 326. o. és innen újraközölve: RTü I. 95. o. – 8-án (véltetően még Bilkéről) Auersperg munkácsi parancsnokot is tájékoztatta a győzelemről, ezt a levelét azonban csak a másnapi válasz utalásából ismerjük: *Sípos* 2011. 49–50. o. (No. 66.) – Majtényból sietős távozásáról még 10-én levélben tájékoztatta Löwenburgot, és valószínűleg ugyanakkor (esetleg 11-én) Csáky István grófot is, aki igyekezett a szatmári főispánt és a várparancsnokot összehétközíteni. Mindkét levélről csak a válaszokból tudunk: Löwenburgé 11-én, Csákyé 12-én kelt Szatmárban: *Sípos* 2011. 54–57. o. (No. 70. és 72.)

VI. 11–14.: *Nagykároly*; 15.: *Hernádsadány*; 16.: *Kassa*

Károlyi 11-én hazaért Nagykarolyba, ahová szintén ünnepélyes ágyúdörgés közepe tette vonult be. 12-én nyílt levélben hirdetett közkegyelmet a hazatérő felkelőknek. Löwenburg engesztelésképpen utána küldte a foglyokat is, de Károlyi komolyabb elégtételt kívánt, ezért és saját szerepének tisztázása végett 14-én postakocsin Kassára indult. Útjának csak 15-ei hernádsadányi állomását ismerjük. Kassára 16-án érkezett, Nigrelli azonnal fogadta, és Károlyi panaszára írt Löwenburgnak, hogy kövesse meg a sértésért. Ugyanakkor azt tanácsolta, hogy Károlyi a diadaljeleket személyesen vigye fel Bécsbe, és ott tegyen további lépéseket a saját érdekében, illetve a felkelés által érintett megyék adókedvezménye ügyében.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 138–139. o. – *Pásztor* 1945. 116. o. – Jelentése I. Lipóthoz, 20–23. pont: *Walther* 1874. 326–327. o. és innen újraközölve: RTü I. 95–96. o. (NB. itt úgy fogalmaz, mintha csak 17-én indult volna otthonról!) – A 12-ei pápens legújabb kiadása: *Sípos* 2011. 57–58. o. (No. 73.) – Károlyi hazatérése után (nyilván még 11-én) újabb levelet írt Csáky Istvánnak, de ezt is csupán Csáky imént idézett 12-ei válaszából ismerjük: *Sípos* 2011. 56–57. o. (No. 72.)

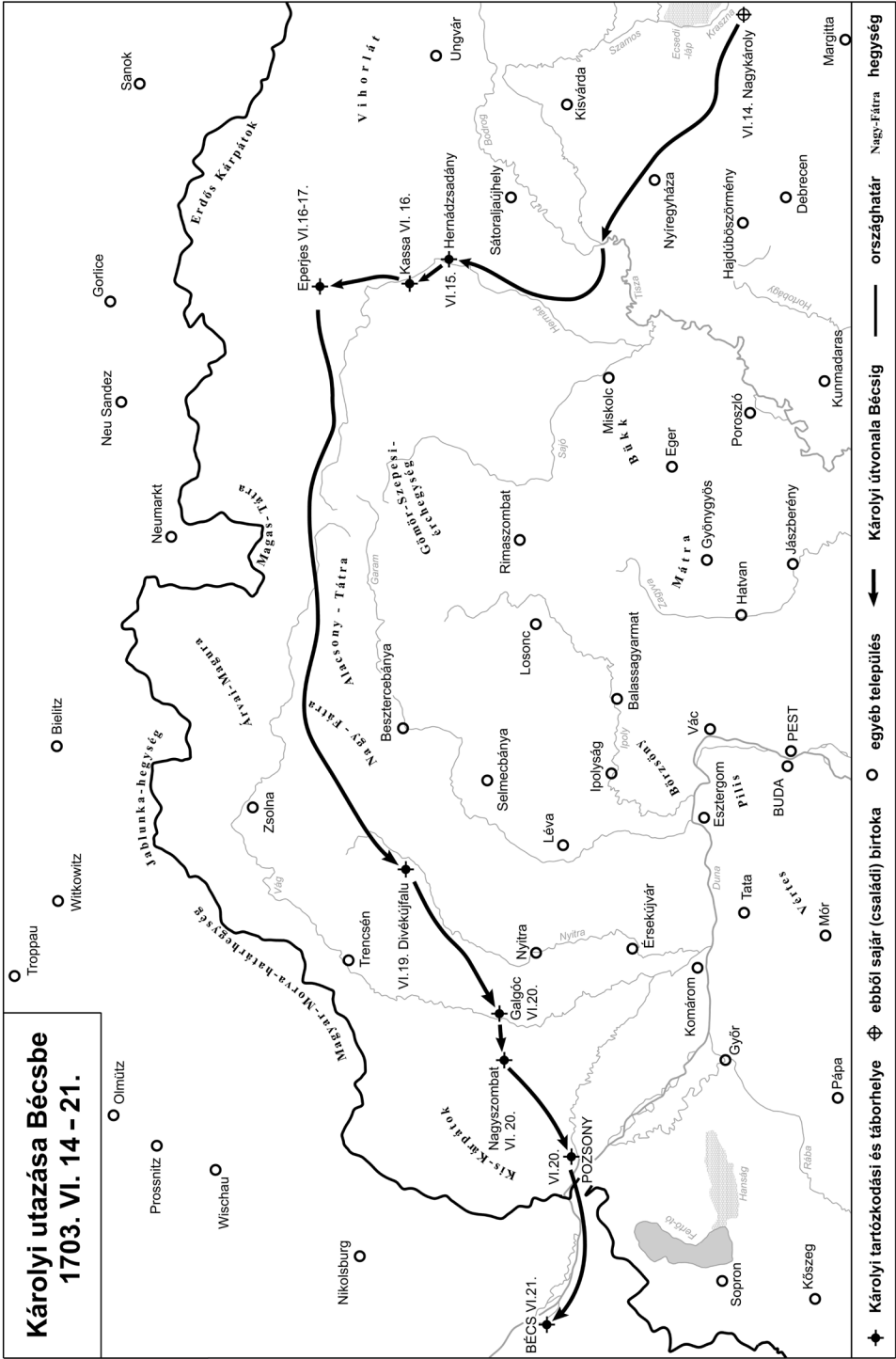
VI. 16–17.: *Eperjes*; 19.: *Divékújfal*; 20.: *Galgóc, Nagyszombat*; 20–21.: *Pozsony*

Károlyi még 16-án továbbment Eperjesre, ahol Klobusiczky Ferenc személynökkel tárgyalt. 17-én Bécsbe indult, útjának állomásai közül Divékújfalut, Galgócot, Nagyszombatot és Pozsonyt ismerjük. 19-én Divékújfaluban nővére, özv. Újfalussy Andrásné Károlyi Éva, 20-án Galgócon Forgách Simon, Nagyszombatban pedig a jezsuiták voltak vendéglátói. Innen Illésházy Miklóssal még aznap este indult Pozsonyba, ahol az éjszakát töltötték.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 139. o. – *Pásztor* 1945. 116. o.

VI. 21–30.: *Bécs*

Károlyi 21-én [reggel] 8 órakor érkezett a császárvárosba. Még aznap fogadta Kollonich bíboros és Mansfeld herceg, az Udvari Haditanács elnöke. A továbbiakban is számos fontos birodalmi és magyar főtisztviselő, 29-én pedig az uralkodó is fogadta. 30-án részt vett a Mansfeldet váltó Savoyai Eugén herceg beiktatásán. Közben terjedelmes, latin nyelvű emlékiratot szerkesztett az udvar számára a felkelés előzményeiről és lefolyásáról, valamint a zavargások lecsillapítására vonatkozó javaslatairól. (A memoriale

címében 24-ei kezdő dátum szerepel, de naplójegyzetei szerint 25-én fogott hozzá „az információkhoz, kiket három nap mind” íratott, s bizonyára a 29-i audiencián nyújtotta be. Ennek az emlékiratnak az előzménye magyar nyelven készült, melyet Károlyi 23-án átadott Pálffy Miklósnak, s az ő tanácsára fordíttatta latinra az uralkodó és külön-külön a miniszterek számára.)

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 139–140. o. – *Pásztor* 1945. 116–117. o. – Az udvarhoz benyújtott, fentebb már többször idézett emlékiratot lásd Károlyinak Pulyai János Szatmári békesség c. műve elé írt, az 1703. évi eseményekről készült összefoglalójában: MNL OL P 396. I. Ser. IV. No. 11 630. pag. 1–17. Magyar fordításban közli: *Walther* 1874. 312–330. o., ebből újraközölt részletek: RTü I. 88–99. o. (A Pálffy Miklóshoz és a bécsi miniszterekhez benyújtott emlékiratok közül eddig egyetlen példány sem került elő.) Ugyancsak a jelentés részét képezte a dolhai útközet kapcsán már említett térképrajz vagy annak előképe, a három ismert példány leírását lásd fentebb, a június első napjaihoz fűzött megjegyzéseknél.

1703. július

VII. 1–31.: Bécs

Károlyi az egész hónapot Bécsben töltötte, sorra látogatva a főméltóságokat, köztük Savoyai Eugén herceget, Kollonich bíborost, Esterházy Pál nádort, Pálffy Miklós koronaórt, Mattyasovszky László kancellárt, 4-én királyi audiencián vett részt (I. Lipót vagy I. József értendő-e?). A hazuról érkező újabb és újabb aggasztó hírek hatására 9-én, 16-án, 20-án és 27-én újabb emlékiratokat nyújtott be, mellékelve a hozzá írott tudósítások másolatait, illetve latin nyelvű fordításait. (Első, fentebb ismertetett emlékiratára 10-én vette I. Lipót 4-én keltezett válaszát a Haditanács útján.)

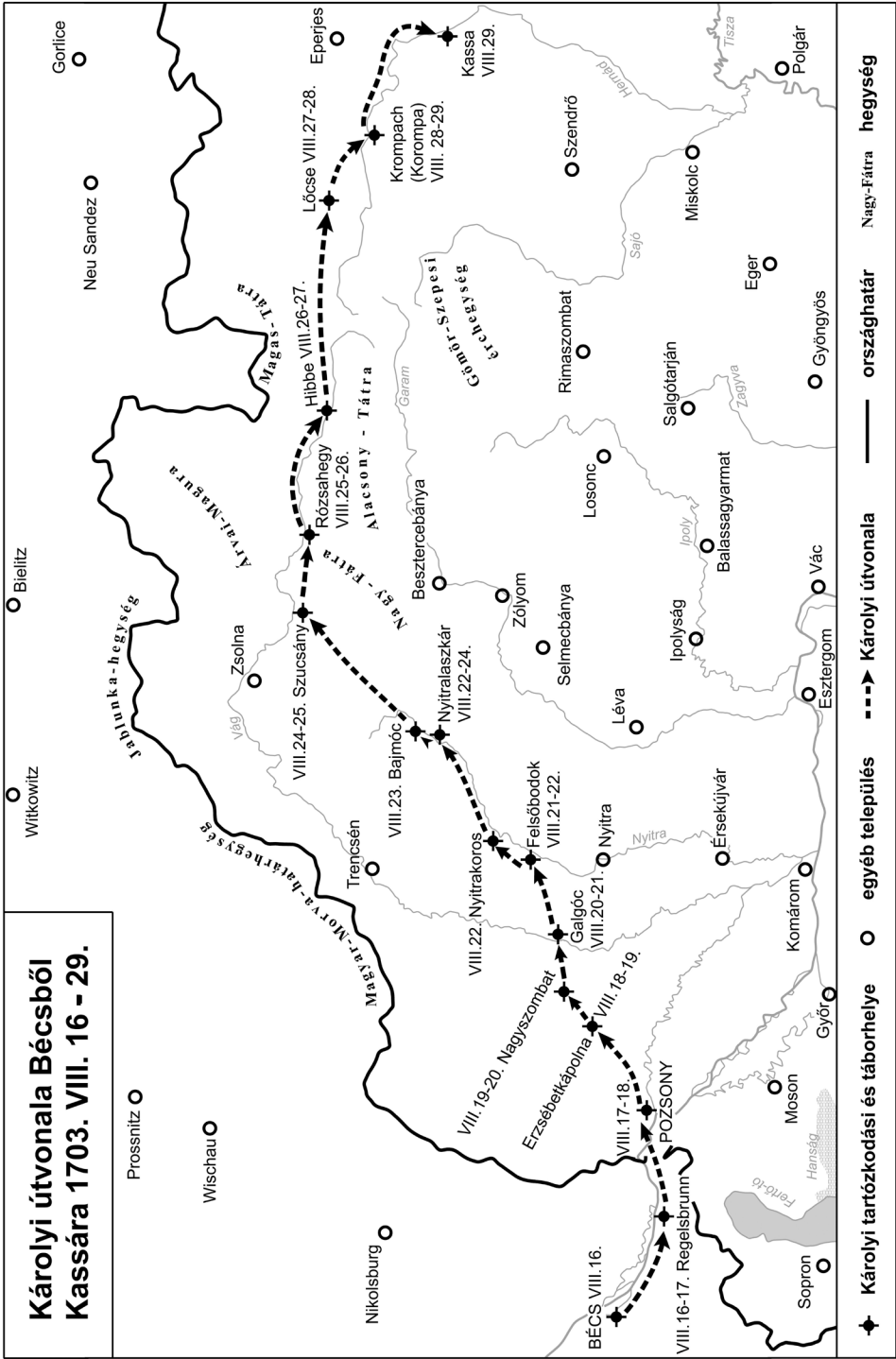
Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 140–142. o. – *Pásztor* 1945. 117–118. o. – *Walther* 1874. 396–399. o.

1703. augusztus

VIII. 1–16.: Bécs; 16–17.: Regelsbrunn; 17–18.: Pozsony; 18–19.: Erzsébetkápolna; 19–20.: Nagyszombat

Károlyi augusztus 16-áig maradt Bécsben, mindhiába várva a kedvező válaszra. (Az idő előrehaladtával Rákóczi érkezése és a szabadságharc kibontakozása után küldetése egyébként sem tölthette be célját.) 6-án elbúcsúzott I. Józseftől, 7-én délután pedig I. Lipóttól, végül azonban csak 16-án indult meg Gombos Imre császári tábornok társaságában. Aznap éjjel Regelsbrunnban („Rigenspurg”), 17-én Pozsonyban, 18-án Kápolnán, 19-én Nagyszombatban szállt meg.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 142–143. o. – *Pásztor* 1945. 118. o. – Károlyinak két Bécsből írt leveléről tudunk, mindkettő augusztus 1-jén kelt. Az egyik id. Barkóczy Ferenchez szól: OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. 2a. fol. 35–36., idézi *Thaly*,

Bercsényi cs. III. 19. o. (3. jegyz.) és 68–69. o. (2. jegyz.) A másikat Palocsay Györgynek írta, ebből is idéz *Thaly*, uo. 15. o. (1. jegyz.)

VIII. 20–21.: *Galgóc*; 21–22.: *Felsőbodok*; 22.: *Nyitrakoros* (ebéd); 22–24.: *Nyitralaszkár*; 23.: *Bajmóc*; 24–25.: *Szucsány*

Augusztus 20-án minden bizonnyal Galgócon szállt meg Gombos Imrével és Haller Sámuellel (felesége unokanővérének férjével) együtt, bár naplójegyzeteiben csak annyit ír, hogy Forgách Simonnál vendégeskedtek. 21-én Felsőbodokon haltak Berényi Györgynél. 22-én Berényi Péter nyitrakorosi házában ebédelt, éjszakára pedig Nyitralaszkáron szálltak meg. 23-án is itt tartózkodhattak, Újfalussy Andrásné Károlyi Éva birtokán, ahonnan átrándultak a bajmóci fürdőbe (esetleg a közeli Divékújfalura is, Károlyi csak ennyit ír naplójában: „Néném asszonyánál mulattunk, feredtünk Bajnócson”, mindenestre Laszkár és Újfalú is Újfalussyné birtoka volt). 24-én folytatták útjukat a Turóc vármegyéi Szucsányig, ahol Huszár József alispán házához szálltak.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 143–144. o.

VIII. 25.: átkelés a *Nagy-Fátrán*; 25–26.: *Rózsahegy*; (26.: *Vidafölde?*); 26–27.: *Hibbe*; 27–28.: *Löcse*; 28–29.: *Krompach*; 29–31.: *Kassa*

Augusztus 25-én Szucsányból megindulva és a Nagy-Fátrán átkelve Rózsahegyre („Rosemberg”) érkeztek. Innen másnap Hibbéig mentek, útközben betértek Bohus Ádámmal (valószínűleg Vidaföldre). 27-én Löcsén, 28-án Krompachon („Korompak”) szálltak meg, és 29-én érkeztek Kassára. Nigrelli a túlsúfolt városban nem tudott számára szállást biztosítani, ezért Gombos Imre látta vendégül.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 144. o. – *Pásztor* 1945. o. 118. NB. önéletrírásában már pontatlanul emlékezik Kassára való megérkezésére, amelyet szeptember elejére tesz („circa initium septembris”) – *Walther* 1874. 408. o. – Rózsahegyről 25-én levelet írt feleségének és Koháry Istvánnak is, az előbbi csak naplójában említi, az utóbbit idézi: *Thaly*, Bercsényi cs. III. 41. o. (1. jegyz.)

1703. szeptember

IX. 1–30.: *Kassa*; 10.: *Enyickei erdő*

Károlyi az egész szeptembert Kassán töltötte, csupán 10-én tudott kirándulni egy kis vadászatra Enyickére. 14-én Gombos Imrétől Klobusiczky Ferenc személynök házához költözött át. Az időt magyar főurakkal (Gombos és Klobusiczky mellett Barkóczy Ferenc, Szent-Ivány László, Kálmánczay István) és császári főtisztekkel (Montecuccoli, Veterani) töltötte. 28-án részt vett a 23-án elhunyt Nigrelli temetésén. Titokos üzenetek révén közben kapcsolatba lépett feleségével és a kurucokkal is, megkezdte átállásának előkészületeit.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 144–146. o. – *Pásztor* 1945. 118. o. – *Walther* 1874. 408. o. – Kassáról írott levelei: 13-án Koháry Istvánhoz, idézi: *Thaly*, Bercsényi cs. III. 41. o. (1. jegyz.) és ugyanaznap Pálffy Miklóshoz: *Walther* 1874. 408–

410. o. (NB. naplójegyzeteiben ezt a levelét 12-ére teszi, és ugyanitt említi, hogy 11-én Kopcsa nevű szolgája által írt a feleségének, majd 24-én is írt Nagykárolyba, ám ezek a levelei nem maradtak fenn.)

1703. október

X. 1–8.: *Kassa*; 8.: *Bárca*; 8–9.: *Korlát*; 9.: *bodrogheresztúr–tarcali országút*; 9–15.: *Tarcal és Tokaj közötti tábor*; 12.: *Tokaj* alatt

Károlyi október 1-jén kedvező választ kapott Bercsényitől, s bár az egyik üzenet-közvetítője feljelentette őt a császári tiszteknél, hogy átállásra készül, azok nem hittek az árulónak. Károlyi 8-án negyedmagával szerencsésen kijutott a városból, Bárcán át aznap Korlátig jutott, s a lakosaitól elhagyott faluban szállt meg. 9-én Bodrogheresztúr és Tarcal között találkozott a tokaji ostromsáncok megtekintésére induló Bercsényivel, s hozzá csatlakozva a Tarcal és Tokaj közötti kuruc ostromtáborba szállt. Itt tartózkodott 15-éig, közben 12-én Tokaj alá ruccant nézelődni. (Feltűnő, hogy naplójegyzetei szerint csak 13-án küldték utána Kassáról a vármegye hadnagyát, bizonyos Dobosit 18 katonával, akik ekkor már csak bottal üthették a nyomát.)

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 147–148. o. – *Pásztor* 1945. 119. o. NB. önéletírásában hibásan október 12-ére teszi Kassáról való kijövetelét. – *Walther* 1874. 411–412. o. – Kassáról kiszökve 8-án mindjárt Bárcáról levelet írt szállásadójának, Klobusiczky Ferencnek, kiadva: *Walther* 1874. 410–411. o. és KO V. 33–35. o. (No. XXV)

X. 15–16.: *Tiszalúc*; 16.: *Tiszalök*; 16–17.: *Nyíregyháza*; 17–23.: *Nagykároly*

Október 15-én a fejedelem érkezésének hírére Károlyi Bercsényivel együtt elébe indult, és Tiszalúcnál találkoztak, aznap ott is szálltak táborba. Maga Rákóczi így emlékszik vissza a találkozásra: „A Tisza partján találkoztam Bercsényi gróffal, Károlyi gróffal jött elém...” Másnap Károlyi a fejedelem engedélyével haza indulhatott hónapok óta nem látott családjához. 16-án Tiszalökön át Nyíregyházáig jutott, ahonnan másnap folytatva útját, szerencsésen megérkezett Károlyba. Közel egy hetet töltött otthon, s 23-án Debrecen felé indult.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 148. o. – *Pásztor* 1945. 119–120. o. NB. itt már úgy emlékezik, hogy mindössze két napig időzhetett odahaza – AR III/I. 317. o. – Nagykárolyból keltezett levelei: 17-én Csáky Istvánhoz Szatmárra, idézi: *Thaly*, Bercsényi cs. III. 66–67. o.; 20-án és 22-én a fejedelemhez, kiadva: AR I/I. 51–53. o. (No. 2–3.)

X. 23–24.: *Nyírbátor*; 24–25.: *Nyíregyháza*; 25–26.: *Tokaji tábor*

Debrecen felé tartó útjában Károlyi 23-án vette a fejedelem parancsát, aki Tokajhoz hívta. Azonnal visszafordult, aznap Nyírbátorban, 24-én Nyíregyházán szállt meg, s 25-én érkezett a fejedelem tokaji táborába. Rákóczi a Duna–Tisza közén állomásozó csapatokhoz küldte tábornoki rangban. (Tábornoki kinevezésének csak dátum nélküli fogalmazványát ismerjük, amelyet október 18-i keltezésű kiadványok közé iktattak a fejedelem leveleskönyvébe, amelyet így vélhetően Károlyi távollétében állíthattak ki.) Károlyi 26-án Gencsy Zsigmond katonáival indult Szolnok felé, tehát ekkor kaphatta meg azt a

lovasezredet, amely a szabadságharc végéig Károlyi nevét viselte. (1705-ig állt Gencsy Zsigmond, 1705–1707-ben újbárosi Szócs János, 1707–1710-ben Bikk László, végül 1710–1711-ben Pikó Demeter parancsnoksága alatt.)

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 148. o. – *Pásztor* 1945. 120. o. – Tábornoki dekrétuma: *Mészáros* 2006. 120. o. (No. 1.) – Október 25-én (valószínűleg már Rákóczi tokaji táborából) levelet írt feleségének, melyet a debreceni bíró küldött meg számára, de csak az asszony dátum nélküli válaszát ismerjük: Barkóczy lev. I. 26–28. o. (No. 11.)

X. 26–27.: *Tiszalúc*; 27.: *Ónod*; 27–28.: *Mezőcsát*; 28–29.: *Poroszló*; 29–30.: *Átány*; 30–31.: *Jászkisér*; 31.: *Jászsószentgyörgy*

Szolnokig tartó útja során 26-án Tiszalúcnál szállt meg, másnap Ónodon át Mezőcsátig, 28-án innen Poroszlóig, 29-én Átányig, 30-án Jászkisérig jutott, s a hónap utolsó napján ért Jászsószentgyörgyre.

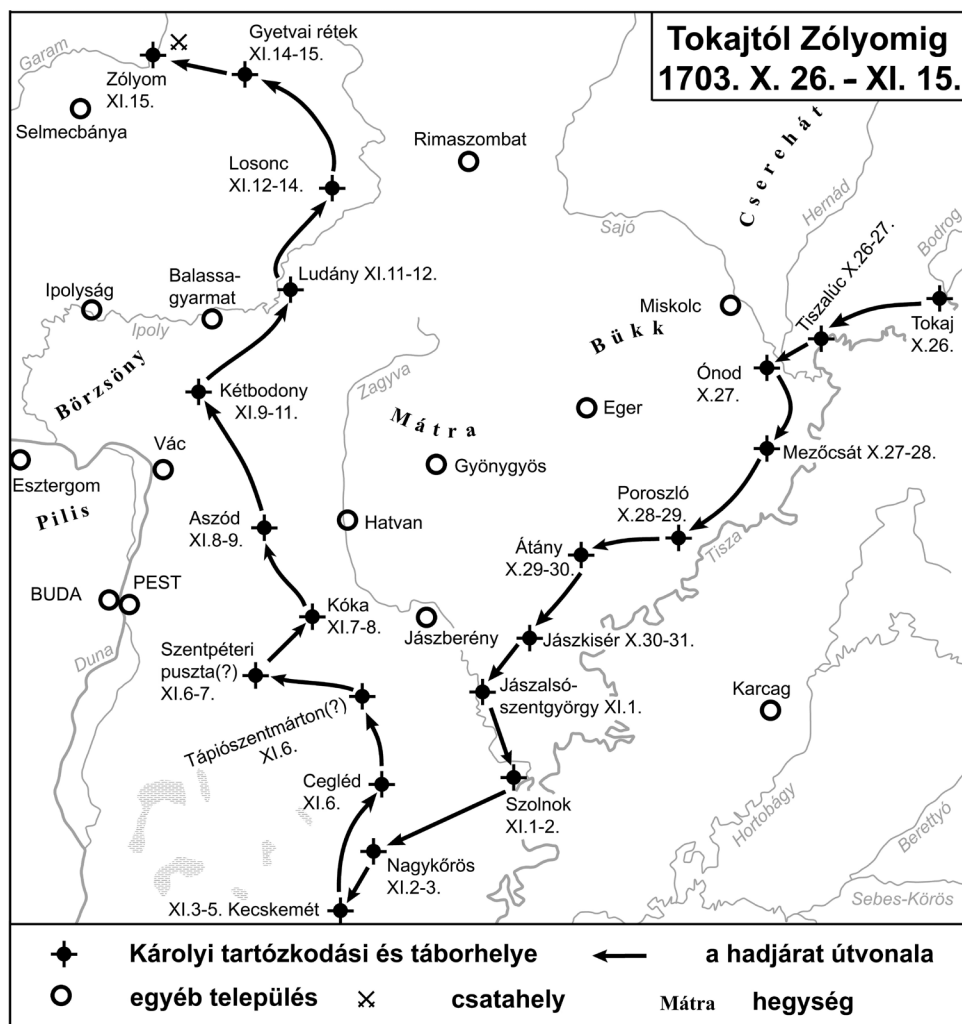
Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 149. o. – *Pásztor* 1945. 120. o. NB. itt csak hozzávetőleges dátummal („circa finem octobris”) utal Tokaj alól való elindulására. – Naplójegyzetei szerint 28-án Csátról pátenseket adott ki, 29-én Átányból levelet írt Bercsényinek és a feleségének, 30-án Kisérről pedig a fejedelemnek és újra Bercsényinek. Ezek egyikét sem ismerjük, csupán Barkóczy Krisztina november 3-ai válaszát Csengerből: Barkóczy lev. I. 29. o. (No. 13.) – 28-án Poroszlóról Szűcs János ezerskapitányhoz írt levelet, erről is csupán Szűcs október 31-én Kecskeméten kelt válaszából tudunk: *Bánkúti*, Kecskemét I. 14–15. o. (No. 35.)

1703. november

XI. 1.: *Jászsószentgyörgy*; 1–2.: *Szolnok*; 2–3.: *Nagykörös*; 3–5.: *Kecskemét*; 5–6.: *Nagykörös* melletti tábor; 6.: *Cegléd*, *Tápiószentmárton* (?); 6–7.: *Szentpéteri* pusztá; 7–8.: *Kóka*; 8–9.: *Aszód* melletti tábor

Károlyi november 1-jén Jászsószentgyörgyről Szolnokra érkezett, ahol egyesült a már ott állomásozó csapatokkal. 2-án a várórség kezébe adta át a szolnoki kocsmát, majd Nagykörsre, onnan pedig 3-án Kecskemétre vonult. Itt 4-én hadiszemlét tartott, és egy Szeged elleni rajtaütésre készült, de 5-én vette a fejedelem parancsát, hogy siessen Léva felé a császári csapatok visszaverésére. Ezért hadaival még aznap visszafordult, éjszakára Nagykörös mellett ütött tábor. 6-án Cegléden (és úgy tűnik, a tápiószentmártoni pusztán) át a „szentpéteri pusztára” (ma Péteri), 7-én Kókához, 8-án Aszód mellé szállt.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 149–150. o. – *Pásztor* 1945. 120. o. – Szolnokról november 1-jén levelet írt Dobozi István debreceni főbírnak, erről azonban csak Dobozi 6-án kelt válaszából tudunk: KO V. 42–43. o. (No. XXXIII.) – A szolnoki kocsmá ügyét rendező november 2-ai pátens: MNL OL G 16. I. 2. a. No. 71. (újabb sorszámozás szerint No. 92.) – Károlyi, amint azt gondosan rájegyezte, november 2-án Szolnokon vette kézhez Bercsényi október 29-én hajnalban, Szikszón kelt levelét: RT II. 1–2. o. (No. I.) – Ugyancsak 2-án, de már Nagykörsről levelet írt Hatvani Szabó Máté ezerskapitánynak, amint azt Szabó 6-án Vácszentlászlón kelt válaszából tudhat-

juk: *Bánkúti*, Kecskemét I. 20. o. (No. 42.) – 3-án szintén Kőrösről írt Dobozi Istvánnak, aki november 9-én válaszolt rá: Dobozi lev. 12. o. (No. 4.) – Nagykőrösről a feleségének is írt (2–3-án vagy 5–6-án?), de ezt csak abból tudjuk, hogy Barkóczy Krisztina 13-án Nagykárolyból azt írta férjének, hogy „Kőrösről írott levelére” már előző nap válaszolt: Barkóczy lev. I. 30. o. (No. 15.) – November 5-én (Kecskemétről vagy a kőrösi táborból) Bercsényinek írt, aki arra 6-án Egerből válaszolt. Bercsényinek ez és egy nappal korábbi, szintén Egerből írt levele is november 7-én, Kókán ért célba, amint azt Károlyi rájuk jegyezte: RT II. 3–5. o. (No. III–IV.) – Károlyi naplójában nem szerepel Tápiószentmárton puszta település, de Füleki Szűcs János felderítésre kiküldött vicehadnagya, Szalatnai András november 6-án Tápióbicskéről („Biczke”) „Szent Márton”-ra címezte Károlynak szóló jelentését: *Bánkúti*, Pest-Pilis-Solt vm. I. 76–77. o. (No. 46.)

XI. 9–11.: *Kétdodony*; 11–12.: *Ludány*; 12–14.: *Losonc*; 14–15.: *Gyetzvai rétek*; 15.: *Zólyomi ütközet*

November 9-én Károlyi Aszód mellől a nógrádi Bodonyhoz⁸ tette át táborát. Innen csak 11-én ment tovább a Szécsény melletti Ludányhoz. 12-én Losoncnál egyesült Bercsényi hadaival. 14-én átkeltek a fürési szoroson, és a gyetzvai réteken éjszakáztak, ugyanott, ahol 12-én még Schlick táborozott. 15-én Zólyom alá érkeztek, ahol sikerült megverniük a Forgách Simon és Koháry István vezette császári csapatokat. (Schlick ekkor Besztercebányán volt.)

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 63., 150. o. – *Pásztor* 1945. 120–121. o. – A zólyomi ütközet feldolgozása: *Markó* 1932. 36–37. o. és *Perjés* 1976. 215–216. o. – Károlyi Bodonyból való továbbindulása előtt 11-én levelet írt a feleségének, amelyre Barkóczy Krisztina 19-én válaszolt: Barkóczy lev. I. 31–32. o. (No. 16.) NB. a levelet közreadó Kovács Ágnes Károlyi naptári jegyzetei és a levél napi kelte alapján úgy vélte, hogy Károlyi ezt a – talán előző napon megírt – levelét már Ludányból küldte meg, de erre a feltételezésre nincs okunk, hiszen Károlyi naplójegyzeteiben a 11-ei dátumnál Ludány szerepel ugyan, de nyilvánvaló, hogy aznap reggel még Bodonyban tartózkodott. – Ismerjük még Károlyi 17-én a „Zólyomnál lévő táborban” keltezett levelét Kecskemét városához, és ugyanazon a napon kiadott nyíltparancsát a szökött katonák üldözésére és táborba küldésére: *Hornýk* IV. 258–259. o. (No. 30–31.)

XI. 15–16.: *Nagyszalatna*; 16–20.: „szállottunk hátrább” (de a keltezésekben Zólyomi tábor szerepel); 20–22.: *Garamszentkereszt*; 22–23. éjjel: ???; 23–25.: *Privigyé*; 25–29.: *Bajmóc vára alatt*; 29–30.: *Oszlány*; 30.: *Nagytapolcsány*

Bár a kurucok Zólyom városába is benyomultak, a császáriak sikeresen kiszorították őket, Bercsényi ezért az est leszálltával Zólyomtól távolabb, keletre, Szalatna mellett vert tábor. Másnap Károlyi naplójegyzete szerint a tábor alkalmasabb kialakítása érdekében hátrább szálltak, egy rétre, de a következő napokban, hetekben ő és Bercsényi is általánosan a zólyomi táborból keltezte leveleit. 19-én éjjel Forgách Simon és Koháry István sikeresen kitört a várból, és Schlick után nyomult nyugat felé, csupán egy kisebb helyőrséget hagyva hátra Zólyomban. A kurucok 5000 embert küldtek az üldözésükre, majd Bercsényi 20-án az üldözők élére küldte Károlyit, aki valószínűleg még aznap Garamszentkeresztén állapodott meg. 22-én innen Privigyére indult, ahová valószínűleg csak másnap dél körül érkezett meg. 25-én a Bajmóc vára alatti hőforráshoz szállt. Bercsényi 27-én indult meg Zólyom alól, 28-án egyesült Károlyival, s 29-én együtt indultak tovább Oszlányig, másnap pedig Nagytapolcsányig.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 64–65., 150–151. o.; Rákóczihoz írt sérelmi emlékirata: RTü I. 117. o. – Bercsényi 20-án és 21-én összesen négy levelet írt Károlynak, amelyből egyet Szentkeresztre címez: RT II. 12–17. o. (No. XII–XV.) Ez alapján pontosítottuk Károlyi naplójának adatát garamszentkereszti tartózkodásáról, aki csak a 21-éről

⁸ Bár az egykorú forrásokban egyszerűen Bodony szerepel, nem valószínű, hogy a hevesi Bodonyról, sokkal inkább a nógrádi Alsó- és Felsőbodony (egyesülve Kétdodony) helységről lehet szó. Perjés Géza is Alsóbodonyt azonosította Károlyi útvonalának állomásaként: *Perjés* 1976. 212. o.

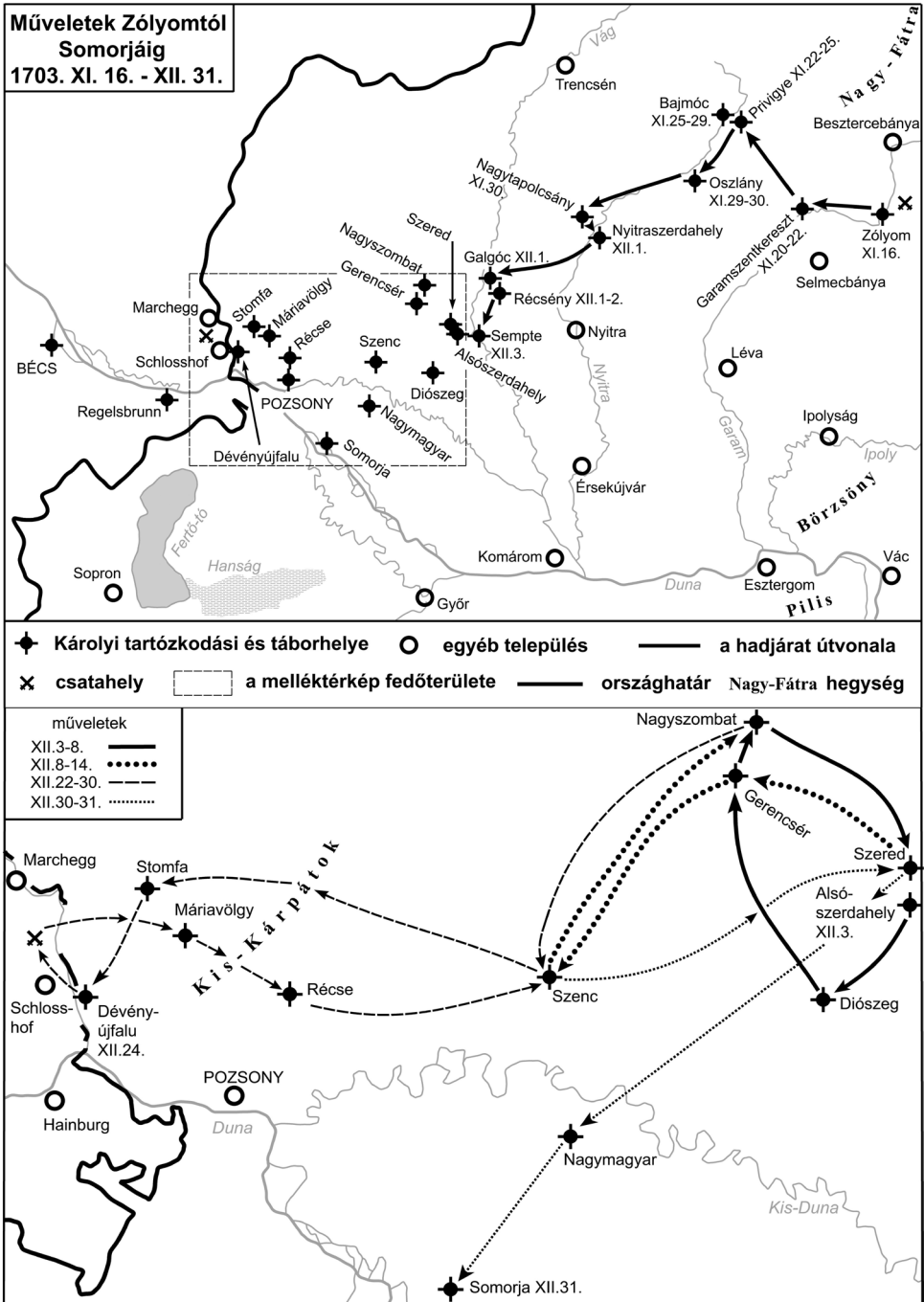
22-ére virradó éjszakánál említi, hogy Szentkereszten halt. – Károlyi Szentkeresztről írt levelet 22-én Gerhard Györgynek, amint azt Gerhard Körmöcbányán, 23-án du. 4 óra-kor kelt válaszából tudjuk: MNL OL P 396. 1. Ser. I. No. 99. – Ebből az intervallumból két eredetiben fennmaradt levelét is ismerjük Károlyinak, az egyiket Wilhelm (tévesen Wolfgang!) Winkler kuruc kapitánynak, a másikat Bercsényinek írta Privigyéről, 23-án (az utóbbit este): KO V. 48–51. o. (No. XXXVII–XXXVIII.) E két forrásból azt következtethetjük, hogy Károlyi leghamarabb 23-án késő délelőtt (*Perjés* 1976. 220. o. szerint pedig csak „délután tájban”) érkezhett Privigyére, noha naplójegyzeteinek szövegeiből már a 22-ei megérkezést is kiolvashatnánk. – Végül 27-én, a bajmóci táborban kelt Károlyi nyílparancsa Besztercebánya számára, amelyben felhatalmazza a várost a szökött, kóborló, kihágásokat elkövető katonák üldözésére: *Jurkovich* 1903. 114. o.

1703. december

XII. 1.: *Nagyatpolcsány–Nyitraszerdahely, Galgóc*; 1–2.: *Récsény*; 3.: *Sempte, Alsó-szerdahely*; 3–5.: *Diószeg*

December 1-jén a nagyatpolcsányi táborból, illetve Nyitraszerdahelytől (a tábor vélhetően a két szomszédos helység között feküdt) Károlyi másfél-kétezredmagával portyára indult, s egy labanc csapat nyomán Galgócig jutottak, a kurucok Galgóc külső várába is benyomultak, s már rabolni, fosztogatni kezdtek, amikor Károlyi megérkezett és kikergette katonáit („nem lévén az felkötött fegyverünknek célja, hogy magunk nemzetét rontsuk”), majd mivel a Vág túlsó partjáról a lipótvári császári őrség tüzérsséggel lőtt rájuk, kissé visszább húzódtak délkeletre, s éjszakára Récsényhez szálltak. Károlyi szükségű naplójegyzetei alapján nem egyértelmű, hogy még ekkor éjjelkor, vagy csak másnap, tehát 2-án éjjel körül indult-e meg a Vág sempte–szeredi hidjának elfoglalására, amelyet Esterházy Antal védett. Tudjuk, hogy Esterházy 2-án még Semptéről írt levelet a feleségének, sőt utalás van 3-án innen keltezett levelére is. Úgy tűnik tehát, hogy Károlyi csapatai elől leghamarabb is csak 3-án hajnalban menekült el Semptéről, s a Dudvág jobb partján fekvő Diószeghez húzódott. Ez esetben Károlyi 3-án kora reggel szállt Semptére, de naplójegyzete szerint még aznap (este?) Diószegre nyomult, az onnan Szencig hátráló Esterházy Antal helyére.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 65–67., 151–152. o. NB. az önéletrírás és a naplójegyzetek között kisebb ellentmondások vannak és némiképp az időrendi adatok is bizonytalanok. – Esterházy Antal említett levele: Esterházy lev. 66–67. o. (No. 21.) Thaly Kálmán és Rittling László is 3-án hajnalra teszi Sempte elfoglalását: *Thaly*, Bercsényi cs. III. 82. o. és *Rittling* 2016. 36. o. (Thaly Esterházy visszavonulásának első állomását nem Diószeghez, hanem a szomszédos Födemeshez teszi.) – NB. Illyés István püspök krónikájában december 3-ára teszi Galgóc kirablását, és 4-ére Sempte várának elfoglalását: *Knauz* 1865. 832. o. Bár egyelőre nem fogadhatjuk el Illyés adatát hitelesebbnek Károlyiéénál, mégis fenntartással kell élnünk a sebtében írt naplóbejegyzések kapcsán. Esterházy csak 8-án tudatta feleségével a sempte–szeredi hidak elvesztését és visszavonulását, s ez alapján Illyés kronológiája is megengedhető volna: Esterházy lev. 67–70. o. (No. 22.), lásd még uo. Szabó István fejtegetését a 2. jegyzetben.

XII. 5–7.: *Gerencsér*, 5., 7.(?): *Nagyszombat*; 7–8.: *Szered*; 8–11.(?): *Gerencsér*; 11–13.(?): *Szenc* alatti tábor; 14.: *Nagyszombat*; 15–22.: ???

Miután Nagyszombat is meghódolt, Károlyi december 5-én Gerencsérre tette át táborát, s aznap Nagyszombat városába is betért, naplójegyzete szerint csak egy félórára. Illyés István püspök krónikája szerint azonban Károlyi csak 7-én délután 3 órakor érkezett a városba néhány lovassal. Gerencséről 7-én éjjel Szeredre ment Bercsényihez, majd 8-án éjjel visszatért Gerencsérre. Innen valószínűleg 11-én indult meg, hogy a Pozsony alatt sikertelenül portyázó Pongrácz Gáspár megvert hadait Bercsényi parancsára összegyűjtse. Még aznap Szentől délre vert táborát, a Kis-Duna mellett. 14-én Nagyszombatba ment.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 67., 152. o.; lásd még Károlyi 1704 végén Rákóczihoz benyújtott sérelmi emlékiratának vonatkozó részletét: RTü I. 117. o. – NB. *Thaly*, Bercsényi cs. III. 83. o. szerint Károlyi nem 5-én, hanem 6-án volt benn Nagyszombatban. Illyés István krónikájában pedig 7-e szerepel: *Knauz* 1865. 832. o. Esterházy Antal is azt írta december 8-án Pozsonypüspökökből a feleségének, hogy a kurucok előző nap foglalták el Nagyszombatot: Esterházy lev. 67–68. (No. 22.) – Károlyi naplójegyzeteiben az áll, hogy 10-én indult ki Gerencséről „a pozsonyi portás eleiben, ki szégyent vallott”, majd 11-én ezt írja: „Indultam az táborral; szállottam Szencz alá az Duna mellé.” E homályos megfogalmazásokhoz talán pontosítást jelent, hogy ezekben a napokban két levelet is írt Szentgyörgy városának, melyekről az arra adott válaszból tudunk. A város vezetői 13-án az írták Károlyinak, hogy 11-én Gerencséről datált levelet előző este, második, Szencről (11-én vagy 12-én?) írt levelét pedig éjfélkor kapták meg: MNL OL P 396. 1. Ser. I. No. 149. Ez alapján tettük a Gerencséről való indulást 10-e helyett 11-ére. – A naplójegyzetek a december 14–22. közötti időszakban nem igazítanak el a pontos tartózkodási helyekről. – Károlyi ebben az időszakban több levelet is írt Bercsényinek (pl. 13-án), de csak a rájuk adott válaszokat ismerjük, s azokban sincs megjelölve a Károlyi-levelek keltezési helye, többnyire az időpontja sem: RT II. 28–50. (No. XXIV–XL.)

XII. 22.: *Szenc*; 23.: *Stomfa*, 24.: *Dévényújfalú*, *Schlosshof–Marchegg*, *Máriavölgy*; 25.: *Récsé*; 25–30.: *Szenc*; 30–31.: *Szered*; 31.: *Nagymagyar*, *Somorja*

December 22-én Károlyi – valószínűleg Nagyszombat környéki táborából – egy alsó-ausztriai portyára indult, aznap Szenc mellett táborozott, majd folyamatos menetben a Bazin–Limpak–Pozsonyborostyánkő útvonalon átkelve a Kis-Kárpátokon, 23-án este Stomfán tartott egy rövid pihenőt. 24-én reggel 7 óra körül Dévényújfalunál a Morva egyik gázlóján átkelve sikeres támadást intézett a császáriak Schlosshof és Marchegg között emelt sáncai ellen. A védelmi vonalak áttörése és a sáncok lerontása után, számos foglyot ejtve azonnal indult is vissza, nehogy magára vonja a pozsonyi császári őrseget. Csupán a máriavölgyi pálos kolostorban tartott egy rövid pihenőt, s 25-én reggel Récsén át szerencsésen megérkezett a szenci táborba, ahol 30-áig időzött. 30–31-én Szereden járt Bercsényinél, ahonnan visszatérve az év utolsó napján a Nagymagyarnál veretett hídon átkelt a Kis-Dunán, és a csallóközi Somorján ütött táborát.

Források, megjegyzések: Károlyi önéletr. I. 68–69., 153. o.; Rákóczihoz írt sérelmi emlékirata: RTü I. 118. o. – Károlyi december 24-i ausztriai portyáját feldolgozta: *Markó*

1932. 54. o. és *Perjés* 1976. 231–234. o. Az események fő forrása Dillherr császári ezredes emlékirata: *Markó* 1930. 300. o. – Károlynak ebből az időből egyetlen levelét ismerjük, amelyet a szenci táborból december 28-án írt a fejedelmi kancelláriát vezető Pápai Jánosnak: MNL OL G 26. IV. 2. a. 1703. pag. 302–303.

HELYNÉVMUTATÓ AZ ITINERÁRIUMHOZ

Az időrendi szerkezetű itinerárium adatainak minél sokoldalúbb hasznosítása érdekében betűrendes helynévmutatóval egészítettük ki összeállításunkat. Ebben közöljük Károlyi Sándor valamennyi tartózkodási helyének egyértelmű magyar megnevezését, vagyis a pontos azonosítást szolgáló, újabb keletű helynévi előtagokat is (Kápolna helyett Erzsébetkápolna, Laszkár helyett Nyitralaszkár stb.). Zárójelben közöljük az esetleges egyéb korabeli névvariánst és az egykorú közigazgatást a vármegye vagy kerület megnevezésével. Pontosvessző után a mai hivatalos név, az azonosítást segítő egyéb történeti vagy közigazgatási adat (településösszevonások, romániai társközségi szervezet jelzése stb.) és az ország megnevezése következik. A ma is Magyarországhoz tartozó települések esetében a jelenlegi megyei besorolást is közöljük.

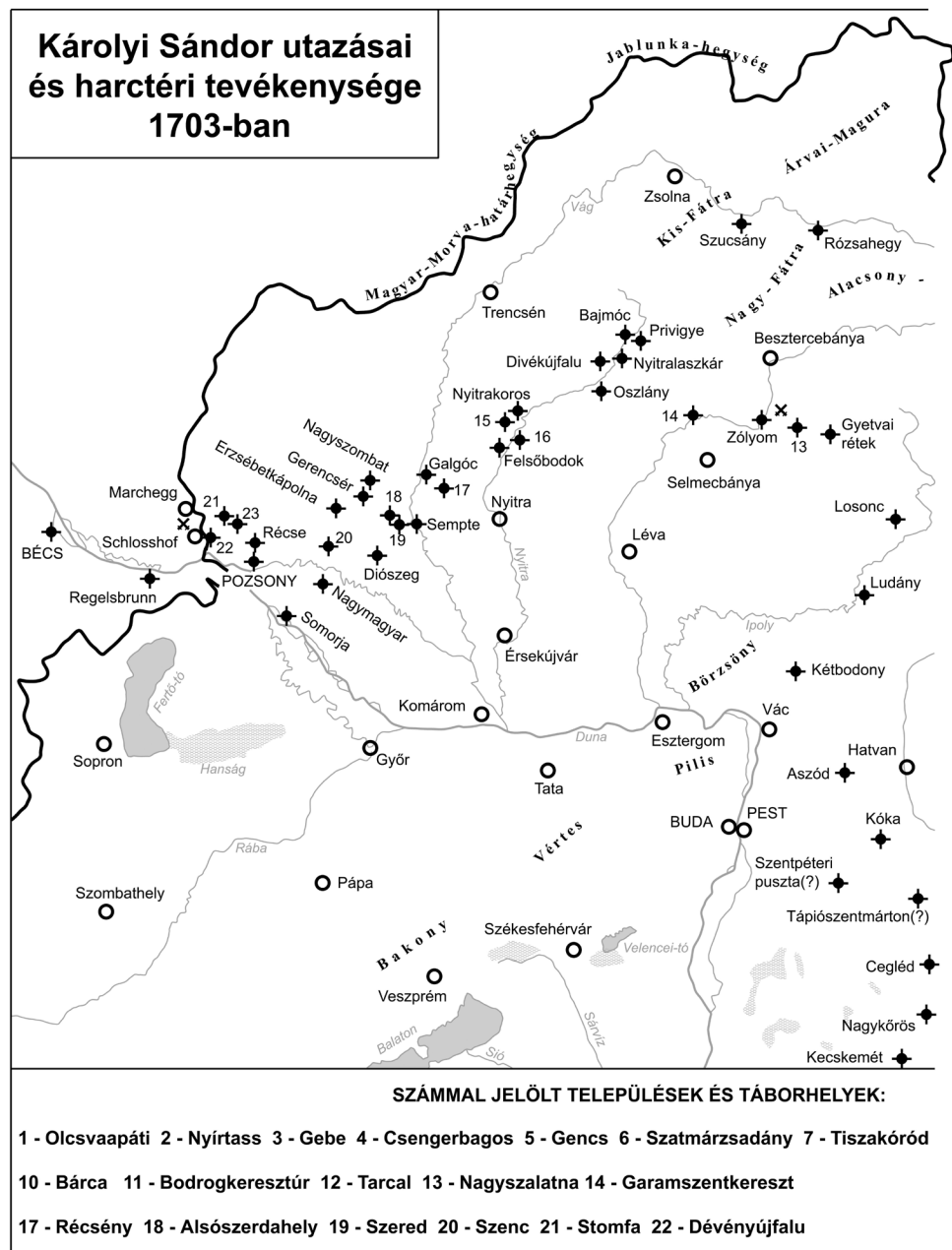
A mutatóban alkalmazott rövidítések

A	– Ausztria	P	– Pest
BAZ	– Borsod-Abaúj-Zemplén	PPS	– Pest-Pilis-Solt
HB	– Hajdú-Bihar	R	– Románia
HKSz	– Heves–Külső–Szolnok	Szk	– Szlovákia
JNkSz	– Jász-Nagykun-Szolnok	SzSzB	– Szabolcs-Szatmár-Bereg
ker.	– kerület	U	– Ukrajna
m.	– megye	vm.	– vármegye

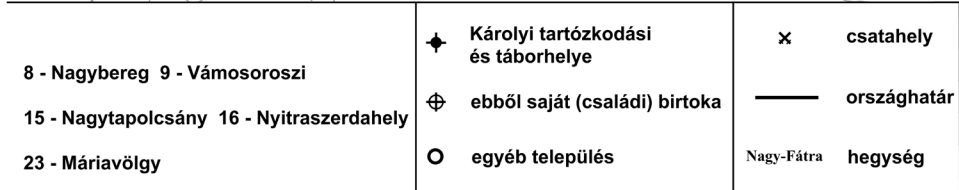
Alsószerdahely (Pozsony vm.; Dolná Streda, ma Sered' [Szered] része, Szk) 1703. XII. 3.
 Aszód (PPS vm.; P m.) 1703. XI. 8–9.
 Átány (HKSz vm.; Heves m.) 1703. X. 29–30.
 Bajmóc (Nyitra vm.; Bojnica, Szk) 1703. VIII. 23.; XI. 25–29.
 Bárca (Abaúj vm.; Barca, 1968 óta Košice [Kassa] része, Szk) 1703. X. 8.
 Bécs (Alsó-Ausztria; Wien, A) 1703. VI. 21 – VIII. 16.
 Bilke (Bereg vm.; Bilki/Білкі, U) 1703. VI. 7–8.
 Bodony (Alsó- és Felsőbodony, utóbb a két falu egyesüléséből Kétdodony, Nógrád vm./m.) 1703. XI. 9–11.
 Bodrogeresztúr (Zemplén vm.; BAZ m.) 1703. X. 9.
 Cegléd (PPS vm.; P m.) 1703. XI. 6.
 Csengerbagos (Szatmár vm.; Boghiş, ma Doba [Szamosdob] társközsége, R) 1703. II. 26.
 Dechtár →Vidafölde
 Dévényújfaló (Pozsony vm.; Devínska Nová Ves, ma Bratislava [Pozsony] városrésze, Szk) 1703. XII. 24.
 Diószeg (Magyar- és Németdiószeg, Pozsony vm.; Sládkovičovo, Szk) 1703. XII. 3–5.

- Divékújfalu (Nyitra vm.; Diviacka Nová Ves, Szk) 1703. VI. 19.; (VIII. 23.?)
- Dolha (Máramaros vm.; Dovhe/Довге, U) 1703. VI. 7.
- Enyickei erdő (Abaúj vm.; Haniska, Szk) 1703. IX. 10.
- Eperjes (Sáros vm.; Prešov, Szk) 1703. VI. 16–17.
- Erzsébetkápolna (1899-ig Kápolna, Pozsony vm.; Kaplna, Szk) 1703. VIII. 18–19.
- Fehérgyarmat (*Gyarmat*, Szatmár vm.; SzSzB m.) 1703. I. 3.
- Felsőbodok (Nyitra vm.; Horné Obdokovce, Szk) 1703. VIII. 21–22.
- Galgóc (Nyitra vm.; Hlohovec, Szk) 1703. VI. 20.; VIII. 20–21.; XII. 1. (vagy 3.?)
- Garamszentkereszt (Bars vm.; Žiar nad Hronom, Szk) 1703. XI. 20–22.
- Gebe (Szatmár vm.; 1955-től Nyírkáta néven, SzSzB m.) 1703. II. 5–6.; V. 21.
- Gégény (Szabolcs vm.; SzSzB m.) 1703. I. 30 – II. 1.
- Gencs (Szatmár vm.; Ghenci, ma Căuaș [Érkávás] társközsége, R) 1703. III. 9.
- Gerencsér (Pozsony vm.; Hrnčiarovce, ma Trnava [Nagyszombat] része, Szk) 1703. XII. 5–7., 8–11.(?)
- Gyetva (Zólyom vm.; Detva, Szk) 1703. XI. 14–15.
- Hernádsaadány (*Zsadány*, Abaúj vm.; Ždaňa, Szk) 1703. VI. 15.
- Hibbe (Liptó vm.; Hybe, Szk) 1703. VIII. 26–27.
- Iriny (Szatmár vm.; Irina, ma Andrid [Érendréd] társközsége, R) 1703. V. 2–3.
- Jászalsószentgyörgy (Jászkun ker.; JNkSz m.) 1703. X. 31 – XI. 1.
- Jáskisér (Jászkun ker.; JNkSz m.) 1703. X. 30–31.
- Kassa (Abaúj vm.; Košice, Szk) 1703. V. 31 – VI. 1.; VI. 16.; VIII. 29 – X. 8.
- Kecskemét (PPS vm.; Bács-Kiskun m.) 1703. XI. 3–5.
- Kóka (PPS vm.; P m.) 1703. XI. 7–8.
- Korlát (Abaúj vm.; BAZ m.) 1703. X. 8–9.
- Kölcse (Szatmár vm.; SzSzB m.) 1703. VI. 5.
- Krompach (utóbb Korompa, Szepes vm.; Krompachy, Szk) 1703. VIII. 28–29.
- Levelek (Szabolcs vm.; SzSzB m.) 1703. I. 29–30.
- Losonc (Nógrád vm.; Lučenec, Szk) 1703. XI. 12–14.
- Lőcse (Szepes vm.; Levoča, Szk) 1703. VIII. 27–28.
- Ludány (1948 óta Ludányhalászi része, Nógrád vm./m.) 1703. XI. 11–12.
- Marchegg (Alsó-Ausztria; A) 1703. XII. 24.
- Máriavölgy (Pozsony vm.; Marianka, Szk) 1703. XII. 24.
- Mezőcsát (*Csát*, Borsod vm.; BAZ m.) 1703. X. 27–28.
- Mezőterem (*Terem*, Szatmár vm.; Tiream, R) 1703. IV. 14–15.; V. 2., 4.
- Nagybereg (*Bereg*, Bereg vm.; Великі Береги / Veliki Berehi, U) 1703. VI. 6–7.
- Nagykároly (*Károly*, Szatmár vm.; Carei, R) 1703. II. 6–15., II. 17 – III. 20., III. 21 – IV. 14., IV. 15 – V. 2., V. 3–21., 24–30.; VI. 2–4., 11–14.; X. 17–23.
- Nagykőrös (*Kőrös*, PPS vm.; P m.) 1703. XI. 2–3., 5–6.
- Nagymagyar (Pozsony vm.; Zlaté Klasy, Szk) 1703. XII. 31.
- Nagymajtény (*Majtény*, Szatmár vm.; Moftinu Mare, R) 1703. II. 15–17., 26.; III. 20–21.; IV. 14–15.; VI. 10–11.
- Nagyszalatna (Zólyom vm.; Zvolenská Slatina, Szk) 1703. XI. 15–16.
- Nagyszombat (Pozsony vm.; Trnava, Szk) 1703. VI. 20.; VIII. 19–20.; XII. 5., 7. (?), 14.
- Nagytopolcsány (Nyitra vm.; Topolčany, Szk) 1703. XI. 30 – XII. 1.
- Nyírbakta (*Bakta*, Szabolcs vm.; 1932-ben egyesítették Lórántházával, ma is Bak-talórántháza része, SzSzB m.) 1703. I. 14–26.; II. 2–5.; V. 21–22.
- Nyírbátor (Szabolcs vm.; SzSzB m.) 1703. X. 23–24.

- Nyíregyháza (Szabolcs vm.; SzSzB m.) 1703. X. 16–17., 24–25.
 Nyírkáta → Gebe
 Nyírtass (*Tas*, Szabolcs vm.; SzSzB m.) 1703. I. 26–29.; II. 1–2.
 Nyitrakoros (*Koros*, Nyitra vm.; Krušovce, Szk) 1703. VIII. 22.
 Nyitralaszkár (*Laszkár*, Nyitra vm.; Laskár, ma Nováky [Nyitránovák] városrésze, Szk) 1703. VIII. 22–24.
 Nyitraszerdahely (*Szerdahely*, Nyitra vm.; Nitrianska Streda, Szk) 1703. XII. 1.
 Olcsva (Szatmár vm.; SzSzB m.) 1703. I. 1–14.; V. 22–23.
 Olcsvaapáti (*Apáti*, Szatmár vm.; SzSzB m.) 1703. I. 1–14. (?)
 Ónod (Borsod vm.; BAZ m.) 1703. X. 27.
 Oslány (Bars vm.; Oslany, Szk) 1703. XI. 29–30.
 Péteri → *Szentpéteri puszta*
 Poroszló (HKSz vm.; Heves m.) 1703. X. 28–29.
 Pozsony (Pozsony vm.; Bratislava, Szk) 1703. VI. 20–21.; VIII. 17–18.
 Privigye (Nyitra vm.; Prievidza, Szk) 1703. XI. 23–25.
 Rabensburg (Alsó-Ausztria; A) 1703. VIII. 16–17.
 Récse (Pozsony vm.; Rača, ma Bratislava [Pozsony] része, Szk) 1703. XII. 25.
 Récsény (Alsó- és Felsőrécsény, Nyitra vm.; Rišňovce, Szk) 1703. XII. 1–2.
 Rózsahegy (Rosenberg, Liptó vm.; Ružomberok, Szk) 1703. VIII. 25–26.
 Salánk (Ugocea vm.; Salanki/Шаланки, U) 1703. VI. 8–9.
 Schlosshof (Alsó-Ausztria; A) 1703. XII. 24.
 Sempte (a falu Nyitra vm.-ben, vára viszont Pozsony vm.-ben, Szered területén állt; Šintava, Szk) 1703. XII. 3.
 Somorja (Pozsony vm.; Šamorín, Szk) 1703. XII. 31.
 Stomfa (Pozsony vm.; Stupava, Szk) 1703. XII. 23.
 Szatmár (utóbb Németivel egyesülve Szatmárnémeti, Szatmár vm.; Satu Mare, R) 1703. VI. 5., 10.
 Szatmárzsadány (*Zsadány*, Szatmár vm.; Sătmărel, ma Satu Mare [Szatmárnémeti] társközsége, R) 1703. VI. 4–5.
 Szempe → Szenc
 Szenc (1899-ig Szempe, Pozsony vm.; Senec, Szk) 1703. XII. 11–13.(?), 22., 25–30.
Szentpéteri puszta (PPS vm., ma Péteri, P m.) 1703. XI. 6–7.
 Szered (Pozsony vm.; Sered', Szk) 1703. XII. 7–8., 30–31.
 Szolnok (HKSz vm.; JNkSz m.) 1703. XI. 1–2.
 Szucsány (Turóc vm.; Sučany, Szk) 1703. VIII. 24–25.
 Tápiószentmárton (PPS vm.; P m.) 1703. XI. 6. (vagy 6–7.)
 Tarcál (Zemplén vm.; BAZ m.) 1703. X. 9–15.
 Tiszakóród (Szatmár vm.; SzSzB m.) 1703. VI. 5–6.
 Tiszalök (Szabolcs vm.; SzSzB m.) 1703. X. 16.
 Tiszalúc (Zemplén vm.; BAZ m.) 1703. X. 15–16., 26–27.
 Tokaj (Zemplén vm.; BAZ m.) 1703. X. 12., 25–26.
 Vámosoroszi (*Oroszi*, Szatmár vm.; SzSzB m.) 1703. VI. 9–10.
 Vári (másként Mezővári, Bereg vm.; Vari/Вари, U) 1703. VI. 6.
 Vidafölde (utóbb Dechtár, Liptó vm.; Dechtáre, megsemmisült a Szentmáriai-víztározó építések, Szk) 1703. VIII. 26.(?)
 Zólyom (Zólyom vm.; Zvolen, Szk) 1703. XI. 15.
 Zólyomi tábor (Zólyomtól és vélhetően Nagyszalattánától is keletebbre) 1703. XI. 16–20.

Károlyi Sándor tartózkodási és táborhelyei, 1703.

KÉZIRATOS FORRÁSOK

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- G 16. I. 2. a. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. Munkácson maradt rész, Fejedelmi pátensek 1703–1704-ből
- G 26. IV. 2. a. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, gyűjteményes rész. Kérvények, levelek, jegyzékek. Levelek: tisztázatok és másolataik
- P 392. Károlyi család nemzetségi levéltára, Törzsanyag. I. A 18. században lajstromozott iratok, Lad. 47. No. 125.
- P 396. 1. Ser. I. Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta Publica, 1. Acta Rákócziána. Ser. I. Missiles diversorum ad Alexandrum Károlyi; Ser. IV. A szatmári békével kapcsolatos iratok
- Ser. IV.
- P 396. 24. 1. t. Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta Publica, 24. Militaria, 1. tétel: évrendezett iratok
- P 398. Károlyi család nemzetségi levéltára, Missiles
- MNL SzSzBML Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
- IV. A. 1. b. Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének iratai, közgyűlési iratok (Acta politica)
- OSzK Kt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
- Fol. Hung. 1389. Folia Hungarica, 1389. Thaly Kálmán kuruc kori okmánygyűjteménye

BIBLIOGRÁFIA

- AR I/I. II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: *Thaly Kálmán*. I. (1703–1706.) Pest, 1873. (Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy, I.)
- AR I/IX. Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékeztetreméltó iratok. 1685–1716. Közli: *Thaly Kálmán*. Budapest, 1883. (Archivum Rákócianum... I. oszt., IX.)
- AR III/I. II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította *Vas István*. A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla*. A szöveget gondozta *Kovács Ilona*. Budapest, 1978. (Archivum Rákócianum III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei, I.)
- Bánkúti,* Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és körzete. I. k.
- Kecskemét I. Összeállította és jegyzetekkel ellátta: *Bánkúti Imre*. Kecskemét, 1992.

- Bánkúti*, Pest-Pilis-Solt vm. Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. Közreadja: *Bánkúti Imre*. Budapest, 1996. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 2.) I–II. k.
- Barkóczy lev. I. Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Első kötet: (1698–1711). Közreadják: *Fogarassy Zoltán, Kovács Ágnes*. Szerkesztette, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: *Kovács Ágnes*. Debrecen, 2011.
- Dobozi lev. *Balogh István*: Dobozi István debreceni főbíró levelei gr. Károlyi Sándorhoz 1703–1709. Debrecen, 1986. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai, 14.)
- E. Kovács* 2011. *E. Kovács Péter*: Megjegyzések Horváth Richárd „A magyar középkorkutatás hiányzó segédkönyvei – Hunyadi Mátyás uralkodói itineráriumának példáján” című tanulmányához. *Történelmi Szemle*, LIII. (2011) 1. sz. 103–112. o.
- Esterházy lev. Galánthai és fraknoi gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez gróf Nigrelli Mária Annához 1701–1706. Nyomtatás alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta *Szabó István*. Budapest, 1940.
- Esze* 1952. *Esze Tamás*: A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952.
- Esze* 1955. Kuruc vitézek folyamodványai. 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Esze Tamás*. Budapest, 1955.
- Galavics* 1980. *Galavics Géza*: A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerkesztette: *Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1980. 465–519. o.
- Hornyik* IV. *Hornyik János*: Kecskemét város története oklevéltárral. IV. Kecskemét, 1866.
- Horváth* 2011. *Horváth Richárd*: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2.) Budapest, 2011.
- Jurkovich* 1903. *Jurkovich Emil*: II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza és Besztercebánya. Besztercebánya, 1903.
- Károlyi önéletr. Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Kiadta *Szalay László*. [Thaly Kálmán előszavával.] Pest, 1865. I–II. (Magyar Történelmi Emlékek, IV–V.)
- Knauz* 1865. *Knauz Nándor*: Illyés István krónikája. *Magyar Sion*, 3. (1685) 809–832., 881–919. o. [A latin nyelvű krónika értelmezéséhez Vissi Zsuzsannának tartozom köszönettel.]
- KO V. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. köt. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Sajtó alá rendezi: *Géresi Kálmán*. Budapest, 1897.

- Markó* 1930. *Markó Árpád*: Báró Dillher-Althann [Altmann] Ferenc császári tábornok feljegyzései a kuruc felkelés idejéből. *Magyar Katonai Közlöny*, 18. (1930) 298–302., 403–407., 494–498., 615–618. és 754–758. o.
- Markó* 1932. *Markó Árpád*: Gróf Bercsényi Miklós felvidéki hadjárata. (1703. november–december). *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932) 20–63. o.
- Mészáros* 2006. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, 2006. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.)
- Pásztor* 1945. *Pásztor Lajos*: Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete. 1698–1703. *Magyar Könyvszemle*, 69. (1945) 99–121. o.
- Perjés* 1976. *Perjés Géza*: Az 1703. évi november–decemberi felvidéki hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, új foly. 23. (1976) 208–240. o.
- Rittling* 2016. *Rittling László*: Eszterházy Antal élete és szerepe a Rákóczi-szabadságharcban II. Rákóczi Ferenchez írt levelei tükrében. Doktori (PhD) értekezés. Szeged, 2016.
- RT II. Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz. 1703–1711. A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában levő eredetiek után közli: *Thaly Kálmán*. Pest, 1868. (Rákóczi Tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések... II. k.)
- RTü Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharról. A kötet[ek] anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes*. A jegyzeteket írta és a mutatókat összeállította *Bánkúti Imre*. Budapest, 1973. I–II. (Magyar Századok.) 2. kiad. Budapest, 2004. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) – NB. a pontosabb szövegrendezés miatt az első kiadást idézzük!
- Sípos* 2006–2011. *Sípos Ferenc*: Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye a 18. század elején. Forrásközlés. [I. rész: 1701. április 26 – 1703. május 31.] Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, XVII. Nyíregyháza, 2006. 49–88. o.; [II. rész: 1703. június 2 – július 4.] Uo. XIX. Nyíregyháza, 2011. 21–90. o.
- Thaly*, Bercsényi cs. III. *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család. 1470–1835. III. k. Budapest, 1892.
- Walteherr* 1874. *Walteherr Imre*: Károlyi Sándor emlékirata a Rákóczi-háború kezdetéről, I–II. *Századok*, 8. (1874) 312–330. és 396–413. o.
- Zimmermann* 1909. Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. [I–III. közl.] Közli: *Zimmermann Rezső*. *Történelmi Tár*, 1909. 133–152., 269–306., 336–358. o.

Kálmán Mészáros – Kristóf Csákvári

THE ITINERARY OF BARON SÁNDOR KÁROLYI, 1703–1711

Part one: 1703

(Summary)

The itineraries of rulers, military leaders and noblemen are very useful aids to different fields of history and memory research. Hungarian researchers of the Middle Ages have reached serious results in this undeservedly omitted field of research in the last one and a half decade. However, from the centuries after the Battle of Mohács we know the itineraries of only a few political leaders. From the years of the fight for freedom of Rákóczi it is only Francis Rákóczi II about whom a rough itinerary was published 65 years ago. However, it would not be a hopeless project to compose personal itineraries at a lower level, since we have the journey diaries of several diplomats and the military operation diaries of some shorter periods (mainly Imperial, more rarely kuruc documents) as well, which could be completed with the data of large number of remained (and often published) missile letters. The correspondence of arch-general Miklós Bercsényi and lieutenant general Baron Sándor Károlyi, for example, grant us precise data of the military and political operations of Rákóczi's two main leaders, the temporal and spatial stations of their journeys and campaigns. The 350th anniversary of the birth of Sándor Károlyi (which was nearly ignored by Hungarian national policy of memory) gives a very good occasion to start the data store-like composition of the activities of kuruc military leaders with the publication of his itinerary. The itinerary documents the activity, journeys, places of residence of Károlyi year by year and month by month within it, in the form of short narratives, considering each source that can be used up to this topic: Károlyi's autobiography and diary notes, correspondence, and replying letters sent to him in which there is some reference to the date and place of writing of Károlyi's missing letters. All of this is completed with further documents, the data of other contemporary diaries and memories. Beyond the strict itinerary, we would also like to contribute to the mapping of the complete source material. We would like to increase the usefulness of the itinerary with maps and the alphabetic index of settlements. At first we publish the data of the year 1703, hoping that we can continue it very soon.

Kálmán Mészáros – Kristóf Csákvári

ITINERARUM VON FREIHERR SÁNDOR KÁROLYI, 1703–1711

Teil 1: 1703

(Resümee)

Die Itinerarien der Herrscher und Adeligen sind besonders nützliche Hilfen der verschiedenen Zweige der Geschichtswissenschaft und auch der Gedenkforschung. Die ungarischen Forscher des Mittelalters haben in diesem lange Zeit hindurch zu Unrecht ignorierten Forschungsbereich in den vergangenen anderthalb Jahrzehnten ziemlich bedeutende Ergebnisse erzielt. Aus den Jahrhunderten nach der Schlacht bei Mohács (Mohatsch)

kennen wir jedoch nur als seltene Ausnahmen das Itinerarum einiger Adelliger. Aus den Jahren des Rákóczi-Freiheitskampfes entstand lediglich über Fürst Ferenc II. Rákóczi ein schematischer Überblick, nunmehr vor 65 Jahren. Dabei wäre es kein hoffnungsloses Unterfangen, auch auf niedrigerer Stufe ähnliche Personen-Itinerarien zusammenzustellen. Es stehen uns nämlich die Reisetagebücher mehrerer Diplomaten und auch die (kaiserlichen, seltener Kuruzen-) Kriegsoperationstagebücher bestimmter kürzerer Zeitspannen zur Verfügung, die wir mit den Daten der wirklichen Briefe ergänzen könnten, die in großer Zahl erhalten geblieben sind und zu einem bedeutenden Teil auch herausgegeben wurden. Der Briefwechsel zwischen Hauptgeneral Graf Miklós Bercsényi und Feldmarschall Freiherr Sándor Károlyi liefert zum Beispiel entsprechende Angaben über die militärische und politische Tätigkeit der beiden wichtigsten Stützen von Rákóczi, ihre Reisen und die räumlichen und zeitlichen Stationen ihrer Feldzüge. Der 350. Jahrestag der Geburt von Sándor Károlyi (den die nationale Gedenkpoltik beinahe wortlos hat verstreichen lassen) bietet eine gute Gelegenheit, gerade mit der Veröffentlichung seines Itinerars die Zusammenstellung der Datensammlung der Tätigkeit der Kuruzen-Feldherren zu beginnen. Das Itinerar gibt aufgeteilt nach Jahren, Monat für Monat, in Form einer kurzen Erzählung die Tätigkeit, die Reisen und Aufenthalte von Károlyi wieder und zieht dabei jede einzelne Quelle in Betracht, die aus Sicht des Themas nützlich ist: Die Autobiografie und die Tagebuchaufzeichnungen von Károlyi, seinen Briefwechsel und sogar die an ihn geschickten Antwortschreiben, die einen Hinweis auf das Datum und den Verfassungsort der heute nicht mehr vorhandenen Briefe von Károlyi enthalten. Diese ergänzen wir mit weiteren Schriften und den Daten anderer zeitgenössischer Tagebücher und Memoiren. Mit alldem möchten wir über das Itinerarium im engeren Sinn auch zur vollständigen Aufdeckung des Quellenmaterials in Bezug auf Károlyi beitragen. Die Nützlichkeit des Itinerars möchten wir mit detaillierten Karten und dem alphabetischen Verzeichnis der Ortschaften erhöhen. Als erstes geben wir die Daten des Jahres 1703 kund und sind zuversichtlich, dass wir uns schon bald mit der Fortsetzung melden können.

Kálmán Mészáros– Kristóf Csákvári

L'ITINÉRAIRE DU BARON SÁNDOR KÁROLYI, 1703–1711

1ère partie : 1703

(Résumé)

Les itinéraires des souverains, des aristocrates et des chefs militaires sont des auxiliaires fort utiles pour les différentes branches de l'histoire dont l'exploration de la mémoire. Dans les quinze dernières années, les médiévistes hongrois ont obtenu des résultats remarquables dans cette discipline longtemps négligée. Néanmoins, quant aux siècles d'après la bataille de Mohács (1526), nous ne connaissons que quelques itinéraires d'aristocrates. Concernant la période de la guerre d'indépendance de Rákóczi, nous n'avons qu'un aperçu fait il y a 65 ans de l'itinéraire de François II Rákóczi. Nous pourrions pour tant reconstituer d'autres itinéraires personnels, car nous disposons de plusieurs journaux de voyage de diplomates et de journaux de marches et d'opérations (principalement des impériaux, mais aussi des Kuruc) sur certaines périodes courtes. Ces journaux pourraient

être complétés des données des missives qui ont été conservées en grand nombre et dont la plupart ont déjà été publiées. Par exemple, la correspondance entre les deux soutiens principaux de Rákóczi, le comte Miklós Bercsényi, général en chef et le baron Sándor Károlyi, feld-maréchal, fournit des renseignements suffisants sur leurs parcours militaires et politiques, leurs voyages et les différentes étapes (lieux et dates) de leurs campagnes. Le 350e anniversaire de la naissance de Sándor Károlyi (ignorée par la politique nationale de la mémoire) donne l'occasion de publier son itinéraire et de commencer à constituer un répertoire de données sur les activités des chefs kuruc. L'itinéraire présente les activités, les déplacements et les séjours de Károlyi suivant les années et les mois en tenant compte de l'ensemble des sources exploitables en la matière : biographie et journaux de Károlyi, sa correspondance et les réponses qu'il a reçues et qui font référence au lieu et à la date des lettres manquantes de Károlyi. Ces éléments sont complétés par d'autres documents, par des données de journaux et des mémoires contemporains. Nous voudrions contribuer ainsi à l'exploration exhaustive des sources liées à Károlyi. Les cartes détaillées et la liste alphabétique des communes permettent de mieux exploiter l'itinéraire. Ce sont les renseignements relatifs à l'année 1703 qui sont publiés en premier, mais nous espérons poursuivre bientôt la publication.

Калман Месарош – Криштоф Чаквари

ИТИНЕРАР/ПУТЕВОЙ ДНЕВНИК БАРОНА ШАНДОР КАРОЙИ, 1703–1711 ГГ.

Часть I.: 1703

(Резюме)

Путевые дневники (итинерарии) правителя, аристократии, главнокомандующего являются весьма полезными пособиями для различных отраслей научной истории и для исследования памяти. Венгерские ученые средневековья за последние полтора десятилетия достигли очень значительных результатов в этой давно забытой теме исследований. Однако из столетий после Мохача мы знаем только лишь как освежающее исключение путевые дневники некоторых главных людей. Из лет борьбы за независимость Ракоци лишь было сделано только одно схематичное обозрение князя П. Ференца Ракоци теперь уже спустя 65 лет назад. Тем не менее не было бы безнадежной задачей составление аналогичных личных путевых дневников на более низком уровне, ведь поскольку в нашем распоряжении имеются путевые дневники многих дипломатов и дневники военных операций более краткого периода (в основном императорские, реже куруц), которые могли бы быть дополнены деталями миссии и сохранились в большом количестве и публиковались. Например, в переписке главного генерала, графа Миклоша Берчени с маршалом бароном Шандором Каройи адекватно описывается военно-политическая деятельность двух главных опор Ракоци, их путешествия, а также пространственные и временные стоянки их военных походов. 350-летняя годовщина со дня рождения Шандора Каройи (рядом с которой политика национальной памяти прошла почти без слов) – служит отличным поводом для того, чтобы именно с его путевого дневника начать составление базы данных о военных деяниях полководцев Куруц.

Путевой дневник представляет в разбившего по годам, с месяц на месяц деятельность Каройи, его путешествия и места пребывания в краткой форме изложения и перечисляет отдельно каждый источник, который может быть использован по этой теме: автобиографию Каройи и записки его дневника, его переписки и даже и те ответные письма, которые он получил обратно и в которых указана ссылка на дату и место пропавших писем Каройи. Они дополняются дальнейшими документами, другими данными из того времени и датами мемуаров. Всем этим кроме сжатого путевого дневника мы хотели бы способствовать к полному обрисованию исходного материала, связанного с Каройи. Мы намерены увеличить использование путевого дневника с подробными детальными картами и алфавитным указателем населенных пунктов. В первую очередь публикуем данные за 1703-ий год, надеясь, что вскоре сможем заявить о продолжении данных.

**PAP NORBERT PÉCSI FÖLDRAJZOS KUTATÓCSOPORTJÁNAK
A MOHÁCSI CSATÁVAL KAPCSOLATOS
„FELFEDEZÉSEI” HADTÖRTÉNE SZEMMEL***

A Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja 2019. szeptember 5-én tartott nyilvános vitaestet Pécsen a mohácsi csata témakörében.¹ Az eseményen bemutatkozott az egész Mohács 1526–2026 kutatócsoport, ám a legnagyobb érdeklődést mégis Pap Norbert kutatásvezető idén augusztus 28-án tett bejelentése² keltette II. Lajos haláláról. Ennek kapcsán merült fel a tudósi felelősség kérdése, hogy lehet-e, szabad-e előzetes nyilvános előadás vagy tudományos publikáció nélkül kiállni a széles nyilvánosság elé egy-egy állítással. A Pécsi Tudományegyetem Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszékének vezetője azonban megnyugtatót mindenkit, hogy sajtószereplései mögött természetesen neves kutatók által lektorált szaktanulmányok kéziratai állnak.

Mivel már magam is megtapasztalhattam, hogy az ilyesféle lektori munka nem feltétlenül kerül megőrkítésre a Pap-féle kutatócsoport cikkeiben, nincs okunk kételkedni az állításban. Mivel pedig a sajtóban immár láncinterjúk formájában szoktak megjelenni legújabb tudományos felfedezéseik – főként az *Origo* nevű hírportálon –, azt sincs okunk feltenni, hogy állandó beszélgetőpartnere, Elter Tamás ne adná vissza hűen a kutatásvezető szavait – hiszen akkor nyilván nem kerülne sor újabb és újabb interjúkra –, immár nyilvánvaló, hogy ezek a sajtó-megnyilvánulások, valamint nyilvános előadások hűen tükrözik Pap Norbert és szűkebb kutatócsoportja nézeteit. Mivel a megelőző háttérmunka még a Mohács 1526–2026 kutatócsoport többi tagjai előtt is titokban folyt – és folyik –, egyelőre ezekből lehet a leginkább tájékozódni a szemünk láttára formálódó új „opus magnum” mondandójáról. Erdemes tehát a szokásosnál jóval több figyelmet szentelnünk az ilyen módon kirajzolódó új koncepciónak.

A Duna-part szerepe

„Az egyik fontos új megállapítás, hogy a mohácsi Duna-partnak a korábban véltnél sokkal fontosabb szerepe volt a csata előkészületeiben, de a menekülés egyik irányaként is. Az elvégzett tájrekonstrukció, az írásos források és régi térképek, valamint a régészeti leletek alapján az egyik legfontosabb felismerés, hogy II. Lajos király és a keresz-

* A közlemény az MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” kutatási projektnek keretében készült. (A pécsi földrajzos csapat kutatási eredményeinek első ismertetése alkalmával, 2018. november 7-én Pap Norbert szólított fel, hogy alkalmazzam a csatára vonatkozó ismereteimet az általuk megkonstruált földrajzi képre.)

¹ <http://ujkor.hu/content/vitak-torteneltudomanyban-mohacs-uj-eredmenyek-regi-felvetesek-felevezredes-utkeresesben> (A letöltés időpontja: 2019. szeptember 25.)

² <https://tti.btk.mta.hu/9-egyeb-hirek/3782-a-mohacs-1526-2026-rekonstrukcio-es-emlekezet-kutatocsoport-sajtoanyaga.html> (A letöltés időpontja: 2019. szeptember 25.)

tény sereg tábora a korabeli város közvetlen környékén (részben a mai városhatáron belül) az egykori eszéki hadiút mentén állt.”³ – „Egy 1663-as térképleírás szerint a város falaitól délre 600 méterre egy mély mocsár partja húzódott. Korabeli forrásból tudjuk, hogy a csatateret széles mocsár zárta le. Oszmán és keresztény források is arról számolnak be, hogy sokan lelték ebben a halálukat.”⁴

Talán nem szaladunk túlságosan előre, ha jelezzük, hogy az Eszékről Budára tartó majdani török hadiút elődjének létezését 1526 augusztusára nézve még bizonyításra szoruló tézisnek látjuk. A Duna és Mohács – mint fontos dunai kikötő – fontosságát azonban valóban nem lehet eléggé hangsúlyozni az események alakulásában, ahogyan erre már Négyesi Lajos is felhívta a figyelmet még 2013-ban.⁵

Ezen túl azonban egyértelműen jelzik, hogy ez, a város falaitól mindössze 600 méterre húzódó mocsár lett volna az a hely, amibe a csatából menekülő magyarok belevesztek, s többször is utaltak rá, hogy a magyar tábor a város közvetlen közelében lehetett, így a fentiekből az a következtetés adódik, hogy a magyar tábornak e mocsár és a város falai között kellett feküdnie. Sajnálatos módon azonban ez az állítás tökéletesen negligálja a magyar tábor helyére vonatkozó egyik legfontosabb ismert forrásunkat, s ezzel együtt e forrás korábbi szakirodalmi feldolgozásának megállapításait is.⁶

A táj szignifikáns elemei: a Törökdomb és a „nagy árok”

„...a csata után az oszmánok által emelt győzelmi emlékmű – amelynek nyomait a kutatócsoportnak sikerült fellelnie –, az úgynevezett Szultándomb is.”⁷ – „A Török-domb, amelyen az ókorban egy római őrtorony, úgynevezett burgus állt, és ahol Szulejmán tiszteletére Ajem Hasszán pasa, budai beglerbég egy fa emlékpavilont emeltetett 1630 körül, a mocsár szélén és a jelenlegi 56-os műúttól keletre magasodik a nyugati irányban szélesen elterülő síkság fölét.”⁸

Valljuk meg, az oszmán győzelmi emlékhely történetével kapcsolatos egyes kérdések pontosításán túl, magának az emlékhely feltételezhető helyének „fellelése” nem tartozik a magyar kutatástörténet legnagyobb bravúrjai közé, lévén, hogy eddig is éppoly jól tudható volt, hogy a hagyomány szerint ez az úgynevezett Törökdombon lehetett – már ha ez érdekelt volna bárkit a szűk szakmai berkeken túl.⁹ Mindazonáltal a Törökdomb lehetséges funkcióira még érdemes lesz visszatérni a csatarekonstrukció kapcsán.

Annál érdekesebb viszont, hogy mit tudhatunk meg a domb közelében fellelt „árok-ról”: „A csata jól ismerten dokumentált mozzanatai, elsősorban a már eddig felfedezett tömegsírok, a hagyomány által megjelölt helyek, valamint a csata után az oszmánok által emelt győzelmi emlékmű... mind a csoport által korszerű módszerekkel, részben műhold-

³ Elter 2018a.

⁴ Lass 2018. (<https://demokrata.hu/magyarorszag/mohacs-titka-111429/>; a letöltés időpontja: 2019. október 3.)

⁵ Négyesi 2013. 29. o.

⁶ B. Szabó 2006. 146. o. A Brodarics által használt mérőföld kérdésének vázlatos áttekintését lásd: B. Szabó 2015. 125. o.

⁷ Elter 2018a.

⁸ Elter 2018b.

⁹ B. Szabó 458–459. o. Annyira nem volt „ismeretlen” a helyszín, hogy még 1974-ben is azt tervezték, hogy a közelgő 450. évforduló alkalmából emléktáblát helyeznek el a dombon: Hóvári 2019. 556. o.

felvételek alapján sikeresen beazonosított »árok« közelében találhatók, amelyek összekötő szerkezeti eleme maga az árok.”¹⁰

„A mohácsi csatátér helyét – a korabeli források alapján – a Duna menti mély mocsár, valamint a síkságot átszelő „nagy árok” találkozási jelöli ki. Ez az árok, illetve hosszan elnyúló mélyedés, mint az ütközet döntő helyszíne, számos forrásban szerepel. Brodarics többek között így ír erről: »A király serege a mondottak miatt erősen megzavarodván és már-már menekülő félben, mégis még sokáig küzdött, már nem azon a tágas síkságon, hanem éppen az ágyúk előtt... a sereg nagyobb része kénytelen volt lehúzódni a völgybe, amely ama mocsaras víz mellett feküdt...«

A török források közül Lutfi pasa Mohácsal kapcsolatos munkája is kiemeli, hogy a keresztény sereg egy olyan hosszú árok mögött vette fel a harcrendet, amely átszeli a síkságot a nyugati, magasabban fekvő térségtől egészen a vízes, mocsaras vidékig. Brodarics leírása is valami ehhez hasonlóról emlékezik meg.”¹¹

„Még az ütközet évében kelt az a cseh forrás, amelynek a csatából szerencsésen megmenekült szerzője ugyancsak megemlíti a »mély árkot« csakúgy, mint az oszmán források közül. Lutfi pasa 1562-ben íródott műve, ami arról tudósít, hogy a »nagy árkon túl« állt a keresztény sereg. 1573-ban Stephan Gerlach még látta az árkot, ahol feljegyzése szerint az ágyúk álltak, illetve amelybe az ütközet után a halottakat temették.”¹²

Az említett forrásokat kevésbé ismerők miatt talán nem árt már itt leszögeznünk, hogy Gerlach egyáltalán nem egy árokról írt, hanem azt állította, hogy „még látni az *árkokat* [Kiemelés tőlem: B. Sz. J.], ahol az ágyúk álltak, és ahová a halottakat eltemették.”¹³ Így az általa megörökített jelenség aligha lehetett a Pap Norbert által oly sokat emlegetett „nagy árok”. A tanszékvezető úr 2019. március 5-i *Hol is volt Földvár? Az 1526. évi mohácsi csata helyének rejtélye* című egri előadásán – amely április óta bárki számára megtekinthető az interneten is – a háttérben kivetített forrásrészletek között ott volt Gerlach pontos szövege is, sőt az előadásában is említette a tartalmát, így csak arra gondolhatunk, hogy az előadó valamiért nem tartja fontosnak ezt az „apró” különbséget.¹⁴

Gerlach feljegyzése viszont valóban összefügghet Lutfi pasa tudósításával, aki viszont Pap professzor állításával ellentétben nem csak arról tudósított, „hogy a keresztény sereg egy olyan hosszú árok mögött vette fel a harcrendet, amely átszeli a síkságot”, hanem éppenséggel arról is, hogy az oszmánok kémei szerint a magyarok ezt az árkot a csata előtt létesítették vonalaik előtt. Ráadásul az eredeti oszmán-török szövegben szereplő szó,¹⁵ a valóban ’árok’ jelentésű *handak* nem természetes képződményekre utal – mint például egy őskori Duna-meder –, hanem kifejezetten valamiféle mesterséges létesítményt értettek alatta. Így aztán nem túl meglepő, hogy a jól ismert magyar közmondás („aki másnak vermet ás”) török megfelelője így szól: „másoknak készített *handak*jába esett”.¹⁶ A kérdé-

¹⁰ Elter 2018a.

¹¹ Uo.

¹² Elter 2019a.

¹³ B. Szabó 2006. 446. o.

¹⁴ Pap 2019. 32 m 35 s.

¹⁵ Lutfi pasa 1341/1923.

¹⁶ Zenker 1876. 413. o. Vö. Muallim Naci 1318/1900. 346. o.

ses árok mesterséges voltát erősíti meg egy másik, szintén Lutfi pasánál olvasható kifejezés is: a szerző szerint ugyanis a magyarok kiásatták (*kazdirmislar*) azt.¹⁷

Vagyis ez a forrásrészlet történész szemmel pont nem arról szól, amit a földrajzku-tató Pap állított róla. S azt is nehéz elképzelni, amit utóbb állításához fűzött magyarázat-ként: az ősi Duna-medret a környékbeli patakokhoz képest egyenes vonala miatt „tévedés-ből” nézték volna mesterséges sáncnak – háborús helyzetben ugyanis akár a felderítőkről, akár a hadi tapasztalatokban bővelkedő történetíróról nehéz feltenni, hogy valóban össze-teszteltettek volna egy széles, ámde sekélyes természetes horpadást a harcmezőn egy fris-sen ásott sáncárokkal, aminek a funkciójából adódóan nyilvánvalóan más volt a széles-sége és mélysége is, mint ennek a most megtalált őskori modernyomnak.

Ha ugyanis erről a sokat emlegetett „szerkezeti elemről”, a „nagy árokról” is alaposab-ban tájékozódunk a sajtóból, újabb meglepetések érhetnek bennünket.

„Az 1526-tól eltelt csaknem fél évezred topográfiai változásai miatt a felszínről ma már nem látható ez a mélyedés. Noha szabad szemmel ma már nem látható, de műszerekkel tökéletesen kimutatható, ráadásul pont ott húzódik, ahol az 1338-as oklevél is megemlíti a «nagy árkot». Majs térségében semmilyen ehhez hasonló tereptárgy nincs.”¹⁸

„A döntő összezapás helyszíne szempontjából kulcsfontosságú, és a krónikákban, így köztük Brodaricsnál is többször megemlített völgy vagy árok nyomát részben műhold-felvételek segítségével sikerült pontosan beazonosítani, amelynek 50-70 méter az átlagos szélessége, és egy méter a jelenlegi mélysége, de egykor ennél jóval mélyebb lehetett.”¹⁹

Ennek a jelenleg tehát átlagosan 50-70 méter széles, alig egy méter mély őskori Duna-medernek az 500 évvel ezelőtti mélységének megállapítására sajnos a projekt eddigi idő-tartama alatt még – legalábbis tudtommal – nem készült el a geológiai vizsgálat, a pécsi professzor azonban egy helyütt azt is állította, hogy ebben lelt fedezéket a hátráló magyar lovasság,²⁰ ehhez pedig kétség kívül tekintélyes mélységűnek kellett volna lennie.

Legutóbb megjelent publikációjában a csapat jelzi is, hogy ez az ősi Duna-meder vélel-mezhetően a XVIII. század végén induló intenzív mezőgazdasági művelés következtében veszítette el „mélységét”. Csakhogy az a helyzet, hogy ezt az „árkot” már az épp ekkori-ban készített első katonai felmérés lapjain sem lehet fellelteni,²¹ tehát nem csak manapság marad láthatatlan szabad szemmel – ami nem is csoda, hisz a jelenlegi adottságok mellett még a keskenyebb, 50 méter széles részein is átlagosan mindössze 4 centimétert sül-lyed a talaj méterenként –, hanem hasonló okokból már a XVIII. század második felének katonai térképészei figyelmét sem kelthette fel, ez az állítólag egykor oly fontos „szervező erővel” bíró őskori Duna-meder.

A műholdas adatok alapján létrehozott talajmodellen ugyanis egyértelműen látszik, hogy ez a medervonal metszi az egykor tőle északra, nyugat–keleti irányban folyó Lajmér patak völgyét, az első katonai felmérés idején mégsem volt képes elvezetni ennek a patak-

¹⁷ Sudár Balázs szíves szóbeli közlése nyomán.

¹⁸ Elter 2019a.

¹⁹ Elter 2018b.

²⁰ „A nagy árok, amelyben megbújt a had, és ahová a halottakat temették.” Elter 2019a.

²¹ Az első katonai felmérés digitalizált verziója: <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2067982.7974932094%2C5769131.162748024%2C2080050.2933337314%2C5774863.939869411> (A letöltés időpontja: 2019. október 3.)

nak a vizét. Azaz mégsem lehetett ez az őskori Duna-meder túl mély már a 1770-es 1780-as években sem.

Hogy a Brodarics leírásában szereplő részlet: „...a völgybe, amely ama mocsaras víz mellett feküdt,”²² vagy a cseh szemtanú beszámolója, mely szerint a csatatéren „egy mély árok húzódott keresztben, tele vízzel,”²³ miért is utalna ezen a mocsaras partú patakokkal szabdaltságot éppen csak és kizárólag erre az újonnan felfedezett tájaleírásra, értelem-szerűen még kérdés szintjén sem merül fel a cikkekben, interjúkban. Többszöri, hangsúlyos, tényként való közlését így a magunk részéről leginkább erős „költői” túlzásnak vélhetjük.

Egyúttal csodálkozásunknak is hangot kell adnunk, hiszen ha a pécsi kutatócsapat által vízzel teli völgyként/ároként interpretált forrásrészletek valóban erről az ősi Duna-mederről szóltak volna, akkor hogyan lehetséges az, hogy míg a magyarok számára szerintük már a Borza-patak is leküzdhetetlen akadállynak tűnik a szemükben,²⁴ eközben a törökök augusztus 29-én – a magyarok orra előtt – menetből minden további nélkül megbírkóztak a feltételezésük szerint megáradt, nehezen átjárható Borzával, majd át kellett kelniük a vízzel teli ősi Duna-medren is, sőt, még a Lajmér-patakon is, hogy végül a Mohácstól délre fekvő mocsarakba és a Mohács mellett csordogáló Szakadék-Dunába szoríthassák szegény menekülő magyarokat.²⁵

Talán nem csoda, hogy történészként oly nehéz követni ezeket az állításokat, hiszen az egyébként sűrűn idézett szemtanú, Brodarics kancellár éppen azt állította, hogy „ezen a helyen – mint imént írtuk – nagy és széles mezőség húzódott, melyet erdő, cserjés, víz, domb sehol sem szakított meg, mindössze balra, az említett hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, sűrű náddal benőve, ahol később sokan odavesztek.”²⁶ Ezt a szakmai berkekben közismert mondatot azonban hiába is keresnénk a pécsi kutatócsoport interjúiban, közleményeiben, jóllehet 2019. március 5-én maga Pap Norbert olvasta fel ezt a részletet egri előadásán.²⁷ A szövegből fakadó konzekvenciák levonásával azonban úgy tűnik, valamiért mindezidáig adós maradt.

A két szembenálló sereg állásai

Az ősi Duna-meder szerepének vizsgálata átvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy a pécsi professzor és csapata hogyan is gondolja elhelyezhetőnek a két sereg csatarendjét az általuk megszabott koordináták között. Erre nézve a *Demokrata* című lapban megjelent térkép vázlat²⁸ szolgálhat a legtöbb információval, amit a nyilatkozatokban elejtett megjegyzések révén lehet értelmezni, kiegészíteni:

²² Vö. B. Szabó 2006. 151. o.

²³ B. Szabó 2006. 124. o.

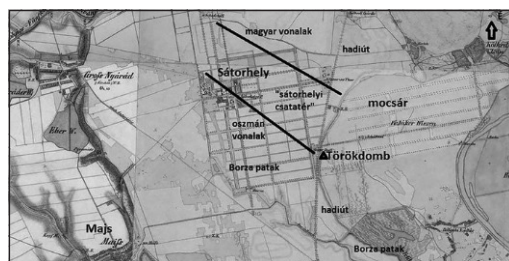
²⁴ „Ha a Borza-pataktól délre és nyugatra, Majs környékén lett volna a csata, akkor a keresztény seregeknek a megáradt Borza elé kellett volna felsorakoznia.” *Elter* 2018b.

²⁵ „A kutató rámutatott, az oszmán források szintén azt bizonyítják, hogy a csata keresztény túlélői nem északnak, hanem egységesen keleti irányba, a Duna felé menekültek.” *Elter* 2019b.

²⁶ B. Szabó 2006. 149. o.

²⁷ Hol is volt Földvár? 14 m 35 s.

²⁸ *Lass* 2018.

Eszerint a magyar és török csapatok egy kb. 3-3,5 kilométeres szakaszon néztek volna farkasszemet egymással, körülbelül 1-1,5 km-es távolságból. Mivel az emlékpark területén feltárt „...csontmaradványok között több német birodalmi ezüstdénárt is találtak, márpedig az egykorú feljegyzésekből tudjuk, hogy II. Lajos király seregében a német zsoldosok muskétásként szolgáltak. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy a jelenlegi emlékpark helyén húzódnak egy csatarendbe felállt keresztény arcvonaltársa, és a gödrök – amelyekbe a csata után a törökök beledobálták az elesett keresztény katonák holttesteit – talán a muskétások lőállásai lehettek.

Az eddig megtalált tömegsírok harcosai tehát a legnagyobb valószínűség szerint Perényi szárnyán, a nehézlovassághoz csatlakozva állhattak fel.”²⁹

A térképre nézve azonban az embernek az a benyomása támad, hogy a mai emlékpark – területén a feltárt tömegsírokkal – leginkább a két szembenálló csatarend közepére esik. (Pap professzor egri előadása szerint ezeknek a tömegsíroknak az árkai eredetileg a „nagy árok” északkeleti peremén kialakított magyar lőállások lehettek.³⁰) Ám ha itt volt a keresztény csatarend balszárnya, ahol „német zsoldos muskétások” (átmenetileg tekintünk el tőle, hogy ilyenek hadtörténeti okokból nem nagyon lehettek a magyar seregben, lévén, hogy német zsoldosból és a frissen feltalált muskétából is igen kevés lehetett akkoriban errefelé) csatlakoztak Perényi szárnyához (ami valóban a balszárny volt a magyar csatarendben), akkor a magyar jobbszárnyak északnyugat felé már jócskán túl kellett volna nyúlnia még Sátorhelyen is. Hogyan és merre? – Ezzel egyelőre még adósok maradtak számunka...

Egyelőre a mai Sátorhely térségében meghatározott egykori Földvár fekvéséről sincsenek pontosabb közlések, s e közismerten templomos hely templomának helye sem ismert még. A közölt információk ugyanis egyelőre a magyar bal- és a török jobbszárny környékén sűrűsödnek. Erről a térségről tudhattuk meg azt is, hogy az itt található a már említett Török domb, melynek „...tetején állva kitűnő kilátás nyílik nyugat és északnyugat felé, így rögtön érthetővé válik, hogy miért állhatott itt Szulejmán, mivel ez egy olyan ideális vezetési pont, ahonnan az egész csatateret át lehetett látni. Furcsa és különleges érzés kerített hatalmába, hogy talán ott állok, ahol egykor a padisah, Szulejmán kémlelte az északnyugat felé hadrendben álló királyi sereg arcvonaltársa.”³¹

Valamiféle furcsa – bár nem feltétlenül különleges érzés – bennünket is átjárhat e sorokat olvasva. Az ugyanis világtörténelmi ritkaságnak számítana, ha a szultán nem a csa-

²⁹ Elter 2018b.

³⁰ Hol is volt Földvár? 44 m.

³¹ Elter 2018b.

tarendje centrumában foglalt volna helyet – mint azt a kiváló turkológus, Fodor Pál egy nemrégiben megjelent alapos tanulmányában kifejtette az uralkodó szokásos helyéről³² –, hanem a legszélső jobbszárnyon, még az anatóliai hadtesttől is jobbra, egy mocsár partján álló dombocsán, ahol a csatarend közelségének köszönhetően extrém módon ki lett volna téve a bekerítés, sőt a mocsárba szorítás veszélyének.

Ahogy mindkét fél számára igen kényelmetlen és veszélyes lehetett volna az is, ha a feltevések szerint nehezen járható vízi akadály lett volna csatarendje hátában: a törököknek ugyanis így a Borza-patak jutott volna, a magyaroknak pedig a Lajmér-patak.

Sőt, mivel a törökökről tudjuk, hogy ők 1526. augusztus 29-én végül nem csatázní, hanem táborozni szerettek volna, a török csatarend mellett a legalább 60 000 harcos³³ és a köztudottan igen népes tábori kisegítő személyzet befogadására képes török tábor helyét is meg kellene találni a Borza- és az őskori Duna-meder közötti térségben. Ahová ugye Pap Norbert szerint a visszavert támadó magyarok fedezéket keresve vonultak vissza – tehát nem lehetett túltúntul közel a török vonalakhoz. Ám mekkora terület is maradt volna így a táborozásra és a csatarend felállítására a szultán tengernyi emberének?

A 2019. március 5-i egeri előadáson is csupán arról esett szó – a terep metszetrájj illusztrációjával –, hogy a sátorhelyi „magaslat” körülbelül 5 méterrel emelkedett a mögötte húzódó patak völgy fölé, ami bőségesen elegendő lehetett ahhoz, hogy eltakarja a magyarok elől a törökök sátrait.³⁴ Arról azonban nem esett szó, hogy milyen szélességben ilyen magas ez a „magaslat”, azaz a török tábor mekkora részét lett volna képes „eltakarni”. Mint ahogy arról sem, hogy a törökök nyilvánvalóan nem verhettek a patakmeder – valóban öt méterrel lejjebb lévő – alján sátrat, hiszen épp a pécsi kutatók szerint áradt a Borza, azaz éppenséggel „csurig” volt a patak völgye vízzel. Így pedig egyre nehezebb elképzelni, hol is lett volna erre felé hely azoknak a bizonyos a török sátraknak – a geográfusok így nagy segítséget nyújtanának, ha térképen is bemutatnák elgondolásaikat.

Merre is futott a magyar?

2019. augusztus végén a pécsi kutatócsoport újabb eredményeiről lebbent fel a fátyol: immár a király halálának körülményei és a magyar sereg menekülési útvonalai is terítékre kerültek: „A kutató rámutatott, az oszmán források szintén azt bizonyítják, hogy a csata keresztény túlélői nem északnak, hanem egységesen keleti irányba, a Duna felé menekültek... Mindez igen logikus is, hiszen a túlélők csak akkor remélhettek végleges menekülést, ha a mellékágon és az azt övező mocsaras parton átvágva sikerül átjutniuk a Mohácsi-szigetre. Ugyanis minden más út csakis a menekülőkre szisztematikusan vadászó akindzsis kardjaihoz vezethetett volna.”³⁵

Ehhez az elképzeléshez szervesen illeszkedik egy korábbi bejelentés is, amely szerint „A csata után a menekülők átszelve a feldúlt táborokat, észak és kelet felé futottak, átkelve például a Mohácsi-szigeten is. Sokan a vízbe vagy a mocsárba veszték. Heltai Gáspár írt arról, hogy menekülés közben sokan pusztulhattak el egy Krassó nevű helyen is. A kuta-

³² Fodor 2019. 31. o.

³³ B. Szabó 2015. 97–99. o.

³⁴ Hol is volt földvár? 24 m 10 s.

³⁵ Őtvös 2019.

tócsoporthoz sikerült azonosítani, hogy ezt a területet a Mohácsi-szigeten, a mai Riha-tó környékén kell keresni. A menekülők földi maradványai tehát itt nyugszanak.”³⁶

Bár valóban vannak olyan oszmán források, amelyek arról tudósítanak, hogy a vere-séget szenvedő magyarok végső kétségbeesésükben a folyóba vetették magukat, ezt az ellenfél krónikásai épp nem a sikeres megmenekülés útjaként írják le:

„A muszlimán harcosok úzóbe vévén a gonosz sereget, legtöbbjét kardra hányták, más részét pedig a Dunának üzték és belefulladásztották, mint a fáraó népét.” [A boldogult Szulejmán szultán öfelséges császári fethnáméjának másolata, melyet a mohácsi győzelem után a birodalom kormányzóihoz küldött.]

„A rossz úton járóknak egy nagy csapata az éj sötétségében eltévesztette az utat, s a folyónak rohanva, lovastul együtt beleveszett az ingoványba. Másik csapata pedig, mely megmenekült a harc tüzetől, jobbnak tartván a vízbefúlást, a Duna hullámaiba vetette magát. Néhány nap múlva aztán Belgrád és Szemendre mellett vitte a víz e szerencsétlenek hulláit.” (Kemálpaszádé: Mohácsnéme.)

„A gyauroknak ama csoportja pedig, melyet a kardok életben hagytak, a Tuna vizébe fúlt, mint a fáraó és Hámán népe.” (Kjátib Mohammed Záim: Történetek gyűjteménye.)³⁷

Nemhogy a keletre vezető útvonal kizárólagos használatáról szóló források nem lel-hetők fel, de magyar oldalról éppenséggel egyelőre nem ismerünk egyetlen nevesíthető túlélőt sem, aki arra ment volna, ami aligha pusztán véletlen. Azaz az „egységesen keleti irányba” megfogalmazás nyugodtan kizárható, hiszen a fennmaradó tudósítások zöme azt mutatja, hogy a katonák épp Buda felé, azaz északra, esetleg Pécs felé, azaz nyugatra menekültek.

Pap Norbert szerint azonban ez nem volt logikus lépés, „...hiszen a túlélők csak akkor remélhettek végleges menekülést, ha a mellékágon és az azt övező mocsaras parton átvágva sikerül átjutniuk a Mohácsi-szigetre. Ugyanis minden más út csakis a menekü-lőkre szisztematikusan vadászó akindzsis kardjaihoz vezethetett volna.”³⁸

Ha ezek után valaki ránéz a térképre, jól láthatja, hogy ha így lett volna, a Mohácsi-sziget bizony tökéletes egérfogóvá válhatott volna a magyarok számára. Keleten ott a szé-lesebb Duna-ág, amin már garantáltan csak hajóval lehet átkelni, csakhogy ott van rajta a török flotta is. (Mintha a pécsi kollégák megfedkeztek volna erről a flottáról – ami a csata idején már uralta a Dunát.³⁹) Nyugaton meg egy állítólagos keskeny átgázolható Duna-ág, amin a magyarok után a sokat emlegetett üldöző akindzsis is át tudtak volna menni, ha akarnak. Valójában azonban nem tudtak, sőt nem is akarhattak, ahogy a Csele-patak felé indulni sem...

Ennek az újabb „felfedezésnek” a földrajzi alapját pedig az a nem éppen „új” törté-neti-földrajzi felismerés képezné, hogy „1526-ban – ott, ahol most a Duna 700 méteres szélességben hömpölyög –, átlagosan csak egy 50 méter széles, sekély mellékág húzódott a tájrekonstrukciós vizsgálatok szerint, amit a korabeli források »Szakadék-Dunaként« emlegetnek. Ezt a folyamatot jól illusztrálják a 18. században, illetve a XIX. század ele-

³⁶ Lass 2018.

³⁷ B. Szabó 2006. 206., 220., 238. o.

³⁸ Elter 2019b.

³⁹ Fodor 2019. 34–36. o.

jén készült vízrajzi térképek is. A 18. század első éveiben a nyugati ág még olyan keskeny volt, hogy szárazabb időben gyalog is át lehetett gázolni rajta.”⁴⁰

Csak hogy attól, hogy például 2018-ban rövid időre igen alacsony volt a Duna víz-szintje, ez a folyó – úgy „általában” – nem egy könnyedén átlábolható kanális. Főleg nem volt az a csata napjának estéjén, amikor épp Brodaricstól tudjuk, hogy a király halálá-nak helyszínének közelében ekkor épp „...a Duna áradása miatt a szokottnál magasab-ban állott a víz”.⁴¹

Sajnos az *Origónak* adott interjúban eddig arról sem nagyon ejtetett szót, hogy ha 1526-ban netán ez is volt a Duna keskenyebbik ága a Mohács-sziget körül, annyira még-sem lehetett keskeny és sekély, hiszen a korban épp Mohácsnál volt a térség legfontosabb kikötője, ami még a csata előtti napon is képes volt fogadni a magyar hadsereg igencsak súlyos ágyúit és utánpótlását szállító teherhajóit.⁴² Ahogy később az oszmán dunai flottilla is ezt használta bázisként – mint az épp Fodor Pál munkájának köszönhetően is tudható.⁴³

Ezek után igencsak furának tűnik az az elképzelés, hogy ezen a komoly vízi aka-dályon a menekülők – magával a királlyal együtt – minden további nélkül képesek vol-tak átúsztatni, ám a Mohácsi-szigetre érve, a Karassónak nevezett kisebb vízben már tömegesen vesztek volna oda. Ahhoz ugyanis előbb oda kellett volna érni. Márpedig egy ilyen széles, megáradt folyón – mint amilyen akár még a Duna keskenyebb ága is lehetett Mohács előtt – hajózni ugyan lehetett, de lóháton, sodronypáncélban vagy épp a korabeli teljes vértetben aligha sikerülhetett átjutni.

A *Magyar Nemzet* 2019. szeptember 21-i számában közölt újabb interjú azonban már a menekülési útvonal vizsgálatának újabb lehetséges aspektusaira világított rá.⁴⁴ Míg az *Origo* 2019. augusztus 29-i interjújában a Duna mohácsi ágának méretére nézve Pap Norbert még azt emelte ki, hogy „...a 18. század első éveiben a nyugati ág még olyan kes-keny volt, hogy szárazabb időben gyalog is át lehetett gázolni rajta”, itt már inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy „A Duna védelmet is nyújthatott számukra, ráadásul a folyó mentén volt még katonaság, például a sajkasok, akikről tudjuk, hogy nem vettek részt a csatában, de segíthették az átkelést.”⁴⁵

Vagyis, talán mégsem tűnik olyan könnyűnek átkelni a „Szakadék-Dunán”, s feltűn-nek a mohácsi kikötőben várakozó magyar sajkasok is, akik a magyar sereg maradékát a Mohácsi-szigetre menekíthették volna át. Az azonban továbbra sem tisztázódott, hogy mi történhetett volna velük ezután, hiszen még mindig hátra volt a szélesebb Duna ág, no meg a magyarnál jóval erősebb dunai török flottilla, ami addigra – épp a projekt újabb kutatási eredményei szerint – bizony már mozgásba is lendült észak felé...

Hogy milyen könnyű is lehetett akkoriban a Dunán keresztül-kasul jönni-menni, arra a következő példák kerültek elő: „...a csatát megelőzően Tomori serege kétszer is sikere-sen átkelt a megáradt folyón, először Péterváradnál a bal partra, ami nem a két ágra osz-tott folyó, hanem a főág osztatlan medre, majd később, a csata előtt újra átkel rajta visz-szafelé is valahol északabbra a jobb partra. Az erdélyi sereget, melyet keletről vártak, bár

⁴⁰ Elter 2019b.

⁴¹ B. Szabó 2006. 151. o.

⁴² B. Szabó 2006. 146. o.

⁴³ Dávid – Fodor 2009. 107. o.

⁴⁴ Ötvös 2019. 11. o.

⁴⁵ Uo.

végül nem ért oda, sem nézelődni hívta a király. Mindez azt bizonyítja, hogy át lehetett rajta kelni.”⁴⁶

Ezt a „végső” konklúziót valóban nehéz lenne cáfolni: mind a Duna, mind a Tisza átjárható volt a korabeli magyar hadseregek számára. Legfeljebb csak olyan „apró” megszorításokat tehetünk, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy hol, mikor, mivel – és főként mennyi idő alatt. De érdemes ezt is megjegyezni: Tomori hada a csata előtt még nem a jóval erősebb török flotta szeme láttára kelt át a Duna keleti partjáról a nyugatira, ahogyan ezt Mohácsnál a menekülőknél tennie kellett volna.

Végezetül nem árt visszaemlékezni arra sem, hogy az augusztus végi „eredeti” *Origo*-verzióban még a vértbe öltözött király kíséretének a „Szakadék-Dunán” való átúsztatásáról volt szó. A II. Lajos meneküléséről szóló forrásokban pedig végképp sehol sem bukkan fel olyan állítás, hogy a király menekülés közben hajóra vagy csónakra szállt volna, hogy átjusson a Mohácsi szigetre.

Konklúzió gyanánt

Mint az eddigiekből kitűnhetett, Pap Norberték koncepciója abban a formában, ahogy eddig olvashattuk a sajtóban, nem minden ponton hozható fedésbe a csatára vonatkozó ismereteinkkel. Az ismétlődő koherencia hiánya, valamint az ismert forrásokkal is ellentétesnek tűnő forrásértelmezések nyomán úgy tűnik, a pécsi kutatócsoport egyelőre még legalább annyi kérdést hagyott megválaszolatlanul, mint amennyire választ találni remélt komplex földrajzi alapú módszertanával. Így a professzor úr újabb és újabb nyilvános bejelentéseit nehéz lenne egyelőre a „Mohács 1526–2026” projekt égisze alatt folyó kutatások egésze szempontjából lezárt végeredménynek tekinteni.

BIBLIOGRÁFIA

<i>B. Szabó – Fodor</i> 2019. <i>B. Szabó</i> 2006. <i>B. Szabó</i> 2015. <i>Dávid – Fodor</i> 2009. <i>Elter</i> 2018a.	<i>B. Szabó János – Fodor Pál</i>: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Budapest, 2019. Mohács. Szerk. <i>B. Szabó János</i>. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2006. <i>B. Szabó János</i>: Mohács: régi kérdések új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában. Budapest, 2015. <i>Dávid Géza – Fodor Pál</i>: „Ez az ügy fölöttébb fontos.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei. (1559–1560, 1564–1565). Budapest, 2009. <i>Elter Tamás</i>: Nem ott zajlott a mohácsi csata, mint ahol eddig vélték. <i>Origo</i>, 2018. november 11. (https://www.origo.hu/tudomany/20181116-a-torteneti-tajrekonstrukcio-teljesen-mast-mutat-mint-az-eddigi-elkepzeselek.html, a letöltés időpontja: 2019. szeptember 25.)

⁴⁶ Uo.

- Elter* 2018b. *Elter Tamás*: Hollószárnyain lebegett feletted a zordon enyészet. – Beszélni kezd a mohácsi csatátér. *Origo*, 2018. december 18. (<https://www.origo.hu/tudomany/20181217-szulejman-az-56os-utfole-emelkedo-magaslatrol-szemlelhette-egykor-a-kiralyi-sereg-rohamat.html>, a letöltés időpontja: 2019. szeptember 25.)
- Elter* 2019a. *Elter Tamás*: Karnyújtásnyira vagyunk a mohácsi tömegsírok megtalálásától. *Origo*, 2019. április 18. (<https://www.origo.hu/tudomany/20190418-bizonyosnak-tekintheto-hogy-nem-ott-zajlott-a-mohacsi-csata-mint-ahol-eddig-veltek.html>, a letöltés időpontja: 2019. szeptember 25.)
- Elter* 2019b. *Elter Tamás*: Újabb történelmi legenda dőlt meg: nem a Csele-patakba veszett II. Lajos király. *Origo*, 2019. augusztus 29. (<https://www.origo.hu/tudomany/20190829-a-mohacsi-csatater-jelenlegi-kutatasa-sok-mindenben-atirhatja-a-tortenelemkonyveket.html>, a letöltés időpontja: 2019. szeptember 25.)
- Fodor* 2019. *Fodor Pál*: Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530). In: *B. Szabó János – Fodor Pál*: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Budapest, 2019. 13–36. o.
- Hóvári* 2019. *Hóvári János*: A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976. In: Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. *Fodor Pál – Varga Szabolcs*. Budapest, 2019. 539–562. o.
- Lass* 2018. *Lass Gábor*: Mohács titka. *Demokrata*, 2018. december 14. (<https://demokrata.hu/magyarorszag/mohacs-titka-111429/>, a letöltés időpontja: 2019. szeptember 25.)
- Lutfi pasa* 1341/1923. *Lutfi pasa*: Tevârih-i Âl-i Oszmán. Isztambul, 1341/1923.
- Muallim Naci* 1318/1900. *Muallim Naci*: Lugat-ı Naci. Isztambul, 1318/1900.
- Négyesi* 2013. *Négyesi Lajos*: Védekezni vagy támadni? *Nagy Magyarország*, 5. (2013) 1. sz. 24–33. o.
- Ötvös* 2019. *Ötvös Zoltán*: A Duna szakadéka. *Magyar Nemzet*, Lugas, 2019. szeptember 21. 10–11. o.
- Pap* 2019. *Pap Norbert*: Hol is volt Földvár? Az 1526. évi mohácsi csata helyének rejtélye. Előadás, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2019. március 5. (https://www.youtube.com/watch?v=KXE0x_v6gs, a letöltés időpontja: 2019. szeptember 25.)
- Zenker* 1876. *Julius Theodor Zenker*: Dictionnaire turc-arabe-persan. Leipzig, 1876.

János B. Szabó

THE „DISCOVERIES” OF THE GEOGRAPHICAL RESEARCH GROUP LEAD
BY NORBERT PAP WITH THE EYE OF A MILITARY HISTORIAN

(Summary)

The South-Transdanubian Group of the Hungarian Association of History arranged a public debate on 5 September 2019 in Pécs about the battle of Mohács. At the event the Mohács 1526–2026 Research Group introduced themselves, and the declaration of senior researcher Norbert Pap attracted the largest attention on 27 August this year about the death of Louis II. The issue of the responsibility of scientist came up, and the question was asked whether or not it is ethical to make such an announcement in front of the public without a public lecture or scientific publication before. However, the head of the Department of Political, Developmental and Regional Studies of the University of Pécs reassured everyone that there are the manuscripts peer-reviewed research articles written by prominent researchers behind his appearances in the press.

The author of the present publication who is also the member of the above mentioned research group himself summarises the conception of Pap Norbert and his colleagues based on the declarations published in the press. He establishes that the conception as we have been permitted to read it in such a form is not in accordance with our knowledge about the battle in each aspect. Based on the recurring lack of coherence and the source interpretations that contradict to the known sources it seems that the geographer of Pécs has left at least as many questions unanswered as many answers he would have liked to find with his complex, Geography-based methodology. As a conclusion, János B. Szabó establishes that the new and new announcement made by Norbert Pap are difficult to accept as final results of the research under the Mohács 1526–2026 project.

János B. Szabó

DIE „ENTDECKUNGEN“ DER GEOGRAFISCHEN FORSCHUNGSGRUPPE
VON NORBERT PAP IN PÉCS IM ZUSAMMENHANG MIT DER SCHLACHT BEI MOHÁCS
(MOHATSCH) MIT DEN AUGEN EINES MILITÄRHISTORIKERS

(Resümee)

Die Gruppe Süd-Transdanubien der Ungarischen Historischen Gesellschaft hielt am 5. September 2019 in Pécs (Fünfkirchen) einen öffentlichen Diskussionsabend über das Thema der Schlacht bei Mohács (Mohatsch). Anlässlich dieser Veranstaltung stellte sich auch die Forschungsgruppe „Mohács 1526–2026“ vor. Auf das größte Interesse stieß die Meldung von Forschungsleiter Norbert Pap am 27. August dieses Jahres über den Tod Ludwig II. Im Zusammenhang damit wurde die Frage der Verantwortung des Wissenschaftlers aufgeworfen: Kann bzw. darf man ohne vorherigen öffentlichen Vortrag oder ohne wissenschaftliche Publikation vor die breite Öffentlichkeit treten? Der Leiter des Lehrstuhls für Politische Geografische, Entwicklungs- und Regionale Studien der

Universität Pécs beruhigte jedoch alle, dass hinter seinen Presseauftritten selbstverständlich Fachstudienmanuskripte stehen, die von namhaften Forschern lektoriert wurden.

Der Verfasser der Studie, selbst Mitglied der Forschungsgruppe, gibt einen schriftlichen Überblick über die Konzeption von Norbert Pap und seinen Mitarbeitern, die er aufgrund der Erklärungen in der Presse zusammenfasst. Er stellt fest, dass diese Konzeption in derjenigen Form, in der sie bislang in der Presse zu lesen war, nicht an jedem Punkt mit unseren Kenntnissen über die Schlacht übereinstimmt. Aufgrund der wiederholten fehlenden Kohärenz sowie der Quellenauslegungen, die scheinbar auch zu den bekannten Quellen im Widerspruch stehen, scheint es so, als ob der Geografieforscher aus Pécs vorerst noch mindestens genauso viele Fragen unbeantwortet gelassen hat, wie viele er mit seiner komplexen Methodologie auf geographischer Basis zu beantworten gehofft hatte. János B. Szabó stellt als Konklusion fest: Die immer neuen öffentlichen Meldungen von Norbert Pap können aus Sicht der Gesamtheit der Forschungen im Projekt „Mohács 1526–2026” vorerst nur schwer als abgeschlossene Endergebnisse angesehen werden.

János B. Szabó

LES « DÉCOUVERTES » DU GROUPE DE RECHERCHE GÉOGRAPHIQUE DE PÉCS
DE NORBERT PAP CONCERNANT LA BATAILLE DE MOHÁCS
VUES PAR UN HISTORIEN MILITAIRE

(Résumé)

La section Sud de la Transdanubie de la Société hongroise d'Histoire a organisé un débat, le 5 septembre 2019, sur la bataille de Mohács à Pécs. Le groupe de recherche « Mohács 1526–2026 » a participé à cet événement et c'est la déclaration faite le 27 août par le responsable de recherche Norbert Pap concernant le décès du roi Louis II qui a suscité le plus d'intérêt. Dans ce contexte, il convient d'aborder la question de la responsabilité des scientifiques : Peut-on s'adresser au grand public sans conférence publique ou publication scientifique préalable ? Toutefois, le directeur de l'Unité de Formation et de Recherche des Études politiques, géographiques, régionales et de développement de l'Université de Pécs s'est voulu rassurant précisant que ses apparitions dans les médias sont basées sur des études spécialisées évaluées par des chercheurs de renom.

L'auteur de cette communication, lui-même membre du groupe de recherche, présente les idées de Norbert Pap sur la base des déclarations parues dans la presse. Il constate que ses idées, telles qu'elles apparaissent dans la presse, ne correspondent pas en tous points à nos connaissances sur la bataille. Vu l'incohérence récurrente et les interprétations de sources contraires aux sources connues, il semble que le chercheur en géographie de Pécs a laissé au moins autant de questions sans réponse qu'il prétend avoir résolues avec sa méthodologie complexe basée sur la géographie. En conclusion, János B. Szabó constate que les déclarations successives publiques de Norbert Pap ne peuvent en aucun cas être considérées comme des résultats définitifs des recherches menées dans le cadre du projet « Mohács 1526–2026 ».

Янош Б. Сабо

«ОТКРЫТИЯ», СВЯЗАННЫЕ СО СРАЖЕНИЕМ ПРИ Г. МОХАЧ ПЕЧСКОЙ
ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ГРУППЫ НОРБЕРТА ПАП
ГЛАЗАМИ ВОЕННОГО ИСТОРИКА

(Резюме)

Группа Южно-Задунайского края Венгерской Исторической Ассоциации общества 5-ого сентября 2019-ого года в г. Печ провела открытый дискуссионный публичный вечер по тематике сражения при Мохаче. На этом мероприятии была представлена исследовательская группа «Мохач 1526–2026», и наибольший интерес вызвало заявление руководителя исследований Норберта Пап 27-ого августа сего года о смерти П. Лайоша. В связи с этим возник вопрос научной ответственности учёного в отношении того, можно ли, разрешено ли без всякого предварительного публичного доклада или без научной публикации выступить перед широкой публикой. При этом Глава Кафедры Политической Географии, Развития и Региональных Исследований Университета Печ успокоил всех, что за его выступлением в прессе, естественно, стоят рукописи специальных отчётов лекторированные известными научными исследователями.

Автор публикации, кто и сам является членом исследовательской группы, в письменном виде обзора рассматривает концепцию Норберта Пап, которую он обобщает на основе заявлений в прессе. Устанавливает, что эта концепция в той форме, в которой можно было до сих пор читать в прессе, не во всех пунктах соответствует полностью с нашими знаниями о сражении. Из-за нехватки повторяющейся согласованности и толковании источников, кажущихся противоположным известным источникам, выглядит так, что Печский исследователь географии оставил без ответа почти столько же вопросов, сколько он надеялся найти с помощью своей комплексно-географической методики. В качестве конклузии Янош Б. Сабо устанавливает, что все новые и новые публичные заявления Норберта Пап пока трудно было бы рассматривать как окончательный результат, с точки зрения проводимых исследований в рамках проекта «Мохач 1526–2026».

SZEMLE

HEINRICH III. DYNASTIE – REGION – EUROPA

(Hrsg. von Gerhard Lubich – Dirk Jäckel. *Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhm, Regesta Imperii, Bd. 43. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2018. 257 o. ISBN 978-3-412-51148-7*)

III. Henrik német király és császár uralkodása a magyar történelem és hadtörténelem szempontjából is meghatározó, hiszen annak a II. Konrádnak a fia, aki elsőként támadt fegyverrel a keresztény magyar királyságra, majd pedig fia uralkodásától állandósul a német beavatkozás a magyar politikába. A tudományos számvetéshez az alkalmat külföldön is az évfordulók kínálják, most sem történt másként. A német történészek a király hagyományosan 1017-re datált születési évét 1016-ra pontosították, s ebből az alkalomból szerveztek egy konferenciát 2016-ban, melynek előadásai szolgáltak jelen kötet alapjául.¹

Bevezető tanulmányában Caspar Ehlers a trónutódlás körülményeit, atya és fiú kapcsolatát tekinti át. A német történelemben kevés olyan konfliktusmentes hatalomátadás történt, mint II. Konrád és III. Henrik között. A fiú II. Konrád megválasztásakor, 1024-ben hat-hét éves kisgyermek volt, ami apja választási esélyeinek szempontjából is szerepet játszhatott. Két évre rá már kijelölt, deszignált trónörökös, 1027-től bajor herceg, akit karddal 1033-ban öveznek fel. Nevelője a korábbi császár testvére, Brúnó, augsburgi püspök, akit majd Egilbert freisingi püspök követ.

A fiatal Henrik bajor herceggént lép szemünk elé 1031-ben, amikor a freisingi püspök közreműködésével – a kortársak véleménye szerint az apja tudta nélkül – megkötötte a német–magyar békét. A bajor érdekek védelmezőjeként, Adalbero karantán herceg elítélése kapcsán került szembe atyjával 1035-ben a híres birodalmi gyűlésen, ahol kettejük összecsapása Konrád látványos összeomlásához és kómába eséséhez vezetett. A forrásokban megörökített jelenet hitelessége azóta is foglalkoztatja a történészeket, akik általában hitelt adnak Wipo drámai leírásának. Lehet, hogy az említett birodalmi gyűlésen perbe fogott Adalbero vádpontjai között annak István magyar királlyal való méltatlan viselkedése is szerepelhetett, ami talán az 1030-as magyar–német háborút is előkészíthette.

Simon Groth a tárgyalt időszakot a dinasztiaiak koraként értékeli. A német császárkor fénykorát az Ottók, Száliak és Staufok alkotják – az ellenkirályok nélkül – 16 uralkodóval, közülük 13 császárral. A Burgundiát is megszerző II. Konrád nagyon tudatosan törekedett egy saját dinasztia megalapítására, elődeiként nem hivatkozott az Ottókra, noha rokonságban állt velük, Speyerben pompás katedrálist alapított, ahol ő maga és utódai temetkezni tudtak. Fiának, akivel társuralkodóként pecsétjén és az aquileiai apszis-ábrázoláson együtt jelenik meg, bizánci feleséget szánt. Uralkodásának évtizedei egyúttal a nagy változások kora is, hiszen a korábbi Isten császárság (vicarius Christi) ideológiája

¹ Az emlékév másik kiadványa: *Kaiser Heinrich III.: Regierung, Reich und Rezeption*. Hg. von Jan Habermann. (Beiträge zur Geschichte der Stadt Goslar. Hrsg. vom Geschichtsverein Goslar e. V. und vom Stadtarchiv Goslar, Bd. 59.) Bielefeld, Verlag für Regionalgeschichte, 2018.

meginog, s 1053-ban III. Henrik fiának társkirállyá való koronázásakor az előkelők már feltételekhez kötik a beleegyezésüket, melynek érvényesítéséhez IV. Henrik kiskorúságának az évei 1056 és 1062 között igen alkalmas időszakot kínáltak. A hatalomgyakorlás transzperszonális elemeinek (trón, birodalmi uralkodói jelvények) a jelentősége egyenes arányban növekszik meg korban.

Florian Hartmann azt vizsgálta, hogy a IV. Henrik uralma ellen lázadó szászok már apja, III. Henrik uralmával is elégedetlenek voltak-e. Állítólagos lázadásai – a lotaringiaiakkal és bajorokkal szemben – nem bizonyíthatók, a gyakori uralkodói jelenlét szász földön, különösen a Harzban egyaránt tekinthető megtiszteltetésnek, uralkodói kegynek és nyomasztó tehernek. Egyetlen merényletkísérlettől eltekintve a területet békében kormányozta a Billunger hercegi dinasztia, s hatalmi törekvéseiket északkeleti irányban ki tudták elégíteni.

A német uralkodók kormányzásának legfontosabb támaszai az egyházak. Az egyházak felett gyakorolt királyi-császári hatalomnak a főpapi kinevezésekbe szinte korlátlan beleszólása volt. Az investitúra harcok előtt a „Reichskirche” utolsó fénykorának tekinthető időszakban a főpapi utánpótlást biztosító udvari kápolnát (Hofkapelle) és az uralkodói főpapi investitúra-gyakorlást elemzik Tillmann Lohse és Matthias Weber tanulmányai. Lohse csak megerősíteni tudja azt a hagyományos képet, miszerint az 1039 és 1056 között kinevezett főpapoknak több mint a fele egyházi karrierjét a III. Henrik által alapított goslari Szt. Simon és Judás társaskáptalanban, mint udvari kápolnában kezdte, valamint az összes ide kinevezett prépost főpapi katedrához jutott. A szerző által helyreállított goslari testvériség (Verbrüderungsbuch) kéziratának nevei (1045–1185 körül) is a kápolna meghatározó szerepét támasztják alá. Az uralkodói investitúrát vizsgálva Matthias Weber megállapítja, hogy annak inkább csak gyakorlati akadálya volt, elvi aligha, hiszen még IX. Leo pápa is bemutatja a császárnak jelöltjét az általa korábban bírt touli püspöki katedrára. Az Alpoktól északra fekvő 41 püspökség esetében az uralkodói beavatkozás, érdekérvényesítés nagyszámban igazolható, illetve valószínűsíthető. Az itáliai 69 főpapi szék már túlságosan sok a következetes uralkodói szemmel tartáshoz, s ilyennel leginkább a három érseki széknél lehet számolni. A csak néhány éve a birodalomhoz kapcsolódó burgundiai 37 főpapi szék esetében pedig egyetlen konkrét esetről sem maradt fenn adat, ilyen egyedül a lyoni szék esetében valószínűsíthető.

Magyar szempontból a legizgalmasabb Dabiel Ziemann tanulmánya a német–magyar kapcsolatokról. Úgy véli, hogy III. Henrik uralkodásának az elején határozottan a békés viszonyra törekedett, emlékeztetett még az 1031-es békekötésre. A körülmények Péter király német földre menekülése kapcsán változtak meg, noha még évekig, 1044-ig a császár nagyon tartózkodó a magyarországi beavatkozást illetően. Az 1044. évi nagy német győzelem meglephette és azt joggal tekinthette istenítéletnek. A későbbi hadjáratokat részben a regensburgi püspök Gebhard ambíciói magyarázzák, részben a császár törekvése, hogy a bajor hercegséget utódjának a kezébe tudja adni, amiben I. András királynak a lázadó bajoroknak nyújtott támogatása komolyan akadályozta. Német oldalon egy nagy ívű, Magyarországot a birodalomba tagoló koncepció nem létezett, III. Henrik figyelmét sokkal inkább Itália és a belső lázadások kötötték le.

Nem kevésbé érdekfeszítő Dirk Jäckel alapos forráskritikai tanulmánya a III. Henrik számára állítólag megkért bizánci hercegnő kérdéséről. A források rendkívül ellentmondásosak arról, hogy 1027-ben Werner strassburgi püspök vezetésével milyen céllal indult

el Bizáncba az a népes csapat, amelyet aztán nem engedtek Magyarországra belépni és egy hosszas velencei kitérővel tudták csak céljukat elérni. A küldöttségről a bizánci források mit sem tudnak, ám a küldöttség valóban eljuthatott a bizánci császárig, akitől értékes ereklyét, köztük a Szent keresztet kapták meg. A probléma a leánykéréssel az, hogy sem VIII. Konstaninnak sem Romanos Argyrosnak nem volt olyan életkorú közeli rokona, aki szóba jöhetett volna. Mégpedig egy gyermektelen trónörökös számára csakis egy szülőképes életkorú ara jöhetett számításba. Ezt minden bizonnyal a német udvarban is tudták, így a küldöttség és a tárgyalások célja a szerző szerint alapvetően a dél-itáliai érdek-szférák kérdése és a két birodalom közötti jó viszony fenntartása (semmint a leánykérés vagy egy Magyarország elleni esetleges szövetség) lehetett.

Egy lehetséges bizánci feleségnél sokkal nagyobb gyakorlati haszonnal járt III. Henrik számára az 1043-ban Poitou-i Ágnessel kötött házasság, ami egyszerre biztosított számára befolyásos rokonságot és kapcsolati hálót Lotaringiában és Burgundiában, amint az Hanna Vollrath és Rolf Grosse tanulmányaiból kiderül. Ennek ellenére a házasságot a kortársak, elsősorban az egyháziak, kemény kritikával illették, mivel túlságosan közeli rokonnól volt szó, másfelől az új feleség a német udvarban szokatlan szokásokat és viseletet honosított meg. Ágnes apja, V. Vilmos aquitániai herceg hihetetlen nagy hatalommal és tekintéllyel rendelkezett, rajta keresztül a legnevesebb francia hercegi dinasztiákkal került rokonságba. Burgundia egyébként is új szerzemény volt, örökség útján csak 1032-ben szerezte meg II. Konrád. A német királyi hatalom érvényesítése csak lassan indulhatott meg, s 1037-ig fegyveres ellenállással is számolnia kellett.

A kötetet Gerhard Lubichnak a tanulmányokat összefoglaló zárszava zárja. A tanulmányok meggyőzően igazolják, hogy a XI. századi magyar–német kapcsolatokat nem lehet csak a magyarországi források alapján megírni. Ehhez nyújtanak segítséget az eseményeket a kor német birodalmi nagypolitikájába helyező és értelmező monográfiák és tanulmánykötetek, így jelen kötet a magyar középkori történelem megértéséhez is rendkívül értékes hozzájárulás.

Veszprémy László

VERONIKA PROSKE

**DER ROMZUG KAISER SIGISMUNDS (1431–1433)
POLITISCHE KOMMUNIKATION, HERRSCHAFTSREPRÄSENTATION
UND -REZEPTION**

(*Regesta Imperii – Beihefte: Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters* 44, 2018. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2018. 447 o. ISBN 978-3-412-50032-0)

A magyar olvasót nem lepi meg a mű témaválasztása, hiszen a reprezentatív budapesti Zsigmond kiállítások és katalóguskötetek (1996, de különösen 2006)¹ megjelenése óta Zsigmondban a diplomácia és az uralkodói reprezentáció kihasználásának európai léptékű nagymesterét tiszteljük, míg korábban csak egy szálnalmas és pénztelen, a csatatere-

¹ Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. k. Tanulmányok, II. k. Katalógus. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Budapest, 1987.; Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Szerk. Takács Imre. Mainz, 2006. (Németül és franciául is.)

ken vereségeket elszenvedő politikust láttunk benne. Zsigmond említett erényeinek nyilvánulására látványos lehetőséget kínált több éves itáliai tartózkodása, aminek csúcspontját római császárkoronázása jelentette. Meglepő, hogy a hazai és nyugati szakirodalom ezeknek az éveknek korábban milyen csekély figyelmet szentelt, talán éppen a király alakját elhomályosító negatív előítéletek alapján. Annál öröndetesebb, hogy Zsigmond itáliai útját az utóbbi években számos tanulmányban és monográfiában tárta fel E. Kovács Péter, a római Magyar Intézet korábbi igazgatója, melyek sorát a most bemutatásra kerülő, Münchenben megvédett disszertációján alapuló könyvével Veronika Proske gyarapított tovább. Proske joggal utal arra, hogy a magyar szerzők magyar nyelvű művei milyen csekély hatást gyakoroltak a nemzetközi kutatásra, igaz, E. Kovács munkái sem csak magyarul jelentek meg. Közülük az egyik el is került a szerző figyelmét.² Az már csak sajnálatos egybeesésnek tekinthető, hogy a magyar szerző legutóbbi, részben azonos témakört tárgyaló német nyelvű monográfiáját Veronika Proske már nem tudta használni, noha magyar nyelvű munkáit igyekezett figyelembe venni.³ Talán legfájdalmasabb, hogy a Zsigmond-kori oklevéltár sem került megemlítésre a könyvben, ami mégiscsak a legjelentősebb teljesítménye a hazai Zsigmond-kutatásnak, igaz időközre még nem érte el az itáliai utazás éveit. Az is igaz persze, hogy a könyvben hasznosított forrásanyag gerincét és a kötet igazi újdonságát az itáliai városi levéltárak fennmaradt, hatalmas mennyiségű korabeli nyilvántartásainak, számadás köteteinek hasznosítása jelenti.

Zsigmond itáliai útja már a kortársak, a vele utazó nemzetközi kíséret és az itáliaiak számára is meghatározó élményt jelentett. Nem egyszerűen az a tény hogy valaki békésen vonul keresztül a félszigeten, hanem az uralkodó személyét övező páratlan megbecsülés, a tiszteletére szervezett szertartások, a végeláthatatlan fogadások és ünnepségek miatt. A huszita háborúk kellős közepén, 1431 novemberében érkezett Itáliába, s Milánóban már november végén itáliai királlyá koronázták, majd a császárbárát városokon, így Pármán át 1432 júliusában érkezett a forrásait tekintve talán legjobban kutató városba, Sienába, ahol hosszú hónapokon át, egészen 1433 áprilisáig időzött a városi magisztrátusok nem kis költségére és bosszúságára. Az év májusától augusztusig Rómában tartózkodott, ahol IV. Jenő pápa május 31-én császárrá koronázta, s ezután Perugia, Ravenna, Ferrara, Mantova érintésével októberre Bázelig, az éppen ülésező zsinat székvárosáig jutott el. Nem véletlenül, mert a zsinat támogatásának előmozdítása éppen egyik legfontosabb célja volt utazásának.

A kötet az itáliai tartózkodást elsőként a király diplomáciai stratégiájába helyezi el, s ebben Milánó, Siena, Róma, Firenze, Velence és Aragónia helyét vizsgálja. A következő fejezetek az utazás és tartózkodás részleteit, az uralkodó környezetének, kíséretének tagjait – külön fejezetet szentelve Tallóci Matkónak –, tanácsosait és kancelláriáját mutatja be, elemzi a rájuk vonatkozó forrásokat. A forrásokból a legérdekesebb részletek az ottani tartózkodás költségeire, a keletkezett adósságra és hitelekre, a városi előjárók és a kíséret viszonyára vonatkozóan derülnek ki. A szertartások közül természetesen a bevonulás, az *adventus* és üdvözlés részletei a legjobban összehasonlíthatók, míg a koronázási szertartás a legapróbb részleteiben is ismert, s emléke a Szt. Péter székesegyház bronz kapuján, Filarete domborművén mindmáig megtekinthető. Választ kapunk arra, hogy a császár

² E. Kovács Péter: L'imperatore Sigismondo a Gubbio. In: *Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma* 2002–2004. Szerk. Csorba László – Komlóssy Gyöngyi. Roma, 2005. 187–197. o.

³ E. Kovács Péter: *König Sigismund in Siena*. Budapest, 2018.

miként tudta megkedveltetni magát itáliai alattvalóival, számtalan cím és méltóság adományozásával magához vonzani és pénzadományokra bírni a helyi vezető réteget.⁴ Ennek mindmáig olvasható emlékei a humanisták üdvözlő beszédei, a kihallgatásokon elhangzottak és a neki ajánlott művek.

Zsigmondnak ugyan nem sikerült Itáliában a császári hatalmat és befolyást helyreállítani, de legalább békés eszközökkel próbálkozott. A városállamok közötti konfliktusokban sikeres békeközvetítőként jelent meg, s ennek köszönhető, hogy a vele nem szimpatizáló, Pisát is meghódító és nagyhatalommá erősödő Firenze is jelentős összeggel támogatta az itáliai utat. Zsigmond mindeközben belecsöppent a firenzei és luccai harcokba, melyek során egy fiatal magyar nemes is életét vesztette. Sienát támogatták Zsigmond katonái, 1432-ben Camposelvolinál 600-an vesznek részt a firenzeiek elleni harcokban. Az itáliaiak el is csodálkoztak Zsigmond kíséretének kis számán, ami a korábbi és későbbi német császári vonulásokhoz (*Romfahrt*) képest valóban lényegesen alacsonyabb, 1000–1500 közötti volt, de ezt kiegészítették az itáliai városok, így főleg Milánó által biztosított váltakozó számú, olykor több ezres létszámot kitevő lovasok és gyalogosok. Az őt kísérő tűzfegyverekkel felszerelt gyalogosok, vagy az íjászok azonban elismerést keltettek a helyiekben.

A helyi humanistákkal való kapcsolatának páratlan, nálunk eddig kevés figyelmet kapott emlékére Proske is felfigyelt, amikor kiemelte Andrea Biglia alakját. Utal arra, hogy Andrea Biglia milánói humanista (†1435) *Commentarii de defectu fidei in oriente* című, 1433-ban befejezett munkájában többször is foglalkozik a magyar uralkodó kereszties háborúk történetében játszott szerepével. Ezzel összefüggésben a műből kiderül, hogy egy keleti történeti összefoglalás megírására maga Zsigmond hívta fel Andrea Biglia figyelmét, amikor az uralkodó 1432–1433-ban Sienában tartózkodott. Először csak két, keletről érkezett görög levelet fordíttatott le vele a király, majd megbízta egy régi kézikönyv naprakészre tételével, ami valószínűleg a jól ismert örmény herceg, Hayton 1307-ben, eredetileg franciául lediktált munkája volt. A feladattal Biglia rohammunkában még a császár Sienából való távozása előtt elkészülhetett, még ha a munkát nem is Zsigmondnak ajánlotta, de név szerint egy újabb kereszties hadjáratra biztatta.⁵

A képzőművészetben és a Zsigmond-ikonográfiában is meghatározó az itáliai utazás, amiből a kötet végén képmelléklet formájában egy bő válogatást találunk. Nem kevésbé hasznos, hogy táblázatos formában áttekintette még egyszer a kiváltságleveleket elnyert itáliaiak listáját, valamint közzétette a császár előtt tartott vagy neki ajánlott beszédek és költemények katalógusát, a pontos forráshelyekkel.

A kötet fontos műve a nemzetközi Zsigmond-kutatásnak, s együtt olvasva a magyar nyelvű publikációkkal a magyar király páratlanul részletesen dokumentált itáliai utazása és diplomáciai játéka tárul fel az olvasó előtt.

Veszprémy László

⁴ Erre lásd ismertetésünket: *Gisela Beinhoff*: Die Italiener am Hof Kaiser Sigimunds. *Hadttörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 3. sz. 169–170. o.

⁵ BAV Vat. lat. 5258, fols. 83v–118v. 83r.: „Hortatusque est, si quid otii haberem, haec alio quodam scribendi genere facerem, nostris ut essent notiora”, itt 256., 263. o. A szintén ehhez az időszakhoz és a keleti kapcsolatokhoz tartozó Mignanelli tevékenysége már korábban is ismert volt a hazai szakirodalomban, sienai követként üdvözlí Zsigmondot itáliai királlyá való koronázása alkalmával. Vö. *Angelo Michele Piemontese*: La lingua araba comparata da Beltramo Mignanelli (Siena 1443). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 48. (1995) 1–2. sz. 155–170. o.

STEFAN KRAUSE

FASHION IN STEEL

The Landsknecht Armour of Wilhelm von Rogendorf*(Kunsthistorisches Museum, Vienna, Yale University Press, New Haven, 2017. 128 o. ISBN 9780300230864)*

A könyv témáját egy elegáns kivitelű, egyedülálló vért jelenti, amely Wilhelm von Rogendorf számára készült. Stefan Krause munkája azonban nem csupán részletes tárgyleírást ad a fontos történelmi szerepet játszó személy páncéljáról, hanem interdiszciplináris környezetben vizsgálja azt. Tulajdonképpen az olvasó egy monografikus feldolgozást kap kézbe, amely a had- és fegyvertörténeti szemléleten túl muzeológiai, divattörténeti, művészeti, család-történeti vonatkozásokon keresztül mutatja be a kötet témáját képező darabot. Erre az összetett szemléletre utal a könyv címe is, ami előre jelzi, hogy tágabb látásmódon keresztül vizsgálható alaposabban az említett reneszánsz páncélzat. A munka így több tudományterületet ötvöző esettanulmányként is értelmezhető, amely példaként szolgálhat a hazai kutatás számára is.

A bécsi Kunsthistorisches Museumban (Hofjagd- und Rüstkammer) őrzött kivételes formájú vértet 2005-ben eltávolították a kiállítótérből azzal a céllal, hogy állagmegóvó munkálatoknak vessék alá. Ez a folyamat egyúttal alkalmat adott vért részletesebb vizsgálatára, melynek új tudományos eredményeit jelen munka adja közre. A szerző az említett gyűjtemény fegyvertárának gyűjteménykezelő kurátoraként alapos rálátással rendelkezik a korszak fegyvereire és az ezekhez a tárgyakhoz kötődő főúri reprezentációra. Az elmúlt években több tudományos munkájában értekezett a reneszánsz páncélok díszítési technikáiról, a lovagi tornák világáról, nemesi és uralkodói vértokról, valamint az azokról szóló inventáriumokról. Az általa megvilágított párhuzamok és ábrázolások művészettörténeti látásmódjáról tesznek tanulságot, mely jelen könyvben is megmutatkozik.

A díszes vért voltaképpen időtálló acélvázba kovácsolva formálja meg egykori viselőjét, Wilhelm von Rogendorft (1481–1541), aki a Habsburg Birodalom kiemelkedő hadvezére és diplomataja volt. Az uralkodó bizalmasaként szolgálva több európai hadszíntéren is képviselte a császári érdekeket: Észak-Itáliában, a német nyelvterületen és a Spanyol Királyságban. Alakja fontos a XVI. századi magyar hadtörténet vonatkozásában is, ugyanis több alkalommal vezetett katonai intervenciót a hányatott sorsú Magyar Királyság földjén is. 1527-ben részt vett I. Ferdinánd (1526–1564) Magyarország elleni hadjáratában. A két évvel később végbement oszmán támadás idején a Habsburg uralkodó őt nevezte ki az osztrák–német–cseh alakulatok főparancsnokává, része volt Bécs védelmezésében is. A következő évben Buda falait sikertelenül ostromolta, 1532-ben a császári csapatok alvezéréként várta az oszmánok támadását. Vélhetően a kényszerű török támogatást élvező Szapolyai János elleni sikertelenségek és előrehaladt életkora miatt visszavonult a katonai teendőktől, és inkább politikai pályáját folytatta az osztrák főherceg udvarmestereként. 1541-ben azonban Ferdinánd újra fegyverbe szólította Rogendorft azzal a céllal, hogy a korábban eredménytelenül ostromolt Budát juttassa a Habsburg korona kezére. Az idősödő hadvezérrel szemben a Török Bálint és Fráter György által irányított csekély számú magyar védelem Szulejmán csapatainak érkezéséig kitartott. Az ismételt balsiker oka feltehetőleg Rogendorf megkésztettségében keresendő, illetve fia, Christoph hadrendjének téves helyen történő felállításában. A művelet

Wilhelm von Rogendorf számára végzetessé vált, ugyanis tábori karosszékén ültében egy eltévedt lövedék súlyosan megsebesítette, mely sérülésbe visszavonulás közben, néhány nap múlva Somorjánál belehalt.

A hadvezér vértjének olyannak kellett lennie, amely kifejezi előkelő státuszát, tekintélyt parancsol katonái között, emellett megfelelő védelmet nyújt számára a korszakban használt támadófegyverek jelentős részével szemben. A könyv részletesen mutatja be e testvédelmi eszközt. Kiderül, hogy a teljes vért tömege mindössze 19 kilogramm. Mivel a páncélgarnitúráról nem maradt fenn korabeli leírás, elsősorban stilisztikai elemek alapján lehet következtetni annak alkotóira. A műtárgyat a szerző az augsburgi reneszánsz páncélművesség egyik legkiemelkedőbb alakjának, Kolman Helmschmiednek tulajdonítja. Díszítése maratás útján történt, amit feketítéssel emelt ki a dekorálást végző személy, feltehetőleg Daniel Hopfer. A Helmschmied család klienseit a korabeli Európa elitje jelentette, Spanyolországtól Itálián át, Poroszorszáig, legfőbb megrendelőik és mecénásaik maguk a Habsburgok voltak. Kolman Helmschmiednek 1524-ben két évre elegendő megrendelése volt „hercegek, nemesek és mások” részére, így amikor ebben az évben V. Károly Madridba hívta őt azzal a céllal, hogy udvari páncélkészítőjévé tegye, Kolman visszautasította a német-római császár ajánlatát (családi kötelezettségekre hivatkozva).

Az impozáns testvédelmi eszköz készítésének idejére maga a vért nyújt választ: a konzerválást megelőző vizsgálatok során felfedeztek egy rövid feliratot, amely a jobboldali vállvértet rögzítő vereten található. Ezen „XXIII” olvasható, amely 1523-ra enged következtetni Krause szerint. A szerző kitér arra a korábban felmerült vélekedésre is, amely szerint a különleges kivitelű páncélt V. Károly számára készítették, aki talán tovább ajánlódkozta azt bizalmas hadvezérének és diplomatájának. A Kunsthistorisches Museum kurátora ezt több érven keresztül is vitatja. A páncéltöltőzék megeleveníti egykori tulajdonosa testalkatát, az egyes elemek arányaiból következtetni lehet az egykor azt viselő magasságára is. A Rogendorfnak tulajdonított darab birtokosának termete 20 centiméterrel magasabb volt, mint V. Károlyé, ami kizárja, hogy a német-római császár ekkora méretkülönbséggel hordhatta volna azt. További fontos adalékot nyújt az is, hogy a vértet később Tiroli Ferdinánd főherceg (1565–1595) kollekciója foglalta magába, aki a gyűjteménye összeállításakor levelezési kapcsolatban állt Rogendorf leszármazottaival.

A vértzet megjelenése szokatlan hatást kelt, ezért Stefan Krause aprólékosan járja körül a forma sajátossága mögött rejlő lehetséges okokat és magyarázatokat. A páncéltöltőzék legszembevetőbb eleme a puffos ujjú, redős textilviseletet imitáló karvért-pár. Külleme számos kérdést vet fel, melyre a válaszokat a kor politikai, társadalmi és kulturális környezetében keresi a könyv. A gyalogsági páncélzat készítésekor Rogendorf V. Károly Landsknecht zsoldosai élén a Spanyol Királyságban tevékenykedett. A harctereken a ruházatnak éppolyan fontos szerepe volt, mint a civil életben: kifejezte az adott személy társadalmi státuszát és rangját, aminek az ütközetek zűrzavarában kiemelt jelentősége lehetett. A puffos és redőzött ruhaujjak a korabeli divatban népszerűnek számítottak az elit körében, melyet a Landsknecht katonák is hamar átvettek. Így a vért kifejezi Rogendorf nemesi rangját, valamint érzékelteti katonai funkcióját. A vért egy garnitúrát alkot, amiben két pár karvért található, mely elemek felcserélhetők aszerint, hogy Rogendorf testvédelmi eszközként vagy reprezentatív viseletként kívánta-e hordani. A szett kiválóan mutatja, hogy a XVI. században a páncélzatok tulajdonképpen a viselet részeként is értelmezhetők. Az átszerelhető, katonai célra szánt karvért egyes elemei a

londoni Wallace Collectionban találhatók, azonban a kötetben lehetőség nyílt arra, hogy az összetartozó darabokat egyben mutassák be az olvasók számára.

Wilhelm von Rogendorf páncéltözeke tehát egyszerre felel meg kor elitje által előnyben részesített öltözködési illemnek és a zsoldosokat irányító hadvezér katonai rangjának. Talán elsőre nem tűnik magától értendőnek, hogy a XVI. századi társadalmi hierarchia két, egymástól távol eső rétege hogyan viselhetett bizonyos mértékig hasonló ruházatot – amelyet maga a páncélzat is tükröz –, ezért a szerző a kérdés tisztázására művészeti és divattörténeti vonatkozásokat sorakoztat fel. A XV. századtól egyre szélesebb körben terjedő zsoldosi pálya alapját több tényező összessége jelentette, amelyek elsősorban a mezőgazdasági adottságokra és a birtokfelaprózódás elkerülésére vezetnek vissza. Az Európa több részén keletkező népességtöbblet így a katonaéletben talált megélhetést és esetenként karriert. Azonban ez a gyakorlat nem kizárólag a parasztságon és a városi polgárságon belül volt megtalálható, hiszen a szerző a nemesség köréből is ismertet hasonló példákat: olyan ünnepelt és sikeres zsoldosvezérek, mint Georg von Frundsberg és Konrad von Bemelberg másodszülöttek voltak, míg Lazarus von Schwendi Ruland Schwendi törvénytelen fia volt.

A zsoldosok által is kedvelt bő- és puffos ujjú színpompás ruhadarabok kapcsán adódik a kérdés, hogy mely társadalmi réteg vette azt át a másiktól. Az általános elgondolás szerint a divat általában az elit köréből indulva jut el más társadalmi rétegekbe, még ha esetenként provinciálisabb megvalósítás, vagy a forma és diszítés leegyszerűsítésével, netán az alapanyag megváltoztatásával is. A késő középkor szoros szabású viseleteivel szemben a nemesség körében bővebb és hasított ruhákat kezdtek el hordani Európa-szerte az 1510-20-as évektől. Ezt az ízlésbeli változást követték a Landsknecht zsoldosok is. Azonban a szerző emlékeztet arra, hogy ez a folyamat korántsem nevezhető egyirányúnak. Kegyes Henrik, Szászország hercege (1539–1541) két portét rendelt idősebb Lucas Cranachtól, egyiket 1514-ben, míg a másikat 1526-ban. Utóbbin a megrendelőjét már nem csak puffos, hasított öltözzéssel ábrázolta a művész, hanem a Landsknecht zsoldosokra jellemző fegyverekkel. Talán a gondolatot érdemes az olvasónak folytatnia azzal, hogy a XVI. század első harmadában további példák is adódnak arra, amikor az elit kultúra befogad más rétegekből érkező tárgyakat. Maradva a fegyverek világánál, ide értendő az igényes kivitelű úgynevezett vesés török, a különböző Messerek és a Katzbalger-típusú kardok megjelenése is az arisztokrácia körében. Ily módon a Rogendorf-páncélzat egyfajta kulturális kölcsönhatást hordoz magában, ötvözve a reneszánsz elit újkeletű ízlését a Landsknecht divattal.

A zsoldosokat helyenként posztóban vagy selyemben fizették ki. Kiegészítésként megjegyzésre érdemes, hogy előbbire a késő középkori magyarországi városi számadáskönyvekben is találhatunk példát. Krause emlékeztet arra, hogy egyes városok helyi jogalkotása bizonyos viseleteket tiltott a polgárai számára, azonban a zsoldosok korlátozás nélkül öltözhettek a nemesekéhez hasonló ruhákba. (A szerző gondolatát tovább fűzve találunk más, speciális csoportokat is a XVI. századi német nyelvterület társadalmában, akik a polgárságtól eltérő módon, vagy – bizonyos értelemben – cifrábban öltözködhettek, ilyenek voltak például a prostituáltak.¹ A városok szociális rendszerei által alkotott normák-

¹ *Lyndal Roper: Fegyelem és tiszteletreméltóság. Prostitúció a reformáció kori Augsburgban.* In: Van-e a nőknek történelmük? Szerk. *Joan Wallach Scott*, ford. *Greskovits Endre*. Budapest, 2001. 213. o.

hoz viszonyított megkülönböztetett helyzetük háttérét talán mindkét esetben a veszélyekkel járó és kevésbé megbecsült létük jelenthette.)

A szerző egy fontos módszertani szempontra hívja fel a figyelmet: a korabeli ikonográfiai források nem feltétlen nyújtanak reprezentatív és objektív információt minden esetben a tömegek által a harctereken viselt öltözékekre. Figyelembe kell venni az ábrázolók szándékait is, hiszen a színpompás viseletű Landsknecht zsoldosokat egyaránt megörökítették idealizáló és gúnyoló szándékkal, de a könyv bemutat olyan alkotásokat is, ahol a reprezentatív vagy esztétikai szempontoknak lett alárendelve a kompozíció. Krause ebből arra következtet, hogy a harcoló alakulatok többsége által hordott darabok egyszerűbbek lehettek, viszont voltak, akik kiemelkedtek a közkatonák soraikból. Utóbbira példaként a Doppelsöldnereket, azaz a duplán fizetett katonákat említi, akik az első sorokban tarka ruhát és páncélt viselve harcoltak. Részint erre a magasabb rangú viseletre utal tehát a Rogendorf vért is. Ez rávilágít az igényesebb kivitelű reneszánsz harcivértek kettős funkciójára, amely hangsúlyosan érvényesül az elemzés tárgyát képező darab esetén: egyszerre szolgált birtokosuk testi épségének megővésére, illetve társadalmi és/vagy katonai rangjuk kifejezésére.

Krause a páncéltöltőzék puffos ujjú, cserélhető karvértjének rendeltetését nem a harctéri alkalmazásban látja, hanem a ceremoniális célú felhasználásban, egyfajta acéltöltőzék-ként, amelyeket Rogendorf formális eseményeken viselhetett, talán V. Károly udvarában, vagy katonai díszszemléken és bevonulások alkalmával. I. Miksa császár (1508–1519) tornakönyvében található ábrázolás utal az uralkodó előtt tartott gyalogos Landsknecht harci bemutatóra is, amely szintén egy lehetséges válasz lehet a szokatlan formájú karvérték felhasználására. A szerző hozzáteszi, hogy a XV. század végétől kedveltek voltak a gyalogos lovagi tornák is – az akkor még német királyként regnáló Miksa (1486–1519) környezetében.

Rogendorf vértje egyéb izgalmas kérdéseket is hordoz magában, például vajon milyen további elemek tartozhattak a páncélgarnitúrába? A mellvért jobb oldalán elhelyezkedő díszes perem egy lehajtható lándzsatartó horgot rejt, amely a gyalogsági funkción túl lovassági célra is alkalmassá tette a darabot. Mindazonáltal a lándzsatartó horog nem képes nehezebb szálfejeverek tömegének megtartására, így feltételezhető, hogy a vértet könnyűlovassági szerepre is szánták. Krause ebből arra következtet, hogy az eredeti készlethez jó eséllyel lábvérték is tartozhattak. A bizonytalanság oka, hogy nem maradt fenn olyan kortárs forrás, amely leírja az új páncélgarnitúrát. Mindazonáltal szembe-tűnő, hogy a korszakban nagy arányban a gyalogsági harcmodorra alapozó Habsburg Birodalom hadseregét vezető egyik jelentős hadvezér testvédelmi eszköze főként gyalogsági célra is szánt darabként írható le. A lándzsatartó horog meglelte mellett a bécsi Kunsthistorisches Museumban és a londoni Wallace Collectionban őrzött darabokból, valamint kortárs analógiákból és a későbbi ábrázolásokból következtetni lehet az időközben elveszett további elemekre is. Stefan Krause szerint jobb könyök- és felkarvért, bal alkarvért és egy sisak tartozhatott a szettbe. A sisak típusa vélhetően burgonet lehetett, amelyet az *Armamentarium Heroicum* is ábrázol. A szerző felveti azt is, hogy az öltözetet gyaníthatóan egy tollakkal díszített, széles karimájú kalap egészítette ki.

A könyv érdeme, hogy olyan kérdésekre is lehetséges válaszokat nyújt, mint például az, hogyan készülhetett a vért. A nagy értékű páncélok gondosan személyre szabottak voltak, a viselő testének anatómiáját követték. A méretek rögzítésére a 1521-ben tar-

tott wormsí birodalmi gyűlés adhatott alkalmat, ahol jelen volt Kolman Helmschmied is, abból a céllal, hogy az uralkodó számára személyesen adjon át egy vértet. Részt vett Wilhelm von Rogendorf is. A teljes vértetet két évvel később készült el, amely időszak egyben Rogendorf életpályájának csúcsa volt.

Művészeti szempontból érdekességet jelent a maratással készült díszítés leírása. A kis-méretű lángnyelv-formák a textilrétegek közti hasított mintákat utánozzák, ezáltal könnyedebbé téve az acélfelületet. Krause kiemeli a metszetkészítés és a vérték maratása közti technikai párhuzamokat, amelyek mögött esetenként rokoni- vagy munkakapcsolatok álltak. Stilisztikai párhuzamokat keresve hívja fel a figyelmet Daniel Hopf-érnak az augsburgi Szent Katalin Domonkos kolostor mennyezetét ábrázoló metszetének vonalvezetésére. Ez a hajlékony formákból álló, ornamentális motívum tűnik fel a művész által készített és szignált fegyvereken is, valamint a Rogendorf-vérten is. Így az elemzés középpontját képző darab példázza a páncélkészítők és a metsző mesterek együttműködését a reneszánsz idején. Ez a művészi társulás bevett gyakorlat lehetett a korszakban, amit a szerző egy másik forrás bevonásával szemléltet: az innsbrucki Paul Dax (1503–1561) elsősorban festmények, térképek és erődvezérlatok készítésével foglalkozott, ugyanakkor 1540-ben a birodalmi fegyvertár udvari páncélkészítője, Jörg Seusenhofer panaszt tett Dax munkájára, ugyanis egyik maratása túl mélyre sikerült, ami megnehezítette számára az aranyozás kivitelezését. Külön érdekesség, hogy Dax alkotói pályafutása előtt Landsknecht-katonaként tevékenykedett, részt vett Nápoly ostromában (1528), majd a következő évben Bécs védelmében, melyet – gróf Niklas von Salm-Neuburggal együtt – Rogendorf vezetett.

Az Andreas Zajic által jegyzett fejezetekben elsőként a Rogendorf család történetével ismerkedhet meg az olvasó. Gyors felemelkedésének köszönhetően Kaspar von Rogendorf az osztrák nemesség befolyásos tagjává vált, amely szükségessé tette a família számára, hogy olyan központtal és műalkotásokkal rendelkezzen, amelyek méltók politikai szerepéhez és képesek reprezentálni tekintélyét. A szintén Zajic által írt következő fejezet a Rogendorffok mecénási szerepét taglalja. Wilhelm és Wolfgang 1520-ban Antwerpenben ismerkedett meg Albrecht Dürerrel, aki útinaplójában megemlékezik arról, hogy a Rogendorffok többször vendégül látták őt. A család a neves művésztől több alkotást is rendelt, többek között Wolfgang – mára elveszett – portréját, valamint két Passió-jelenetet. Így nem véletlen, hogy Dürer volt az, aki színezett fametszetén megörökítette a műkedvelő család címerét. A több nemzedéken át bővített pöggstalli kastély impozáns védművei ellenére korántsem csak katonai funkcióval bírt, hanem reprezentációs térként is szolgált. Itt kapott helyet a Rogendorffok által gyűjtött raritásokat és egzotikus tárgyakat rejtő Kunst- és Wunderkammer, melyben olyan fegyverek is helyet kaptak, mint egy török fejedő, egy spanyol pajzs és egy öreg gálya modellje. Zajic feltételezi, hogy ezek a tárgyak tulajdonképpen harci trófeák lehettek. Előbbi Bécs ostromát követően kerülhetett a gyűjteménybe. A pajzsot valószínűleg Wilhelm von Rogendorff hozta magával haza a Spanyol Királyságból. Az utóbbi darab pedig a Christoph által 1535-ben, Tunisz mellett vívott tengeri ütközet emléke. A gyűjtemény egyik legkülönlegesebb műkincse egy színes tollakból összeállított indián öltözék és páncél volt. A fejezet szerzője emlékeztet arra, hogy a könyv témáját jelentő páncél e tárgyak kontextusában értelmezhető. Kaspar von Rogendorffot 1493-ban hasonló gótikus stílusú vértetben örökítették meg egy epitáfiumon, mint amelyet 1484-ben a későbbi uralkodó, Miksa rendelt Lorenz Helmschmiedtől.

Zajic nyitva hagyja kérdést: vajon Wilhelm családi tradíciót követett akkor, amikor megrendelte páncélöltözékét Kolman Helschmiedtől?

A könyv utolsó fejezete a vért provenienciájával foglalkozik. A páncélöltözékről 1523 és az 1580-as évek között nem maradt fenn információ. Elsőként 1583-ban, az ambrasi kastély Heldenrüstammerében írták le röviden, Tiroli Ferdinánd gyűjteményében. Bár a kollekció eredeti formájában már nem fellelhető, az 1596-os inventárium segítségével számos részlet rekonstruálható, többek között Rogendorf páncéljának pontos helye is. Érdemes hozzátenni a szerző gondolata mellé, hogy a 'hősök fegyvertára' nem csak tiroli Ferdinánd érdeklődését szolgálta, hanem – a Rogendorf család gyűjteményéhez hasonlóan – reprezentatív funkcióval is bírt: a hadi felszereléseket magában foglaló öt teremhez egy Kunstkammer is csatlakozott,² a főherceg gazdaságát és politikai fontosságát tükrözte. Ennek megnyilvánulása az is, hogy maga Tiroli Ferdinánd is szerepel az *Armamentum Heroicum* lapjain, hiszen ő is katonáskodott. A hazai történetírás számára érdekes, hogy Magyarországon kétszer is vezetett hadjáratot a török ellen, 1556-ban és 1566-ban.³

Krause megemlíti, hogy tiroli Ferdinánd halála után feledésbe merültek az ambrasi kastélyban tárolt páncélok, majd a napóleoni háborúk idején a franciák és a bajorok is egyaránt elvittek darabokat a gyűjteményből, ezért I. Ferenc elrendelte a főúri kollekció Bécsbe szállítását. Így került a Rogendorf-vért is a császárvárosba, azonban a franciák előretörése miatt a darabokat Péterváradra menekítették, majd a franciák lipcsei veresége után az Alsó-Benvedere kastélyban kerültek elhelyezésre. Ekkor fedezte fel a kibontakozó tudományos érdeklődés Rogendorf vértjét. 1823-ban Samuel Rush Meyrick angol kutató és műgyűjtő (1783–1848) útinaplójában le is rajzolta a szokatlan formájú páncélgarnitúrát. A vért ezután több bécsi kiállítótérben szerepelt, majd a II. világháború hányattatásai után külföldi múzeumokba is eljutott, ezáltal a nemzetközi figyelmet kapva.

A számos művészi igényű felvételt tartalmazó kiadvány melléklete bőséges vonatkozó irodalomjegyzéket is közöl, amely a vértre vonatkozó régebbi és új munkákat egyaránt tartalmazza, megadva a tájékozódás lehetőségét a későbbi kutatások számára. A könyv német nyelven is megjelent, *Mode in Stahl: Der Kostümharnisch des Wilhelm von Rogendorf* címmel.

Kozák-Kígyóssy Szabolcs László

² Laurin Luchner: Denkmal eines Renaissancefürsten. Versuch einer Rekonstruktion des Ambraser Museums von 1583. Wien, 1958. 69–70. o.

³ Gulyás Borbála: Huszárok Prágában és Innsbruckban, törökök Drezdában – huszártornák a 16. századi Európában. In: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2010. 278. o.

ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSEK A 16–17. SZÁZADBAN

(Országház Kiadó, Budapest, 2018. 421 o. ISBN 978-615-5674-59-4)*

Az Országgyűlés Hivatala nem kisebb dologra vállalkozott *A magyar országgyűlések története* című sorozat megindításával, minthogy bemutassa a magyar országgyűlések történetét a kezdetektől 2014-ig, méghozzá több, hasonló szerkezetű, ám az egyes korszakok sajátosságaira fókuszáló kötetben. A sorozat legújabb, szám szerint negyedik kiadványát az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézetének tudományos főmunkatársa, a Kora újkori Témacsoport vezetője és az ELTE Történelem Segéd tudományai Tanszék habilitált egyetemi docense, Oborni Teréz jegyzi. A 2018 végén napvilágot látott munka a szerző kutatási területéhez és tudományos tevékenységéhez illeszkedve a kora újkori erdélyi országgyűlések fejlődését, történetét dolgozza fel, a tőle megszokott alapos-sággal.

Csupán a mű címét hallva, a recenzens – és talán nincs ezzel egyedül – óhatatlanul az 1874-ben újtárra indult 11 részes Magyar Országgyűlési Emlékek kezdő köteteire,¹ majd az egy évvel később megjelenő s 21 kötet kiadását megélt Erdélyi Országgyűlési Emlékekre,² valamint az 1926-ban született Trócsányi Zsolt erdélyi kormányzattörténeti munkáira³ asszociált. S hogy jó gondolati úton járt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint Oborni Teréz öt oldalas előszava, ahol maga is említést tesz az Erdélyi Országgyűlési Emlékekről, felhívva a figyelmet arra is, hogy az több helyen pontosításra és kiegészítésre szorul. Trócsányi Zsolt műveit pedig a szerző saját kötetének előzményeként, annak megkerülhetetlen forrásmunkájaként jelöli meg, ám világosan előrebocsátja, hogy véleménye nem minden esetben egyezett Trócsányi Zsolt nézeteivel. A szerző bevallott célja a XVI-XVII. századi erdélyi és a keleti országrészben működő országgyűlések történetének és működésének átfogó bemutatása a legszélesebb és legfrissebb kutatási eredményeket felvonultató szakirodalom feldolgozásával.

A 421 oldal terjedelmű monográfia öt, egymásra logikusan épülő szerkezeti egységre tagolódik. A fejezeteket minden esetben végjegyzetek zárják le, ahol az adott rész feldolgozásához felhasznált forráskiadványok és szakirodalom kap helyet. A főszövegben felbukkanó, viszonylag csekély számú lapalji jegyzet leginkább magyarázó, kiegészítő információkat tartalmaz, elvértve található egy-egy további szakirodalomra való utalás. Oborni Teréz érvelésének alátámasztására számos hosszabb-rövidebb terjedelmű forrásrészletet közöl, amelyek segítségével még inkább érzékelteti az olvasóval a tárgyalt kor-

* A recenzió az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájának keretében készült, továbbá az Emberi Erőforrások Minisztériumának 20391-3/2018/FEKUSTRAT jelzésű projektje támogatta: Szegedi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Kiválósági Központ, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport.

¹ Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Hungariae, I–V. Szerk. *Fraknoi Vilmos*. Budapest, 1874–1876.

² Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, I–XXI. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1875–1898.

³ *Trócsányi Zsolt: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései: adalék az erdélyi rendiség történetéhez*. Budapest, 1976.; *Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata: 1540–1590*. Budapest, 1980.; *Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, 2005.

szak érdekes és megragadó világát. Hasonló, bár inkább könnyedebb, tájékoztató jellegű funkciót töltenek be a könyvben szereplő illusztrációk – összesen 66 kép és hat térkép – is.

Az első fejezet (*Erdélyi rendi gyűlések Buda elestéig*) nemcsak oldalszámok (76. o.), de az időbeli határok tekintetében is a kötet legterjedelmesebb részének számít. Ennek legfőbb oka, hogy a szerző nem elégszik meg az Erdélyi Fejedelemség szűk értelemben vett kora újkori (16–17. századi) országgyűléseinek bemutatásával, annak a folyamatnak a részletekbe menő felvázolására törekszik, ami az 1526 előtti vajdai tartománygyűlésektől a fejedelemség országgyűléseihez vezetett. Ennek megfelelően egy alfejezetben veszi górcső alá a középkori Erdély közjogi helyzetét, politikai berendezkedését, a tartományi igazgatás és rendiség jellemzőit. Oborni Teréz hosszú oldalakon keresztül követi végig a magyar királyi hatalom képviselőjének számító vajdai tisztség alakulását, megállapítva, hogy az mindvégig megmaradt a mindenkori magyar király alattvalójának. Az erdélyi vajdát a középkori Magyar Királyság legfőbb tisztségviselőinek a sorában kell megemlíteni. A vajda, mint tisztségnév használata a XII. század végére datálható, ezt megelőzően többféle elnevezéssel lehet találkozni. Mivel e poszt viselőit sokszor köteleességük a királyi udvarba szólítással, a XIII. század elejétől bevett gyakorlattá vált az alvajda (általában kettő) kinevezése. A vajdai hatalom a tetőpontját Szapolyai János hivatalviselése alatt érte el, ám a szerző szerint ez nem feltétlenül magának a tisztségnek az erősödéséből következett. Ebben szerepet játszott ugyanis az, hogy a XV. század utolsó évtizedeiben már egy személy töltötte be a Magyar Királyság két fontos országos hivatalát: az erdélyi vajda és az országbíró tisztségeket. A középkori értelemben vett utolsó vajdák kinevezése a XVI. század közepén, I. Ferdinánd által került sor (1552-ben Báthory András, majd 1553-ban Dobó István és szentiványi Kendy Ferenc). A vajdák vagy az alvajdák által, a magyar király nevében kihirdetett és megtartott tartományi gyűlések a három erdélyi nemzet (székely, szász, magyar) szemszögéből értelmezve általános gyűlések voltak, míg a Magyar Királyságban működő országgyűlések nézőpontjából a részgyűlés szerepét töltötték be. Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy az erdélyi rendek nemcsak az Erdélyben megtartott általános- és részgyűléseken, hanem a Magyar Királyság országgyűlésein is képviseltethették magukat, jóllehet utóbbin szavazati joggal nem rendelkeztek.

A második alfejezet a sorsfordítónak számító mohácsi csata után, a kettészakadt országban bekövetkezett változások bemutatására koncentrál, és ennek tükrében tesz megállapításokat a korabeli országgyűlésekről. Ami a kettős királyság erdélyi rendi gyűléseit illeti, elmondható, hogy 1526 és 1540 között összesen 32 gyűlés megtartásáról maradtak fenn adatok. Ezek összehívása Szapolyai Jánoshoz és I. Ferdinándhoz egyaránt köthető. Ebben a periódusban lebonyolított általános gyűlések olyan országos gyűlésekként funkcionáltak, amelyeken mindhárom rendi nemzet képviselői megjelentek, míg a részgyűléseken általában már csak egy vagy két rend képviseltette magát. Az ekkoriban megszervezett tartományi gyűlések mechanizmusa az egységes Magyar Királyság hagyományos gyűléseihez igazodott. A két király között 1538-ban létrejött váradai egyezmény után vette kezdetét Szapolyai János és I. Ferdinánd uralma alá tartozó országrészek különválása. Bár Szapolyai János 1540 júliusában bekövetkezett halála után kimutathatóak az Erdély területén tartott gyűlések különálló törvényhozás irányába mutató jellemzői, Oborni Teréz véleménye szerint ezek azonban még nem lépték át a korábbi tartományi gyűlések jogköreinek határát. Ahhoz, hogy ezek valódi országgyűlésekké váljanak, az 1541. év eseményeire volt szükség.

A második fejezet (*A keleti Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig*) négy alfejezetre bontva tekinti át az erdélyi gyűlések formálódásának 30 éves periódusát, beágyazva az Erdély történelmében bekövetkezett változások felvázolásába. Buda 1541. évi oszmán megszállását követő években a leszakított erdélyi és tiszántúli országrész az önállóság útjára lépett. Szulejmán szultán parancsa értelmében az Izabella királyné és fia, János Zsigmond kezére juttatott területet Erdély, a Tiszától keletre eső vármegyék, valamint a Kassa központú Felső-Magyarország alkotta, míg az 1541. december 29-től 1542 végéig érvényben lévő gyalui egyezmény értelmében I. Ferdinándot illette a terület. A szerző összefoglalóan megállapítja az 1540-es évek erdélyi gyűléseiről, hogy ekkor ment végbe a késő középkori tartománygyűlés fokozatos átalakulása, melynek fő jellemzője, hogy olyan funkciók gyakorlását – „korlátozottan értendő királyválasztási jog, országos érvényű törvények meghozása, országos adóterhek meghatározása és kivetése, kormányzati rend kialakítása” – látta el, amelyekre ezt megelőzően Magyarország rendi gyűléseinek volt jogköre (106. o.). Elmondható tehát, hogy Izabella és János Zsigmond Erdélybe érkezését követően az országgyűlések elsősorban az államszervezéssel és az alkotmányozással kapcsolatos teendők színterét jelentették. Nem volt ez másképpen a Királyi Magyarország és a keleti országrész rövid idejű (1551–1556) Habsburg-kézen való egyesítését követően a fia nevében kormányzó Izabella hároméves regnálása (1556–1559) alatt sem, amely periódushoz olyan alaptörvények meghozása köthető, amelyek nem sokkal később az Erdélyi Fejedelemség fundamentumát jelentették. Oborni Teréz részletekbe menő áttekintést ad az Izabella királyné és fia első, rendkívüli jelentőségű kolozsvári országgyűléséről (1556. november 25.), ismertetve az államszervezéshez kapcsolódó határozatokat; többek között azt is, hogy ekkor helyezték Izabella kezébe a főhatalmat, a külügyi és belügyi kormányzat egészével egyetemben. II. János 1559-ben, édesanyja halálát követően választott királyként vette át a hatalmat a keleti országrészben. II. János végleges uralomra jutása után a felvidéki területek birtoklásáért I. Ferdinánddal, majd annak fiával és utódával, II. Miksával háborúskodott. A területi és hatalmi konfliktus rendezését nemcsak fegyverek, hanem tárgyalás útján is próbálták megoldani az 1560-as évek folyamán, miközben az ország stabilitásának megingásával is szembe kellett néznie az uralkodónak. Az ellentétet végül az 1570. augusztus 16-i speyeri egyezmény zárta le, ami rendezte a közjogi viszonyt a keleti és nyugati országrész, illetve uralkodói (II. János és I. Miksa) között. A szerző kiemeli, hogy az egyezmény bár törvényerőre nem emelkedett, hiszen nem került sor sem a rendi gyűlés elé terjesztésére, sem becikkelyezésére, mégis elsőként ebben tekintik az Erdélyi Fejedelemséget különálló államként, uralkodóját pedig fejedelemtént. II. János országgyűlései tovább alakították a belső önállóság kerekeit, s az 1570-es évekre az erdélyi gyűlések törvényhozási gyakorlata szuverén ország képét mutatta, igazságszolgáltatása követte a korábbi magyarországi gyakorlatot.

A következő fejezet (*A fejedelmi hatalom és a rendek viszonya*) az erdélyi fejedelmi hatalom és a rendek kapcsolatának bemutatását állítja középpontba. Abból adódóan, hogy az országgyűlés jelentette találkozásuk legfőbb fórumát, itt érhető leginkább tetten egymáshoz való viszonyuk alakulása a politikai szféra vonatkozásában. Oborni Teréz a bevezető gondolatokban kiemeli, hogy az erdélyi fejedelmi hatalom nem az erdélyi vajda pozíciójából ered, hanem a magyar királyi méltóságból, s az uralkodó személye és egyáltalán az uralma a Portától függött. A tárgyalt korszakban a rendi dualizmus csupán elvi síkon létezett, a valóság sokkal inkább a „fejedelmi túlhatalom vezette alkotmányos monarchia”

képét mutatta (172. o.). Bár a rendek alkotmány biztosította politikai jogokkal bírtak, a fejedelmi hatalommal szemben mégis inkább politikai szempontból a gyengeség jellemezte őket. Ennek egyik okát a szerző a fejedelemség állami létének, politikai hatalmi sajátságaiból vezeti le, hozzátéve, hogy bizonyos krízishelyzetekben azért volt példa arra, hogy engedményeket érjenek el a rendek a fejedelemtől. Az első alfejezet hat részfejezetben érinti azokat az államalkotó rendi nemzeteket (erdélyi magyar nemesi, székely és szász), amelyek politikai jogokat gyakorló közösségként működtek és az Erdélyi Fejedelemség országgyűlésein is képviseltették magukat. A szerző külön foglalkozik a korabeli forrásokban felbukkanó további rendekkel (egyháziak rendje, a városi rend, székelyek társadalmán belüli rendek, tanácsi rend), ismertetve kialakulásuk és működésük főbb vonásait. Oborni Teréz szintén önálló részfejezetet szentelt annak a témakörnek a tárgyalására, hogy a románok miért nem alkottak rendi nemzetet. Ennek okát alapvetően betelepülésük módjában és életviteli sajátosságaikban találja meg. A rendek minden esetben meghatározott, ám állandóan változó számú követek révén képviseltették magukat az országgyűléseken, akik munkájukat segítő, általános érvényű megfogalmazásokat tartalmazó követutasításokkal rendelkeztek. Középkori rendi típusú szövetségnek számított a három erdélyi nemzet uniója, amely egyszerre szolgálta a közös érdekek és az egyes rendek sajátos kiváltságos helyzetének védelmét, amelyek érdekében a XVI. században is sikerrel léptek fel az országgyűléseken. A XVII. század elejére az unió egyre szorosabb köteleket jelentett, ez és a rendek erre tette esküje biztosította az állam alapját jelentő alkotmányos rendet, az uralkodó és a rendek közötti hatalmi megoszlást. Sőt, a század közepén a rendek a fejedelemválasztások időszakában nem egyszer határoztak az unióra teendő eskü kötelezettségéről is.

Az országgyűlések típusai címet viselő ötödik fejezet összefoglaló jellegű áttekintést ad az általános-, rész- és tábori gyűlésekről. Megállapítható az, hogy a fejedelemváltás lebonyolítását célzó, vagy komoly és fontos politikai-kormányzati, külügyi, diplomáciai kérdések megtárgyalásakor tartott gyűlések általánosak voltak, az ügyek jellege indokolatlanná tette részgyűlés összehívását. A partialis vagy részgyűlések néhány kivételtől eltekintve az ország általános kormányzatához, az egyetemes gyűlések jogkörébe is tartozó kérdésekben hozhattak határozatot, de jóval kevesebb esetben született itt döntés, szemben a generalis (általános) gyűléssel. A harmadik típusú országgyűlések, a táboriak összehívására speciális esetekben, általában hadfelkelés idején került sor, leginkább a katonai táborokban. Az effajta gyűlések tematikáját vizsgálva kitűnik, hogy az főként katonai kérdéseket érintett, ritkán intézkedtek országos ügyekben. Az általános rendi gyűlések sorában említhetők meg a hangsúlyos szerepet betöltött fejedelemválasztó gyűlések is. Maga a libera electio vagyis a szabad választás privilégiuma a korszak folyamán az erdélyi rendek megkérdőjelezhetetlen jogának számított. Ezt azonban árnyalta, hogy a fejedelem személyének kijelölésébe volt beleszólása a Portának és Habsburgoknak, ráadásul a Magyar Királyságban és a bécsi udvarban is eltérően értelmezték ezt a kiváltságos jogot. Az alfejezetben megjelenik az eltérő nézőpontok bemutatása konkrét példák (például Báthory István, Báthory Zsigmond, Bocskai István, Bethlen Gábor stb.) ismertetésének segítségével. Külön rész foglalkozik a fejedelmi conditiókkal. Ezek, a fejedelemválasztás során a rendek által megfogalmazott feltételek számítottak egyrészt a fejedelmi hatalom legfőbb korlátozó tényezőjének, másrészt rögzítették a rendek fejedelmi hatalomból való részesedését is. A szerző bemutatja, hogy az Erdélyi Fejedelemség fennál-

lása alatt milyen változások figyelhetők meg a conditiók tartalmát, megfogalmazását illetően. Oborni Teréz öt részfejezetet szánt arra, hogy részletességre törekedve felvázolja és végigkövesse az erdélyi fejedelmek uralkodói címeinek alakulását János Zsigmondtól indulva Thököly Imréig bezáróan.

A monográfiát lezáró utolsó fejezet (*Az országgyűlések törvényalkotó működése és egyéb jogkörei*) az országgyűlések szervezetét és működésének rendjét állítja a vizsgálódás középpontjába. A szerző a témát bevezető gondolatoknál ismételtén visszautal Trócsányi Zsolt alapkutatásaira, ami markáns alapul szolgált e rész megírásához, s csupán néhány, az elmúlt években napvilágot látott újabb következtetésekkel egészült ki jelen munka. A mindvégig egykamrás országgyűlés elrendelése a fejedelem jogkörébe tartozott, s csak ritkán került sor a rendek ilyen irányú kezdeményezésére. A gyűlések éves számának meghatározásakor szigorú szabályt nem lehet megfigyelni, az azonban elmondható, hogy rendkívüli helyzetekben sűrűbben került sor az összehívásukra. Szintén nem volt állandó a gyűlések színhelye sem. Oborni Teréz behatóan veszi sorra az országgyűlések összetételét, a résztvevők különféle csoportjait. A XVII. század végére az Erdélyi Fejedelemségben is megjelent, s egyre inkább megmutatkozott az úgynevezett tanácsai rend elkülönülése. Ez a fejedelmi tanácsosi tisztséget viselő főurak csoportját jelentette, azonban ez Erdély rendi szerkezetéből és az állam történetének sajátosságai miatt mégsem vezetett egy külön ülésező főrendi kör kialakulásához. Az országgyűlések menetének általános ismertetése egy-egy példával alátámasztva történik meg egy alfejezetben.

Szintén külön alfejezetek foglalkoznak az országgyűlés külügyi és bíraskodási jogkörével, valamint a fejedelemség törvénykönyveivel. Ez utóbbiak közül az első az *Approbatae Constitutiones*, amelyet 1653-ban II. Rákóczi György parancsára adtak ki és az 1540–1653 között összehívott országgyűléseken meghozott törvényeket tartalmazta. Az ezt követő kiadás a *Compilatae Constitutiones*, az 1654 és 1669 között keletkezett végzéseket foglalta magában. Mindkét gyűjtemény az Erdélyi Fejedelemség országos jogrendszerének összefoglalását jelenti. A XVI. század utolsó évtizedeiben jelent meg a *Supplementum Tripartitii*, amely részben indexként, részben segédanyagként szolgált azoknak, akik munkájuk során a Werbőczy István nevéhez fűződő Tripartitumot használták. Ezen felül a munka tartalmaz olyan speciális, tipikusan erdélyi eseteket, amelyek az említett Tripartitumban nem találhatók meg. A *Specimen juridici processus* Bethlen Gábor fejedelem kérésére készült el 1619-ben. Ez tekintendő a fejedelemség első tényleges perjogi szabálygyűjteményének. A legvégül megemlített *Diploma Leopoldinum* fontossága abban áll, hogy ez szüntette meg az önálló Erdélyi Fejedelemséget és ez számított Erdély számára 1848-ig érvényes alkotmánynak.

A munka tartalmi részét Oborni Teréz összegző gondolatai zárják le. Ebben a néhány, összesen 13 oldalban az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság országgyűléseinek egybevetéséről olvashatunk röviden. A monográfia értékét tovább növeli a 21 oldal terjedelemben rúgó, akkurátusan összeállított függelék, amely fejezetenkénti bontásban tartalmazza a munkában hivatkozott és azon kívül felhasznált szakirodalmat és forráskiadásokat. A mű végül a terjedelmes kiadványban való könnyedebb eligazodást segítő névmutatóval zárul le.

A szerző vitathatatlan érdeme, hogy az olvasó széleskörű, a legújabb kutatási eredményeket tartalmazó, forráskiadványok és szakirodalom bázisára épülő kötetet tarthat

a kezében. Oborni Teréz kiváló munkájának javára írható, hogy rendszerint visszaautal korábbi felvetéseire, megállapításaira, így módon is nyomatékot adva megfigyeléseinek, eredményeinek. A monográfia a korszakkal foglalkozó kutatók mellett a felsőoktatásban tanuló hallgatók számára is haszonnal forgatható.

Juhász Krisztina

HERNÁDY ZSOLT

„HA LEGYŐZNEK IS BENNÜNKET, DE BÍRNI SOHA NEM FOGNAK” SCHWEIDEL JÓZSEF TÁBORNOK ÉLETE

(Aradi Vértanúk Sorozat, Line Design Kiadó, Budapest, 2018. 341 o. ISBN 978-963-480-005-7)

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc kitörésének 170. évfordulójára jelent meg az *Aradi Vértanúk Sorozat* újabb, immáron harmadik kötete, amely egy kevésbé ismert vitéz, Schweidel József tábornok pályafutását mutatja be. Ahogy azt maga a szerző, Hernády Zsolt is írja, Schweidel 1848–1849-es szerepe sokáig annyira ismeretlen volt, hogy a századfordulón még az is előfordulhatott, hogy egy olyan cikk jelent meg róla, amelyben egy akkori történész véleménye szerint csak véletlenül, tábornoki rendfokozata miatt került be a kivégzettek sorába, „mint Pilátus a Credóba”. A szerző ezért is tartotta fontosnak, hogy most több évtizedes kutatási eredményeit összegezve, méltó emléket állítson ennek a jobbra ismeretlen honvédtábornoknak.

A kötet előszavában Hernády előbb összefoglalja a Schweidellel kapcsolatos, eléggé szűkös korábbi szakirodalmat, majd az első fejezetben, mely „A szeplőtelen Schweidel név” címet viseli, röviden ábrázolja azokat a családi és társadalmi viszonyokat, ahonnan hőse pályafutása elindult. Schweidel József 1796. május 18-án született a bácskai Zomborban egy, a török elleni háborúk befejezése után a kipusztult területre betelepített német család harmadik gyermekeként. Apja, idősebb Josef Schweidl Bács vármegye kincstári kamarai hivatalának tisztviselője volt, aki 1780-ban magyar nemességet is szerzett, és feleségével Hiltl Terézzel, valamint két leány-, illetve egy fiúgyermekével együtt hamar elindult a korabeli asszimiláció, a magyarosodás útján, noha német gyökereit soha nem tagadta meg. Erre utal az is, hogy a zombori elemi, illetve középiskola elvégzése után tanulmányait Pozsonyban, a királyi akadémián folytató Schweidel József magát a beiratkozáskor „hungarusnak” vallotta. Noha az ifjú sikeresen elvégezte az akadémiát, majd a bécsi tudományegyetem jogi karát is elkezdte, azt végül nem fejezte be. Őt is magával ragadta ugyanis a napóleoni háborúk forgataga, és 1813. november 25-én saját költségén szolgáló (ex propriis) kadétként belépett a cs. kir. 6. (Rosenberg) könnyűlovas ezredbe.

A második fejezet, mely az „*Adjátok meg a császárnak, ami a császáré...*” címet kapta, Schweidel életének és katonai szolgálatának 1813 és 1848 közötti szakaszát ismerteti. Hősünk nem sokáig maradt ezredében, hanem 1814 őszén átjelentkezett a számára rokonszenvesebb cs. kir. 4. (Hessen–Homburg) huszárezredbe, amelynek ekkor már a hírneves báró Simonyi József „óbester” volt az ezredparancsnoka. Ezzel az alakulattal esett át a tűzkeresztségen az 1815-ös franciaországi hadjáratban, ahol az összecsapások során már kitűnt bátorságával, és valószínűleg ekkor találkozhatott későbbi hőhéréval, báró Julius von Haynau akkori őrnaggyal is. A napóleoni háborúk lezárulása után az ezred Dijon közelében látott el megszálló feladatokat, majd Bécsbe vonult, 1817-től Nagyváradon

és Debrecenben, 1823-tól pedig Galíciában, Tarnopol körzetében állomásozott egészen 1847-ig, amikor újra Bécsbe vezényelték. Schweidel mind a hosszúra nyúló békeszolgálat, mind a kisebb hadműveletek alkalmával (határszolgálat az 1830–1831-es lengyel szabadságharc, illetve a koleralázadás idején; részvétel az 1846-os galíciai parasztlázadás, illetve a krakkói felkelés elnyomásában) használható tisztnek bizonyult, így az előmenetel lelassulása ellenére kadétból 1845-re őrnaggyá lépett elő. Évente készülő minősítési lapjai egy kiváló huszártisztet mutatnak, aki mind a kiképzésben, mind a szolgálatban kiváló teljesítményt nyújtott, katonái által elismert és szeretett volt, rossz tulajdonságai pedig nem akadtak. Ugyanakkor már ebben az időszakban nagyothallással, illetve időről időre kiújuló küteggel (övsömörrel) küszködött. Még 1827-ben megnősült, felesége Domicella Bilinska lett, akitől két fia és három lánya született. Otthonában is elismerték, mivel 1845-ben Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli táblabírájává nevezték ki; 1848 januárjában pedig harmincévi hűséges szolgálatáért megkapta az osztrák nemességet is.

Ebbe a szépen ívelő pályafutásba „robbant bele” 1848 elején a „Népek Tavasza”, amelynek eseményeivel, illetve hősüinkre vonatkozó következményeivel a harmadik, *„Sebes indókban Magyarországba”* című fejezet foglalkozik. Schweidel – tiszttársai többségéhez hasonlóan – elítélte az 1848. március 13-án Bécsbe érkező forradalmi hullámot, és a cs. kir. 4. (ekkor már Sándor orosz trónörököséről elnevezett) huszárezred pedig komoly érdemeket szerzett a bécsi Burg, a Habsburg-uralkodóház székhelyének védelmében. Ugyanakkor örömmel üdvözölte a magyarországi változásokat, az uralkodó által elismert, gróf Batthyány Lajos miniszterelnök vezette törvényes magyar kormányt, valamint az áprilisi törvényeket. Éppen ezért aggodalommal figyelte a nemzetiségi mozgalmakat, majd a Délvidéken kirobbanó szerb lázadást, illetve a horvát–magyar viszony elmérgesedését. A fentiek miatt a magyar kormány igyekezett a magyarországi sorozású gyalog- és huszárezredeket hazarendelni; így 1848. augusztus második felében a 4. huszárezredre is sor került. Noha az ezred törzs- és főtisztjait karának egy jelentős része zömmel mondavacsínált okok miatt inkább Ausztriában maradt, Schweidel egyedüli állásában megmaradó törzstisztként tudatosan vállalta az ezred hazavezetését, amelynek a zöme szeptember elején (soraiban a későbbi vértanútárs Ernst Ritter Poelt von Poeltenberg kapitánnyal) a Dráva-menti magyar haderő kötelékébe került beosztásra.

1848. szeptember 11-én Josip Jellačić horvát bán és cs. kir. altábornagy hadserege átlépte a Drávát, ezzel pedig megkezdődött a nyílt háború, amelynek a pákozdi csatáig tartó részét a negyedik, igencsak találó módon *„Huszáraink hűsége körülményeinket megváltoztató”* címet viselő fejezet mutatja be. Schweidelnek és huszárainak ekkor döntő szerepe volt abban, hogy a meghátráló magyar haderő nem bomlott fel, illetve döntés született a harc felvállalásáról. A fokozatosan erősödő magyar hadsereg kötelékében Schweidel katonáival mind a szeptember 26-i polgárdi utóvédi összecsapásban, mind pedig a 29-i pákozdi csatában megállta a helyét; utóbbival pedig sikerült megakadályozni, hogy Jellačić elfoglalja a fővárost.

A csata után a magyar főszereg üldözőbe vette a Bécs felé hátráló horvát bán csapatait; ennek az időszaknak a schwechati csatáig terjedő szakaszát az ötödik, *„Hűség, becsület és tettek által...”* című fejezet ábrázolja. Az eredményesen működő Schweidel ekkor előbb hadoszlop-, majd dandárparancsnok, október 12-től pedig (egy rendfokozatot átugorva) ezredes, és ezredének parancsnoka is lett. Jelentős szerepe volt abban, hogy a Lajta mentén a határátlépés miatt kialakuló vitában a 4. huszárezred harcképességét meg tudta

őrizni, és tisztikara többsége (köztük Poeltenberg is) vállalta a további magyar szolgálatot. Az alsó-ausztriai hadjárat során, október 30-án dandárparancsnokként a magyar centrumban, Görgei Artúr ezredes csapatai mellett vett részt a schwechati csatában, és a vereség után huszáraival fedezte a visszavonulást a határ innenső oldalára.

Schwechat után Görgei Artúr (immáron tábornokként) lett a magyar fősereg vezére, aki a Duna jobb partján állomásozó hadosztály vezetését a november 1-jével szintén tábornokká előléptetett Schweidel Józsefekre bízta. A hatodik, „*Most – segíteni kell, és pedig rögtön!*” című fejezet azt a közel másfél hónapos szervezőmunkát mutatja be, amelyben Schweidelnek komoly szerepe volt, és tevékenységével jelentősen hozzájárult a honvédsereg harcképességének fokozásához. Az 1848. december közepén túlerővel megindított cs. kir. offenzíva feltartóztatásához azonban ez is kevés volt. Schweidelnek ugyan sikerült rendben visszavonnia a dandárait Győrbe, de övsömöre közben újra kiújult, ezért december 19-én kénytelen volt betegszabadságra menni, és a téli hadjárat további harcaiban már nem vett részt.

A hetedik, „*Csak javulva, nem gyógyulva*” című fejezet a tábornok szolgálatmentes időszakát foglalja össze 1848. december végétől 1849. május elejéig. Schweidel ugyan igyekezett mielőbb meggyógyulni, ám a folyamatosan romló hadi helyzet miatt állandóan költözésre kényszerült; így végül február végén Nagyváradra, majd március közepén Debrecenbe ment. Egészségi állapota fokozatos javulásával április közepétől kapcsolódott be újra a Hadügyminisztérium adminisztratív ügyeibe, de tábori szolgálatot nem vállalhatott. A kormány értékelte hűségét: május 11-én 1848-as őszi érdemeire való tekintettel megkapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát, május 9-én pedig a frissen visszafoglalt Pest városának katonai parancsnokává nevezték ki.

A nyolcadik, „*Pest város hadi parancsnokává kinevezem*” című fejezet Schweidel városparancsnoki működését ismerteti. Hernády Zsolt itt részletesen bemutatja, milyen összetett feladatot kellett a tábornoknak megoldania Buda 1849. május 21-i bevételéig, majd a kormányzatnak és a hadügyi adminisztrációnak Debrecenből a fővárosba való átköltözése után; az ellenséges foglyok elszállításától az újoncozáción át az utánpótlás megszervezéséig. A tábornoknak elég szűkös adminisztrációval is sikerült jelentős eredményeket elérnie, és együttműködése a térparancsnokságokkal, valamint a polgári szervezetekkel is jónak volt mondható. A hadi helyzet újólagos romlása miatt 1849. július elején előbb Szegedre, majd a hónap végén Aradra is követte a kormányzatot, de komolyabb munkát már nem tudott végezni. A temesvári vereség után Schweidel Görgei táborához csatlakozott, amellyel augusztus 13-án a Világos melletti szöllősi mezőn kapitulált.

A kapituláció utáni orosz, majd cs. kir. fogságot, illetve az aradi hadbírószági vizsgálatot a kilencedik, „*Egy mindenkiért, mindenki egyért*” kissé talányos című fejezet ábrázolja. Mivel fogsága idején Schweidel naplót vezetett, ezért a vele történtek, a börtönbeli mindennapok elég pontosan rekonstruálhatók. A tábornok szinte mindvégig reménykedett a császári kegyelemben; a hadbírószág előtt magát pedig mintegy teljesen császárhű, kénytelenségből szolgáló tisztként mutatta be, aki Schwechat után már nem is teljesített fegyveres szolgálatot. Ez azonban csak annyira hatotta meg a bíróságot, hogy Schweidelt, mint aki „nagyon csekély szellemi képességekkel rendelkezik”, végül vagyon- és rangfosztásra, illetve lőpor és golyó általi halálra ítélte.

A tizedik, „*Október napjai – mint az örökkévalóság*” című fejezet az utolsó napokkal és a kivégzéssel foglalkozik. Az ítélet kihirdetése után Schweidel végrendeletben igyeke-

zett lezárni függőben lévő ügyeit, illetve gondoskodni feleségéről és gyermekeiről, akik től levélben is elbúcsúzott; rokonait pedig családja támogatására szólította fel. Ezután lélekben megnyugodva, október 6-án hajnalban három társával együtt bátran állt a kivégzőosztag elé, amelynek már az első sortüze végzett vele. Holttestét a várárokbán temették el, jeltelen sírba.

A kötet végén lévő epilógusban, mely *„Az igaz ügy örökre veszve nem lehet”* címet viseli, Hernády Zsolt röviden összefoglalja a Schweidel-család további sorsát, illetve a kivégzettek fokozatosan kialakuló kultuszát, amelynek keretében a tábornok szülővárosában, Zomborban előbb emléktáblát, majd 1905-ben egy egészalakos szobrot kapott. Ez ugyan ma már nem áll, ám Schweidel József honvéd vezérőrnagyra továbbra is emlékeztet Aradon a vértanúk emlékműve, amely alatt 1913 óta az ő csonthai is nyugszanak.

A színvonalas kiállítású, számos képet és grafikát tartalmazó kötetet egy 219 tételt tartalmazó, a tábornok pályafutásának legfontosabb dokumentumait tartalmazó okmánytár, illetve egy bibliográfiának is beillő levéltári és könyvészeti rövidítésjegyzék zárja.

A kötetben, mint minden munkában, előfordulnak nyomdahibák, elírások és tévesztések is. Az 1809-es nemesi felkelést érintő résznél jó kérdés, hogy mi is volt pontosan „a sereg 3. csapata”, amelynek Zombor városa volt a gyakorlólhelye (15. o.). Mészáros Lázár kézikönyvének említésénél nincs feloldva a „MTAKK RAL” rövidítés (22. o., 55. lábjegyzet). Csány László nem a Délvidék, hanem a Dráva-menti védvonal királyi, majd kormánybiztosa volt (57. o.). Schwechatnál Jellačić kb. 30 000 fővel és 99 löveggel, nem pedig 40 000 fővel és 138 löveggel rendelkezett; a bécsi felkelők pedig nemcsak október végén, hanem már október 6-tól kezdve képtelenek voltak bármilyen érdemleges akcióba kezdeni a város területén túl. (91. o.). A „Katona 1989.” hivatkozás nincs feloldva (120. o., 496. jegyzet). Arad és Temesvár esetében az elő- és külvárosokban az ostromló magyar hadsereg ütegállásokat, illetve ostromműveket épített, így ezek lövetése jogosnak volt mondható; ellentétben Pestével, ahonnan a budai várat nem fenyegette támadás (124. o., 511. jegyzet). Kászonyi Dániel osztrák titkosügynöki működésére nincs bizonyíték (139. o., 577. lábjegyzet). Fjodor Vasziljevics Rüdiger lovassági tábornok a III. és nem a II. orosz hadtest parancsnoka volt; Görgei pedig nem Pesttől, hanem Váctól jutott el Aradig (145. o.). Az Oszmán Birodalom területére valójában több ezer honvéd, és nem több ezer honvédtiszt került (146. o.). A Bach-kori rendőri megfigyelő lapok (HL IV. 25.) 2013 óta a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, és nem a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban találhatók (178. o., 715. jegyzet). Az okmánytár 6. számú iratának helyes dátuma 1847., és nem 1947. október 31. (189. o.). Az „MNL OL H 2.” 1849. április 14-e után már a kormányzóelnökség, és egyáltalán nem a hadügyminisztérium jelzete (258. o.). Nagy Sándor József tábornok neve helyesen: Nagysándor József tábornok (280. o.). 1849. július közepén a 9. honvédszászlóalj a III. hadtest kötelékében Vácnál, nem pedig Szegednél volt (305. o.). Krausz Károly százados nem ezrede, a cs. kir. 61. (Rukavina) sorjalogezred egy részével, hanem annak csupán a 3. zászlóaljához tartozó 13–14. századainak egy részével állt magyar oldalra (314. o., 64. jegyzet). Végezetül: kissé zavaró, hogy Hermann Róbert és Spira György munkái a bibliográfiában nem megjelenésük sorrendjében, hanem keverten kerültek felsorolásra (337–338., 340. o.). A fentiekől függetlenül a recenziens csak ajánlani tudja ezt a kiváló munkát mindenkinek, aki csak meg akar ismerkedni a szabadságharc egyik kevésbé ismert, de az adott helyzetben erejéhez és egészségéhez mérten mindvégig becsülettel helytálló tábornokával.

Kemény Krisztián

SÜLI ATTILA

TORDA MEGYE ÉS ARANYOSSZÉK SZABADSÁGHARCA 1848–49-BEN*(Tortoma Kiadó, Barót, 2018. 271 o. ISBN 978-973-8995-69-7)*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kitörésének 170. évfordulóján Süli Attila egy hiánypótló kiadványt jelentetett meg, amely Torda megye és Aranyosszék szerepét kívánja bemutatni az események forgatagában. A szerző fontosnak látta, hogy összefoglaló kötetben napvilágra kerüljenek azok a dokumentumok, amelyek e szűkebb térség önvédelmi harcáról és a szabadságharcban vállalt szerepükről tanúskodik, kiegészítve általuk Kővári László (Erdély 1848–1849-ben. Budapest, 2014.), Orbán Balázs (Torda város és környéke. Budapest, 1986.) és Lászlófalvi Velics Károly műveit.

A kötet *Előszavát* Hermann Róbert hadtörténész írta, melyben örömmel konstatálja, hogy ugyan az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeiről rengeteg szakirodalom látott napvilágot, de a mai kutatóknak sem kell aggódniuk, mert a részletek feltárására még bőven van lehetőségük, hiszen egyes területeken még nagyon sok a fehér folt.

A *Bevezetőben* Süli Attila részletesen tárgyalja Torda megye és Aranyosszék lakosságának létszámát, illetve vallási és nemzetiségi összetételét. A nemzetőrség megalakulását is ismerteti, táblázatokba foglalja a különböző statisztikai adatokat, amelyeket az alakulatörténet követ. Megtudhatjuk, hogy a vármegye a szabadságharcnak 1326 önkéntest és 738 sorozott katonát adott, s területéről összesen hat katonai alakulat nyert kiegészítést, illetve Tordára vezényelték 1848 tavaszán a háromszéki 15-ös székely határőr gyalogezred két századát is.

Egy teljes fejezet foglalkozik a vármegyei nemzetőrség létrejöttével, hangsúlyozva, hogy ennek létszáma rohamosan nőtt, viszont állandó fegyver- és lőszerhiánnyal küzdöttek. Az is említést nyert, hogy a többségi román és a kisebbségi magyar lakosság közti etnikai feszültséget nem sikerült mindig kellőképpen megoldani. A helyzet szeptemberben kulminálódott, amikor a magyar kormány által elrendelt újoncösszeírást sok helyen, például Aranyoslónán megtagadták. Itt, a mihálcfalvi eseményekhez hasonlóan véres összetűzésre került sor a reguláris gyalogságból, aranyosszéki határőr huszárokból, valamint nemzetőrökből álló sereg és a sorozásnak ellenálló román parasztok között. Az események korabeli leírásából kapunk némi ízelítőt a 4., 5., 6. és 11. forrásból.

Ahhoz azonban, hogy a közölt forrásokat értelmezni tudjuk, néhány háttérinformációt nem ártott volna közölni a kedves olvasókkal. Például: az 1840-es években gróf Thoroczkay Miklós volt a főispán, aki a konzervatív irányvonalat képviselte, ezzel viszont ellentétes volt a báró Kemény Farkas, báró Bánffy János, báró Kemény György és Szabó Lajos ügyvéd által megjelenített szabadelvű törekvés. A nemesi kiváltságok eltörlése, a köztelherviselés, az úrbériség megszüntetése különféle értelmezésekkel lett közhírré téve, így nem csoda, hogy kezdetben unióellenes hangulat uralkodott Torda megyében. Az április 10-én Tordára összehívott vármegyei gyűlés viszont eloszlatta a kételyeket. Báró Kemény Dénes, Szász Károly, Zeyk József szónoklatai elérték a várt hatást: a harc képes férfiak vállalták, hogy az önvédelem harcaiban aktívan részt vesznek, így elkezdődött a nemzetőrség szervezése (1848/XXII. tc.) a magyarországi minta alapján. Ugyancsak Torda városa fogadta azt a küldöttséget, amely Udvarhelyszékről Pálffy János és Sebessy István vezetésével érkezett, s amely elhatározta, hogy az utolsó erdélyi országgyűlést május 29-ére hívják

össze Kolozsvárra, hogy végre kimondják Erdély unióját Magyarországgal. Megkezdődtek a választási előkészületek az utolsó erdélyi országgyűlésre, s a megváltozott politikai erők sugallatára Szabó Lajos felszólította a konzervatív főispánt, gróf Thoroczkay Miklóst, hogy mondjon le, helyette báró Bánffy Jánost és báró Kemény Györgyöt jelölték követnek. A főispán minden vonakodás nélkül eleget tett e kérésnek, s a gyűlés egy 5 tagú jóléti bizottságot választott, mely átvette a város közigazgatásának vezetését.

Szabó Lajos a hadügyi tárca vezetője lett, s ő koordinálta a város védelmével kapcsolatos ügyeket, közvetlen összeköttetésben volt a kolozsvári honvéd parancsnoksággal és Vay Miklós kormánybiszossal, illetve Mészáros Lázár magyar hadügyminiszterrel.

A sorozás, vagy inkább toborzás nagyon gyorsan zajlott. Az első önkéntes maga a leköszönt főispán volt, aki ezredesnek neveztetett ki, és mindvégig elszántan küzdött a szabadságharc szent céljáért. Segédtisztje Szász Mózes főhadnagy volt, de a nemzetőr századosok tisztikarát választás útján nevezték ki. Ahogy a százados megalakultak, hozzákezdtek a katonai kiképzéshez, amit Beke József százados vezetett személyesen. A lelkes és harcedzett nemzetőrök nemcsak városukat védték az Axente Sever által vezetett román tábor támadásaival szemben. Nagyenyed feladása után Losenau ezredes és Gratze százados Torda felé indult. Décse, Inakfalva felgyújtása után Aranyosszék székhelye, Felvinc következett, amit porig égettek, s 200 lakóját legyilkolták. Enyed, Felvinc, Miriszló és Tövis lakói Tordára menekültek, nem törődve hátrahagyott javaikkal sem. Tordára ment az aranyosszéki nemzetőrség és az alakulófélben levő honvédség is pár ágyúval, Pócsa János székely huszárornagy vezetése alatt, aki az utolsó pillanatban mégis úgy döntött, nem száll szembe a túlerővel, s Kolozsvár felé indult. A magára maradt városnak nem volt más választása: minél jobb alkut kellett kötni, hogy ne jusson Felvinc sorsára. Gratze megkímélte a várost, de ennek nagyon komoly ára volt, 10 000 forint hadisarcot rótt ki rájuk.

Miután Bem tábornok visszafoglalta Kolozsvárt, báró Kemény Farkas az erdélyi szabadsapatnál lévő dr. Pozsonyi Antalt azonnal Tordára küldte, hogy csapatának megfigyelt sorait egészítse ki önkéntesek által. Jelentkező bőven volt, de a szervezés körül gondok adódtak. Beöthy Ödön erdélyi kormánybiztos Záhi Ugron Istvánt küldte Tordára kormánybiztosként, a vármegyére és a városra kiterjedő hatáskörrel, hogy a négyhónapos szabadsapatokat megszervezze. Ezeknek legfőbb feladata az volt, hogy a város csendjét és rendjét fenntartsák, vidéken a román csapatokat lefegyverezzék, a zsákmányolt vagyont visszaszerezzék, az aranyosszéki és más környékbeli menekülteket segítsék. A tordai térparancsnok, Széphegyi (Schönekker) őrnagy magának követelte a rendelkezési jogot, miután a fegyvereket és töltnyeket ő szolgáltatta ki az újonnan alakuló csapatoknak. Ez a nézeteltérés úgy oldódott meg, hogy Széphegyi helyét báró Eglofstein vette át, aki a rabló szándékkal közeledő román csapatokat távol tartotta a várostól.

Eglofstein a négy havi kötelezettséggel zászló alá állottakból négy századot a honvédekhez osztott be négy évi kötelezettséggel, ezáltal négy század mozgósított rendes honvéd vadászszázadot hozott létre. Ebben Ormai Norbert ezredes segítkezett. Ez a négy század képezte a 2. honvéd vadász-ezred II. osztályú zászlóalját. Ugyanekkor alakult Tordán egy 150 főből álló V. lovas század is.

A forrásközléseket a korabeli sajtóban megjelent kútfők (*Ellenőr, Kolozsvári Híradó, Honvéd, Szabadság*) ismertetése (11 tudósítás) követi, amelyek beszámolnak az önvédelmi harc megszervezéséről, sikereiről, illetve kudarcairól. Részletes leírást kapunk Vay Miklós erdélyi kormánybiztos tordai látogatásáról (107. o.), Szabó Lajos ügyvéd szervező

tevékenységéről, Nagyenyed feldúlásáról (117–118. o., az elkésett segítség okait keresi a cikk írója).

A *Naplók, visszaemlékezések* fejezetben egy ismeretlen szerző tollából a polgárháború eseményeit ismerhetjük meg kronologikus sorrendben. Itt kapott helyet Lászlófalvi Velics Károly, a 2. vadászszereg századosa, későbbi emigráns által összeállított, és eredetileg a *Történelmi lapok*ban megjelent jegyzetei, valamint Aranyosrákosi Bíró Sámuel, a Mátyás-huszárezred tizedese által papírra vetett visszaemlékezése is. A forrásközlés értékéből viszont nagyon sokat levon a rengeteg olvasást zavaró sajtó alá rendezési hiba. A könyv szerzője már a bevezetőben kijelenti, hogy a forrásokat a jelenlegi helyesírás és központosítás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával rendezte sajtó alá. Ezt már önmagában nehéz értelmezni, mert nem világos, hogy milyen jellegű eltérő alakokra gondol: tájjelegű szavakra, magyarosított személynevekre, régies kifejezésekre? Már a források keltezése is következetlen, mert nem derül ki, hogy mi szerepel az eredeti dokumentumon és mi a kiegészítés (például 80. és 88. o.).

A gyakori átírási hibák értelemszerűek. Nem mindegy, hogy: felelhető vagy fellelhető, Metternich Jósika kormány vagy *Metternich–Jósika-kormány*, *ha és a ennyire a* vagy *ha és amennyire, éppen vagy éppen stb.*

A korszakkal foglalkozó hadtörténésznek illene tudnia, hogyan írjuk Batthyány Lajos miniszterelnök (lásd 58. o. Battyányi), Beöthy Ödön (lásd 88. o. Böthi) nevét. A latin eredetű szavak magyar átíratának van szabályzata, melynek használata sokat emelt volna a sajtó alá rendezés színvonalán, például: *bireaucraták* helyett *bürokraták*, *politikai* helyett *politikai*, *criticus* helyett *kritikus* stb.

Nem szerencsés, hogy a lábjegyzetekben ugyanannak a személynek az életrajza több variációban szerepel, például Posoni Antal orvos (339. és 375. jegyzet). A 439. jegyzetben érdekes Baldacci báró (1807–1805) születési és halálozási évszáma (előbb meghalt, aztán megszületett, s az így jelölt időintervallum is összesen 2 év), s ehhez hasonló Salmen gróf példája is (471. jegyzet). A 400. lábjegyzetben a román prefekt neve helyesen Florian Micaș.

Az utolsó előtti fejezetben a felhasznált irodalom, illetve a levéltári források származási helye van feltüntetve, amit viszont szerencsésebb lett volna szétválasztani.

A mellékelt képanyag között '48-as személyiségek (Vay Miklós, Csány László, Petőfi Sándor) arcképét, a tordai műemlékeket, Torockószentgyörgy, illetve a Tordai-hasadék látképét ábrázoló litográfiát és a különböző alakulatok egyenruháiról készült illusztrációkat láthatjuk.

A recenziens örömmel fogadta a kiadvány megjelenését, bár sajnálattal kell megállapítania, hogy aránytalanul kevés benne az eddig feltáratlan forrás, és nagyon érződik az odafigyelő, alapos szerkesztés hiánya.

Somogyi Gréta

HERMANN RÓBERT (S. A. R.)

GÖRGEI ARTÚR VÁLOGATOTT ÍRÁSAI Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915

(Zrínyi Kiadó. Budapest, 2018. 519 o. ISBN 978-963-327-651-8)

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc tábornoka születésének 200. évfordulóját méltó kötettel ünnepelte a Zrínyi Kiadó, hiszen hiánypótló mű látott napvilágot: *Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915*. A Bevezetőben a sajtó alá rendező Hermann Róbert részletesen leírja e kötet keletkezéstörténetét, illetve a közreadás szándékát: nem életrajzi adatokat közöl, hanem kisebb publicisztikai írások fogadtatását és forrásértékét kívánja bemutatni 11 fejezetbe csoportosítva.

Az első fejezet tanulmánya akár rendhagyónak is tűnhet, de aki ismeri Görgei pályáját, annak nem újdonság: *A kókuszdióolaj szilárd és folyékony zsírsavjairól*. 1848 márciusában a fiatal házaspár Görgei – aki kémikusnak készült és nem hadvezérnek – Redtenbacher professzor felkérésére a kókuszdióban rejlő laurinsav és kaprinsav kimutatásával foglalkozott nagynénje toporci birtokán. Kutatásait összefoglaló értekezése május 21-ére készült el (fontos dátum Görgei életében: Buda visszafoglalása 1849. május 21., illetve halálának bekövetkezése 1916. május 21.), s elküldte Prágába. Még abban az évben megjelent a Liebig-féle *Annalen der Chemie und Pharmacie*n (Az Osztrák Tudományos Akadémia kiadványsorozata) hasábjain, de tudósjelöltként a tiszteletdíjat és a különlenyomatokat csak 1851-ben kapta kézhez Görgei, amikor már Európa-szerte ismerték hadvezéri teljesítményét. Bár másképp alakult későbbi életútja (talán Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi miniszter elutasításának is köszönhetően), ez a kitérő nem tűnt el nyomtalanul Görgei életéből, hiszen ő maga vallott így Than Károly kémikusnak: „Kémiai tanulmányaim közben tanultam azt meg, hogy pusztá okoskodásaiban, sőt megfigyeléseiben is mily sokféleképpen csalódhatik az ember a valóság felől; de egyúttal azt is megtanultam, miféle módon lehet csalódásait sikeresen ellenőrizni, és így a valóság fölismerésében biztosan eljutni... én katonai sikereimnek legnagyobb részét kémiai tanulmányaimnak, a bűvárkodás révén szerzett értelmi fegyverzettségemnek köszönhetem.” (Than Károly: Egy magyar hadvezér mint kémikus. *Budapesti Szemle*, 1893. 71. k. 172. o.)

A második fejezet 21 írást tartalmaz: cikkeket, kiáltványokat és beszédeket. Ezek mindegyike már a Toporc elhagyása utáni időszakból származik, amikor Budapestre érkezve Görgei szembesült azzal a ténnyel, hogy kémikusként nem tud álláshoz jutni. Jelentkezett a nemzetőrök soraiba, s ezzel kezdetét vette egy példátlan katonai karrier. Első magyar nyelvű írása a *Marczius Tizenötödike* hasábjain jelent meg, s radikális orientációjáról árulkodik. A díszegyenruhák költségével kapcsolatos elmélkedése saját pénztelen gyerekkorát idézi, mely sok tehetséges ifjút megfosztott a katonai karrier lehetőségétől. Ő annak idején azért választotta a Nádor-huszárokat, mert csak az ezüstsujtásos díszegyenruhát tudta kifizetni. De találunk írást a szökések és fegyelemsértések büntetéséről, nyilatkozatot V. Ferdinánd lemondásáról és I. Ferenc József trónra lépéséről, lelkesítő kiáltványt a feldunai hadtesthez, beszédet az egyházi személyek feladatairól, napiparancsot a fegyelem fenntartásáról, köszönetnyilvánító kiáltványt a magyar hadsereghez az eddigi sikerekért. A sort az augusztus 11-ei aradi haditanácson elhangzó beszéd zárja, amelyben a fegyverletétel feltételeit ismerteti, illetve indokolja annak szükségességét.

gét: „Barátaim! Előre látom, hogy talán milliók, az elvakultságtól vezetve vagy az országot sújtó határtalan nyomorúságot teljes egészében nem ismerve; azt a tényt, hogy mi segédeszközök híján polgártársainkat és jogaikat megvédeni gyengék vagyunk, nem mérlegelve – mondom, milliók – árulással fognak vádolni. Talán már holnap fegyvert ad az elvakult gyűlölet egy életemre törő kézbe: mégis szilárd meggyőződésemet követem, és a további vérontást károsnak ítélve arra kérem önöket, akikhez nem férhet a gyávaság vádja, hogy gondosan mérlegeljék javaslatomat, mely a szorongatott hazának legalább a békét hamarosan meghozhatja... Magukra hagyom most önöket, nehogy jelenlétemtől zavarva javaslatomat kevésbé alaposan világítsák meg minden oldalról, és a lehetséges következtetéseket kevésbé gondosan mérlegeljék; és mindenekelőtt arra kérem önöket – kötelezve magam, hogy határozatuk értelmében fogok cselekedni –, hogy ne áltassák magukat rózsás reményekkel, mert lehet, hogy utunk a vérpadra vezet.”

A harmadik fejezet kicsit előreszalad az időben, Kemény Zsigmond báróhoz, a *Pesti Napló* szerkesztőjéhez szóló 1861-es keltezésű két levelet tartalmazza. Görgei pénzváltásról szóló ártalmatlan magánlevelét Kemény Zsigmond a lapjában anélkül közölte, hogy a szerzővel azt tudatta volna. Görgei válasza nem sértődöttségről tanúskodik, inkább arról a szerénységről, ami őt jellemezte. Tudomásul vette, hogy a „nemzet” árulónak tekinti, s nem szeretné, ha aggódo sorai holmi „hízelkedésnek” tűnnének, mellyel „módfelett tapintatlanul a nyilvánosság elébe akarni tolatkodni.” (99. o.)

A negyedik fejezet a közismert *Gazdátlan levelek*et tartalmazza. Berzenczey László felbukkanása Klagenfurthban fenekestől felforgatta Görgei életét. Tőle szerzett tudomást azokról a vádakról, melyek róla keringtek. 1862. szeptember 23-a és 1863. január 27-e között Berzenczey rendszeres vendég volt Görgei házában, s miután közelebbről megismerte a tábornokot, 1862. november 9-én maga ajánlott véd- és dacsövetséget Görgey Istvánnak bátyja becsületének tisztázása érdekében. E beszélgetések anyagát Görgei fiktív levelek formájára, így született meg német nyelven e mű, amely 1867-ig asztalfiókban pihent. A végleges kézirat 1867. április 29-ére készült el elő- és utószóval, s maga Görgey István hozta Pestre. Bár sem a magyar, sem a német nyelvű kiadásnak a megjelenés után nem volt különösebb sajtóvisszhangja, minden példány elfogyott.

Az ötödik fejezet időben már a kiegyezés küszöbén áll: a Deák Ferenc számára írt memorandumokat tartalmazza. Ivánka Imre volt ezredtárs kért segítséget olyan törvényjavaslat megalkotásához, amely a sikeres kiegyezés esetén a közös hadsereg létrehozását előmozdítaná. Bár kezdetben Görgei ódzkodott a feladattól, félretéve egyéb foglalatosságait nekiállt, s 1867 márciusában leadta Deáknak a tervezetet. Ugyan kisebb változtatásokat eszközöltek rajta, de ez képezte az alapját a katonai tárgyalások során az Andrássy Gyula által képviselt magyar álláspontnak.

A kötet hatodik, egyben legnagyobb fejezete Görgeinek Demár János álnéven [Henryk] *Dembiński emlékiratairól* írott munkáját tartalmazza. A lengyel tábornok (aki 1830–1831-ben egy ideig a lengyel, illetve 1848–1849-ben egy időre a magyar szabadságharc fővezére is volt) 1864-es halála után egy katonai szakíró, Alphons F. Danzer összegyűjtötte, majd 1873-ban Bécsben megjelentette Dembiński emlékiratainak magyarországi tevékenységére vonatkozó részét, amely az Athenaeum jóvoltából 1874-ben magyar fordításban is kiadásra került *Dembinski Magyarországon. A vezér hátrahagyott kézírataiból* címmel. Noha az utólagos kutatás kiderítette, hogy az előbbi munka inkább Danzer (aki többször belejavított a szövegbe, egyes részeket pedig gátlástalanul átírt, vagy kihagyott), mint

Demiński műve, a kortársak figyelmét mindenképpen felkeltette, mivel belőle mégis csak a magyar szabadságharc egyik fontos szereplőjének a véleményét lehetett megismerni az eseményekről, és a küzdelem más fontos egyéniségeiről. Görgei úgy érezte, nem hallgathat az ügyben, ezért 1875–1877 között a Gyulai Pál által szerkesztett *Budapesti Szemlé*ben egy hatrészes, igencsak alapos és ironikus bírálatot tett közé a művel kapcsolatban. Görgei eme, az *Életem és működésem* utáni második legterjedelmesebb munkája azért volt úttörő a maga korában, mert az addig megjelent szakmunkák és elérhető források segítségével bírálta, illetve egyben ki is igazította korábbi ellenlábasa tévedéseit, szándékos torzításait. Így ez a mű tekinthető az 1848–1849-es magyar szabadságharc hadtörténetéről írott első szaktanulmánynak. Noha az események Görgei általi leírása és magyarázatai a mai tudásunkkal néhol már meghaladottnak tekinthetők, ennek ellenére a tábornoknak az esetek döntő többségében igaza volt, és sikeresen leplezte le a lengyel kortársaik egy része által is csak „katonai dilettánsnak” nevezett Demiński balfogásait, illetve cáfolta meg ferde, a felelősséget a kudarcért mindig másra hárító vádaskodásait. Szintén előnye a munkának, hogy Görgei, a hadiesemények valós bemutatása mellett, a saját, egy jó hadvezér működésének mikéntjéről írott véleményét is beleszőtte művébe, illetve, hogy az *Életem és működésem*nél már jóval tárgyilagosabban ítéli meg pályatársai (Kossuth, Szemere, Mészáros, Bem, Klapka és Perczel) tevékenységét, valamint érdekeit, mint korábban. Az események könnyebb megértését ennél a résznél számos modern térkép könnyíti meg.

A hetedik fejezet a *Mit köszönünk a forradalomnak?* című munkát ismerteti. 1875 februárjában ugyanis egy, a konzervatív körökhöz tartozó politikus röpiratot jelentetett meg *Értsük meg egymást!* címmel. A munka az 1849–1867 közti konzervatív politikát dicsőítette, illetve az akkor Tisza Kálmán által vezetett közjogi ellenzék tevékenységét bírálta. A korban számos hasonló röpirat látott napvilágot; ám ez utóbbi a fenti témákon kívül kétségbe vonta az 1848-as forradalom és szabadságharc indokoltságát és jogosságát, illetve a bekövetkező katasztrófáért egyedül a liberális, míg az 1867-es kiegyezés sikeréért egyedül a konzervatív politikát tette felelőssé. Görgei valószínűleg utóbbiak miatt ragadott tollat, hogy szintén egy röpiratban válaszoljon. Munkájában (noha Kossuth republikanisztikus elképzeléseitől elhatárolódott) határozottan védte a forradalom vívmányait, illetve mutatta ki azok 1867-es továbbélését. Cáfolta a konzervatív szerző fejtegetéseit, torzításait, és rámutatott, hogy nem lehet a honvédsereg 1848–1849-es katonai dicsőségét elismerni úgy, hogy közben az azt létrehozó kormányzatot elítéli a szerző.

A nyolcadik és kilencedik fejezet a *Kossuth és Görgei*, illetve a *Még egyszer Kossuth és Görgei* címet viselő munkákat mutatja be. Ezek keletkezésének apropója, hogy 1880–1881-ben jelent meg Kossuth *Irataim az emigrációból* című művének első és második kötete Magyarországon, amelynek második kötetében a volt kormányzó (számos korabeli dokumentum közlése mellett) jobbára megismételte a Görgei ellen felhozott korábbi vádakat. Eerre adandó válaszul született meg a tábornok két tanulmánya 1881-ben, amelyek ismét csak a *Budapesti Szemlé*ben jelentek meg. Az elsőben Görgei Kossuthnak a függetlenség és a trónfosztás kimondása körüli, valamint a saját diktátori ambícióira vonatkozó állításait igyekezett cáfolni, utóbbiban az 1849. augusztus 2-ai debreceni ütközet, az aradi végnapok, valamint a Buda ostromával kapcsolatos vádakat igyekezett eloszlatni. Ami a katonai eseményeket, Aradot, illetve a diktátorságot illeti, elmondható, hogy a tábornok sikerrel vette fel a kesztyűt a múlt eseményeit általában éppen aktuális céljainak megfe-

lelően értelmező Kossuthtal szemben. Ám a trónfosztás körüli időszak korabeli adatai szerint úgy tűnik, hogy Görgei egyáltalán nem nyilatkozott annyira határozottan a dolog ellen, mint azt utólag bizonyítani igyekezett. Ezzel a két munkával zárult le a tábornok publicisztikai tevékenysége.

A 10. fejezet 22 interjút, illetve személyes beszámolót tartalmaz. Az első három az 1884. évi Görgei-rehabilitációs mozgalom kapcsán keletkezett, melynek során 207 volt honvéd nyilatkozta, hogy nem tartja áruónak Görgeit. Legérdekesebb, s talán az utókor számára a legértékesebb a Bolgár Ferenc által készített beszélgetés.

1894-ben, Kossuth halálát követően Görgei két lapnak is nyilatkozott a kormányzóhoz fűződő kapcsolatáról. Az ezt követőek már az idős tábornok mindennapjairól szólnak, de sajnos több esetben az interjú készítője átfogalmazta a hallottakat, így Görgei kénytelen volt a valótlán állításokat cáfolni (446–449. o.). Ugyancsak ellentmondásokat tartalmaz Eötvös Károly beszámolója Görgei sebesüléséről (444–446. o.). A kései interjúk közül talán a legismertebb Mikszáth Kálmán: *Az öreg diktátor* című írása, amelyből érdekes dolgokra derül fény Görgei gyerekkoráról és hadvezéri attitűdjéről.

A visszaemlékező levelek a kötet utolsó fejezete – 12 levelet tartalmaz –, amelyekben a forradalom és szabadságharc bizonyos eseményeiről és személyeiről nyilatkozott a tábornok. Olvashatunk Kazinczy Lajos honvédezedesről, az ezredzászlók sorsáról, az aradi kapitulációról, hogyan bukott meg Görgei a tullni utásziskolán hadászatból, a Petőfivel történt utolsó 1849. májusi találkozásjáról.

A műben, mint szinte minden munkában, előfordulnak hibák, elírások és tévesztések is. A *Dembinski emlékiratairól* írott részhez mellékelte, a főhadszínteret egyébként kiválóan ábrázoló I–V. térképeknél (162–219. o. között) a „perifériák” ábrázolásánál több kisebb hiba is becsúszott. Így a komáromi helyőrség nem körülbelül 8000, hanem körülbelül 12 000 fős volt (I. térkép), a Damjanich-hadosztály nem 12, hanem 20 löveggel rendelkezett (II. térkép), Szolnokot 1849. január 28. és február 28. között a Gramont-, utána március 5-ig a Karger-, nem pedig az Ottinger-dandár védte; február 11–12-től Törökszentmiklóst a Vécsey-, és nem a Hertelendy-hadosztály biztosította, míg a Cibakházát őrző Mesterházy-különítmény legnagyobb létszáma kb. 1500 fő és 8 löveg, nem pedig 4500 fő és 10 löveg volt (II–V. térkép). A Hertelendy-hadosztály február közepén még Kunmadarason és nem Tiszafüreden volt (193. o.) Komáromot nem sokkal nagyobb, hanem március 4-től is legfeljebb egyenlő cs. kir. haderő zárta (196. o.). Vetter feladata pedig nem Temesvár, hanem Pétervárad felszabadítása volt (323. o.).

Összességében bizton állítható, hogy e kiadvánnyal nagyon sokrétű képet kapunk Görgeiről, a tábornokról és magánemberről. Őszinte megnyilatkozásai által világossá válik, hogy olyan jellemmel állunk szemben, aki meggyőződéséről vezérelve képes volt élete végéig méltósággal viselni az „áruló” bélyegét, de a későbbi történelmi események (és a közzétett dokumentumok e kötetben) az ő állításainak helyességét igazolták. Akiket érdekel egy-egy sokrétű személyiség életpályája, élvezettel tallózhatnak az érdekes írássok között. A történészek pedig egy szakmailag kiváló könyvvel gazdagodhatnak, hiszen sok tévhit végre eloszlik a tábornokkal kapcsolatban.

Somogyi Gréta – Kemény Krisztián

KAZINCZY LAJOS EZREDES, A TIZENÖTÖDIK ARADI VÉRTANÚ

(Aradi Vértanúk Sorozat, Line Design Kiadó, Budapest, 2018. 255 o. ISBN 978-963-480-007-1)

Örvendetes, hogy az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc kitörésének 170. évfordulójára újabb kötet jelent meg az Aradi Vértanúk Sorozat részeként. Az immáron hatodik könyv ismét egy kevésbé ismert vértanú, Kazinczy Lajos ezredes pályafutását mutatja be. Ahogy azt maga a szerző, Solymosi József is írja, Kazinczy szabadságharcban vitt szerepe többnyire azért szorult háttérbe, mert ő nem volt az „aradi tizenhárom” tagja, hiszen csak később végezték ki. Így személye és teljesítménye sokáig ismeretlen volt a nagyközönség előtt. A szerző ezért is tartotta fontosnak, hogy kutatási eredményeit összeggezve méltó emléket állítson ennek az egyébként kiváló honvéd törzstisztnak.

A bevezetőben a szerző ismerteti kötete szerkezetét, a felhasznált forrásokat, illetve köszönetet mond a munka elkészültében neki segítséget nyújtó szervezeteknek és személyeknek. Ezt követően röviden bemutatja Kazinczy Lajosról a történeti emlékezetben, illetve a történeti irodalomban kialakult képet, és joggal állapítja meg, hogy az 1867 után szinte teljesen kifakult, és egy-egy évfordulás fellángolástól eltekintve emlékét jobbra csak a Kazinczy-család tagjai őrizték. Ebben ugyan némi változást hozott a XX. század, de az igazi áttörés csak 1979-ben következett be, amikor Katona Tamás publikálta az ezredes aradi periratait, illetve ugyanebben az évben megjelent Pásztor Emil irodalomtörténész *A tizenötödik aradi vértanú* című kötete. Ugyanakkor az előbbi, igen csak alapos életrajzi munkából jobbra kimaradtak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában Kazinczy működésével kapcsolatban őrzött iratok, valamint az utóbbi időkben felbukkant források, amelyek alapján egy pontosabb és bővebb Kazinczy-portré rajzolható meg. Ezért is volt időszerű egy új kötet kiadása.

Az első fejezet a főhős családi hátterét és gyermekkorát mutatja be. Kazinczy Lajos 1820. október 20-án született a Zemplén vármegyei Széphalmon, Kazinczy Ferenc, a híres író és nyelvújító, valamint gróf Török Zsófia nyolcadik, egyben utolsó gyermekeként. A kis Lajos szüleinek kedvence lett, és mindketten kezdettől nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy minél jobb nevelésben részesítsék. A bensőséges, boldog családi környezetben felcseperedő, kissé eleven fiú 1829-től a sárospataki református kollégiumban tanult, és a korábbi alapos nevelésnek is köszönhetően jó teljesítményt nyújtott. Az 1831-es kole-rájárvány miatt azonban elveszítette édesapját, és a család anyagi helyzete is megrendült. Az özvegy a család pártfogóinak segítségével taníttatta tovább gyermekeit, ennek köszönhetően Lajos végül 1835-ben Sátoraljaújhelyen fejezte be tanulmányait. Ezt követően kenyérkereset után kellett néznie, és végül az a döntés született, hogy Emil bátyjához hasonlóan belőle is katona lesz.

A következő fejezet Kazinczy Lajos 1848-ig tartó pályafutását ábrázolja. Az alig 15 éves fiú gróf Teleki József támogatásával 1835-ben került a cs. kir. tullni utásiskolába, amely a korban a cs. kir. hadsereg fő műszaki iskolájának számított. Itt olyan személyekkel ismerkedhetett meg, akik később jelentősen befolyásolták hősünk életét, például Görgei Artúrral vagy Ivánka Imrével. Kazinczy, noha kezdetben a honvágy gyötörte, jól tanult, és csekély zsoldjából igyekezett édesanyját is segíteni. Ugyanakkor szerette a szó-

rakozást és bajtársai társaságát is, ami nem kevés anyagi megterhelést jelentett számára. 1839-ben jó eredménnyel fejezte be tanulmányait, kadétként a cs. kir. 9. (Miklós) huszárezred kötelékébe került. Kazinczy igencsak becsvágyó, törekvő kadét volt, így előbb a századirodán, majd az ezredirodánál alkalmazták. Kiváló képességeit előjárói is felismerték, így 1841. szeptember 21-ével előléptették hadnaggyá, majd 1846. június 1-jétől főhadnagy, illetve hadosztály-segédtsízt is lett. Ugyanakkor a többnyire unalmas csehországi garnizonokban töltött sivár éveket, valamint a korban jellemzően lassú előmenetelt és csekély zsoldot egyre nehezebben viselte. Igyekezett minél többször szórakozni, kikapcsolódni, ami tiszttársai zöméhez hasonlóan végül eladósodásához vezetett. Egyre többször kért pénzt édesanyjától, valamint Teleki gróftól is, majd a források elapadása, illetve egy szenvedélyes szerelem miatt végül váltóhamisításhoz folyamodott, amibe belebukott. Noha az ügyet „elkenték”, Kazinczynak 1846. szeptember 13-án tiszti rangja megtagrása nélkül ki kellett lépnie a szolgálatból. Adósságát később kiegyenlítette, majd hazatért Zemplén vármegyébe, ahol tiszteletbeli szolgabíró, majd táblabíró is lett, és többnyire rokonainál élt.

A harmadik fejezet Kazinczy 1848–1849-es katonai pályafutásának első szakaszával foglalkozik. A Batthyány-kormány megalakulása után hősünk előbb részt vett a helyi nemzetőrség kiképzésében, majd felajánlotta szolgálatait az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Mivel ezt ekkor még nem fogadták el, a nyár folyamán előbb közreműködött a 10. honvédszászlóalj toborzásában, majd önkéntes parancsőrtsízt lett a délvideki hadszíntéren báró Philipp Bechtold cs. kir. altábornagy, akkori főparancsnok mellett. Ő felismerte kiváló képességeit, és kinevezésre ajánlotta a miniszterelnöknek. Gróf Batthyány Lajos végül 1848. augusztus 27-én nevezte ki honvéd főhadnaggyá az önkéntes mozgó nemzetőrség váci táborának parancsnoka, Ivánka Imre őrnagy mellé. Kazinczy itt is kitűnt rendkívüli tehetségével, ezért szeptember 13-án századossá léptették elő. Részt vett az 1848. szeptember 29-i pákozdi csatában, majd a horvát haderő üldözésében. Október elejétől a magyar fősereg táborkaránál szolgált, majd rövid betegség után egy általa megszervezett utászcsapat élén ott volt a schwechati csatában. Az új főparancsnok, Görgei Artúr tábornok november elején utasította egy utászszászlóalj megszervezésére, amelynek keretében Kazinczy létrehozta a 2. és 3. utászszászlóaljakat, és ezekkel Győrnél részt vett a város megerősítésében. Érdemeiért november 27-én őrnaggyá léptették elő. A decemberi visszavonulásnál Görgei seregéhez csatlakozott, majd 1849. január elején Pesten a tartalék hadtest kötelékébe került. Ezzel a Tiszántúlra vonult vissza, majd egy dandár élén (január 11-től már alezredesként) Perczel Mór tábornok hadtestéhez vezényelték, ezáltal a részese volt a január 22-i szolnoki és a 25-i ceglédi ütközeteknek. A Henryk Dembiński altábornagy által elrendelt újabb visszavonulás után Kazinczy egy hadosztály élén a Felső-Tisza vidékre vonult, ahol február 14-én a tornaalji ütközetben kitüntette magát. Ezután betegsége miatt lemondott a parancsnokságról, majd felépülése után március 10-től előbb az 1. (Császár) huszárezred, április elejétől a Klapka György tábornok vezette I. hadtest egyik hadosztályparancsnoka lett. E minőségében végigharcolta a tavaszi hadjáratot, ahol különösen az április 19-i nagysallói ütközetben tüntette ki magát; utóbbiért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát. Buda ostroma közben, május közepén Görgei a Csallóközben állomásozó Kosztolányi-hadosztály parancsnokává nevezte ki, ahol mintegy két hetet eltöltve Kazinczy ismét jó parancsnoknak bizonyult. Ezzel már bizonyította, hogy önálló parancsnokként is jól megállja a helyét.

A negyedik fejezet Kazinczy északkelet-magyarországi tevékenységét foglalja össze. Görgői érdemei elismerésül május 25-én ezredessé léptette elő, majd június 2-án megbízta az Ung, Bereg és Máramaros vármegyékben álló csapatok parancsnokságával, illetve azzal, hogy azokból egy ütőképes hadosztályt szervezzon. Kazinczy ezzel elvileg a Dembiński vezette északi hadsereg kötelékébe került, de a földrajzi távolság miatt lényegében önállóan működhetett. Az ezredes hamar felismerte a terület stratégiai fontosságát, és hadianyaggyárai védelmére Görgeitől, illetve Szemere Bertalan miniszterelnöktől pénzt, fegyvert és felszerelést kért. Maga a terület védelmére egy hadtestet tartott csak elégségesnek, ezért megkezdte annak szervezését, és jobbára a helyi erőforrások felhasználásával lényegében megduplázta erőinek létszámát, így július végére már közel 7400 fővel és 27 löveggel rendelkezett. Ugyanakkor az orosz intervenció bekövetkezése, illetve a központi hadművelleti irányítás összeomlása miatt többszöri próbálkozás után sem sikerült jelentősen beavatkozni a hadműveletekbe, egyesülnie más seregekkel. Végül József Bem altábornagy utasítására augusztus elején Erdélybe vonult, de itt már csak az észak-erdélyi csapatok roncsaihoz sikerült csatlakoznia. Mivel közben a küzdelem már eldőlt, Kazinczy megerősített hadosztályával 1849. augusztus 25-én Zsibónál a cári csapatok előtt letette a fegyvert.

Az ötödik fejezet az aradi hadbíróság előtt lefolytatott pert mutatja be. Kazinczyt az oroszok átadták a cs. kir. hatóságoknak, akik szeptember 8-án szállították be Arad erődjébe. Az október 1-jével megkezdődő kihallgatásokon az ezredes nem hallgatott el semmit, és igaza tudatában elég részletesen tárta fel tevékenységét. Az október 6-i kivégzések azonban őt is megijesztették, és innentől kezdve arra összpontosította védekezését, hogy csak beosztott, és nem önálló parancsnok volt, aki maga is elutasította az április 14-i trónfosztást. Ez azonban kevésnek bizonyult: mint önálló seregvezénylőt 1849. október 13-án halálra ítélték, és október 25-én az aradi erőd sáncárkában agyonlőtték. Sírját azóta sem találták meg.

A kötetet Kazinczy pályafutásának rövid összefoglalása, beosztásainak felsorolása, illetve egy 203 tételt tartalmazó okmánytár zárja, melynek iratanyagából különösen az ezredes csallóközi működésére vonatkozó, eddig nem publikált irategyüttes emelkedik ki. A színvonalas kiállítású, számos képpel és illusztrációval ellátott munka természetesen részletes tartalom-, és rövidítésjegyzékkel, bibliográfiával, személy- és helynévmutatóval is rendelkezik.

A kiadványban, az alábbi nyomdahibák, elírások, tévedések és tévesztések javíthatók. Az Okmánytár 15. iratának keltezése helyesen 1840., és nem 1940. október 31. (6., 104. o.). A recenzor véleménye szerint Kazinczy ténylegesen nem március végéig, hanem egészen 1849. április 3-ig töltötte be az 1. (Császár) huszárezred parancsnoki posztját, majd már április 3-tól, és nem csak 6-tól lett a Klapka vezette I. hadtest 2. hadosztályának (Sulcz- és Zákó-dandárok) parancsnoka (56., 90. o.).¹ Szemere Bertalan 1849. május 2-től nemcsak belügyminiszter, hanem miniszterelnök is volt (63. o., 128. jegyzet, 177. o. 147. irat jegyzete, illetve a 178. o. 148. irat címzése). Az 53. iratban említett 2. huszárezred való-

¹ Ugyan valóban 1849. március 29-től nevezték ki Mesterházy Istvánt ezredessé és az 1. huszárezred parancsnokává, ám ő még április 3-án is Cibakházán volt, így nem vehette át a parancsnokságot, míg az ugyanekkor (március 29-én) alezredessé előléptetett Sebő Alajos (akit a források többsége ekkor még csak őrnagyként említ) rangban mindenképp fiatalabb volt Kazinczynál. Erre lásd Mesterházy, ill. Sebő életrajzeit, valamint Görgői Jászberényben, 1849. április 3-án kiadott utasítását Mesterházynak. *Bona Gábor*: Tábornokok és

színüleg helyesen a 2. honvédezred (132. o.). A 69. iratban szereplő mondat: „Így az én 8 darab 6 fontosommal szemben 4 darab 3 fontos, 2 gyalog és 1 lovas üteg áll” helyesen „Így az én 8 darab 6 fontosommal és 4 darab 3 fontosommal² szemben 2 gyalog és 1 lovas üteg áll.” Az ugyanitt említett cs. kir. 3. (Károly) ulánusezred valójában Itáliában maradt, helyette a cs. kir. 4. (Császár) ulánusezred érkezett meg (139. o.). A 116. iratban említett „1 zászlóalj Baumgarten” valójában a cs. kir. 21. (Paumgarten) sorgyalogezred egyik zászlóalj volt, nem egy gránátoszászlóalj (159. o. 329. jegyzet). Görgei a hadtestek új hadrendjét elrendelő és a dandárkötelékeket felszámoló utasítása nem 1849. június 1-jén, hanem 15-én kelt (168. o. 343. lábjegyzet). A 187. iratban a 106. honvédzászlóalj 5. százada kimaradt a táblázatból (209–210. o.). Nem lehet tudni, hogy az 553. lábjegyzet mire vonatkozik (212–213. o.). A bibliográfiában szereplő „Neidhardt 1851. I–III.” rövidítés nincs feloldva (245. o.). Végezetül: a hátoldali összefoglalóban említett ellentétben az Okmánytár nem 130, hanem 203 tételt tartalmaz.

A fentiektől függetlenül a recensens csak ajánlani tudja ezt a kiváló munkát mindenkinek, aki meg akar ismerkedni a szabadságharc egyik kevésbé ismert, de az adott helyzetben mindvégig becsülettel helytálló ezredesével, aki híres apjához hasonlóan, noha más eszközökkel, de élete végéig szolgálta hazáját.

Kemény Krisztián

törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Negyedik, bővített kiadás.) Miskolc, 2015. I–II. k. 416–417., 510. o., valamint Hadtörténelmi Levéltár (HL), 1848–49. 20/151., 151a. Utóbbiakat közli: *Hermann Róbert – Kucza Péter*: 1848–1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. A tápióbitskei ütközet. Nagykáta, 2002. 53–54. o.

Klapka Jászárokszálláson, 1849. április 3-án kelt napiparancsában közölte, hogy Kazinczy veszi át a 2. hadosztály irányítását, aki aztán azzal is vett részt az 1849. április 4-i tápióbitskei ütközetben, és ő volt az, aki az addig hátráló 1. lovasüteget újra előreküldte, az ütegparancsnokot pedig leváltotta. HL 20/155., ill. Büttner Emil, a Sulcz-dandárba beosztott 17. honvédzászlóalj tizedesének Tápióbitskéről április 4-én édesanyjának írott levelét (a hadosztályban a Zákó-dandár helyett tévesen a Dipold-dandárt említi), valamint Tóth Adolf százados ütegparancsnok Debrecenben, 1849. május 9-én kelt vallomását (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, HM Igazságügyi osztály 1849: 1621.). Mindhármát közli: *Hermann – Kucza* 2002. 54., 64–66., 83–85. o. (A zavart valószínűleg az okozhatta, hogy Máriássy János emlékirataiban azt állítja, hogy az ő hadosztályát vette át ideiglenesen (betegsége idejére) Kazinczy. *Hermann – Kucza* 2002. 314–315. o. Ez azonban a korabeli források szerint nem valószínű. Máriássy ugyanis a még Vetter Antal altábornagy által létrehozott tartalék gyaloghadosztály parancsnoka volt, amelyet Görgei április 2-i utasításával feloszlattott. Ez 3-án Jászberényben történt meg: Máriássynak pedig Damjanich János III. hadtestének egyik hadosztályát kellett volna elvileg átvennie, ami viszont elmaradt. Az amúgy is dicsőségre áhítozó alezredes így épp a hadműveletek közben maradt parancsnoki beosztás nélkül, ami igencsak hozzájárulhatott ahhoz, hogy hideglelését nagymennyiségű vörösborral igyekezett „orvosolni”. Mire pedig kiderült, hogy Klapka hadtestének 1. hadosztályát (Dipold- és Bobich-dandárok) kellene vezényelnie, már szolgálatképtelen volt. Épp azért igencsak valószínű, hogy hadosztálya emlékirataiban említett átadása Kazinczynak nem több, mint utólagos kitalálás, ami a felelősség áthárítását szolgálja, hiszen az 1. hadosztály parancsnok nélkül vett részt a tápióbitskei ütközetben, ami alighanem igencsak hozzájárult az osztály megzavarodásához, majd megfutásához, illetve súlyos veszteségeihez. HL 1848–49. 20/14., ill. 155. Közli: *Hermann – Kucza* 2002. 43., 54. o. Az, hogy Máriássy helyére nem neveztek ki mást, bizonyítja még az is, hogy még az 1849. április 9-i, Csomádon kelt hadrend szerint is az elvileg betegszabadságon lévő alezredes az I. hadtest 1. hadosztályának a parancsnoka. Utóbbira lásd: HL 1848–49. 20/537.)

² Utóbbi valószínűleg a korábban (62. irat) említett Birnfler főhadnagy és Kopp Lipót hadnagy által irányított 3. háromfontos fülűteg lehet. Lásd továbbá: *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. Budapest, 1887. 168. o.

HENRI ORTHOLAN

L'ARMÉE AUSTRO-HONGROISE 1867–1918*(Bernard Giovanangeli Éditeur, Paris, 2017. 524 o. ISBN 978-2-7587-0180-4)*

Merész vállalkozásnak tűnhet egy magyarul nem beszélő francia történész számára, hogy átfogó könyvet írjon az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregéről. A párizsi Musée de l'Armée (Invalides) egykori munkatársa, Henri Ortholan ezredes bizonyára nem kis vívódás után vállalkozott erre a feladatra, amely végül több év kemény munka eredményeként egy impozáns kötetet eredményezett. A mű kétségkívül nagy hiányt pótol az első világháború eseményeinek századik évfordulója nyomán megjelent nagyszámú hadtörténeti kiadványok sorában. A már tucatnyi kiadványt megjelentetett neves francia szerző a Monarchia hadseregét elsősorban egy szerves, több évszázados előzményekkel rendelkező fejlődés eredményének tekintette, amelynek fontosabb állomásait igyekezett bemutatni a kötet első részében. Másfelől Henri Ortholant a hadsereg mint működő intézmény érdekelte. A könyv jelentős részét alkotó második egységben a tapasztalt katonatiszt szemszögéből ábrázolja annak létrejöttét, szervezeti egységeit, a tisztikar jellegzetességeit és az egész hadigépezet működésének különféle elemeit. A harmadik nagy egységben a hadsereg első világháborús megpróbáltatásairól vázol fel nagyívű képet. Elismeréssel szól a soknemzetiségű hadseregben uralkodó kohéziós erőkről, amelyek lehetővé tették, hogy az egészen a világháború végéig, az Osztrák–Magyar Monarchia teljes összeomlásáig fennmaradhasson.

A kötet Olivier Chaline, a Sorbonne professzor előszavával kezdődik, amely rámutat a téma fontosságára és időszerűségére. A mű első részében a francia olvasók számára elengedhetetlen fontosságú történeti bevezető kapott helyet, amely a Habsburgok felemelkedésének középkori és kora újkori előzményeitől kezdve általános képet nyújt a birodalmi hadügyek alakulásáról. A szerző a Magyar Királysággal való közös történelem kezdeteit elsősorban az 1515-ös bécsi királytalálkozótól eredezteti, és a mohácsi csata utáni eseményeket csak nagyon vázlatosan mutatja be. A törökellenes háborúk szerepéről szólva részletesen szól a francia hadtörténészek, mint például Jean Nouzille ezredes számára oly kedves katonai határvidékről, amelyről vázlatos térképet is közöl. Az előzmények között fordulópontnak mutatja be a XVII. századi hadügyi forradalom következményeit, elsősorban az állandó hadsereg létrejöttét. A császári hadügyek szervezeti kérdéseit csak érintőlegesen ismerhetjük meg, viszont elég részletes portrét kaphatunk a modern hadsereg létrehozásában fontos szerepet játszott két személyiségről, Raimondo Montecuccoliról és Savoyai Eugénról. A szerző nagy jelentőséget tulajdonít a császári–királyi hadseregben Mária Terézia uralkodása alatt lezajlott reformoknak, és folyamatosan kihangsúlyozza annak nemzetközi jellegét. Henri Ortholan a francia forradalom és a napóleoni háborúk időszakát korszakváltó jellegűnek tekinti, és kiemelten foglalkozik az ekkori reformok fő alakjával, Károly főherceggel. A viszonylag részletes hadjáratleírások elsősorban az ausztriai és csehországi eseményekre, főbb csatákra koncentrálnak, és sajnos hiába keressük e kötetben a magyar vonatkozású eseményeket, mint az 1809-es győri csatát. A bécsi kongresszus következményeit leíró rész után a szerző ismét egy nagy személyiséget, Karl Philip von Scharzenberg herceget állítja a középpontba. A békeidőszakot vizsgálva az olvasó pontos adatokat kaphat a hadsereg létszámáról, a hadikiadások változásáról és a nemzetiségek

egyre erősödő mozgalmairól. Az 1848-as forradalmi hullám reformhatásainak bemutatása után ismét egy markáns személyiség, Wenzel Radetz von Radetzky marsall bemutatásával ellensúlyozza a mélyen ható történelmi folyamatok hosszú távú (*longue durée*) hatásait. A hadsereg reformjai ugyanakkor kihatottak a társadalmi változásokra is. A XIX. századi császári-királyi hadsereg tisztikaráról szólva a szerző a Jean Bérenger műveiből kölcsönzött „ellentársadalom” (*contre-société*) kifejezést használja, amely jól tükrözi a forradalmak évtizedeiben a belső rendet védő és a Monarchia kohézióját erősítő, eredendően konzervatív nemesi társadalmi réteget, amely egyre több polgári, sőt paraszti származású katona számára nyújt lehetőséget a felemelkedésre. Az 1848-as év forradalmi változásai közül elsősorban a Hofkriegerat megszüntetését és a helyébe lépő hadügyminisztérium felállítását emeli ki. A szervezeti struktúra fejlődése mellett ugyanakkor megint felhívja a figyelmet a történelmi szereplő egyéni hatására is: I. Ferenc József császár a hadsereg legfőbb parancsnokaként, az általa létrehozott Armeeoberkommando vezetőjeként személyes tevékenységével meghatározó szerepet játszott annak további fejlesztésében. A modernizáció már az 1850-es években jelentős eredményeket hozott: 1852-től a katonákotelített fiatltság összeírása, a korszerű fegyverzet bevezetése (például Lorenz-féle puska) és a katonatiszti pálya megnyitása a szerényebb családok fiai számára egyaránt ide tartoznak. Ugyanakkor – mutat rá helyesen a szerző – mindezek nem bizonyultak elégségesnek a Monarchia európai katonai súlyának megerősödéséhez. Az 1850–60-as években elszenvedett vereségek (például Solferino 1859, Königrätz [a francia munkában Sadowa, 1866]) hozták a hadsereg teljes átalakításához szükséges politikai változásokat. A kiegyezés leírásánál a szerző gondosan ügyel a hadügyek számos francia szerző által elnagyoltan használt kifejezéseinek pontos német és magyar nyelvű használatára, különös tekintettel a közös hadsereg melletti osztrák Landwehr-re és Honvédségre. Ugyanakkor a kötet későbbi fejezeteiben a francia szakirodalomban a Magyar Királyi Honvédség helyett a tévesen elterjedt „la Honved” még gyakran visszaköszön...

A kötet második részében kerül sor a kiegyezés által meghatározott közös kereteken belül létrejövő új hadügyi rendszer bemutatására. A szerző itt is igyekszik a kor nagy változásait a jelentős személyiségek hatásain keresztül bemutatni. Ez utóbbiak közül a Legfelsőbb Hadúr, I. Ferenc József császári és királyi portréján kívül Friedrich von Beck-Rzikowsky és Franz Conrad von Hötzendorf tábornokok, valamint a tragikus sorsú Ferenc Ferdinánd főherceg portréit rajzolja meg. A dualizmus időszaka kétségkívül Közép-Európa egyik legbékésebb és legsikeresebb korszaka volt. Henri Ortholan könyvének egyik nagy előnye, hogy bemutatja azokat a békeidőben zajló reformfolyamatokat, amelyek révén a Monarchia hadereje hatalmas fejlődésen ment keresztül. A szerző külön fejezetet szentel a központi apparátus intézményeinek, elsősorban a Császári és Királyi Vezérkari Főnökségnek és a három hadsereget felügyelő minisztériumok, valamint azok költségvetéseinek. A következő fejezetben a tisztikart veszi górcső alá a szerző. Henri Ortholan nagy jelentőséget tulajdonít a hadsereget vezető személyi állomány nemzetiségű összetételének, társadalmi gyökereinek, a tiszt hierarchia mozgatórugóinak és a tisztképzés intézményi struktúráinak. Itt örömmel olvashatjuk, hogy a szerző mennyi hasznos információhoz jutott Balla Tibor kollégánk kézikönyvéből (*A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. I. k. Budapest, 2010.*). Ezután a hadkiegészítés rendszeréről kaphatunk vázlatos képet, melynek alapján a francia olvasó számára is érthető módon magyarázza el a három hadsereget átfogó bonyolult folyamatot. A kötet ezt követő részeiben

kerül sor a Monarchia haderejének, nagyobb rendszereinek bemutatására. A hadtestek és katonai kerületek leírását a nemzetiségi helyzetet is ábrázoló térképek segítségével tette a szerző jobban érthetővé. A különböző fegyvernemek és speciális egységeik, egyenruhák és jellegzetességeik leírása még inkább kihangsúlyozza a Monarchia haderejének sokszínűségét. E sokszínű és soknyelvű népességből álló haderő működési problémáit igyekszik vizsgálni egy következő fejezetben. A közös nyelvek használatának bemutatásakor a szerző statisztikai táblázatokkal igyekszik bemutatni a korszakra jellemző nemzetiségi helyzetet.

A könyv következő részeiben a csapatok állomásoztatásával, a laktanyák helyzetével, az oktatás és továbbképzés, valamint a kitüntetések és egyenruházat kérdéseivel foglalkozik. A fegyverzetet és hadianyagokat, a határok védelmét és a fegyverkezés fejlesztési terveit tárgyaló fejezetek a könyv egyik legértékesebb részeinek tekinthetők, mivel az erre vonatkozó információk egy részéhez a szerző saját párizsi kutatásai során jutott. A Párizs melletti vincennes-i erődben található Service Historique de la Défense (Francia Hadtörténeti Levéltár) szárazföldi haderőre vonatkozó levéltárban található N jelzetű szériában őrzik a francia katonai attasék jelentéseit, melyek pontos adatokkal szolgálnak nemcsak a Monarchia haderejének anyagi és technikai állapotáról, hanem a hadseregekben uralkodó általános hangulat változásairól is. Erről a témáról egyébként Henri Ortholan korábban önálló tanulmányt is publikált. A főbb fegyvernemek bemutatása során a szerző megkülönböztetett figyelmet szentelt a kötet előszavát jegyző Olivier Chaline professzornak oly kedves osztrák–magyar tengeri haderő I. világháború előtti nagyarányú fejlesztési folyamatának, de nem feledkezett meg a Monarchia légi haderejének kezdeteiről sem.

A következő fejezetben azon hadműveletekről esik szó, amelyek a kiegyezést követő, viszonylag hosszú „boldog békeidőkben” lehetőséget nyújtottak arra, hogy a Monarchia hadseregét háborús célokra alkalmazzák. Mielőtt a tényleges műveletekről szólna, a francia szerző nem mulasztja el megemlíteni egy általa elszalasztott lehetőségnek tartott háborús részvételt. Itt az 1870-es porosz–francia háborúba való esetleges bekapcsolódásról volt szó, ami a Monarchia számára lehetőséget nyújtott volna egy poroszellenes revans érvényesítésére. A kiegyezés után a franciákkal való szövetségről egyébként Ferenc József személyesen tárgyalt III. Napóleonnal. A terv végül a francia császár bizalmatlansága miatt hiúsult meg, de a tárgyalások később is folytatódtak. 1870-ben újra asztalhoz ültek a felek, végül a porosz csapatok gyors franciaországi sikerei megelőzték a diplomáciai tárgyalásokat. Végül az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének első valódi megmérettetésére a balkáni hadszíntéren nyílt lehetőség Bosznia-Hercegovina 1878-as megszállása és az 1881-es felkelés pacifikálása során. A hadműveletek pontos leírása és katonás értékelése miatt ez a rész akár önálló tanulmányként is megállná a helyét, de a magyar olvasó leginkább azt hiányolhatja, hogy a szerző nem adta meg lábjegyzetben az erre vonatkozó forrásait és a szakirodalmat. Epilógusként még megemlékezik itt a Monarchia bosnyák katonáinak katonai erőnyeiről és a tartomány 1908-as annektálásáról. A következő fejezetben a Monarchia centrifugális erőiről és a mozgalmak hadsereget illető kritikai megnyilvánulásáról esik szó. Szerzőnk először a cseh mozgalmakat veszi górcső alá, beszámol azok sérelmeiről, köztük Ferenc József elmaradt cseh királyi koronázásáról. Henri Ortholan itt ismét saját kutatásainak eredményeit felhasználva a vincennes-i Service Historique de la Défense levéltárban található francia katonai attasék levelezéseiből merít, melyek igen érzékletesen mutatják be a hadügyek helyzetét. Blanche

kapitány 1882-ben írt levelében például megemlíti, hogy a soknemzetiségű Monarchia számára a dinasztia és a hadsereg volt a két legfontosabb közös összetartó szál. A francia attasék jelentései a magyarországi tisztikarra és a honvédségre vonatkozólag is értékes információkat nyújtanak. A francia hadvezetés nagy figyelmet fordított az osztrák–magyar hadügyek problémáira, amelyek alapján egészen pontosan bemutatták a magyar tisztikar törekvéseit, hogy minél nagyobb szerephez jusson a közös hadseregben és a Honvédségben. Thomas de Pange bécsi attasé például részletesen beszámolt az 1886-os Edelsheim-afférról és a későbbi honvédségi tiszti állomány kiegészítésére irányuló tervekről. A másik szintén nagy port felverő hírről, az 1903-as véderővitáról szintén alapos és részletes francia jelentések maradtak fent. A francia katonatisztek nemcsak pontos beszámolókat készítettek az eseményekről, hanem színes kommentárokkal és személyes jellegű megjegyzéseikkel is megtoldották azokat. A nemzetiségi és nemzeti törekvések kihangsúlyozásával a jelentések már egészen korán előrevetítették a Monarchia haderejének gyengeségeiből következő bomlási folyamat képét. A második rész az 1912-es általános hadkötelezettségről szóló XXX. törvénycikk bemutatásával és értékelésével zárul.

A kötet harmadik része a Monarchia hadseregeinek első világháborúban játszott szerepével foglalkozik. Az első fejezet a német és a monarchiabeli hadvezetés háború előtti stratégiai terveit tárgyalja. A téma vázlatos leírásán keresztül a szerző meggyőzően mutatja be, hogy a két hadvezetés két fő képviselője, az ifjabb Moltke és Conrad von Hötzendorf tábornok a háború kitörése előtt majdnem egy évtizeddel a korábbi Schlieffen-tervet részesítették előnyben, annak ellenére, hogy időközben a nemzetközi helyzet gyökeresen megváltozott. Gondolhatunk itt az orosz–japán háború utáni orosz katonai fellendülésre, a balkáni háborúk utáni Románia és Szerbia helyzetére, Olaszország újabb területi ambícióira. Ennek ellenére számtalan alternatív terv létezett, de ezeket háttérbe szorították a német hadvezetés villámháborús elképzelései. A szerző a kötetben többször ennek tulajdonítja a császári és királyi hadsereg vereségeinek egyik legfőbb okát.

A háború eseményeinek részletes tárgyalása során szembetűnő, hogy aránytalanul nagy helyet kapnak az 1914-es hadjárat eseményei. Ez az alig fél éves intervallum a harmadik rész csaknem felét teszi ki, így a viszonylag részletesen tárgyalt első hadiév mellett a többi három év történései kissé elnagyoltnak, vázlatosnak tűnhetnek. A szerző számára a háború első szakasza több szempontból is döntő jelentőségűnek tűnik. A szerbiai és galíciai fronton elszenvedett osztrák–magyar katonai vereségek és viszonylagos győzelmek részletezése során a hibák mellett Ortholan ezredes kiemeli a Monarchia haderejének kétségtelen katonai teljesítményét is, amellyel főleg az orosz hadsereg számbeli és tűzérési túlerejével szemben képes volt helytállni, sőt győzelmet aratni, bár ezekért a pírusszi győzelmekért igen drága árat kellett fizetnie. A francia szerző a keleti frontok eseményeinek bemutatása során folyamatosan reflektál a nyugati fronton zajló küzdelmekre, rámutatva azok keleti hatásaira, és nem mulasztja el kihangsúlyozni az antant keleti hadszíntér felé nyújtott segítségét sem. Megemlíti például a szerbiai hadjárat idején a francia katonai segítséget, az orosz hadsereg reformját elősegítő franciaországi kölcsönöket. A hadi események bemutatása során viszonylag kevés forrást jelöl meg a szöveg. Az első hadiév mérlegét levonva kiemeli a hadsereg súlyos veszteségeit, amelyek következtében Ferenc József császár nagyszerű hadereje néhány hónap alatt nagyrészt megsemmisült. Az óriási veszteségek pótlása akadozva és igen nehezen zajlott, főleg a tiszti állomány esetében, amely nem volt képes a békeidőben hosszú idő alatt alaposan kikép-

zett, több nyelven kiválóan beszélő elit tisztikarból elesett és harcképtelenné vált tagjai helyére hasonlóan értékes embereket találni. A német hadsereggel összehasonlítva rámutat a szerző a hadifogságba esett katonák nagy számára, amit a nemzetiségek mozgalmának hatásával magyaráz.

A háború további éveinek eseményeit a szerző hasonló módszerekkel, bár kissé vázlatosabb módon mutatja be. A villámháborús tervek kudarcai után a háború elhúzódásának folyamatát és az új frontok kialakulását logikus sorrendben és az ok-okozati viszonyokat feltáró módon beszéli el. A keleti front kudarcai után kiemeli a Monarchia hadseregének újabb jelentős sikereit (Gorlice, Tarnow), bár a szerző rámutat arra is, hogy az orosz hadsereg megsemmisítését célzó offenzíva nem érte el célját. Olaszország és Bulgária háborúba való belépését részben e sikerekkel magyarázza, hasonlóan mint Szerbia kapitulációját és a Bruszilov-offenzíva után Románia belépését. Az itáliai front eseményeinek részletesebb, külön elemzéseket tartalmazó fejezetet szentelt a szerző, amelyet egy a tengeri és légi hadműveletekkel foglalkozó rész követ. A kötet végén az uralkodóváltás, illetve a háborús események hadseregre gyakorolt hatásának elemzése olvasható. Végül, a háború utolsó hónapjainak történetét sommásan összefoglaló fejezet után egy nosztalgikus hangulatú epilógussal zárul a könyv.

Henri Ortholan dualizmus korszakának hadseregéről írt francia nyelvű kötete igen érzékletesen ábrázolja a korszak történelmének nagy társadalmi és politikai folyamatait, ezen belül a nagy történelmi egyéniségek, államférfiak és katonák szerepét. A kötet kétségkívül a téma eredeti, francia szemszögből kiinduló, átfogó megközelítése. Kiváló szakkönyv lehet a téma iránt érdeklődő olvasók számára, de szintén hasznos segédanyagként forgathatják a korszakot tanulmányozó egyetemi hallgatók is. A könyv szövegének egyik fontos erénye, hogy gazdag és eredeti forrásanyagra épül, amely jól válogatott nemzetközi szakirodalommal – köztük a magyar kollégák műveivel – kiegészítve olvasmányos stílusban, jól dokumentált adatokkal vezeti be a francia olvasót a témába. Másik erénye abban rejlik, hogy szakít a korábbi klisékkel, új szempontok alapján nyújt objektív áttekintést a Monarchia haderejéről, amelyről a korábbi francia szakirodalom alapján egy zsarnoki rendszer idejémtúlt hadigépezetének képe maradt fenn.

A kötet erényei mellett legyen szabad szólni annak hibáiról és hiányosságairól is. Sajnos a térképeken gyakran találunk anakronisztikus elemeket, amelyek elsősorban a magyar olvasók szemét szúrhatják, de komoly kételyeket ébreszthetnek a francia és frankofón olvasókban is. Így a XVII. századi történelmi térképen a Budapest helynév nagyon furán fest (25. o.). A magyar tulajdonnevek helyesírása általában nem okoz gondot, viszont a fogalmak alternatív használata és értelmezése (Honved/Honvédség) annál inkább zavaró. Néhány klasszikus sajtóhiba becsúszott a szövegbe, amelyek néha egyszerű egyeztetési tévedések (egy helyen még a mondat vége is lemaradt, 73. o.), bár ezek csak nagyon ritka esetben fordulnak elő.

Összességében megállapítható, hogy Henri Ortholan ezredes értékes és hiánypótló könyve mérföldkönek számít a téma franciaországi szakirodalmában, amely remélhetőleg hasonló változást hoz a Monarchia francia hadtörténetében, ahogyan néhány évtizeddel korábban Fejtő Ferenc *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért* című könyve eredményezett átértékelést a Monarchia általánosabb megítélésében.

Tóth Ferenc

KISS GÁBOR

**ORVOSOK, KATONÁK, KATONAORVOSOK...MOZAIKOK AZ OSZTRÁK–
MAGYAR KATONA-EGÉSZSÉGÜGY TÖRTÉNETÉBŐL 1868–1918***(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2018. 134 o. ISBN 978-963-7097-90-4)*

A Nagy Háború több mint négy éven át tartó centenáriuma kiváló lehetőséget teremtett a köztörténészek, hadtörténészek számára, hogy a világégés előzményeiről, eseményeiről, következményeiről, egyszersmind számos, korábban feldolgozatlan témakörrel összefoglalhassák legújabb kutatási eredményeiket, és azokat különböző publikációk formájában az olvasóközönséggel megismertessék. Egy kisebb könyvtárnyi új kötet, szak tanulmány, ismeretterjesztő cikk, publicisztika született csak a magyar szerzők tollából, amelyek mennyisége sajnálatos módon így is elmarad a nyugat-európai kollégák által írt kiadványokétól, azonban az írásművek minőségét görcső alá véve már egészen más a helyzet.

Csupán a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársainak 2014–2018 közötti szakmai tevékenységét alapul véve nagy bizonyossággal kijelenthetjük: számos értékes elemzést tartalmazó összefoglaló alapmű született az intézmény korszakkal foglalkozó történészeinek, levéltárosainak, muzeológusainak, könyvtárosainak tollából.

Ezek sorába tartozik a Hadtörténelmi Levéltár vezetőjének, Kiss Gábornak *A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára* sorozatban napvilágot látott kötete is, amelyben a szerző az Osztrák–Magyar Monarchia soknemzetiségű és öt nagy alkotórészből álló szárazföldi haderejének 1868 és 1918 közötti katonaorvosi vonatkozásainak bemutatására, összefoglalására vállalkozott.

A mű írója a kötet elkészítéséhez bőséges budapesti és bécsi levéltári forrásanyagot, továbbá a témáról rendelkezésre álló magyar és idegen nyelven napvilágot látott szakirodalmat használt fel.

A témakör iránt érdeklődők számára már korábbi írásai alapján jól ismert szerző a bevezetésben leszögezi, hogy főként a Habsburg-Monarchia haderejének második vonalába tartozó (milícia jelleggel létrehozott) magyar királyi Honvédség egészségügyi szolgálatának bemutatása teszi ki a kötet terjedelmének nagyobb részét, továbbá megismerteti az olvasót a téma feldolgozásához általa felhasznált levéltári forrásokkal és szakirodalommal.

A folytatásban kitér a honvéd egészségügyi szolgálat történelmi előzményeire, visszatekintve egészen a Habsburg Birodalom hadseregében az 1848–49-es események nyomán kialakult katonaorvosi és egészségügyi szervezeti struktúráig.

Kiss Gábor bemutatja a császári és királyi (vagy közös) hadsereg, valamint a Honvédség egészségügyi szolgálatának felépítését. Részletesen foglalkozik az 1868 óta létező honvéd orvosi tiszttal, létszámának változásával, kiegészítésével és utánpótlásával, amelyet főként az egyéves önkéntes, valamint a polgári egyetemeken végzett orvosok bevonásával biztosítottak. Kitér a honvéd orvosok továbbképzésére (vagyis szakmai ismereteik bővítésére a számukra szervezett különféle tanfolyamokon), továbbá az egyéves önkéntes segédorvos-helyettesek képzésére.

Megismerjük a honvéd orvosok alkalmazási lehetőségeinek három formáját, nevezetesen akik a csapatoknál, a különböző intézeteknél, továbbá a magasabb parancsnokságoknál és hatóságoknál tevékenykedtek.

A mű írója rövid kitérőt tesz, amikor azt vizsgálja, hogyan jelentek meg az első világháború tapasztalatai az oktatásban és az orvosképzésben. Így például nagy hangsúlyt fektettek a hadi sebészet oktatására, a kézfegyverek, a géppuskák és a tüzérségi lövedékek által okozott sérülések ellátására, valamint a különféle fertőző betegségek kezelésére.

Kevésbé köztudott, hogy nem csupán a közös hadseregben és a magyar királyi Honvédségben szolgáltak magyar orvosok, hanem a Monarchia haderejének jelentőségét tekintve második haderőneve, a császári és királyi haditengerészet kötelékében is. A haditengerészet orvosi karának tevékenységét külön témaegységben tárgyalja a szerző, többek között részletezi az ott szolgálatot teljesítő orvosok számának változását, foglalkozik a haditengerészeti egészségügyi intézmények (például a polai, dignanói és sibeniki haditengerészeti kórházak) feladataival, beteglétszámának alakulásával. Megismerhetjük a kötetből azt is, hogy az Adrián az osztrák–magyar és antant hajóegységek között 1917. május 15-én lezajlott legnagyobb szabású összecsapás, az otrantói tengeri ütközet milyen kihívásokat jelentett a közös haditengerészet orvosi kara számára.

A honvéd gyógyszerési kar (a gyógyszerészek nem a tisztikarhoz, hanem a tisztviselői karhoz tartoztak) története is külön fejezetet képez a kötetben. Megismerjük a Honvédségben rendszeresített gyógyszerészeti rendfokozatokat, a szerző részletezi az egyéves önkéntes gyógyszerészekből lett tartalékos állományú honvéd gyógyszerészek mintegy 250 fős csoportjának szerepét és tevékenységét is.

Az orvosok legfőbb segítői, az egészségügyi segédszemélyzet (egészségügyi altisztek, sebesült- és kótszervivők, ápolók) szerepéről (a betegek, sérültek sürgősségi ellátása a harctéren, az orvosi munka segítése), valamint tevékenységének jelentőségéről is részleteket tudhatunk meg a műből.

A kevésbé feldolgozott résztémák közé sorolható a magyar királyi Honvédség keretein belül működő önkéntes betegápolás (mely főként a Vöröskereszthez köthető) első világhétség alatti története, működése, amelyről Kiss Gábor kuriózumokat tár az olvasó elé.

A címben megjelölt témakör rendkívül érdekes és kevésbé kutatott szelete az osztrák–magyar haderőben alkalmazott egészségügyi kutyák szerepe (ezeket az állatokat sebesült katonák felkutatására és szállítására vették igénybe), amelyről szintén részleteket ismerhetünk meg a szerző jóvoltából.

Nagy érdeme Kiss Gábornak, hogy rendszerbe foglalva mutatja be a Monarchia haderejének egészségügyi intézményi hálózatát. Megtudhatjuk, hogyan működtek az állandó egészségügyi intézetek: a helyőrségi és a csapatkórházak, a honvéd kórházak és az úgynevezett gyengélkedőházak, valamint a Nagy Háború idején a helyőrségi kórházak mintájára felállított hadikórházak.

Az auctor nagy alaposággal mutatja be az osztrák–magyar haderő tábori egészségügyi szolgálatának, valamint a hozzárendelt intézményeknek a működését az első világhétség időszakában. A zászlóalj- és ezredsegélyhelyek, a dandár- és hadosztály-intézmények, továbbá a tábori kórházak rendszerének működéséről is érdekesítő részletek derülnek ki. Olyan sarkalatos téma is terítékre kerül Kiss jóvoltából, mint a járványok megelőzése érdekében tett intézkedések a dualizmus és az első világhétség időszakában. A szerző megismerteti az olvasót a főbb járványos betegségekkel (kolera, tífusz, malária),

továbbá a háború folyamán a haderőben rohamosan terjedő nemi betegségek kezelésének és megelőzésének problémájával, valamint az említett területeken elért pozitív eredményekkel. Kiderül, hogy a korszakban az egyetlen járványos megbetegedés, amelynek nem tudtak gátat szabni, az 1918 ősztől kezdve több földrészre kiterjedő és a becslések szerint világszerte 20-40 millió főnyi áldozatot követelő spanyolnátha (influenza) járvány volt.

Kevésbé közismert, hogy mintegy 5200 osztrák–magyar tiszt és katona (főként tüzér-alakulatok és kiképző-különítmények) vett részt a szövetséges Oszmán Birodalom hadműveleteiben a Nagy Háború folyamán. A könyvből megismerhetjük a Monarchia által a különböző török hadszíntereken (Konstantinápolytól a Gallipoli-félszigeten át, egészen Palesztináig) működtetett egészségügyi intézmények (kórházak, tábori kórházak, gyengélkedőházak, lábadozó állomások) felépítését, tevékenységét, működési nehézségeit.

A kötetből többek között fény derül az osztrák–magyar haderő sebesültjeinek és betegeinek a frontról a hátsózágba szállítását végző kórházvonatok (összesen 38 ilyen vonat működött az első világháború idején) szerepének fontosságára is.

A korábban nem tapasztalt méreteket öltött első világégés átalakította a katona-egészségügyi intézményrendszert is, amelynek részét képezték a járványok megelőzését szolgáló, egyedi feladatot ellátó, általában az ország határainak közelében fekvő városokban elhelyezkedő betegmegfigyelő állomások. A szerző jóvoltából részletesen megismerjük azok feladatait (a betegek fertőtlenítése, orvosi ellátása, orvosi megfigyelése) és szervezését, az állomásokon szolgáló személyzet létszámának változását, javadalmazását és tevékenységét, a megfigyelőállomások berendezését, továbbá a betegek ételmezését.

A mű írója a sokak által nem ismert szervezeti egységek, a haderő harmadik vonalához tartozó népfelkelőkből álló, sebesült szállítmányokat kísérő osztagok felépítését, feladatait (az ország határára fekvő vasúti állomások és a betegmegfigyelő állomások közötti szállítás kísérlete, felügyelete, esetenként gondozói feladatok ellátása) is részletezi.

Végül a szerző egy alfejezetet szentel a magyar királyi Honvédség lábadozó osztagai szervezeti felépítésére, valamint működésére bemutatásának.

A kötet végén Kiss Gábor összegzi a korábban leírtakat, kihangsúlyozza, hogy a császári és királyi haderő, valamint a magyar királyi Honvédség egészségügyi intézményeinek és orvosi karának felkészültsége a kor színvonalán állt. Kiemeli, hogy a sebesült ellátás a Monarchia haderejében a Nagy Háború során megfelelt a kor elvárásainak, annak ellenére, hogy 1914 és 1918 között állandósult az orvoshiány. Az elért eredmények is beszédesek: az egészségügyi szolgálat ellátásába került katonák háromnegyede a felépülés után ismét szolgálatképessé vált. A katonaorvosok kötelességtudata is magas szinten állt, hiszen a világégés alatt szolgált több mint 9000 orvos mintegy egyötödét veszteségként (sebesült, elhunyt, eltűnt) könyvelhették el. Az általuk elszenvedett veszteségek aránya magasabb volt, mint a császári német hadseregben szolgált kollégáik körében.

A könyvet 21, az első világégés idején készült, a katonai egészségügy különböző szegmenseit bemutató korabeli fénykép, továbbá több, a világháború folyamán a katonák számára kiadott egészségügyi rendszabály szövege egészíti ki mellékletként.

A kötetet nyugodt szívvel ajánlhatom a különleges témákat kedvelő, a dualizmus és a Nagy Háború időszaka, valamint a magyar katonai egészségügy múltja iránt érdeklődő széles olvasóközönség, továbbá a korszakkal foglalkozó történészek szíves figyelmébe.

Balla Tibor

POGÁNYNÉ RÓZSA GABRIELLA

A HONVÉDKÓRHÁZ 120 ÉVE*(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2019. 352 o. ISBN 978-963-327-784-3)*

Az elmúlt években számos, a katona-egészségügy témakörébe sorolható kiadvány látott napvilágot, amelyek elsősorban, az I. világháború centenáriuma kapcsán az osztrák–magyar haderő katona-egészségügyével foglalkozik. E kétnyelvű (magyar és angol) kötet az 1899-ben, a jelenlegi Róbert Károly körúti egészségügyi intézmény, a mai Honvédkórház épületegyüttese 120 évének történetét tárja az olvasó elé, így részben kapcsolódik a fent említett időszakhoz is.

A képekkel és a megértést segítő számos ábrával illusztrált, reprezentatív megjelenésű, tudományos igénnyel készült mű előszavában megismerhetjük a könyv születésének körülményeit. Az ezt követő, történelmi korszakokra bontott 8 fejezet bevezetéseként a szerző II. József uralkodásának időszakától kezdve 1899-ig, a jelenlegi Honvédkórház épületének átadásáig mutatja be az adott korszakok, illetve elsősorban a mai Budapest területének katona-egészségügyi viszonyait.

A következő fejezet a mai Honvédkórház elődjének is tekinthető, 1899 júniusától az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig az objektumban működött cs. és kir. 16. helyőrségi kórház tevékenységét foglalja össze az épület bemutatásán át, a kórházban folyó gyógyító és tudományos munka ismertetésén keresztül az I. világháború végéig.

A két világháború közötti időszak, valamint a II. világháború éveiről szóló részben olvashatunk a kezdetben a katona-egészségügyet is sújtó sanyarú személyi és anyagi viszonyokról, majd az 1938 utáni hadseregfejlesztés nyomán a katona-egészségügyet, illetve az épületben működő, 1932-től 2., majd 1937-től 8. számú honvéd helyőrségi kórházat is érintő fejlesztésekről. A fejezeten belül külön részt kapott a kórház II. világháborús tevékenységének ismertetése. *A II. világháború után 1945–1956* című fejezet szól a kórház újjászervezésének nehézségeiről, az 1948-ban végbement, véglegesnek tűnő politikai változások kórházra gyakorolt hatásairól, a gyógyításban is teret nyert ideológiai harcokról, amely a kórház munkatársai közül többeket is érintett. Ebben az időszakban a kórház hadrendi száma is megváltozott, az 1. szám került a megnevezésbe. Ebből a korszakból az előzőekhez képest jóval bőségebb forrásanyag maradt fenn, amelyet a szerző bátran fel is használt, részletes leírást adva a szervezeti változásokról, a kórházi osztályokról, a kórház mindennapi tevékenységéről. A fejezetben helyet kapott a katonaorvosi tudományos élet bemutatása is, megemlítve a korszak kiemelkedő orvostudósait. Érdekességgént olvashatunk a katonai lelkészek kórházakban betöltött szerepéről, illetve eltávolításukról.

Egy rövid fejezet foglalkozik a kórházak történetével az 1956-os forradalomban és szabadságharcban. Az ekkor dr. Radó György parancsnoksága alatt álló intézmény október 23. és 25. között meghatározó volt a budapesti események sérültjeinek ellátásában. Október 30-tól pedig a XIII. kerületi civil lakosság számára is megnyitotta kapuit. Az ekkor Honvéd Központi Kórház néven működő intézmény október 23. és november 30. között, megkülönböztetés nélkül 490 beteget és 570 sebesültet látott el, akik közt a forradalmárok mellett találunk szovjet katonát vagy államvédelmi alkalmazottat. Az 1956. októberi–novemberi eseményekben helyt állt, majd 1957-ben félreállított parancsnokra emlékezve az intézmény 2005 és 2011 között Radó György nevét viselte.

A kötet érthető módon legvaskosabb fejezete az 1957 és a rendszerváltozás közötti évtizedeket bemutató rész. Itt olvashatunk a kórház dolgozóit ért, a forradalmat és szabadságharcot követő megtorlásokról, a vezetőváltásokról, majd a vizsgálandó több mint három évtized alatt működő parancsnokok munkásságáról. Ismereteket kaphatunk a korszak katona-egészségügyet érintő szerkezeti változásairól, valamint a kórház alárendeltségébe került különféle egészségügyi szervezetekről. Külön bekezdésben ismerteti a szerző a hazai és a Varsói Szerződés tagállamainak részvételével megtartott nemzetközi egészségügyi rendszergyakorlatok során végzett feladatokat, amelyeket a kórház meghatározó szerepvállalásával hajtottak végre. Az 1970-es évektől a kórház egyre többször látott el polgári személyeket, úgynevezett nem igényjogosultakat is. A külön megállapodások alapján ellátott civil betegek számára az 1980-as évek első feléből már konkrét szám adatok is rendelkezésre állnak, amelyeket a szerző táblázatos formában közre is ad. Innét tudhatjuk meg, hogy a kórház például 1985-ben mintegy 150 ezer igényjogosult beteget látott el. Ugyancsak e fejezetben kaphatunk információt a kórház szervezetében ebben az időszakban megjelent új szervezeti elemekről, mint például az 1963-ban megszervezett önálló sugárterápiás osztályról vagy az önálló égési osztályról, amely a korábban a bőrgyógyászati osztályon kezelt égési sérülteket látta el. Ez utóbbi részleg hamarosan jelentős tudományos és képzési központtá vált, és az 1980-as évekig mintegy 100 égési sebész képzését biztosította. Fontos feladatot láttak el a kórház 1986-ban integrálódott különféle kórházi laboratóriumai, amelyek 1986-ban már több mint 600 ezer vizsgálatot végeztek el. E fejezet lezárásaként a szerző részletesen beszámol a kórházban folyó tudományos életről, a nemzetközi kapcsolatok kiépüléséről, valamint a kórház területén hosszú évtizedekig, több ciklusban folyt rekonstrukciós folyamatról, melynek első fázisa 1959 és 1971 között zajlott. A következő nagyobb beruházás, egy új szárny építése 1985-ben vette kezdetét, és a rendszerváltás utáni nehéz gazdasági helyzet miatt csak 2007-ben fejeződhetett be.

Az utolsó előtti fejezet a rendszerváltozásról és a NATO-hoz történt csatlakozásról szól, amely jelentős fordulatot hozott a kórház életében is. 1990-ben a kórház levetette a korábbi egységes katonai jellegét, és bekapcsolódott a polgári egészségügyi intézményhálózatba. Így feladata alapvetően két részre bontható: a civil gyógyító és a katona-egészségügyi elemre. A szervezeti keretek és feladatok felvázolása mellett e fejezetben is helyt kapott az intézmény 1990 és 2013 között működött vezetőinek a bemutatása. A szöveges rész mellett a szerző jól áttekinthető, táblázatos formában is felsorolja a korszak vezetőit és helyetteseiket. Ugyancsak jól áttekinthető táblázatokból kaphatunk képet a kórházban működő betegosztályokról és az egyes osztályokon lévő ágyszámokról, az ellátott betegek számáról. Pontosan megismerjük a Honvédkórházban szervezett szakmai továbbképzéseket, valamint a tudományos életet. A szerző külön bekezdést szentel a 90-es évek elején, a katonaorvosi kutatások új irányaként megjelenő katasztrófa-orvostannak, amelyben meghatározó tudományos és adminisztratív tudományos szervező feladatot kapott a Honvédkórház is. A NATO-hoz történt csatlakozás a katona-egészségügyben is intenzív nemzetközi szakmai együttműködést hozott. A kötet zárófejezete az utolsó öt esztendő (2013 és 2018) elemzi, az előző fejezetekhez hasonló tematikus bontásban, vagyis olvashatunk a vezetői állományról, a kórház működéséről, tudományos tevékenységéről. A kötet zárásaként ismerteti a szerző a jövőre vonatkozó terveket is.

Az 1537 jegyzettel ellátott könyv egyszerre lehet érdekes és hasznos olvasmány a katonarvoslás történetével foglalkozó szakemberek és az érdeklődő olvasóközönség számára. A számos táblázat, összegzés mellett képi illusztrációk is színesítik a kötetet, ezekről természetesen képjegyzék is készült. Aki pedig a könyvben említett személyekre vonatkozóan keresne, a névmutató segítségével ezt könnyen megteheti.

Végezetül a recenzensnek csupán egyetlen dolga maradt, az esetleges kritikái észrevételek megtétele. Örömdetesnek csupán egyetlen kételyem támadt. Nevezetesen a 62. oldalon találjuk azt a megállapítást, amely szerint „A cseh fogságból kiszabadult mintegy 500-600 magyar katona 1938. december 31. és 1939. január 8. között érkezett meg a fővárosba...” A megadott szám a recenzens számára meglehetősen soknak tűnik, szerencsés lett volna e megállapítást levéltári adatokkal megerősíteni.

Kiss Gábor

NÁNAY MIHÁLY

HABSBURG JÓZSEF FŐHERCEG A katona és politikus: 1914–1924

(Unicus Műhely, Budapest, 2018. 338. o. ISBN: 978 615 5084 50 8)

Az utóbbi években mind nagyobb érdeklődés övezi a történeti életrajzokat, így a műfaj örömdetes reneszánszát éljük. Nánay Mihály PhD-disszertációjának könyvváltozata jól illeszkedik ebbe a folyamatba. A kötet Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg tábornagy életének 1914 és 1924 közötti szakaszát mutatja be.

Az életrajzi monográfia összesen tizenegy fejezetre tagolódik, amelyeket lényegében két részre lehet bontani: az első egység a királyi herceg első világháborús tevékenységét mutatja be, majd az 1918. őszi káoszt vázoló, kvázi átmeneti, ötödik fejezet megnyitja József Ágost 1924-ig terjedő életpályájának ismertetését. Nánay Mihály tehát a főherceg életének kilenc évtizedéből egyet tekintett át, amely minden kétséget kizáróan a legfontosabb időszak volt a tábornagy pályafutásában. A limitáció első évét különösebben nem kell magyaráznunk, érdekesebb viszont az 1924-es évszám kijelölése. A szerző ezt azzal indokolta, hogy ekkorra vált világossá, hogy a reprezentatív szerepen túl jelentős politikai funkciót már nem tölthet be a királyi herceg. Jelen recenzióban az első egységet mutatjuk be részletesebben, tekintettel a folyóirat specializációjára.

A kötet bevezetőjében a szerző röviden bemutatja témaválasztásának történetét és indokait. Tisztázza, hogy a magyar közjogi hagyományból következően az életrajz alanyának címe „magyar királyi herceg” formában lenne helyesebb (9. o.).

A következő fejezetben megismerhetjük a József főhercegre vonatkozó historiográfiát. Elmondható, hogy Gabányi János 1931. évi József főherceg-tábornagyról szóló műve óta nem készült átfogó munka a Habsburg-tábornok életéről. Nánay Mihály bemutatja József főherceg naplóinak történetét, mivel a monográfia vezérfonalát jelentette a közel 6000 oldalas, nyomtatásban is napvilágot látott, *A világháború, amilyennek én láttam* hét kötetének feldolgozása. Itt kell megemlítenünk, hogy míg a legtöbb császári és királyi tábornok biográfiájának készítése során alapvetően a források hiányával kell szembenézni, József főherceg esetében pont ellenkezőleg, némileg a bőség zavarával kell meg-

birkózni a kutatónak. Nánay a korabeli recenziók révén jól illusztrálja, hogy e hét kötet jelenítette meg leginkább a magyar nemzeti narratívát a világháborúval összefüggésben. A szerző joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a kötetek voltaképp a napló, egy szakmonográfia és az emlékirat műfajának sajátos keverékét alkotják (22–23. o.). Nánay munkája során felhasználhatta a főherceg első világháború után írt – mindeddig publikálatlan – naplói is (24–25. o.) – ezek vizsgálata abszolút novumot jelent. Mindezek forrásértékét növeli, hogy a királyi herceg nem publikálás céljából vezette ezeket a feljegyzéseket.

A harmadik fejezet József Ágost első világháborús katonai pályafutását tekinti át. A kötet egyharmadát kitevő, leghosszabb fejezet során a szerző bemutatja a királyi herceg boldog békeidők világában történt katonai előmenetelét. Családi származása következményeként József Ágost a világháborút már altábornagyi rendfokozatban kezdte meg. Miután a budapesti császári és királyi 31. hadosztály élén József Ágost a szerb fronton átesett a tűzkeresztségen, a divízió szeptember elején már a galíciai hadszíntéren küzdött.

A hadszíntéri eseményeket a szerző alapvetően József főherceg memoárja, az oszt-rák–magyar összefoglaló vezérkari munka (Österreich–Ungarns letzter Krieg), valamint vonatkozó monográfiák segítségével mutatja be. Nánay Mihály munkájának fontos erénye, hogy nem a hadműveletek részletes leírását olvashatjuk, hanem József főherceg személyére tud fókuszálni, kvázi nem vész el a részletekben. Néhány ponton mindazonáltal úgy is érezhetjük, mintha túlságosan a királyi herceg nézőpontjából követnénk a történeteket.

A kötet egyik legfontosabb részét a József főherceg jellemét és mentalitását alapvetően alakító – 1915 nyarától vívott – isonzói harcok és a Doberdó-fennsík védelmében tett tevékenységének bemutatása jelenti. E kiemelten fontos időszakkal Nánay annak jelentősége miatt részletesebben is foglalkozik. József főherceg gondolkodásmódjára, későbbi döntéseire döntő befolyást gyakoroltak az itteni harcok. A Karszton folytatott háború során ismerte és szerette meg igazán a magyar katonát a tábornok. Ekkor nevezték el katonái „József apánknak” (54–56. o.), amely egyszerre szólt a kitűnő és kemény hadvezérnek, aki azonban beosztottjairól a lehető legnagyobb mértékben gondoskodott, és sorsukban osztozott. Több más példa mellett szerzőnk többször is utal a főherceg azon szokására, hogy gyakran személyesen kereste fel az első vonalakat, valamint arra is, hogy a román hadba lépés után a királyi herceg azonnal a magyar csapatok erdélyi átcsoportosítása mellett tört lándzsát. Az I. világháborút érintően Nánay kiemeli, hogy a k. u. k. haderő tábornoki karán belül példátlan maradt, hogy József Ágost a Monarchia minden főbb, tehát összesen négy frontján megfordult. A dualista állam 25 legmagasabb rendfokozatú tábornoka közül egyedül Kövess Hermann tábornagy mondhatta el ezt magáról. A szerző József Ágost I. világháborús pályafutása során 20 olyan hadjáratot, illetve csatát különít el, amelyekben a királyi herceg részt vett (táblázatba foglalva, 326. o.).

1918 elején a királyi herceg a cs. és kir. 6. hadsereg parancsnokságát vette át a délnyugati fronton, majd a sikertelen júniusi offenzíva után a tiroli hadseregcsoport-parancsnokság élére nevezték ki. Katonai értelemben ekkor volt pályája csúcspontja, hiszen a háború elején „csak” egy hadosztályt vezényelt, a konfliktus végén viszont már több hadsereg fölött diszponált.

József főherceg világháborús harctéri tevékenységének áttekintése után a negyedik fejezetben Nánay Mihály a tábornok első világháborús politikai elképzeléseit foglalja össze. Különösen érdekes és értékes a IV. Károly koronázása kapcsán megfogalmazott József Ágost-i gondolatok bemutatása (164–166. o.). Több más tényező mellett a nádori

jogkör kapcsán robbant ki komoly vita Tisza István gróf és a királyi herceg között. Végül a főherceg részt sem vett az 1916. december 30-i koronázáson, és a nádori funkciót a magyar királyi miniszterelnök látta el. Ezen a sérelmen élete végéig nem tudott felülemelkedni József Ágost, sőt az évtizedek múlásával, amikor egyre világosabbá vált, hogy ez volt az utolsó koronázás, még inkább növekedett sértettsége.

Az új uralkodó, IV. Károly trónra lépésével József főherceg politikai szerepe jelentősen növekedett, és 1917 januárjában még arra is felkérést kapott az ifjú monarchától, hogy vállalja el a miniszterelnöki tisztséget (171–172. o.) A következő másfél esztendőben a királyi herceg változó intenzitással, de részt vett a magyar politikában, mint a király bizalmi embere.

Az 1918 őszén fellépett káoszt az ekkor már homo regius tábornagy szemszögéből ismerhetjük meg. Az október végi „nagyon sűrű” napok történetét csak utólag, november 3-án összegezte a tábornaggyá avanzsáló főnemes, és erre vezethető vissza leírásában számos pontatlanság, például az, hogy gróf Bethlen Istvánnal is egyeztetett volna október 28-án (190. o.). Nánay Mihály kiváló forráskritikai érzékkel mutatja be, hogy József főherceg az 1920-as években megpróbálta elkendőzni a tényt: kezdetben ő is lehetséges opcióként tekintett a Károlyi-kormány sikeres működésére, mi több, az 1918. novemberi források alapján azonosult az új rendszerrel (196. o.). Nevezetes hűségesküjét ugyan szokták idézni, de azt nem, hogy a népkormány mellett azért állt ki, hogy nemzeti egységben lehessen megvédeni a magyar állam területi integritását.

Az első Magyar Népköztársaság és a Magyarországi Tanácsköztársaság 250 napja már mintegy előrevetítette a tábornagy 1945 utáni életének fátumát. Miután a bolsevikok „szocializálták” a főherceg alcsúti birtokát, a szigorú őrizet alatt álló kastély kertjében József Ágost favágóként dolgozott (206. o.).

A Kommün 1919. augusztus 1-jei bukása megteremtette annak lehetőségét, hogy József főherceg visszatérhessen a politikába. Nánay részletesen bemutatja azt a folyamatot, melynek során kormányzóvá lépett elő a főherceg, majd azt is, hogy az antant miképp szorította háttérbe Habsburg származása miatt. (210–226. o.) Ezt a helyzetet a tábornagy méltósággal fogadta, és a lemondásakor, 1919. augusztus 24-én kijelentette: „Az én személyem ne legyen akadálya annak, hogy eddigi ellenségeink barátainkká váljanak s a népünk fejlődésére szükséges eszközökkel megsegítsenek”. (232. o.) A Horthy-korszak konszolidációja során József Ágost politikai pozíciói egyre gyengültek.

Nagyon értékes Nánay azon elemzése, amely Károly visszatérési kísérleteit, valamint József Ágost ekkori magatartását mutatja be. Érdekes módon távoli rokonával szemben a tábornagy egyértelműen Horthy politikája mellett tört lándzsát. Az első királypuccs idején naplójában nyíltan fogalmazott: „A trónkérdést messzire el kell halasztani, majd csak akkor lehet megoldani, hogyha ezek a vérszopó szomszédok, vagy egymás haját tépik, vagy kimúlik legalább az összetartásuk. A mostani eset csak összekovácsolja őket.” (258. o.) József Ágostnak még döntőbb szerepe volt azonban 1921 októberében. Nánay bemutatja és igazolja, hogy a hazai politikai elit köréből lényegében a főherceg értesült először Károly újabb visszatérési kísérletéről. Mivel a tábornagy már október 20-án tájékoztatta a király szándékairól Horthyt, a kormányzót nem érte teljes meglepetésként az uralkodó akciója (261–262. o.).

Az igényesen megírt fejezeteket áttekinthető irodalomjegyzék, valamint kitűnő képi és térképmelléklet egészíti ki.

Végül néhány kritikai megjegyzés. A monográfia egyes pontjain talán elérte a szerzőt az életrajz-írók egyik legnagyobb csapdája, nevezetesen, hogy alapos kutatásaik révén túlságosan pozitív képet alkotnak „hősükről”. Például egyértelműbben ki lehetne jeleníteni, hogy József főherceg nem csupán „valamelyest” volt hiú ember (270. o.). Önmagában a publikált naplók alapján ez a kép bontakozik ki róla, leginkább talán Károly magyar királlyá történő koronázása kapcsán. Ebben az esetben tehát a „kifejezetten hiú” jelző lenne indokolt. Mint minden hasonló volumenű munka esetében, néhol tárgyi tévedésekkel is találkozunk. 1914 augusztusában az Osztrák–Magyar Monarchia üzent hadat az Orosz Birodalomnak, nem pedig fordítva (40. o.). Az 1914. őszi általános visszavonulásról szóló parancsot szeptember 11-én és nem 12-én adták ki (47. o.). Hasznos lett volna, és a jövőben mindenképpen pótlásra ajánlható a főhercegre vonatkozó bécsi levéltári források feltárása – legalább a Kriegsarchivban lévő személyügyi iratok és hagyatékok tekintetében.

A könyv is jól érzékelteti, hogy a Monarchia hadvezetése és haderejének teljesítménye korántsem volt annyira csapnivaló, mint amennyire az nemcsak a közvélekedésben, hanem a történész céhben is toposzként rögzült. Bizunk benne, hogy a szerző munkájának továbbfolytatása, valamint levéltári kutatásai kiterjesztése révén még alkalmunk lesz egyszer e kivételes, de a XX. századi magyar sorsot nagyon is leképező életpálya egészét alaposan megismerni.

Ligeti Dávid

MAKLÁRI VINKLER PÉTER (SZERK.)

A KÉSŐN JÖVŐ EMBER. VÁRUNK HAZA, ÉDES URAM! **Naplók és levelek 1944–1951**

(Püski Kiadó, Budapest, 2017. 433 o. ISBN 978-615-00-3301-3)

Egyedülálló a Maklári Vinkler Péter által összeállított és szerkesztett hadifogoly-családtörténet, ugyanis két naplóban és több tucat levélben, üzenetben, hivatalos dokumentumban beszéli el szétszakított családjá, a szovjet hadifogságba került édesapja és a családon kívül maradt családjának a küzdelmekkel teli hat évét a család újraegyesüléséig. A két napló közül az egyiket – több kötetben – édesanyja, a hadifogoly-feleség írta édesapja kérésére, hogy ha majd ő hazatér a fogságából, akkor a napló alapján valamit pótolhasson a kimaradt családi évekből, megismerhesse, hogyan élt családjá elszakítottaságuk idején. A másik „napló” valójában a hadifogoly édesanyjának, a szerkesztő nagymamájának naplószerűen megírt leveleiből áll össze. A levelek többségét Maklári Klekner Péter írta hadifogságából. Itt meg kell jegyezni, hogy messze átlagon felüli mennyiségű levelet írhatott haza, igaz, a hadifogságban eltöltött ideje is átlagon felüli volt. Ezeken kívül felesége és édesanyja válaszleveleiből, néhány hazatért hadifogoly Maklári Klekner Péterről való levélbeni híradásaiból, az ő sorstársának a családjával történt levelezése néhány részletéből, valamint korabeli dokumentumokból, kiszabadítási kérelmekből áll össze a több mint 400 oldalas kötet. A munkát több korabeli fotó, néhány levél és dokumentum fotója illusztrálja.

Mindezek által az olvasó hiteles képet nyerhet annak a közel egymillió egykori magyar állampolgárnak¹ és családjának a történetéről, akik katonaként vagy civilként a revideált, vagyis az 1938 és 1941 közötti visszacsatolásokkal megnagyobbodott, 14,7 milliós Magyarországról szovjet fogságba kerültek. S ahogy a cseppben a tenger, úgy e család történetén, naplóján és a levelein keresztül nemcsak egy családtörténet jelenítődik meg, hanem Magyarország második világháború utáni időszaka is.

A kötet szerkesztője, Maklári Vinkler Péter a Magyar Tudományos Akadémia professzor emeritus kémikusa és tudománymetrikusa történészi alaposággal állította össze, szerkesztette meg a kötetet. Arra is gondolt, hogy az olvasó el tudja igazodni a sok családtag, rokon, ismerős különböző megnevezése, becenevei között, ezért a kötet végén egy alaposan összeállított névmutató található. A recenzensnek azonban támadt némi hiányérzete az egyik fejezet címénél. A *Levelek otthonról, levelek a kórházból* címből kimaradt a budapesti hadifogolytáborból és a vagomból kidobott levelekre utaló rész.

A családtörténet elé Szakály Sándor professzor írt ajánlást *Gondolatok egy kötet elé* címmel, amelyből hadd idézzek néhány gondolatot: „Az eredeti írárok bemutatják, hogy a valamikori Magyarország középosztályához tartozóknak mivel és miképpen kellett szembesülniük 1945 után. Miként kaptak más értelmet az értékek, és miként próbálták az új politikai rend hívei »átalakítani a világot«. Szerencsére ez csak ideig-óráig sikerült nekik. Mert azok az emberi és erkölcsi értékek, amelyeket ők kiiktatni akartak az életből, erősebbnek bizonyultak az »új világ« eszményeinél. A szeretet, a becsület, a tisztesség továbbra is meghatározó érték maradt. Ezek az értékek segítették a kötet lapjairól meglevenedő személyek életútját...”

A családtörténet a nagymama naplószerű leveleivel még 1944 októberében kezdődik Szeged szovjetek általi ostroma előtti, alatti, majd elfoglalása utáni történetével, és egy, a férj 1951-es hazatérését követően a felesége által 1951 augusztusában számára írt bensőséges levéllel fejeződik be. Így először a háborús hétköznapiakba nyerhetünk betekintést: a gránátok becsapódásáról, épületek lebombázásáról, betört ablakokról, a fagyoskodásokról. Családok százai kerekedtek fel, mentek nyugatra, vagy költöztek össze, gondolván, hogy együtt könnyebben átvészelik a háborút, a megszállást. Élmenyszerű leírások a szovjet megszállás hétköznapijairól, a nap mint nap érkező szovjet katonák viselkedéséről, akik elsősorban órát, alkoholt és nőket akartak. Előkerül a szovjet megszállás emblemikus képe: „Az órának van a legnagyobb vonzereje [a szovjetek számára]. Ezért minden kapható, még disznó is.” Falragaszokon hirdetik, hogy minden elhagyott lakásban lévő tárgy a szovjet állam tulajdona, a rádiókat kötelező beszolgáltatni. Kiderül az is, hogy a Szeged melletti Deszken a jugoszlávok vették át a megszállást – amit a korabeli dokumentumok is igazolnak. Januárban a városban járványszerűen elterjedt tifusz miatt kezdik beoltani az embereket, közben a német nevűeket a szovjetek összeszedik és viszik „málenkij robotra”. A Csillagbörtönbeli hadifogolytáborba a temesvári lágérből hoznak foglyokat, és természetesen a nagyszülői tágabb rokonsokság mindennapi életéről is olvashatunk.

¹ *Bognár Zalán*: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? Az 1941–1945 között szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálozási arányuk. In: *Ember az ember telenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017.* Szerk. *Bognár Zalán – Muskovics Andrea.* Budapest, 2017. 66–98. o.

A történet fonalá 1945. március elejétől folytatódik Maklári Klekner Péter csendőrszázados és felesége leveleivel. A százados a Budai Tiszti Kórház betegként, vérhasban esett szovjet hadifogságba, ahonnan később átvitték a Gömbös Gyula úti (ma Alkotás út) hadifogolykórházba. Eközben felesége három éves kislával szintén Budán húzta meg magát egyik rokonuknál, és ott szülte meg egy bedeszkázott ablakú szobában második fiúgyermeküket. Ők eredetileg Szegeden laktak, de a harcok, illetve a Vörös Hadsereg elől menekülő tíz- és százazrekkel együtt útra keltek a férj, az édesapa után. Leveleik kézbesítését a kórházba bejáratos személyeken keresztül oldották meg. Leveleikben egymás iránti mély érzelmeikről, a megszületett gyermekükről, a szabadulási lehetőségekről, a gyógyult betegeknek a kórház állományához tartozó orvosokkal, gyógyszerészekkel, lelkészekkel együtt történő hadifogolytáborba viteléről, az utazási nehézségekről, a jövőről való találgatásról és tervezgetésről, a kórházban a moszkvai idő használatáról, a kórház háromszoros szögesdróttal való őrzéséről és még sok egyébéről írnak.

Nyomon követhetjük a százados útját felgyógyulása után a budapesti Ferenc József lovassági laktanyából kialakított hadifogolytáboron, a vasúti szállításon és a foksányi átmeneti-elosztótáboron keresztül a szovjetunióbeli céltáborig. Erről az időszakról ad információt többek között egy kőposta² a budapesti táborból, két szélposta³ a kiszállításról, amelyeket Szajolnál, majd Mezőtúrnál dobott ki Maklári Péter szerelvénye vagonjából. A foksányi lágerbeli tartózkodásáról pedig egy onnan szabadon bocsátott fogolytársa értesítette levélben a százados feleségét. Ebbe a részbe került bele két *Nyilatkozat*, amelyeket egy megmentett zsidó és egy baloldali személy tett Maklári Klekner Péter politikai magatartásának igazolására.

Meglepően hamar, már 1945 őszén kap vöröskeresztes lapot, sőt lapokat a feleség a férjétől az 504-es – később 7504-es – számú karpinszki lágerből, amely az Urálban, a Szverdlovszki területen található. Igaz, mint általában itt is, többet is írnak mindkét részről, de csak kevés levél érkezik meg. Innentől, vagyis 1945. szeptember 3-ától, az első lágerbeli levél keltezésétől kezdődik a feleség naplója is. A naplóból élénk tárul nemcsak a család, hanem a háború utáni Magyarország mindennapjainak története is. A családi történeten belül az olvasó találkozhat Örley Zoltán ezredessel, a Szegedi 5. hadtest parancsnokával, a Polgári Demokrata Párt alelnökével, aki a közeli rokonsághoz tartozik. Erdei Ferenc belügyminiszter is bekerült a naplóba, akinek a sógornője albérlő Máriánál, a hadifogoly feleségénél. Együttal nyomon követhetjük a világ legnagyobb hiperinflációjának alakulását, amikor például Mária nem pénzért, hanem 1 kg zsírért adja ki a szobáját az albérlőknek, ami 1945. december 11-én is már 80 000 Pengő, majd két hónap múlva már 850 000 Pengő. Kiderül az is, hogy Péter felesége, Mária hányszor és hogyan próbálta kiszabadítani a fogságból a férjét. Az egyik alkalommal, még 1945 áprilisában a

² Azokat a leveleket nevezték kőpostának, amelyeket egy kőhöz erősítve dobtak ki, vagy dobtak be a hadifogolytáborokba a többszörös szögesdrótkerítéseken át. Ez volt ugyanis általában az egyetlen lehetőség a kapcsolattartásra a foglyok és hozzátartozóik között.

³ Gyalogmenetek vagy a vagonban való szállítás közben el-, illetve kidobott cédula, amelyen a foglyok értesítették szeretteiket sorsukról. Ezek legtöbbjét az arra járók eljuttatták a címzettekhez.

budapesti hadifogolytáborból állítólag 25 000 pengőért kiszabadítható lett volna, de mire összegyűjtötte az összeget, addigra a férjét már továbbszállították.⁴

Időközben a feleség többféle forrásból kap hírt férjéről; több betegen hazaengedett hadifogoly bajtárstól, egy másik hadifogoly feleségétől, akivel Péter együtt raboskodik, a Magyar Vöröskereszt Szegedi fiókjától, akik magánértesülésre hivatkozva értesítik a hadifogoly-feleséget. 1946 júliusától, de főként 1947-től egyre több hír van a rádióban, az újságokban a hadifoglyok hazaengedéséről, egyre több hadifogolynév sor jelenik meg az újságokban. Majd szinte hihetetlen politikai érzékkel Mária megsejti azt, amit ma már tudunk, vagyis, hogy Rákosi kérésére a szovjetek leállították a választások előtt a magyar hadifogoly tisztek hazaszállítását. Ez a bejegyzés olvasható 1947. augusztus 21-én, nem sokkal a „kékcédulás” parlamenti választások előtt: „...az utolsó transzportokkal tisztnem is jött. Biztos [ez is] megint a választásokkal kapcsolatos politika.” Majd az 1948. szeptemberi bejegyzésben értesülhetünk közvetve az egyházi iskolák államosításáról, amikor is Mária nem tudta már a katolikus iskolába íratni gyermekét, mert azt megszüntették. A gyermekeit egyedül nevelő feleség egyre több dolgot ad el, hogy tudja miből eltartani gyermekeit.

Az egyik hazatért hadifogoly, aki levélben adott hírt a férjéről, megtanulta Maklári Péter versét kívülről, mert – ahogy írta, s ahogy ez valóban általános volt – „írott dolgokat hazahozni nem lehetett”. Egy másik hazatért fogolytárs leírta tábori életüket, ami egy fogságból hazaírt levelezőlapon soha nem érkezhett volna meg, csak egy már hazatért fogoly levelében.

Közben férje további hét különböző lágert is megjárt – többek között a turinkait, a voronyezsit és a kraszouralszkit –, ahogy erről a hazaküldött levelezőlapok, később már levelek is tanúskodnak. Leveleiben – melyeket 1948-ban már esetenként havonta többször is írhatott haza – folyamatosan biztosítja feleségét jólétéről részben a cenzúra miatt, részben, hogy felesége ne aggódjon. Ugyanakkor egyszer-egyszer keserűségének is hangot ad az elhúzódó fogság miatt. Általában az Istenbe vetett erős hitéről ír, ami életben tartotta. Maklári Péter egy 1948. októberi levelében arról számolt be feleségének, hogy a hadifogolytáborban olvasta a *Szabad Föld* 1948. szeptember 12-i számában, hogy ebben az évben minden hadifogoly hazatér. 1949-ben már színház is van a lágerükben, s jelentősen javult a helyzetük, olyannyira, hogy már kantint is nyitottak a táborban, ahol a keresetüket elkölthették, ugyanis 1947-től kaptak némi fizetést a munkájukért. Egyúttal a tábori újság főszerkesztője lett. Mégis, az elhúzódó rabság, a hazajutás kilátástalansága a sűrű levelezés ellenére is igencsak megviseli, különösen, amikor a különböző transzportokkal egyre több társát engedik szabadon, s ő mindig az ottmaradottak számát gyarapítja. Egyik keserű hangú levelében a következőket írja: „Hogy a napok tolták egymást, s a láncból hónapok, év és évek lettek, azt gondoltam – jobb, ha meghalok Számotokra. Elsiratsz, gondolatban eltemetsz, s a sebet, amit okoztam, az idő behegeszti, meggyógyítja. Hiszen kit kapsz vissza a régi Tiedből, ki én voltam? Testileg megtört, fáradt, koros férfit, idegileg kuszált egyént, s lelkileg, talán igen, ebben még a legjobban hasonlatos régit.” Majd így folytatja: „És jöttek a lapok, néhány levél, és én éreztem bennük a lüktető életet,

⁴ A magyarországi hadifogolytáborokról és az onnan történő szabadulásokról bővebben lásd *Bognár Zalán: Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946.* Budapest, 2012.

a féltő szerelmet, a lelki tisztaságot, az üvegharang csengését. – Hiszen a párod vagyok, s ha élek, ha halok, ez nem változtat semmit a dolgokon. Minket nem csupán a test, a vér kapcsol egybe, hanem a lélek megfejthetetlen szövevénye...”

Majd hosszú szünet után Mária 1950 decemberében értesül férje egyik szabadult fogolytársától, hogy Pétert a szovjetek már hazaengedték, s itt Magyarországon tartják fogva. Férjét először egy internálótáborban, majd – valószínűleg a váci – börtönben tartották fogva. Mindkét helyről csak együttérző honfitársai segítségével, illegálisan tudott hazaküldeni leveleket 1951 januárjától, esetenként kódolt szöveggel. 1951 áprilisában tíz-éves kislány írt levelet „Rákosi pajtásnak” édesapja szabadon bocsátása érdekében, amit a hazaengedése előtt az ÁVH-s kihallgatója meg is mutatott Péternek. Végül 1951. május végén engedte szabadon a kommunista diktatúra rendészeti szerve, az ÁVH. Hazatérése után még évekig rendőrhatalom felügyelete alatt tartották, többször éjszaka is ellenőrizték, hogy otthon van-e.

Csodálatos az a hűség, mély, kitartó szerelem, amely a levelekben és a naplóban a két szerelmes írásaiból tükröződik, s amely megtartotta őket egymás mellett több ezer kilométer távolságban is hat éven keresztül. A hadifogoly százados és felesége írásait végig áthatja a gondviselő Istenbe vetett mély hit, a mindenható, jószágos Isten döntéseibe való alázatos belenyugvás. E két, belső, lelki tartást adó hit- és szeretet-kötél volt az, ami megtartotta a hosszú fogság alatt Maklári Klekner Pétert lelki és testi egészségben és feleségét a férfiak ostromában is hűségben, és ajándékozta meg őket harmadik gyermekükkel. Ahogy a szerkesztő, a fiú írja előszavában: „Édesapám a hosszú rabságot csak azért tudta elviselni, mert hitt az isteni gondviselésben, és mert nagyon szerette a családját. Egyik levelében így ír anyámnak: »Ti vagytok, hiszen Ti voltatok is a cél itt a földön, akikért érdemes, akikért kell élnem.«”

E kötet az elsők között, s talán először szól a korabeli írásokon keresztül azon feleségek, édesanyák, gyermekek életéről, akiknek a férjük, fiúk, apjuk sok éven keresztül szenvedte el a szovjet fogság sanyarúságát. Szól az apa, a férj, a fiú hiányáról. A háborút követő, nehézségekkel, nélkülözésekkel teli időszak támasz nélküli asszony- és gyermek-sorsról. A korabeli írásokban a szemtanúk, az átélt hitelességgel jelenik meg a háború utáni évek hétköznapi egészen a Rákosi-diktatúra kezdeti időszakáig.

Ez a kiváló családtörténeti dokumentumkötet nemcsak a történelem iránti rajongóknak, a romantikus, drámai történetek kedvelőinek, hanem a történészek számára is hasznos, tanulságos olvasmány, ami akár alapját is képezhetné egy későbbi regénynek vagy filmnek.

Bognár Zalán

BOGNÁR ZALÁN

GULAG, GUPVI, „MÁLNEKIJ ROBOT” Magyarok a szovjet lágerbirodalomban

(*Magyar Napló, Budapest, 2017. 432 o. ISBN 978-615-5721-07-6*)

A második világháborút követő időszakban a magyar társadalom egyik legfájóbb és legégetőbb¹ kérdése a (hadi)fogságba² kerültek sorsa és hazahozatala volt. Mintegy 1 millió magyar állampolgár, katona és civil járta meg a Szovjetuniót a GULAG és a GUPVI lágerrendszerekben – Bognár Zalán számításai szerint. (Számításait önálló tanulmányban adja közre e kötetben.) A témáról, különösen a civilek tömeges elhurcolásáról a rendszerváltoztatásig nem beszélhettek, ezzel kapcsolatos kutatások nem folyhattak. Általános jellemző, hogy még a rendszerváltoztatást követően is sok túlélő félt elmondani tapasztalataikat, átélt borzalmaikat. Magyarországon Stark Tamás, Füzes Miklós és Zielbauer György mellett Bognár Zalán is az elsők között, az 1990-es évek elején, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárának főlevéltárosaként kezdte kutatni a szovjet fogságba kerültek történetét.

Bognár Zalán a Károli Gáspár Református Egyetem, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének docense, a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságának alapítója és elnöke. A második világháborús magyar (hadi)foglyok, katonák és civilek, valamint a gulágra ítélték témakörében számos tudományos publikációja jelent meg: több monográfia, szerkesztett kötet, tanulmány, cikk. Jelen kötet a szerző több mint 25 éves kutatási eredményeinek a Gulág–Gupvi témában megjelent és még meg nem jelent írásainak válogatott gyűjteménye. A közölt tanulmányok közlésüket tekintve három csoportba oszthatók. Az első csoportot azok a tanulmányok alkotják, amelyeket a szerző változatlan formában közöl. A második csoportba tartozó tanulmányok esetében a szerző az eredetileg megjelenthez képest kisebb változtatásokat tett, részben az újabb kutatási eredmények fényében, részben az illusztrációk tekintetében, amit a tanulmányok elején a lábjegyzetben jelez. A harmadik csoportba azok a tanulmányok tartoznak, amelyek korábban még nem jelentek meg, s melyek e kötetben kerülnek először közlésre. Mivel a kötetben található tanulmányok többsége már megjelent különböző folyóiratokban, könyvekben, ezáltal nemcsak térben, de időben is egymástól távol kerültek közlésre, ezért a tanulmányok többségében előfordulnak átfedések. Hiszen – ahogy a szerző fogalmaz – „az olvasót először »képbe kellett hozni«”, vagyis először a történelmi hátteret kell „felfesteni”, s csak ezután érdemes a szovjet fogság adott szegmensének mélyebb ismertetésébe, elemzésébe kezdeni.

A könyvet kinyitva a borító belsejére, az előzékké a szerző által készített ábra került, mely a kérdéskört nem ismerő olvasó számára segítségként szolgálhat, a GULAG- és GUPVI-lágerrendszer felépítésének és a kötetben kifejtésre került tanulmányok megértésében.

¹ „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.” Gróf Teleki Géza levele dálnoki Miklós Belának. Közli: *Bognár Zalán: Gulag, Gupvi, „málenkij robot”*. Budapest, 2017. 15. o.

² Mint a kötetben is olvashatjuk, a hadifogoly szónál a hadi szó nem véletlen került zárójelbe, ugyanis az elhurcolt személyek között több százezer civilt deportáltak a Szovjetunióba hadifogoly státusszal.

A szerző már az előszóban betekintést nyújt a téma kutatásának nehézségeibe: ugyan a témakörben nagy mennyiségű irat keletkezett, de azok jelentős része már nincs meg: a Magyar Vöröskereszt Hadifogoly Osztályának 1945. évi iratanyaga, a Népjelölti Minisztérium Elnöki és a Hadigondozási Főosztályának 1945–1946-os iratanyaga eltűnt. Emellett nagyszámú megyei és városi levéltárban őrzött, a témába vágó iratot kiselejteztek vagy megsemmisítettek. Ugyanakkor szerencsére maradtak fenn iratok, irat-együttesek a témában, melyek közül a legjelentősebb – és így a szerző által is a leginkább felhasználta –, a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának iratanyaga az 1945–1949 közötti évekből. A téma görcső alá vételéhez elengedhetetlen, hogy a kutató az oral history eszközeivel is éljen. A jelentős forráshiány miatt a túlélők és hozzátartozóik visszaemlékezései, naplófeljegyzései olyan kérdésekre adnak választ az olvasó számára, amiket egyetlen egy levéltári dokumentum sem tartalmaz a GULAG- és GUPVI-táborokban uralkodó körülményekről, a személyes tapasztalatokról. A szerző a visszaemlékezések kapcsán körültekintően járt el, azok megbízhatóságát a korabeli dokumentumokkal, illetve számos más visszaemlékezéssel történő összevetés útján kontrollálja. A levéltári forrásokon túl kutatásait a téma magyar jellege miatt elsősorban hazai szakirodalommal egészíti ki.

A kötet hét nagy tematikus fejezetre oszlik, azok pedig több-kevesebb alfejezetre. A szerző külön fejezetet szánt a (hadi)fogoly-kérdésnek a korabeli magyar társadalomban, s ezáltal a belpolitikában betöltött jelentőségének bemutatására. Vezető magyar államfőfiaktól vett idézetekkel, a (hadi)fogoly-kérdéssel foglalkozó újságokkal, állami és civil szervezetek sokaságával támasztja alá e kérdésnek a korabeli Magyarországon betöltött rendkívüli jelentőségét.

A második fejezet a gulággal foglalkozik, amelyben két rövidebb tanulmány található. A szerző feltűnően rövidebb részt szentel a gulág bemutatásának, mint a gupvinak, amivel a két lágerrendszerbe kerültek létszáma közti nagyságrendi különbséget is jól érzékelteti. Először általánosan foglalja össze és rendszerezi a gulágra – vagyis a GULAG börtöneibe, lágereibe, rabtelepeire – került magyar személyek társadalmi összetételét, elhurcolásuk, elítélésük okait, sorsukat és a kommunista irányítás alatt álló magyar rendészeti szerveknek mindebben való tevékeny részvételét. Itt már az elején egy alapkérdést tisztáz: a GULAG, vagyis a Lágerek Főparancsnoksága és a GUPVI, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság közti különbséget, és a két főparancsnokság alá tartozó büntetés-végrehajtási intézetek, lágerek, börtönök mibenlétét, valamint a foglyok oda-kerülésének módja közti különbségeket. Ennek az alfejezetnek külön érdekessége, hogy egy olyan, korábban még nem közölt levelet is tartalmaz, amit Dr. Erdődi Lajos gulág-rab írt 1955 novemberében, hazafelé, immár „szabad emberként” a mordáviai Javasz városából. Ebben többek között Olofsson Placidról is ír, aki valószínűleg az egyik legismertebb magyar gulág-rab volt. A 2017-ben 100 évesen elhunyt bencés szerzetes 10 évet töltött a gulágon, koholt vádak alapján elítélve. A másik alfejezet a gulágra hurcolt kárpátaljai református lelkészekről szól.

A (hadi)fogoly-kérdés állandó, dinamikus és fontos kérdése a létszám. Több kutató foglalkozott vele, amit a szerző ki is emel. A témával foglalkozók és azt kevésbé ismerők számára egyaránt új adatokat közöl Bognár Zsolt e tekintetben is: a GUPVI-lágerekbe került magyar állampolgárok létszámát és a veszteségi adatokat tárja fel országos szinten, valamint regionálisan, a budapesti csata kapcsán. A magyar levéltári adatok és a szovjet dokumentumok egybevágnak: a 172 ezer km² területű, 14,7 millió főt számláló

Magyarországról 1 millió embert vetettek fogságba, amelyből 300 ezer fő civil lakos, közel 700 ezer fő katona volt. A nyugati hadifoglyok létszámát illetően számításai megegyeznek a korábban Stark Tamás által is meghatározottakkal. A szovjet fogságba vetettek létszámát illetően azonban Bognár Zsolt vitatja a Stark Tamás³ által korábban meghatározott 600-700 ezres létszámot. Arra hivatkozik, hogy a 600-700 ezres adatban, amit a korszakban katonák határoztak meg, a besorozott katonák létszáma és a veszteségek alapján, nincsenek benne a harcok után összeszedett civilek százezerei. Hiszen a katonák csak katonákkal számoltak, civilekkel nem.

A civilként fogságba esettek „málenkij robotra”⁴ kerültek. A civilek elhurcolásának témáját a szerző három csoportra osztja. Az első a hadifogolylétszám-kiegészítés, melynek során a trianoni ország területéről mintegy 150 ezer fő került szovjet fogságba. A második az etnikai tisztogatás, melynek újabb 80-90 ezer fő esett áldozatul. Végül a harmadik csoport a német származás indokával történő deportálás, amely – Bognár Zsolt kutatásai alapján – újabb 80-105 ezer fő elhurcolását eredményezte, akiket a hadifoglyokkal együtt a Gupvi lágereibe deportáltak. Csak a civilek létszáma összesen körülbelül 310-365 ezer fő volt. Ily módon a szerző kutatásának eredménye: a szovjet fogságba esett magyar katonák és polgári személyek létszáma elérte a körülbelüli 960 000-1 025 000 főt. Ugyanebben a tematikai egységben szintén számszerű adatokkal határozza meg a szerző mintegy 100 ezer főben a budapesti csata következtében elhurcolt civilek számát.

A „málenkij robotra”, vagyis szovjetunióbeli kényszermunkára hadifogoly és internált fogolytátságban deportált civilek elhurcolásáról szóló negyedik fejezet öt tanulmányt tartalmaz. Az első átfogóan, országos kitekintéssel dolgozza fel és tematizálja a civil elhurcolásokat azok indokaik, végrehajtásuk alapján. A többi alfejezet az egy-egy régióban – Budapest és környékén, Kárpátalján, Csonka-Beregben, Dél-Dunántúlon – történt elhurcolások feltárásával, elemzésével foglalkozik. A fejezetben egy korábban nem publikált jelentés is helyet kapott. Eszerint Csonka-Bereg vármegye területét Kárpátaljával együtt kívánták Szovjet-Ukrajnához csatolni 1945 augusztusában.

A következő fejezet címe: *(Hadi)fogolytáborok a Kárpát-medencében*. Ez a kötet legösszetettebb, hét alfejezetből álló része. Elsőként egy országos áttekintést találunk, melyben a szerző a trianoni Magyarország területén 1944–1945-ben létrehozott hadifogolytáborok és a bennük őrzött foglyok történetét foglalja össze röviden. A következő alfejezetben az Északkelet-Magyarországon a román 4. hadsereg által őrzött (hadi) fogolytáborokról olvashatunk. A harmadik alfejezet címében egy megdöbbentő korabeli idézet található: „1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott.” A cím nem véletlen, hiszen a Kárpát-medence legnagyobb gyűjtő- és tranzittábor volt a ceglédi. A tanulmány két kiadásban (2013., 2017.) is megjelent korábban a *Téglákba vésett történelem. – A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak felirata* című kötetben. A továbbiakban a kötet a Felvidék legnagyobb hadifogolytáborával, a pozsonyival foglalkozik. A fejezet ötödik tanulmánya *A szegedi Csillagbörtönben körülbelül 12 000 hadifogoly... – Szovjet őrizetű hadifogolytábor a Tisza-parti városban, 1944–1945* címmel került a könyvbe. Döbbenetes számadatok derülnek ki. Volt olyan időszak, amikor a 600

³ Lásd bővebben: Stark Tamás: Magyarország második világháborús embervesztése. MTA Történettudományi Intézet. Budapest, 1989.

⁴ Oroszul helyesen málenykaja rabóta, jelentése: kis munka.

fő befogadására épült Csillagbörtön fala között 12 000 ember tömörült össze. Ennek alapján jogosan gondolhatjuk, hogy betegségek, járványok nagyobb és gyakoribb terjedését – például a flekktífusz – kellett elszenvedniük az itt raboskodóknak. A következő tanulmány a Bajai szovjet őrizetű hadifogoly- és internálótáborokkal foglalkozik 1944–1945 között. E fejezet utolsó alfejezete egy forrásközlés, amely egy összefoglaló jelentést tartalmaz arról, hogy a Honvédelmi Minisztérium 1945-ben milyen intézkedéseket tett hadifogoly-ügyben, s ezeknek milyen eredményei voltak, különösen a Magyarországon hadifogolytáborokban tartózkodó vagy úton lévő magyar foglyokra vonatkozóan.

A hatodik fejezet címe: *Hadifogságból katonai alakulatokba*. Külön passzusként ismerhetjük meg a hadifogolytáborokból a Vörös Hadsereghez és az újonnan szerveződő Magyar Honvédség katonai alakulataiba került katonák és civilek sorsát. (Utóbbiak közül ugyanis sokan egyáltalán nem részesültek katonai kiképzésben.) Az első alfejezetben a szerző azt taglalja, hogy a magyar hadifoglyokból a szovjet hadvezetőség hogyan alakított ki munkaszolgálatos hadifogoly-alakulatokat a Vörös Hadseregben. Bár a jelentkezésnél a szabadság reményét ígérték számukra, sorsuk hadifogoly-munkaszolgálat lett. A továbbiakban három katonai alakulat megszerveződését és működését tárja elénk a szerző. A témában Gellért Tibor⁵ korábbi értekezésében a katonai alakulatokat mint műszaki alakulatok mutatja be. Bognár Zalán kutatásai alapján, új dokumentumok bevonásával kétséget kizárólag bizonyítja, hogy ezen alakulatok munkaszolgálatosak voltak. A Vörös Hadsereg mellett az újonnan formálódó Magyar Honvédség alakulataiba is bekerültek a hadifogolytáborok rabjai, akik már valóban szabadokká lettek ezáltal. Megdöbbenő, hogy az alakulatok személyi állománya a hadifoglyokon túl jelentős számú civil elhurcoltból állt össze.

A könyv utolsó fejezete, a *Hadifogolykérdés Magyarországon* két tanulmányt tartalmaz. Az első, eddig publikálatlan írás hadifogoly-kérdést tárgyalja 1945 és 1955 között. Vizsgálja annak társadalmi és politikai jelentőségét, a különböző állami, politikai és civil szervezetek a (hadi)foglyok érdekében tett erőfeszítéseit, állásfoglalásait. Az MKP, hogy növelje támogatói bázisát,⁶ a propaganda eszközévé tette a hadifogoly-kérdést. Egy igen fontos, korábban nem publikált dokumentum is belekerült a könyvbe, melyből kiderül, hogy a Szovjetunióba deportált katonai, civil és internált foglyokon kívül tömegesen deportálták a Gupvi lágereibe a felszabadított zsidó polgári személyeket is. Jelen forrás, a Magyar Kormány szóbeli jegyzéke, a SZEB-en, vagyis a magyarországi Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottságon keresztül kéri a Szovjet kormányt, hogy a Lublinnál – valószínűleg a majdaneki koncentrációs táborból – „felszabadított” és fogságba vetett 36 ezer magyar zsidót engedje szabadon. A szovjet válasz nem volt meglepő – mint sok más esetben, letagadták a zsidók deportálását. A dokumentum remek példája a szovjetek mentalitásának, miszerint csak a mennyiség, a létszámadat volt a fontos.

A hadifoglyok hazahozatalában a Magyar Kommunista Párt és a Független Kisgazdapárt között két fontos kérdésben ellentét volt a határon túli magyarok sorsát illetően és a németként deportáltak ügyében. A könyvben Bognár Zalán táblázatos formában közli a Magyarországra és a határon túli területekre hazatértek számát, évenkénti bontásban. Kutatásai alapján a szovjet fogságba került magyar állampolgárok, a GUPVI őrize-

⁵ Gellért Tibor: Magyar vasútépítő katonák a fasizmus ellen. Budapest, 1976.

⁶ Hiszen a kérdés az egész magyar társadalmat érintette, a (hadi)foglyok hatalmas létszáma miatt.

tébe került katona és civil foglyok mintegy 33-40%-a meghalt. Végül a kötet a békeszerződésben lefektetett, de meg nem valósult szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény tervezet körüli pártvitákat, nézetkülönbségeket, problémákat tárja fel, s az egyezmény megkötésének szovjetek általi érdektelenségére világít rá.

A szerző munkáját kislexikonnal, mellékletekkel zárja. Kiemelném ezek közül a gazdag térkép-, dokumentum- és képmellékleteket.

Jelen kötettel átfogó és egyben részletekbe menő ismereteket nyerhetünk a szovjet fogságba került honfitársaink sorsáról. A kötetben lévő tanulmányok elsődleges forráson, levéltári dokumentumokon és memoárokon alapulnak. A történész szakma számára Bognár Zalán jóvoltából egy kiváló kézikönyvhöz jutott, amely a szakmai és a szélesebb közönség számára egyaránt „élvezetes” olvasmányként szolgál.

Dán Vanda

DDR-SPIONAGE

VON ALBANIEN BIS GROSSBRITANNIEN

(NDK hírszerzés. Albániától Nagy-Britanniáig. Hrsg. von Helmut Müller-Enbergs – Thomas Wegener Friis Verlag für Polizeiwissenschaft, Frankfurt, 2018. 320 o. ISBN 9783866765351)

A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) hírszerzése legendás hírnévre tett szert a hidegháború korszakában, ezért nem véletlen, hogy a kétpólusú világrend megszűnését követően a tudományos érdeklődés és a publicisztika fókuszába került.¹ Elsőként a visszaemlékezések jelentek meg, élükön az Állambiztonsági Minisztérium Hírszerzési Főcsoportfőnökség (Ministerium für Staatssicherheit Hauptverwaltung für Aufklärung, rövidítve: MfS HV A) legendás főnökének, Markus Wolfnak *Az arc nélküli ember* címmel 1997-ben kiadott emlékiratával.² A magyarul is elérhető másik visszaemlékezés az 1979-ben átalált hírszerző, Werner Stiller nevéhez fűződik.³ A témát monografikus igényű tárgyaló tudományos feltárások közül első helyen az Egykori NDK Állambiztonsági Irataiért Felelős Szövetségi Megbízott (Der/Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU) hivatalának kiadványát kell megemlíteni, amely az *Anatomie der Staatssicherheit* címmel kiadott szervezettörténeti sorozat keretében látott napvilágot.⁴ Jóllehet a szovjet irányítás alatt álló keletnémet hírszerzés világszerte fontos szerepet játszott a hidegháború nemzetközi játszmáiban, a kutatás sokáig a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) felderítésére fókuszált. Ezzel kapcsolatban az első, nagy figyelmet ébresztő munkát Hubertus Knabe, a jelenkori német történetírás prominens képviselője 2011-ben adta közre.⁵ Tizenkét évvel

¹ Ministerium für Staatssicherheit, közkeletű nevén: Stasi.

² Markus Wolf: *Man Without a Face: the autobiography of communism's greatest spymaster*. London, 1997.; Markus Wolf: *Az arc nélküli ember*. Budapest, 1998.

³ Werner Stiller: *Der Agent. Mein Leben in drei Geheimdiensten*. Berlin, 2010.; Werner Stiller: *Az ügynök. Életem három titkosszolgálatnál*. Budapest, 2011.

⁴ Hauptverwaltung A (HV A). *Aufgaben – Strukturen – Quellen*. (Anatomie der Staatssicherheit) Hrsg. Helmut Müller-Enbergs. Berlin, 2011.

⁵ Hubertus Knabe: *West-Arbeit des MfS: Das Zusammenspiel von „Aufklärung” und „Abwehr”*. (Analyse und Dokumente. Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, 18.) Berlin, 1999.

később a fent említett berlini hivatal másik jól ismert kutatója, Georg Herbstritt vállalkozott a téma más aspektusú, nevezetesen a Stasi hírszerzésével együttműködő szövetségi polgárok irányából való megközelítésére.⁶ A tudományos- és technikai hírszerzés szintén a kutatás preferált területét képezi, ezzel kapcsolatban Kristie Macrakis 2008-ban megjelent monográfiáját kell kiemelni.⁷

Mintegy három évtizedet kellett várni az első olyan feldolgozásra, amely a másik német államon, az NSZK-n túltekintve, tágabb földrajzi spektrumba helyezve vizsgálja az Állambiztonsági Minisztérium Hírszerző Csoportfőnökségének tevékenységét. A késlekedés okai – a kutatás körülményeit hátrányosan befolyásoló iratmegsemmisítések és az úgynevezett „Rosenholz”-akció – jól ismertek. A Stasi külföldi ügynökhálózatára vonatkozó nyilvántartást egy esetleges mozgósítástól, avagy háborútól tartva a rendszer összeomlását megelőző évben, 1988-ban vitték mikrofilmre. Mivel az eredeti dokumentumokat megsemmisítették, az NDK hírszerzés külhoni hálózatára vonatkozó kutatások releváns forrását ezek a másolatok képezik. A mikrofilmre rögzített adatbázis a német rendszerváltás viharában – mindmáig tisztázatlan körülmények között – a CIA (Central Intelligence Agency) birtokába, az Egyesült Államokba került. Jóllehet az időközben digitalizált adatbázis egy másolatát 1993-ban visszajuttatták rendeltetésszerű őrzési helyére, az egykori NDK Állambiztonsági Irataiért Felelős Szövetségi Megbízott Hivatalába, mindazonáltal a konvertálás során bekövetkezett adatvesztés nem tette lehetővé a benne szereplő személyek egyértelmű azonosítását. A nyilvántartás mindmáig részlegesen, a német állampolgárok adatait illetően is csak korlátozottan férhető hozzá. *A Stasi északon – Kutatási helyzet és távlatok* címmel 2011 szeptemberében megrendezett konferencia résztvevői az úgynevezett *Gotlandi Manifesztum*ban határozott fellépésre szólították fel kormányaikat a Stasi-iratok és a Rosenholz-adatok hozzáférése érdekében. A norvég állam ez ügyben tett lépései azonban eredmény nélkül maradt.

A Stasi hírszerzésére vonatkozó kutatás szélesebb körű feltárására a 2007 júniusában, Berlinben rendezett műhelykonferencia tette az első kísérletet, melynek résztvevői – huszonegy tudományos kutató, valamint kortárs szemtanúk – elsődleges feladatként a rendelkezésre álló iratanyag számbavételét jelölték meg. A rendezvénnel kapcsolatban fontos megjegyezni: német részről az esemény mind a politikai, mind az akadémiai támogatásnak híján volt. 2007 novemberétől fogva a dániai Syddansk egyeteme biztosítja a téma tudományos fórumának az intézményi háttérét.⁸ Mivel a politikai légkör még ekkor sem tette lehetővé a tényszerű alapon folytatott nyilvános vitát, a konferencia kötete két részben látott napvilágot: egyik a kutatók előadásait, másik a kortársak hozzászólásait tartalmazta.⁹ A Dániában *Need to Know* címmel évente megrendezésre kerülő kon-

⁶ Georg Herbstritt: Bundesbürger im Dienst der DDR-Spionage. Eine analytische Studie. (Analysen und Dokumente) Göttingen, 2011.

⁷ Kristie Macrakis: *Seduced by secrets*. Cambridge, 2008. Lásd továbbá a 4. jegyzetben hivatkozott munkát!

⁸ A konferencia helyszínének megválasztása nem véletlen. A NATO dán szigetekben létesített haditengerészeti bázisai nemcsak a balti tengeri útvonalak ellenőrzésében, de a rádiólehallgatásban is fontos szerepet töltek be. Lásd: Solveig Grothe – Siegfried Wittenburg: *Kalter Krieg an der Ostsee*. *Spiegel* online, 2017. 1–15., itt: 4–7. o. In: <http://www.spiegel.de/einestages/kalter-krieg-an-der-ostsee-die-kueste-der-spione-a-11833335.html> (A letöltés időpontja: 2018. december 30.)

⁹ Hauptverwaltung A. *Geschichte, Aufgaben, Einsichten*. Hrsg. Gotthold Schramm – Klaus Eichner. Berlin, 2008.; *East German Foreign Intelligence. Myth, reality and controversy*. Hrsg. Thomas Wegener Friis – Kristie Macrakis – Helmut Müller-Enbergs. London, 2010.

ferencia szervezésében a földrajzi helyzeténél fogva szintén érdekelt lengyel intézmény, a Nemzeti Emlékezet Intézete (Instytut Pamięci Narodowej) vállalt partneri szerepet.¹⁰

Az ismertetett kötet a skandináv kutatók kezdeményezéséből nőtt ki. A Verlag für Polzeiwissenschaft kiadó *Analysen zu Sicherheitsfragen* címmel útnak indított sorozatának hatodik köteteként megjelentetett kiadványának szerkesztői abból indultak ki, hogy harminc évvel a Német Demokratikus Köztársaság összeomlása után az Állambiztonsági Minisztérium iratanyagának rendezése és feltárása olyan szintet ért el, amely alapul szolgál a hidegháború e fontos szegmensének megismerésére. A fenti megállapításhoz recenzensként hozzá kell tennem, hogy a Keleti Blokk többi országában működő állambiztonsági szervek irathagyatékában folytatott kutatás – még az iratmegsemmisítéseket is figyelembe véve – hasonlóképpen megkerülhetetlen forrásanyagot jelenthet.¹¹ A könyv bemutatása során fontos tisztázni az alcím kapcsán felmerülő félreértést: az Albániától Nagy-Britanniáig behatárolás ugyanis nem az európai kontinens peremvidékére vonatkozik. A kötetben sorakozó tanulmányok célszágokként, alfabetikus rendben dolgozzák fel az NDK hírszerzés működését. A szerkesztők nem választották külön a nagyhatalmakat és a kis országokat, és a szembenálló katonai tömbök alapján való csoportosítástól szintén eltekintettek. Az előzetes kritériumok alkalmazását mellőző szerkesztés magyarázza, hogy az Amerikai Egyesült Államokat Andorra követi, Bulgária pedig Belgium és Dánia között kapott helyet. Miközben ez a szerkesztési mód hátrányként is felróható lenne, úgy tűnik, mégis a kötet javára válik, mivel elősegíti a preconcepciótól mentes kép kialakítását. A tíz országot (Albániát, Egyesült Államokat, Belgiumot, Bulgáriát, Dániát, Finnországot, Franciaországot, Görögországot és Nagy-Britanniát) érintő tanulmányokat elolvasva megállapíthatjuk, hogy a kutatás jelen helyzetét reprezentáló tanulmányokból érdekesítő kötet született. Sokszínűségét éppen a nézőpontok váltakozása adja, hiszen a feldolgozás alapját képező dokumentumok szemléletét áthatja a szembenálló felek szempontrendszere, érzékelteve a hidegháború korszakát keleten és nyugaton övező mentalitást. Öröndetes vállalkozást üdvözölhetünk tehát, és örömmel várjuk a folytatást. A magyar vonatkozásban érdekelt olvasó esetében ez hosszabb várakozást feltételez, mivel Magyarország (Ungarn) a német ábécé végén foglal helyet.

Jobst Ágnes

¹⁰ Need to know. Eastern and Western Perspectives. (Studies in Intelligence and Security Series) Eds. Władysław Bulhak – Thomas Wegener-Friis. Odense, 2014.

¹¹ A magyar állambiztonsági szervek 1989. december 29-én kelt napi operatív információs jelentése például magyar–keletnémet viszonylatban a hírszerzési anyagok hatvanas évekig visszamenő megsemmisítéséről számolt be. Lásd: *Jobst Ágnes: A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955–1989.* Budapest, 2015. 282. o.

NEKROLÓG

URBÁN ALADÁR (1929–2019)

Kevés olyan történész van, aki már életében klasszikussá válik, s akinek munkássága egy adott történeti korszak kutatásában megkerülhetetlen lenne. A 90. életévében elhunyt Urbán Aladár közéjük tartozott. Amikor e folyóirat ez évi első számával köszöntöttük őt, a szerzők mindegyike ebben a meggyőződésben írta meg tanulmányát vagy forrásközleményét. Nem gondoltuk, hogy az ez évi utolsó számban már búcsúznunk kell tőle, az 1848–1849-es kutatók doyenjétől.

Urbán Aladár az 1940-es évek második felében indult nagy történésznemzedékhez tartozott, halálával e nemzedék egyik utolsó tagja hagyott itt minket. A magyar polgári átalakulás, a forradalom és szabadságharc korával foglalkozó kortársai közül is kiemelkedett nemcsak problémaérzékenységevel, hanem a korszak levéltári anyagának szinte darabszintű ismeretével. E hihetetlenül alapos anyagismeret segítette abban, hogy maradandó monográfiák és tanulmányok sorát írja a Batthyány-kormány időszakáról, Batthyány Lajos tevékenységéről vagy az 1848-as rendőrség megszervezéséről.

Történeti pályáját az 1848-as honvédség megszervezésének feldolgozásával kezdte: első tanulmányai és forrásközleményei az 1848. május-júniusi toborzás témakörében születtek. Tanulmányaiban, majd ezekből kinövő kandidátusi értekezésében (*A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*) bebizonyította: a honvédség megszervezése nem a Batthyány-kormány radikális ellenzékének nyomására, hanem a kormány áprilisi határozatainak logikus következményeként, a kormány döntése alapján kezdődött meg. A munkának tehát általános, köztörténeti jelentősége volt, s a Batthyány-kormány, illetve maga a miniszterelnök, Batthyány Lajos tevékenységének gyökeres újraértékeléséhez vezetett a politikatörténeti irodalomban is.

Batthyány pályafutásának, illetve a Batthyány-kormány tevékenységének feldolgozásában historiográfiai jelentőségű munkát végzett. Batthyány történeti szerepének újjaértékelése, pontosabban, méltó helyének kijelölése nagyjából az ő érdeme. A forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján két vaskos kötetben tette közzé Batthyány Lajos miniszterelnöki tevékenységének iratanyagát. Ez a munka az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb 1848-as forráskiadványa, amellyel kiteljesedett az 1848–1849-es kormányzat-történeti iratanyag legfontosabb dokumentumainak kiadása.

De szinte nincs olyan fontos szereplője az 1848-as időszaknak, akinek politikusi tevékenységéről ne hozott volna új adatokat vagy ne villantott volna fel új szempontokat. Batthyány nagy fegyvertársáról, majd félig-meddig vetélytársáról, Kossuthról ugyanúgy fontos tanulmányokat írt, mint Esterházy Pálról, Mészáros Lázárról, vagy Széchenyi Istvánról; de az irodalomtörténészek is hálásak lehetnek neki (és hálásak is) azért a munkáért, amit Petőfi vagy Vörösmarty 1848–1849-es politikai szerepének rekonstruálása kapcsán végzett.

Ugyanakkor Urbán Aladár olyan történész volt, akinek két, egy magyar és egy egyetemes történeti szakterülete is volt. Az egyetemen angol és amerikai történetet okta-

tott, s ennek révén olyan kitekintéssel rendelkezett, ami lehetővé tette, hogy a szívének kedvesebb magyar történelmi témát a korabeli világpolitika összefüggéseiben tárgyalja. Magyar történelmi témájának egyetemes összefüggéseit bemutatva ő írta meg a mindmáig egyetlen magyar nyelvű kismonográfiát az 1848–49-es európai forradalmak történetéről, s az ő tollából született meg az Amerikai Egyesült Államok születését bemutató első, korszerű szemléletű magyar történelmi munka. Ahogyan tréfásan mondani szokta: az egyetemes történelem volt a főállása, 1848-cal „háztájiban” foglalkozott.

A *Századok* és a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőbizottságának tagjaként publikációk százainak tökéletesebbé tételében játszott komoly szerepet. Szakmai igényessége miatt soha nem volt tekintettel egyéni érzékenységekre, de kritikai meglátásait mindig a vitapartner iránti teljes tisztelettel fogalmazta meg. Egyetemi oktatóként történész-nemzedékek sorát nevelte a tények tiszteletére, az aprómunka megbecsülésére, az egyetemes történelmi látószög fontosságára.

Hozzáteendő, hogy munkássága során mindvégig távol tartotta magát a direkt és indirekt politizálástól – némely kortársával ellentétben, nem volt hajlandó mulékony klasszikusok idézésére vagy arra, hogy ideológiai alapon értelmezzen eseményeket. (Első publikációja azért jelent meg némi késéssel, mert nem volt hajlandó beleírni legalább egy Marx- vagy Engels-idézetet.) Nem véletlen, hogy az 1989 előtti időszakban írott monográfiáinak és tanulmányainak szóhasználata és megfogalmazása ma is vállalható. Éppen ez a szigorú szakmaiság a magyarázata annak, hogy a vele egy korszakkal foglalkozó korosztályos társai közül talán a legjelentősebb életművet hagyta hátra, az írást idézve, jól sáfarkodott a reá bízott táalentumokkal. Nem bonyolódott a napi politikába, nem törleszkedett egyetlen politikai irányzathoz sem, s nem igyekezett magát utólag ellenállóként vagy üldözöttként beállítani.

Nyugállományba vonulását követően is rengeteget dolgozott, s őszintén érdeklődött az újabb szakmai eredmények iránt. Jó volt vele beszélgetni, s mindig fel tudott vetni egy olyan szempontot, egy olyan megközelítési módot, amitől az őt felkereső pályatárs segítséget kapott. Segítőkész és nagy tudású személyisége hiányozni fog mindazoknak, akik ezzel a korszakkal foglalkoznak. Drága Tanár Úr, drága Aladár, nyugodj békében, Isten Veled!

Hermann Róbert

TARTALOM

	TANULMÁNYOK	
KRUPPA TAMÁS	Marciare verso Constantinopoli. De hogyan? Törökellenes tervek és tervezetek 1594–1595-ben	765
SZABADOS JÁNOS	Újabb javaslat a vezekényi csata értelmezéséhez	783
LÁZÁR BALÁZS	Parmától Lobositzig. Szent-Ivány László ezredes katonai pályája.....	809
	KÖZLEMÉNYEK	
SÍPOS FERENC	A tiszaháti felkelés, Rákóczi érkezése. Forrongó Magyarország: események a császáriak szemszögéből.....	845
	FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
HERMANN RÓBERT	Táborkari főnökből különítményparancsnok. Zámnelly Lajos 1848–1849. évi honvédezredes visszaemlékezései az 1849. május 1. – július 28. közötti eseményekre	861
HERMANN RÓBERT	Kiss Ernő aradi vértanú ismeretlen búcsúlevele	899
	MŰHELY	
MÉSZÁROS KÁLMÁN – CSÁKVÁRI KRISTÓF	Báró Károlyi Sándor itineráriuma, 1703–1711. I. rész: 1703.	909
B. SZABÓ JÁNOS	Pap Norbert pécsi földrajzos kutatócsoportjának a mohácsi csatával kapcsolatos „felfedezései” hadtörténész szemmel	943
	SZEMLE	
GERHARD LUBICH – DIRK JÄCKEL (SZERK.)	Heinrich III. Dynastie – Region – Europa (<i>Veszprémy László</i>)	957
VERONIKA PROSKE	Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431–1433). Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption (<i>Veszprémy László</i>)	959
STEFAN KRAUSE	Fashion in Steel. The Landsknecht Armour of Wilhelm von Rogendorf (<i>Kozák-Kígyóssy Szabolcs László</i>)	962
OBORNI TERÉZ	Erdélyi országgyűlések a 16–17. században (<i>Juhász Krisztina</i>)	968
HERNÁDY ZSOLT	„Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak”. Schweidel József tábornok élete (<i>Kemény Krisztián</i>).....	973
SÜLI ATTILA	Torda megye és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben (<i>Somogyi Gréta</i>)	977
HERMANN RÓBERT (S. A. R.)	Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915 (<i>Somogyi Gréta</i> , <i>Kemény Krisztián</i>)	980

SOLYMOSI JÓZSEF	Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú (<i>Kemény Krisztián</i>).....	984
HENRI ORTHOLAN	L'armée austro-hongroise 1867–1918 (<i>Tóth Ferenc</i>).....	988
KISS GÁBOR	Orvosok, katonák, katonáorvosok... Mozaikok az osztrák– magyar katona-egészségügy történetéből 1868–1918 (<i>Balla Tibor</i>)	993
POGÁNYNÉ RÓZSA GABRIELLA	A Honvédkórház 120 éve (<i>Kiss Gábor</i>)	996
NÁNAY MIHÁLY	Habsburg József főherceg. A katona és politikus: 1914–1924 (<i>Ligeti Dávid</i>)	998
MAKLÁRI VINKLER PÉTER (SZERK.)	A későn jövő ember. Várunk haza, édes Uram! Naplók és levelek 1944–1951 (<i>Bognár Zalán</i>).....	1001
BOGNÁR ZALÁN	Gulag, Gupvi, „málnekij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban (<i>Dán Vanda</i>).....	1006
HELMUT MÜLLER- ENBERGS – THOMAS WEGENER (SZERK.)	DDR-Spionage. Von Albanien bis Grossbritannien (<i>Jobst Agnes</i>).....	1010
	NEKROLÓG	
HERMANN RÓBERT	Urbán Aladár (1929–2019)	1013

TABLE OF CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

TAMÁS KRUPPA	Marciare Verso Constantinopoli. But How? Plans and Projects against the Turkish 1594–1595 765
JÁNOS SZABADOS	Another Proposal to the Interpretation of the Battle of Vezekény 783
BALÁZS LÁZÁR	From Parma to Lobositz. The Military Career of Colonel László Szent-Iványi 809

PUBLICATIONS

FERENC SÍPOS	The Insurrection of Tiszahát, Arrival of Rákóczi. Revolting Hungary: Events from the Point of View of the Imperial Officers 845
--------------	---

SOURCE PUBLICATIONS

RÓBERT HERMANN	A Staff Commander Becoming Task-Force Commander. The Memories of Home Defence Forces Colonel Lajos Zámnelly of 1848–1849 About the Events between 1 May And 28 July 1849. [Táborkari főnökből különítményparancsnok. Zámnelly Lajos 1848–1849. évi honvédezredes visszaemlékezései az 1849. május 1. – július 28. közötti eseményekre] 861
----------------	--

RÓBERT HERMANN	The Unknown Farewell Note of Martyr of Arad Ernő Kiss 899
----------------	--

WORKSHOP

KÁLMÁN MÉSZÁROS – KRISTÓF CSÁKVÁRI	The Itinerary Of Baron Sándor Károlyi, 1703–1711. Part one: 1703 909
JÁNOS B. SZABÓ	The „Discoveries” Of The Geographical Research Group Lead By Norbert Pap With The Eye of a Military Historian .. 943

REVIEW

GERHARD LUBICH – DIRK JÄCKEL (ED.)	Heinrich III. Dynastie – Region – Europa (<i>László Veszprémy</i>) 957
VERONIKA PROSKE	Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431–1433). Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption (<i>László Veszprémy</i>) 959
STEFAN KRAUSE	Fashion in Steel. The Landsknecht Armour of Wilhelm von Rogendorf (<i>Szabolcs László Kozák-Kígyóssy</i>) 962
TERÉZ OBORNY	Parliamentary Sessions in Transylvania in the 16–17 centuries [Erdélyi országgyűlések a 16–17. században (<i>Krisztina Juhász</i>)] 968

ZSOLT HERNÁDY	„If They Defeat Us, They Will Never Have Us”. Life of General József Schweidel [„Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak”. Schweidel József tábornok élete] (<i>Krisztián Kemény</i>)..... 973
ATTILA SÜLI	The War of Independence of County Torda and Aranyosszék in 1848–49 [Torda megye és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben] (<i>Gréta Kemény</i>) 977
RÓBERT HERMANN (ED.)	Selected Writings of Artur Görgei. Studies, debates, articles, interviews, 1848–1915 [Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915] (<i>Gréta Somogyi, Krisztián Kemény</i>) 980
JÓZSEF SOLYMOSI	Colonel Lajos Kazinczy, the Fifteenth Martyr of Arad [Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú] (<i>Krisztián Kemény</i>)..... 984
HENRI ORTHOLAN	L’armée austro-hongroise 1867–1918 (<i>Tóth Ferenc</i>)..... 988
GÁBOR KISS	Surgeons, Soliders, Military Surgeons... Mosaics from the History of the Austro-Hungarian Military Health Care Service of 1868–1918 [Orvosok, katonák, katonaorvosok... Mozaikok az osztrák–magyar katona-egészségügy történetéből 1868–1918] (<i>Tibor Balla</i>) 993
RÓZSA GABRIELLA POGÁNYNÉ	120 Years of the Central Military Hospital [A Honvédkórház 120 éve] (<i>Gábor Kiss</i>)..... 996
MIHÁLY NÁNAY	Archduke Joseph Habsburg. Soldier and Politician: 1914–1924 [Habsburg József főherceg. A katona és politikus: 1914–1924] (<i>Dávid Ligeti</i>)..... 998
PÉTER MAKLÁRI VINKLER (ED.)	The latecoming. We are waiting for you to come home, dear Lord! Diaries and Letters 1944–1951 [A későn jövő ember. Várunk haza, édes Uram! Naplók és levelek 1944–1951] (<i>Zalán Bognár</i>) 1001
ZALÁN BOGNÁR	Gulag, Gupvi, Malenkij Robot. Hungarians in the Soviet Lager Empire [Gulag, Gupvi, „málnekij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban] (<i>Vanda Dán</i>) 1006
HELMUT MÜLLER- ENBERGS – THOMAS WEGENER (ED.)	DDR-Spionage. Von Albanien bis Grossbritannien (<i>Ágnes Jobst</i>) 1010
	IN MEMORY OF
RÓBERT HERMANN	Aladár Urbán (1929–2019) 1013

INHALT

STUDIEN

TAMÁS KRUPPA	Marciare verso Constantinopoli. Aber wie? Pläne und Entwürfe gegen die Türken in den Jahren 1594–1595 765
JÁNOS SZABADOS	Ein weiterer Vorschlag zur Deutung der Schlacht von Vezekény..... 783
BALÁZS LÁZÁR	Von Parma bis Lobositz. Die Soldatenlaufbahn von Oberst László Szent-Ivány 809

MITTEILUNGEN

FERENC SÍPOS	Der Aufstand am Theißbrücken, die Ankunft von Rákóczi. Brodelndes Ungarn: Die Ereignisse aus Sicht der Soldaten des Kaisers..... 845
--------------	--

QUELLENPUBLIKATIONEN

RÓBERT HERMANN	Wie aus dem Chef des Generalkorps der Kommandant der Einsatzkommandos wurde. Die Erinnerungen von Lajos Zámberly, Honved-General von 1848–1849, an die Ereignisse zwischen dem 1. Mai und dem 28. Juli 1849..... 861
RÓBERT HERMANN	Der unbekannte Abschiedsbrief von Ernő Kiss, Märtyrer von Arad 899

WERKSTATT

KÁLMÁN MÉSZÁROS – KRISTÓF CSÁKVÁRI	Itinerarum von Freiherr Sándor Károlyi, 1703–1711. Teil 1: 1703 909
JÁNOS B. SZABÓ	Die „Entdeckungen“ der geografischen Forschungsgruppe von Norbert Pap in Pécs im Zusammenhang mit der Schlacht bei Mohács (Mohatsch) mit den Augen eines Militärhistorikers 943

RUNDSCHAU

GERHARD LUBICH – DIRK JÄCKEL (RED.)	Heinrich III. Dynastie – Region – Europa (<i>László Vesz-prémy</i>)..... 657
VERONIKA PROSKE	Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431–1433). Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption (<i>László Vesz-prémy</i>)..... 959
STEFAN KRAUSE	Fashion in Steel. The Landsknecht Armour of Wilhelm von Rogendorf (<i>Szabolcs László Kozák-Kígyóssy</i>) 962
TERÉZ OBORNI	Siebenbürgische Diäten im 16–17. Jahrhundert [Erdélyi országgyűlések a 16–17. században] (<i>Krisztina Juhász</i>) 968
ZSOLT HERNÁDY	„Auch wenn sie uns schlagen werden sie uns nie an ihrer Seite wissen“. Das Leben von General József Schweidel [„Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak“. Schweidel József tábornok élete] (<i>Krisztián Kemény</i>) 973

ATTILA SÜLI	Der Freiheitskampf des Komitats Torsa und von Aranyosszék im Jahre 1848–49 [Torda megye és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben] (<i>Gréta Somogyi</i>) 977
RÓBERT HERMANN (RED.)	Ausgewählte Schriften von Artúr Görgei. Abhandlungen, Streitschriften, Artikel und Interviews 1848–1915 [Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915] (<i>Gréta Somogyi, Krisztián Kemény</i>) 980
JÓZSEF SOLYMOSI	Oberst Lajos Kazinczy, der fünfzehnte Märtyrer von Arad [Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú] (<i>Krisztián Kemény</i>) 984
HENRI ORTHOLAN	L'armée austro-hongroise 1867–1918 (<i>Ferenc Tóth</i>) 988
GÁBOR KISS	Ärzte, Soldaten, Militärärzte... Mosaikstücke aus der Geschichte des österreichisch-ungarischen Militärmedizinwesens 1868–1918 [Orvosok, katonák, katonaeorvosok... Mozaikok az osztrák–magyar katonaegészségügy történetéből 1868–1918] (<i>Tibor Balla</i>) 993
GABRIELLA POGÁNYNÉ RÓZSA	120 Jahre Honved-Krankenhaus [A Honvédkórház 120 éve] (<i>Gábor Kiss</i>) 996
MIHÁLY NÁNAY	Erzherzog Josef von Österreich. Der Soldat und Politiker: 1914–1924 [Habsburg József főherceg. A katona és politikus: 1914–1924] (<i>Dávid Ligeti</i>) 998
HELMUT MÜLLER- ENBERGS – THOMAS WEGENER (RED.)	DDR-Spionage. Von Albanien bis Großbritannien (<i>Ágnes Jobst</i>) 1001
PÉTER MAKLÁRI VINKLER (RED.)	Der zu spät kommende Mensch. Wir erwarten dich zu Hause, mein lieber Herr! Tagebücher und Briefe 1944–1951 [A későn jövő ember. Várunk haza, édes Uram! Naplók és levelek 1944–1951] (<i>Zalán Bognár</i>) 1006
ZALÁN BOGNÁR	Gulag, Gupvi, Zwangsarbeit. Ungarn im sowjetischen Lagerreich [Gulag, Gupvi, „málnekij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban] (<i>Vanda Dán</i>) 1010
	NEKROLOG
RÓBERT HERMANN	Aladár Urbán (1929–2019) 1013

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
TAMÁS KRUPPA	Marciare verso Constantinopoli. Mais comment ? Projets et plans contre les Turcs en 1594–1595	765
JÁNOS SZABADOS	Une nouvelle suggestion pour l'interprétation de la bataille de Vezekény	783
BALÁZS LÁZÁR	De Parme à Lobositz. La carrière militaire du colonel László Szent-Ivány	809
	PUBLICATIONS	
FERENC SÍPOS	Insurrection dans la région de Tiszahát, arrivée de Rákóczi. La Hongrie en ébullition : des événements du point de vue des impériaux	845
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
RÓBERT HERMANN	Un chef d'état-major devenu commandant de détachement. Les mémoires de Lajos Zámbré, colonel de l'armée hongroise en 1848–1849, sur les événements survenus entre le 1 ^{er} mai et le 28 juillet 1849	861
RÓBERT HERMANN	La lettre d'adieu inconnue du martyr d'Arad Ernő Kiss	899
	ATELIER	
KÁLMÁN MÉSZÁROS – KRISTÓF CSÁKVÁRI	L'itinéraire du baron Sándor Károlyi, 1703–1711. 1 ^{ère} partie : 1703	909
JÁNOS B. SZABÓ	Les « découvertes » du groupe de recherche géographique de Pécs de Norbert Pap concernant la bataille de Mohács vues par un historien militaire	943
	REVUE	
GERHARD LUBICH – DIRK JÄCKEL (ED.)	Heinrich III. Dynastie – Region – Europa (<i>László Veszprémy</i>)	957
VERONIKA PROSKE	Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431–1433). Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption (<i>László Veszprémy</i>)	959
STEFAN KRAUSE	Fashion in Steel. The Landsknecht Armour of Wilhelm von Rogendorf (<i>Szabolcs László Kozák-Kígyóssy</i>)	962
TERÉZ OBORNI	Les diètes de Transylvanie aux 16 ^e et 17 ^e siècles [Erdélyi országgyűlések a 16–17. században] (<i>Krisztina Juhász</i>)	968
ZSOLT HERNÁDY	« Même vaincus, nous ne serons jamais pris » La vie du général József Schweidel [„Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak”. Schweidel József tábornok élete] (<i>Krisztián Kemény</i>)	973

ATTILA SÜLI	La guerre d'indépendance d'Aranyosszék et du département de Torda en 1848–1849 [Torda megye és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben] (<i>Gréta Somogyi</i>) 977
RÓBERT HERMANN (ÉD.)	Recueil d'écrits d'Artúr Görgei. Traités, controverses, articles, entretiens 1848–1915 [Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915] (<i>Gréta Somogyi, Krisztián Kemény</i>) 980
JÓZSEF SOLYMOSI	Colonel Lajos Kazinczy, le quinzième martyr d'Arad [Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú] (<i>Krisztián Kemény</i>) 984
HENRI ORTHOLAN	L'armée austro-hongroise 1867–1918 (<i>Ferenc Tóth</i>) 988
GÁBOR KISS	Médecins, soldats, médecins militaires... Quelques éléments de l'histoire du système de santé militaire 1868–1918 [Orvosok, katonák, katonaorvosok... Mozaikok az osztrák–magyar katona-egészségügy történetéből 1868–1918] (<i>Tibor Balla</i>) 993
GABRIELLA POGÁNYNÉ RÓZSA	Les 120 ans de l'Hôpital militaire [A Honvédkórház 120 éve] (<i>Gábor Kiss</i>) 996
MIHÁLY NÁNAY	L'archiduc Joseph de Habsbourg. Le militaire et l'homme politique 1914–1924 [Habsburg József főherceg. A katona és politikus: 1914–1924] (<i>Dávid Ligeti</i>) 998
PÉTER MAKLÁRI VINKLER (ED.)	L'homme qui rentre tard. Nous attendons ton retour, mon chéri ! Journaux et lettres 1944–1951 [A későn jövő ember. Várunk haza, édes Uram! Naplók és levelek 1944–1951] (<i>Zalán Bognár</i>) 1001
ZALÁN BOGNÁR	Les camps du Goulag et du Gupvi ; le travail forcé en Union soviétique après la Seconde Guerre mondiale. Des Hongrois dans les camps soviétiques [Gulag, Gupvi, „málenkij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban] (<i>Vanda Dán</i>) 1006
HELMUT MÜLLER-ENBERGS – THOMAS WEGENER (ED.)	DDR-Spionage. Von Albanien bis Grossbritannien (<i>Ágnes Jobst</i>) 1010
	NÉCROLOGIE
RÓBERT HERMANN	Aladár Urbán (1929–2019) 1013

СОДЕРЖАНИЕ

	ИССЛЕДОВАНИЯ	
ТАМАШ КРУППА	Marciare verso Constantinopoli. Поход в Константинополь. Но каким образом? Антитурецкие замыслы и планы в 1594–1595 годах	765
ЯНОШ САБАДОШ	Новейшее предложение для трактовки сражения у Везекень	783
БАЛАЖ ЛАЗАР	От Пармы до Лобозица. Военная карьера полковника Ласло Сент-Ивани	809
	ПУБЛИКАЦИИ	
ФЕРЕНЦ ШИПОШ	Восстание на Тисахат, прибытие Ракоци. Тревожная Венгрия: события с точки зрения имперской перспективы	845
	ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ	
РОБЕРТ ГЕРМАНН	Воспоминания полковника от полевого начальника штаба до командира войск, 1848–1849. гг Лайош Замбелли о событиях, происшедших от 1-ого мая до 28-ого июля 1849-ого года	861
РОБЕРТ ГЕРМАНН	Незнакомое прощальное письмо мученика г. Арада Эрнё Кишш	899
	МАСТЕРСКАЯ	
КАЛМАН МЕСАРОШ – КРИШТОФ ЧАКВАРИ	Итинерар/путевой дневник барона Шандор Каройи, 1703–1711 гг. Часть I.: 1703	909
ЯНОШ Б. САБО	«Открытия», связанные со сражением при г. Мохач печской географической исследовательской группы Норберта Пап глазами военного историка	943
	ОБЗОР	
GERHARD LUBICH – DIRK JÄCKEL (ИЗД.)	Heinrich III. Dynastie – Region – Europa (<i>Ласло Веспреми</i>)	957
VERONIKA PROSKE	Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431–1433). Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption (<i>Ласло Веспреми</i>)	959
STEFAN KRAUSE	Fashion in Steel. The Landsknecht Armour of Wilhelm von Rogendorf (<i>Ласло Саболч Козак-Кидёшши</i>)	962
ТЕРЕЗ ОБОРОНИ	Собрании Трансильванского Парламента в XVI–XVII. веках [Erdélyi országgyűlések a 16–17. században] (<i>Кристина Юхас</i>)	968

ЖОЛТ ХЕРНАДИ	«Даже если они победят нас, они никогда не будут владеть нами». Жизнь генерала Йозефа Швайделя [„Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak”. Schweidel József tábornok élete] (<i>Кристиан Кемень</i>) 973
АТТИЛА ШУЛИ	Война за независимость Турдского уезда и Араньошсека в 1848–49 гг. [Torda megye és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben] (<i>Грета Шомодьи</i>) 977
РОБЕРТ ГЕРМАНН (ИЗД.)	Избранные работы Артура Гёргеи. Диссертации, дискуссионные материалы, статьи, интервью 1848–1915 гг. [Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915] (<i>Грета Шомодьи</i> , <i>Кристиан Кемень</i>) 980
ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ	Полковник Лайош Казинци, пятнадцатый мученик года Арада [Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú] (<i>Кристиан Кемень</i>) 984
HENRI ORTHOLAN	L'armée austro-hongroise 1867–1918 (<i>Ференц Тот</i>) 988
ГАБОР КИШШИ	Врачи, солдаты, военные врачи ... Мозаики из истории австро-венгерского военного здравоохранения 1868–1918 гг. [Orvosok, katonák, katonaeorvosok... Mozaikok az osztrák–magyar katona-egészségügy történetéből 1868–1918] (<i>Тибор Балла</i>) 993
ГАБРИЕЛЛА РОЗА ПОГАНЬНЕ	120 лет Военного Госпиталя [A Honvédkórház 120 éve] (<i>Габор Кишши</i>) 996
МИХАЙ НАНАИ	Эрцгерцог Иосиф Габсбург. Солдат и политик: 1914–1924 гг. [Habsburg József főherceg. A katona és politikus: 1914–1924] (<i>Давид Лигети</i>) 998
ПЕТЕР МАКЛАРИ ВИНКЛЕР (ИЗД.)	Человек пришедший поздно. Ждём домой, дорогой Господин! Журналы и письма 1944–1951 гг. [A későn jövő ember. Várunk haza, édes Uram! Naplók és levelek 1944–1951] (<i>Залан Богнар</i>) 1001
ЗАЛАН БОГНАР	Гулаг, Гупви, «маленький робот». Венгры в советской лагерной литературе [Gulag, Gupvi, „málenkij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban] (<i>Ванда Дан</i>) 1006
HELMUT MÜLLER-ENBERGS – THOMAS WEGENER (ИЗД.)	DDR-Spionage. Von Albanien bis Grossbritannien (<i>Агнеш Йобст</i>) 1010
	НЕКРОЛОГ
РОБЕРТ ГЕРМАНН	Аладар Урбан (1929–2019) 1013